SERSERİ, ANARŞİST VE FESADIN PEŞİNDE

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ GÜVENLİK POLİTİKALARI EKSENİNDE MÜRUR TEZKERELERİ, PASAPORTLAR VE OTEL KAYITLARI

İLKAY YILMAZ

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TARİH VAKFI

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - yayin@tarihvakfi.org.tr

© Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 2014

Yayına Hazırlayan
Tuba Akekmekçi

Kapak Resmi
İspanya'dan sınır dışı edilen ve işbirliği anlaşması çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından alınmaması istenen İspanyol anarşist Valla Divorak Florian.
Y.MTV. 273/6 (02 S 1323)

Kitap Tasarımı
Haluk Tuncay

Kitap Uygulama
Özlem Kelebek

Baskı
Doğa Basım İleri Matbaacılık San ve Tic Ltd Şti
İ.O.S.B. Turgut Özal Cad. Çelik Yenal End. Merkezi
No: 60 2A-B İkitelli/İstanbul
Tel: 0212 407 09 00 PBX - Fax:0212 407 09 02

Yayıncı Sertifika Numarası: 12102
Matbaacı Sertifika Numarası: 25642

Birinci Basım: Ekim 2014

ISBN 978-975-333-316-0

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE GÜVENLİK POLİTİKALARI, MÜRUR TEZKERELERİ PASAPORTLAR VE OTEL KAYITLARI

SERSERİ, ANARŞİST VE FESADIN PEŞİNDE

İLKAY YILMAZ

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

İlkay Yılmaz 1981 yılında İstanbul'da doğdu. 1999 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2003 yılında mezun oldu. 2006 yılında aynı bölümden yüksek lisans derecesini alarak doktora çalışmalarına başladı. Doktora tez çalışmaları için Eylül 2009-Eylül 2010 tarihleri arasında Hollanda'da Leiden Üniversitesi ve Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde incelemelerde bulunan İlkay Yılmaz 2005 Aralık ayından bu yana İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

vii **ÖNSÖZ**

ix **KISALTMALAR CETVELİ**

1 **GİRİŞ**

11 **BİRİNCİ BÖLÜM**
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'Nİ MODERN DEVLET, İKTİDAR VE GÜVENLİK EKSENİNDE TARTIŞMAK

11 I. Kavramsal Çerçeve

11 A) Modern Devlet ve İktidar Tartışmaları

28 B) Güvenlik ve Hikmet-i Hükümet

31 C) Modern Devlet, Yönetim ve Zapt Etme

34 D) Sosyal Kontrol ve Toplumsal Düzen

40 II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları ve Tarihsel Çerçeve

42 A) II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti ve Siyasal Durum

78 B) Meşruiyet Krizi ve Tehlike Algısı

83 C) Siyasi Elitler ve Güvenlik Politikaları

86 D) Göçmen İşçiler, Avrupalılar, Şüpheli Şahıslar, İç Düşmanlar

91 **İKİNCİ BÖLÜM**
GÜVENLİĞE İLİŞKİN İŞBİRLİKLERİ VE DEVLETİN TEHLİKE SÖYLEMİ

92 I. Eylemle Propaganda ve Anti-Anarşist Politikalar

92 A) Anarşistler ve Eylemle Propaganda

98 B) Anti-anarşist İşbirliği: Antlaşmalar, Tanımlar, Yöntemler

126 II. Eski Kavramlar Yeni Anlamlar

126 A) Serseri Kavramının Yeniden İcadı

134 B) Devletin Bekası ve Fesad Kavramı

139 III. Abdülhamid Döneminde Devletin Güvenlik Söylemi

142 A) Devlet Elitlerinin Halka İlişkin Söylemi

151 B) Örgütler, Anarşizm, Fesad
158 C) Patrik Değişen Tutum ve Kiliseler
160 D) Göçmen İşçiler

164 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
COĞRAFİ HAREKETLİLİĞİ KONTROL ETMEYE YÖNELİK DÜZENLEMELER VE UYGULAMALAR

165 I. Geleneksel Uygulamada Yol İzinleri
166 A) Kefalet Sistemi, Göç ve Sosyal Kontrol
170 B) Göç, Kamu Düzeni ve 19. Yüzyılda İdari Değişiklikler
177 II. II. Abdülhamid Döneminde Coğrafi Mobilizasyonu Kontrol Altına Alma Çabaları
177 A) Mürur Tezkeresi
202 B) Pasaport Düzenlemeleri
247 C) Otel Düzenlemeleri

257 SONUÇ

267 KAYNAKÇA

285 DİZİN

ÖNSÖZ

Bu çalışma II. Abdülhamid döneminde coğrafi mobilizasyon neden ve nasıl denetlenmeye çalışılıyor sorularına bir cevap arayışıdır. Bu büyük soru temel olarak üç soru üzerinden biçimlenmektedir: Coğrafi mobilizasyonu denetleme noktasında devlet neleri ya da kimleri tehdit olarak görüyor, bunlara ilişkin ne söylüyor ve bunlara ilişkin ne yapıyor? Bu sorulara cevap aramak temel olarak devletin içindeki idari dönüşümleri de anlamlandırmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla modern devletin yönetme biçimleri ve bunun için kullandığı mekanizmaları anlamlandırma meselesi kitabın ana eksenini oluşturmaktadır. Kitabın 3. bölümü idari düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin gündelik hayat içinde nasıl uygulandıklarını göstermeye çalışmaktadır. Bunu yapmaya çalışırken çok fazla vak'a kullanılması bölümün analitik kurgusunu zedelemiş olabilir. Ancak bu çalışmanın yazarı olarak benim açımdan bu vak'alar her ne kadar devletin tutumunu ve eylemlerini yansıtıyor olsalar da bir yandan da bu uygulamalara maruz kalan insanların karşılaştıkları zorlukları ve bunlardan kaçınma biçimlerini de içermektedirler.

II. Abdülhamid Döneminde Güvenlik Politikaları ve Coğrafi Mobilizasyon[1] adlı doktora tezime dayanan bu kitap tezin sadeleştirilmiş ve hiçbir yeni kaynak eklenmemiş halidir. Elinizdeki çalışma birçok insanın yardımlarıyla şekillenmiştir. Öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Adalet Bayramoğlu Alada, tüm çalışma boyunca desteğini esirgememiş ve arşiv metinleriyle boğuşurken kaybettiğim cesaretimi teşvikleri ve zorlamalarıyla yeniden kazanmamı sağlamıştır. Prof. Dr. Nadir Özbek, doktora ders aşaması sırasında *Theories of Empire and Imperialism after the "Imperial Turn"* adlı dersini

1 İkay Yılmaz, *II. Abdülhamid Döneminde Güvenlik Politikaları ve Coğrafi Mobilizasyon*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, 2012.

almamı kabul etmiş, bu dersin ardından da tez izleme komiteme üye olma nezaketini göstermiştir. Komitenin bir diğer üyesi olan Prof. Dr. Birsen Örs, tüm süreç boyunca cesaretlendirici eleştirileri ve dikkatli okumaları ile desteğini esirgememiştir.

Tez araştırması sırasında hem Leiden Üniverisitesi'nin hem de Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün koleksiyonlarından yararlanmamı sağlayan Prof. Dr. Erik Jan Zürcher, Hollanda'da bir yıl boyunca beni derslerine kabul etmek inceliğini göstermenin yanısıra ayırdığı vakitlerde tezimle ilgili akademik yardımını cömertçe sunmuştur. Rika metinleri okumamı hızlandıran Jan Schimdt ve arşiv metinlerini okurken zorlandığım her an yardımını aldığım Serhan Afacan olmasalardı her halde bu çalışma çok daha geç bitmiş olurdu. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okumanın ve çalışmanın bir sonucu olarak Prof. Dr. Serpil Çakır ve Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan gibi değerli akademisyenlerden ders almış olmak ya da onlarla tartışma imkanı bulmak kuşkusuz benim akademik gelişimimi ilerletme anlamında en büyük şanslarımdan biridir.

Tezin yazım sürecinin çoğunu geçirdiğim İslam Araştırmaları Merkezi'ne ayrıca teşekkürlerimi sunmam gerek. Annem, babam ve kardeşim; bana sundukları koşulsuz sevgi ve destek ile hep yanımdaydılar. Son olarak ilkokul öğretmenim Meliha Denizli'ye, sorduğum sorulara inatla cevap aramayı öğrettiği için teşekkür ediyorum.

KISALTMALAR CETVELİ

A	: Ağustos
A.g.e.	: Adı geçen eser
Ağ	: Ağustos
A.b.	: Aynı belge
A.MKT.MHM	: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT	: Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı
A.MTZ.(04)	: Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı
Ar	: Aralık
A.y.	: Aynı yer
B	: Receb
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı
Bkz.	: Bakınız
B.O.A	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cemâziyelâhir
Ca	: Cemâziyelevvel
C.K.H.	: Ceza Kanunname-i Hümayun
DH.İD	: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MKT.PRK (DES)	: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Perakende Dosya Usulü
DH.TMIK.M	: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Muamelat
DH.TMIK.S	: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
E	: Eylül
Ey	: Eylül
H	: Haziran

HR.HMŞ.İŞO : Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı
HR.MKT : Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı
HR.SYS : Hariciye Nezareti Siyasi
HR.TO : Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.DH : İrade Dahiliye
İ.HR : İrade Hariciye
İ.HUS : İrade Hususi
İ.KAN : İrade Kanun ve Nizamat
İ.MMS : İrade Meclis-i Mahsus
İ.MTZ : İrade Eyalet-i Mümtaze
İ.MVL : İrade Meclis-i Vâlâ
İ.ZB : İrade Zabtiye
krş : Karşılaştırınız
Ks : Kanunusani
L : Şevval
M : Muharrem
Ma : Mart
My : Mayıs
MV : Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL : Meclis-i Vâlâ Evrakı
N : Ramazan
Ni : Nisan
R : Rebîülâhir
Ra : Rebîülevvel
S : Safer
Ş : Şaban
ŞD : Şûrâ-yı Devlet Evrakı
T : Temmuz
Te : Teşrinievvel
TFR.I.A : Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı
TFR.I.KV : Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
TFR.I.MN : Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
TFR.I.SL : Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
TFR.I.UM : Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı
Tn : Teşrinievvel

Ts	: Teşrinisani
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı
Yay.	: Yayınları
Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y. EE.KP	: Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK	: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y.PRK.BŞK	: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.DH	: Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.EŞA	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik Tahriratı
Y.PRK.HR	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.KOM	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.MK	: Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı
Y.PRK.ŞH	: Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı
Y.PRK.TKM	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM	: Yıldız Perakende Evrakı Umumi
Y.PRK.ZB	: Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
Z	: Zilhicce
Za	: Zilkade
ZB	: Zabtiye Nezareti Evrakı

GİRİŞ

II. Abdülhamid dönemi, üzerine en çok tartışmanın yapıldığı tarihsel dönemlerden biridir. Bu dönem uzun bir süre siyasi ideolojik kamplaşma ekseninde ele alınmıştır. Siyasal İslamcılık açısından ulu hakan olarak görülen II. Abdülhamid, modernleşmeci yazında da uzun süre Tanzimat'la birlikte başladığı düşünülen batılılaşma, modernleşme politikalarından vazgeçme, gerileme ve İslami gericilik ekseninde ele alınmıştır. II. Abdülhamid dönemini modernleşme paradigması içine yerleştirmek, modernleşmenin klasik tezleri çerçevesinde Marx'ın "doğu despotizmi" ya da Weber'in "patrimonyal devlet" kavramları ile kavramsallaştırıldıklarında oryantalist söylemin egemen olduğu bir tarih anlatısı ortaya çıkarmaktadır. Tarih yazımı batı karşısında, batıda olup da Osmanlı'da olmayanlar, bir eksiklik ya da acz durumu ekseninde şekillenmektedir. Böylelikle Osmanlı tarihi durağanlıkla, değişmezlikle malül ama olağanüstü işleyen platonik bir devlet yapısı ile de övülen ikircikli bir "klasik çağ" okumasına yenik düşer. Tarih yazımındaki bu ikirciklilik Osmanlı tarihini enflasyon ve ticaret gibi dış etkilerle "duraklama-gerileme paradigması"na sokar ve tarihin bütünselliğini bozarken farklı kırılma noktalarını görmeyi de engeller. Tüm bunların yanında özellikle 19. yy.'da iyice belirginleşen şarkiyatçı bakış açısı ile gerileme ve çöküş olarak adlandırılan dönemler İslam'a ait şarkiyatçı bir özün tezahürleri olarak okunmaktadır. Bu bakış açısı da Osmanlı klasik dönemini bir sıradışılık olarak okur ve sonraki dönemleri "gerileme-çöküş" olarak adlandırarak İslam'a ait özellikler nedeniyle nihai süreci "kaçınılamaz" olarak analiz eder. II. Abdülhamid dönemi de ideoloji olarak İslam'ın araçsallaştırıldığı bir dönem olduğu için Tanzimat ile başlayan yenileşmenin durduğu ya da gerilediği bir dönem olarak ele alınmıştır. Özellikle Niyazi Berkes'in kapsamlı çalışması içinde ele alınan

II. Abdülhamid dönemi yorumu akademik yazında bu bakış açısı için temel referans olarak verilebilir.[1]

II. Abdülhamid dönemi tarih yazımına ilişkin Stanford Shaw ile başlatılabilecek dönemeç, yazarın II. Abdülhamid'i Tanzimat'ın son padişahı olarak niteleyerek modernleşme paradigmasını temel alan tarih yazımına oturtması ile başlatılabilir.[2] II. Abdülhamid dönemi, idari ve siyasi reformlar ile birlikte yorumlanmaya başlanmıştır. Bu değişimin izleri yine modernleşme paradigmasını güçlü bir şekilde kullanan Erik Jan Zürcher'in çalışmasında da görülmektedir.[3] Bu çalışmalara ek olarak, dönemi özellikle eğitim, demiryolları, posta teşkilatı gibi hizmet alanları üzerinden çalışan birçok eser vardır. Tüm bu çalışmaların ortak özelliği Tanzimat ile başlatılan modernleşme sürecinin Cumhuriyet'e geçişteki devamlılığını vurgulamalarıdır. Böylece II. Abdülhamid dönemi bu sürecin bir parçası haline gelmektedir. Dönem üzerine başka önemli bir kitap dönemin tüm iç ve dış politika olaylarını içeren Georgeon'un *Sultan Abdülhamid* adlı kitabıdır.[4] Bu kitapta yazar, dönemin ayrıntılı bir incelemesine girişirken dış politika ve iç politika olayları arasında bir denge kurabildiği gibi olaylardaki aktörlere ilişkin de dengeli bir anlatımı tercih eder.

Dönemi İslami gericilik temelinde niteleyen bakış açısının kırılmasında büyük rolü olan başka bir literatür de iktisat tarihçiliği ekseninde oluşmuştur. Özbek'in de belirttiği gibi iktisat tarihçiliğinde II. Abdülhamid dönemi ayrı bir alt başlık altında incelenmemiş olsa da,[5] Osmanlı İmparatorluğu'nu uzun 19. yüzyıl perspektifi ile dünya tarihi içine oturtma çabaları neticesin-

---

1 Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Hurst & Company, London, 1998 ve Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

2 Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, London New York, Melbourne, 1977, cilt 2, s. 172-171 ve Stanford Shaw, "Sultan Abdülhamid II: Last Man of the Tanzimat", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Millî Kütüphane, Ankara, 1989.

3 Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

4 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid, Sultan Halife*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

5 Nadir Özbek, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 2, sayı 1, 2004, s.71-90.

de, bu dönem devamlılık tezi ekseninde ele alınmaya başlanmıştır.[6] Engin Deniz Akarlı'nın 1979 tarihli doktora tezi bu konuda öncü bir çalışma olarak nitelenebilir.[7] Bu tezi Şevket Pamuk'un bağımlılık ve büyüme tezleri takip etmiştir.[8] Döneme ilişkin yeni sorular soran ve dönemi sosyal tarih perspektifi ile inceleyen başka bir öncü çalışma, Quateart tarafından kaleme alınmış olan *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş* adlı monografidir.[9] Bu kitaptaki makalelerin her biri 2000'li yıllarda yüksek lisans ya da doktora tezlerine ilham kaynağı olması açısından da ayrıca önemlidir.[10]

Edward Said'in oryantalizmi eleştiren çalışması ve modernleşme paradigmasının kendi içinde ve dışında birtakım eleştiriler ekseninde çeşitlenmesi II. Abdülhamid dönemi tarihçiliğini de etkilemiştir. II. Abdülhamid dönemi tarih yazımına ilişkin önemli bir başka kırılma Özbek'in vurguladığı gibi Deringil'in çalışmaları[11] ile başlatılabilecek "farklı coğrafyalardaki tarihsel deneyimlerin bir küresel zamansallık içinde ele alınmasıdır."[12] Benzer bir örnek Benjamin Fortna'nın çalışmasıdır.[13] Her iki yazar da meşruiyet ve eğitim

---

6 Bu perspektif ile yazılmış en önemli eserlerden biri için bkz., İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yay., İstanbul, 2003. Uzun 19. yüzyıl perspektifi ile süreklilik vurgusunu taşıyan bu eser, II. Abdülhamid dönemine çok fazla değinmeyerek daha çok Tanzimat dönemini analiz etmiştir.

7 Engin Deniz Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, Princeton, 1976.

8 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913*, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

9 Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, çev. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

10 Yusuf Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yay., İstanbul, 2004. E. Attila Aytekin, *Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak-Ereğli Kömür Madenlerinde İşçiler, 1848-1922*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007. Akın Sefer, *The Docks of the Revolution: The Struggles of the Port Workers of Istanbul in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2009.

11 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2002. Selim Deringil, *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

12 Özbek, *a.g.e.*, s. 79.

13 Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Siral, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

politikaları üzerinden dönemi diğer devletlerde de kullanılan modern iktidar teknikleri üzerinden açıklamaktadır.

Özellikle Deringil'in çalışmaları devlet elitlerinin imparatorluk yönetimine, imparatorluk tebaasının farklı unsurlarına ilişkin söylem ve eylemlerini analiz etmek amacıyla Foucault'dan Habermas'a geniş bir kavramsal yelpaze ile hareket etmektedir. Bu sayede dönemin devlet elitlerinin yönetim zihniyetini anlamak ve anlamlandırmak açısından yeni soruların oluşmasına da imkan vermektedir. Özellikle son dönemde imparatorluk kavramı üzerine yapılan tartışmalar ekseninde Deringil'in yazıları Osmanlı İmparatorluğu'nu konu alan yeni bir tartışma alanında yadsınamaz öneme haizdir. İmparatorluk yönetimi açısından "dahili kolonizasyon" perspektifi ile meseleye bakan ve bu tartışma alanını genişleten başka bir çalışma Said'in "oryantalizm" tezlerine ve Gramsci'nin "hegemonya" kavramına dayanan Ussama Makdisi'nin *The Culture of Secterianism* adlı çalışmasıdır.[14]

Bu çalışmalar, modern iktidar tekniklerinin nasıl oluşturuldukları ve kullanıldıkları soruları çerçevesinde genişleyen yeni bir eğilimi de göstermektedirler. Bu noktada son on yılda modernleşme paradigması eleştirileri önemli görülmelidir. Paradigma hem kendi içinde çeşitlenmiş hem de batı siyasi kültürüne özgü olarak kullanılan birtakım kavramların yeniden tartışılarak bu kavramların Osmanlı tarihi için de kullanılmasına olanak sağlamıştır.

Bu konuda en başarılı tartışmalardan biri "kamusal alan" kavramı üzerinden yürütülmüştür. Elizabeth Frierson'un doktora tezi ve bu tez ile aynı çerçevede kaleme aldığı makaleleri kavramın coğrafi sınırlarını genişletmekle kalmamış, toplumsal cinsiyet sınırlarını da genişletmiştir. Bunlara ek olarak kavramın liberal demokratik içeriğinin özsel olmadığını göstermiştir.[15] Bu

---

14 Ussama Makdisi, *The Culture of Secterianism: Community, History, and Violance in Nineteenth Century Ottoman Lebanon*, California University of California Press, Berkeley, 2000. Yazarın doğrudan Deringil ile tartışan başka bir çalışması için bkz. Ussama Makdisi, "Ottoman Oriantalism", *American Historical Review*, vol. 107, no: 3, 2002, s. 768-796.

15 Elizabeth B. Frierson, "Unimagined Communities: Women and Education in the Late Ottoman Empire, 1876-1909", *Critical Matrix*, cilt 9, sayı 2, 1995. Elizabeth B. Frierson, *Unimagined Communities: State, Press, and Gender in the Hamidian Era*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, Princeton 1996. Elizabeth B. Frierson, "Mirrors Out, Mirrors In, Domestication and Rejection of the Foreign in Late-Ottoman Women's Magazines (1875-1908)", *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies*, ed. D. Fairchild Ruggles, State University of New York Press, Albany, 2000.

kavrama dair başka önemli bir çalışma Nadir Özbek tarafından kaleme alınmıştır. Özbek, II. Abdülhamid dönemini, sosyal devlet mekanizmaları ve uygulamaları çerçevesine oturttuğu kamusal alan kavramı ile dönemi yeniden anlamlandırma olanaklarını kullanmıştır.[16] Bu çalışmalarda devletin coğrafyasında egemen olan dahili koşullar temel belirleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarih yazımındaki tüm bu eğilimlere ek olarak Osmanlı tarihçiliğinde yeni bir alan olan ve 19. yüzyılı temel alan zapt etme ya da polislik işi üzerine yapılan çalışmalar ile hukuk, adliye, hapishaneler, polis ve jandarma tarihi çalışmaları da atlanmamalıdır. Bu alan uzunca bir süre araştırılmamıştır. Konuya ilişkin ilk çalışmalar bu alanın kamu görevlileri ya da emniyet birimlerinden emekli olmuş kişiler tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle güvenlik güçlerinin gelişimini kurumları inceleyerek yasal metinler üzerinden ele alırlar.[17]

Bu çalışmalardan farklı olarak tarihsel perspektif ile sosyoloji ve siyaset teorileri üzerinden bir analiz yürüten çalışmaların öncülü olarak, Ferdan Ergut'un daha sonra Türkçe'de kitap olarak yayımlanan doktora tezi gösterilebilir.[18] Bu tez, modern devlet sosyolojisine ilişkin kavramları kamu düzeni tartışması ekseninde, II. Abdülhamid döneminden Cumhuriyet'e kadar getirmektedir. Ergut'un çalışması özellikle İttihat ve Terakki döneminin ayrıntılı bir analizini sunarken, II. Abdülhamid dönemini yukarıda anlatılan batılılaşma tezleri üzerinden okuyarak tüm bir dönemin polis tarihi açısından, elitlerin denetimi üzerine odaklandığını iddia etmektedir. Ergut'un İttihat ve Terakki dönemi için yaptığı analizle karşılaştırıldığında II. Abdülhamid dönemi için yaptığı analiz çok zayıf kalmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri olarak çalışmanın yapıldığı dönemde II. Abdülhamid dönemi araştırmalarının daha sınırlı ve sayıca az olması gösterilebilir. Ancak Ergut'un

---

16 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002. Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, sayı 92, 2002.

17 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947. Derviş Okçabol, *Meslek Tarihi*, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1939. Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1946. Bu kitapların yanısıra özellikle 1940'lı ve 1950'li yıllarda *İdare Dergisi*'nde bu konularda çok sayıda makale ve çeviri yayınlamıştır.

18 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

çalışması, polis tarihi içinde birçok yeni tartışmaya ve soruya kapı açmaktadır ve bu literatür açısından bir öncü sayılabilir. Modern devlet sosyolojisi, bu döneme bakarken devlet aygıtındaki dönüşümü anlamlandırabilmemizi kolaylaştırmak için birtakım kavramlar sunmaktadır. Bu kavramların açtığı düşünsel alan Osmanlı Devleti'nde idari kurumlar ya da idari uygulamalar ekseninde ortaya çıkan değişimleri anlamlandırmakta tarihsel sosyoloji açısından modernleşme paradigmasına takılıp kalmadan yapılabilecek bir analiz için yeni imkanlar sunmaktadır.

Foucault'nun disiplin, toplumsal kontrol, yönetimsellik kavramları ile Osmanlı 18. ve 19. yüzyılına bakan çalışmalar da gittikçe artmaktadır. Bu çalışmalar bir yandan batı dışında farklı coğrafyalarda kamu düzeni ya da güvenliğin nasıl kurulduklarını göstermekte bir yandan da kavramların kullanım alanını genişletmektedirler.[19] Osmanlı tarih yazımı içinde görece yeni bir alan olarak bu alana ilişkin önemli iki önemli derleme *Osmanlı'da Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar* ve *Jandarma ve Polis; Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar* kitapları araştırmacıların farklı dönemler ve teoriler ekseninde konuyu nasıl ele aldıklarını göstermektedirler.[20] Bunların içinde özellikle II. Abdülhamid dönemi kamu düzeni üzerine çalışan Noémi Lévy'nin çalışmaları hem dönem hem de polis tarihi açısından önemlidir. Lévy, kamu düzeni kavramına ilişkin tarih yazımını, idari bir aygıt olan polisin mahalli aktörler ile nasıl eklemlendiğini ve bu anlamda geleneksel sosyal kontrol mekanizmaları ile modern idari bir aygıt olarak kurumsal sosyal kontrol mekanizmalarından en etkilisi polisin nasıl birlikte hareket ettiğini

---

19 Cengiz Kırlı, *The Struggle Over Space: Coffehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*, yayımlanmamış doktora tezi, Binghomton Üniversitesi, Binghomton, 2000. Betül Başaran, *Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control and Migration in Istanbul at the End of the Eighteenth Century, 1789-1793*, The University of Chicago, yayımlanmamış doktora tezi, Chicago, 2006. İlker Cörüt, *Social Rationality of Lower Class Criminal Practices in the Late Nineteenth Century İstanbul*, yayımlanmış master tezi, Boğaziçi University, 2005. Hasan Şen, *The Transformation of Punisment and the Birth of Prison in the Ottoman Empire*, yayımlanmış master tezi, Boğaziçi University, 2005. Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul 1700-1800*, University of California Press, Berkeley, Los Angelas, London, 2010.

20 *Osmanlı'da Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007 ve *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, der. Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2009.

araştırmaktadır. Lévy, Osmanlı'daki yabancı uzmanlar aracılığıyla polis birimleri arasındaki idari bilgi akışını da incelemektedir.[21]

II. Abdülhamid döneminin güvenlik, asayiş ve jandarma üzerinden incelenmesi için Özbek'in çalışmalarına bakılmalıdır. Özbek, İstanbul'dan ziyade taşraya bakarak idari aygıta ilişkin pratikler ekseninde toplumsal iktidar mücadelelerini anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu çalışmalarda Özbek, yukarıda bahsedilmiş olan "dahili kolonizasyon" kavramını ve "modern devlet sosyolojisi"ni birlikte kullanmaktadır. Böylece Kieser'in[22] yorumlarından farklı olarak dönemi etnik çatışma argümanı ile açıklamamakta, tartışmayı çeşitlendirmektedir.[23] Bu konuda, Janet Klein'in tezleri de atlanmamalıdır. Klein, Hamidiye Alayları'nı incelerken arazi meselesi, etnik çatışma ve yerel güç ilişkileri ekseninde devletin tüm bunlara Hamidiye Alayları örneğinde birtakım pazarlıklar ve iktidar ilişkileri üzerinden nasıl müdahil olduğunu göstermeye çalışmaktadır.[24]

Tüm bu çalışmaların dışında bu dönemde coğrafi mobilizasyona ilişkin olarak pasaport düzenlemeleri eksenindeki ilk çalışmalardan biri Rona Aybay'ın makalesidir. Bu makale de Abdülhamid dönemini gerici bir istibdat dönemi olarak ele almış ve pasaport düzenlemelerini daha çok yasal çerçeve

---

21 Noémi Lévy, 19. Yüzyılda Osmanlı'da Kamu Düzeni Konusunda Çalışmak: Bibliyografya Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı'da Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar* içinde, s. 55-67; Noémi Lévy, "Yakından Korunan Düzen: 2. Abdülhamid Devrinden 2. Meşrutiyet Dönemine Bekçi Örneği", *Osmanlı'da Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar* içinde, s. 135-145, Noémi Lévy, "Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi İçin Fransız Modeli mi?", *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar* içinde, s. 146-170.

22 Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

23 Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late Nineteenth Century Ottoman Empire (1876-1908)." *International Journal of Middle East Studies*, vol. 40, no. 1, 2008, s. 47-67. Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909." *Türklük Araştırmaları Dergisi*, no. 1, 2004, s. 59-95. Nadir Özbek, "Anadolu Islahatı", "Ermeni Sorunu" ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı: 9, 2009, s. 59-85.

24 Janet Klein, *Power in the Periohery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914*, basılmamış doktora tezi, Princeton University, 2002.

içinde incelemiştir.[25] Güvenlik ve kamu düzeni meseleleri ile coğrafi mobilizasyonun kontrol altına alma politikalarını birlikte inceleyen ilk eserlerden bir başkası, Musa Çadırcı'nın II. Mahmut döneminde çıkarılan men'-i mürur ve pasaport nizamnamelerine ilişkin makalesi ile olmuştur.[26] Çadırcı, II. Mahmut döneminde coğrafi mobilizasyonu kontrol etme arayışını dönemin güvenlik sorunları üzerinden okumaktadır. Bu mesele II. Abdülhamid dönemi için yakın dönemde Riedler ve Herzog'un *The City in the Ottoman Empire Migration and the Making of Urban Modernity*[27] adlı derlemedeki makaleleri ile ele alınmıştır. Söz konusu makaleler göç literatürü üzerine kuruludur. Herzog, pasaport düzenlemeleri için II. Abdülhamid dönemini de incelemekle birlikte esas olarak İttihat ve Terakki dönemine eğilmiştir. Riedler'in makalesi, "Public People Seasonal Work Migrants in Nineteenth Century Istanbul"[28] adlı makalesi ile birlikte düşünüldüğünde kamu düzeni, güvenlik, göç biçimleri, coğrafi mobilizasyon kontrolu arasında kurduğu ilişki, dönemi anlamlandırmak açısından önemlidir. Yazar tüm bunları dönemin Ermeni olayları ile birlikte okumaktadır.

Tüm bu çalışmalar ve bakış açıları benim tezimi şekillendirmemde önemli birer kaynak teşkil etmişlerdir. Dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi imparatorluk coğrafyasında da coğrafi mobilizasyon çok yoğundur. İnsanlar, yalnızca ev göçü için değil farklı farklı sebeplerle yer değiştirmektedirler. Bu sebeple mekansal hareketlilikten ziyade bu durumu anlatmak için küçük seyahatleri, mevsimlik iş gücü göçünü hatta politik mobilizasyonla şekillenmiş sürekli yer değiştirmeleri de kapsayan coğrafi mobilizasyon kavramı daha

---

25 Rona Aybay, "Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükümeti, Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar", *Tarih ve Toplum*, sayı 3, cilt 13, İstanbul, 1985.

26 Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", *Belgeler*, cilt 15, sayı: 19, Ankara, 1993, s. 173-178.

27 Florian Riedler, "Armenian Labour Migration to Istanbul and the Migration Crisis of the 1890's", *The City in the Ottoman Empire Migration and the Making of Urban Modernity*, ed. Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi, Florian Riedler, Routledge, London and New York, 2011. Christoph Herzog, "Migration and the State on Ottoman Regulations Concerning Migration Since the Age of Mahmud II", *The City in the Ottoman Empire Migration and the Making of Urban Modernity*, ed. Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi and Florian Riedler, Routledge, London and New York, 2011, s. 119-120.

28 Florian Riedler, "Public People Seasonal Work Migrants in Nineteenth Century Istanbul", *Public Istanbul-Spaces Spheres of the Urban*, ed. F.Eckardt, K. Wildner, Transcript, Bielefeld, 2008, s. 233-253.

uygun düşmektedir. Elinizdeki çalışma, geç 19. yüzyılda devlet toplum ilişkilerini anlamlandırabilme çabasıyla başladı. Oldukça geniş olan bu konuyu daraltabilmek için dönemin kamu düzeni anlayışına odaklanılarak bu araştırmada en büyük imkanı sunabilecek inceleme birimi olan Zabtiye Nezareti tasnifi özetleri tarandı. Söz konusu tasnif, özellikle İstanbul için gündelik hayatın birçok alanına ilişkin geniş bir belge koleksiyonunu içermektedir. Ancak tasnifin belge özetlerine bakarken, İstanbul'a giriş çıkışlarla ilgili çok sayıda belgenin olması ve genellikle bu belgelerde kullanılan "fesad" ve "serseri" kavramları araştırmanın temel sorusunu oluşturmamı sağladı. Böylece araştırmanın temeli, II. Abdülhamid döneminde coğrafi mobilizasyon neden denetlenmeye çalışılıyor ve bu tip bir denetim için hangi aygıtlar kullanılıyor sorularına dönüştü. Başta Zabtiye Nezareti tasnifi ile başlayan arşiv çalışması özellikle Dahiliye Nezareti tasnifine yoğunlaşarak devam etti.

Bu sorulara cevap aramak temel olarak devletin içindeki idari dönüşümleri de anlamlandırmak anlamına gelmekteydi. Bu sebeple kullanılabilecek en verimli kavramsal teorik tartışmalardan biri modern devlet sosyolojisine ilişkin Tilly, Giddens ve Mann'in metinleri üzerinden ele alınmıştır. Modern devletin gözetleme ve idare arasında kurduğu ilişki bu şekilde anlamlandırılmaya çalışılırken Foucault'nun gözetleme, disiplin, yönetimsellik ve güvenlik üzerine yazdıkları beni hikmet-i hükümet tartışmasına sürekledi. Bu tartışma II. Abdülhamid dönemi devlet elitlerinin zihniyetini anlayabilmem için aracı olmuştur. Devletin gündelik hayata müdahale etme biçimlerini analiz edebilmek için incelediğim başka bir literatür toplumsal kontrol literatürüdür. Bu üç ana eksen üzerinden hareketle, eklektik bir kurguyla, II. Abdülhamid döneminin tehdit ve güvenlik anlayışını biçimlendiren tarihsel arka planı anlamlandırmaya çalıştım. Tüm bunlar aynı zamanda çalışmanın kavramsal ve tarihsel çerçevesi olan birinci bölümünü oluşturdular.

Kitabın 2. bölümü, devlet elitlerinin tehdit olarak gördükleri unsurlara ilişkin ne söyledikleri sorusuna yanıt arama ekseninde biçimlenmiştir. Bu soruya cevap ararken "anarşist", "anarşist eylem" kavramları beni Osmanlı Devleti'nin katıldığı iki uluslararası konferansı araştırmaya itti. Bu konferanslar güvenliğe ilişkin uluslararası işbirliğini göstermenin yanısıra, devletlerin tehdit unsuru olarak niteledikleri gruplara ilişkin ne söylediklerini ve bu unsurlara ilişkin benzer uygulamalarını da ortaya sermekteydi. Yine bu bölümde ele aldığım "anarşist" kavramı, dönemin diğer tüm devletleri gibi Osmanlı Devleti için de yeni bir kavramdır. Ancak "anarşist", "serse-

ri", "fesad" kavramlarının arşiv belgelerinde birlikte kullanılıyor oluşu nasıl değerlendirilmeli sorusu temel olarak devletin resmi, idari söylemini anlamlandırabilmek açısından önemli gördüğüm noktalardan biri oldu. Bana göre bu kavramlar arasındaki eklemlenmeler, devletin güvenliğine tehdit olarak gördüğü unsurlara ilişkin kurguladığı söylemsel alanda bir devamlılığa işaret etmektedir.

Son olarak üçüncü bölümde, devletin coğrafi mobilizasyonu kontrol etmek için ne yaptığı sorusuna cevap aradım. Bunu yaparken Osmanlı Devleti açısından tıpkı "fesad" ve "serseri" kavramlarında olduğu gibi geçmiş deneyimlerle bir bağlantı noktası yakalamaya çalıştım. Geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarının modern pasaport ve otel uygulamaları için önemli bir altyapı hazırladıklarını düşünüyorum. Kimliğin modern anlamda oluşturulması için de aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir. Altı çizilmesi gereken başka bir unsur, tüm bunların Osmanlı örneğine özgü olmadığıdır. İncelediğim dönem, başlangıçta tahmin etmediğim ölçüde, coğrafi mobilizasyonun yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Ancak elbette hem coğrafi mobilizasyonu kontrol etme aygıtları hem de kimliklerin belli kategorilere göre anlamlandırılması devletin yeni koşullara kendi dahili durumuna uygun biçimde müdahale etme biçimleri ve yönetimsellik ekseninde düşünülmesi gereken yeni yönetim stratejileri ile ilgilidir.

Kitabın 3. bölümü idari düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin gündelik hayat içinde nasıl uygulandıklarını göstermeye çalışmaktadır. Bu çalışmada yer alan vak'alar her ne kadar devletin tutumunu ve eylemlerini yansıtıyor olsalar da kitabın odak noktasında olmamakla birlikte, bu uygulamalara maruz kalan insanların karşılaştıkları zorlukları ve bunlardan kaçınma biçimlerini de içermektedirler. Bu çalışma devletin modern devlet aygıtları dolayımı ile iktidarını nasıl kurguladığını göstermeyi amaçlarken bu süreçle birlikte değişen yönetim stratejileri ekseninde şekillenen ayrımcılık biçimlerini de görünür kılmaya çalışmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'Nİ MODERN DEVLET, İKTİDAR VE GÜVENLİK EKSENİNDE TARTIŞMAK

I. Kavramsal Çerçeve

A) Modern Devlet ve İktidar Tartışmaları

Modern devlet, modern iktidar teknikleri ve kullanımları üzerine geniş bir literatür vardır. Söz konusu literatür, bu bölümde modern devlet sosyolojisi üzerine yazan Tilly, Giddens ve Mann ekseninde tartışılacaktır. Charles Tilly, modern devleti tarif ederken "dolaylı" ve "doğrudan yönetim" arasında bir ayrım yapar. Yerel aracıları ve kurumları kullanarak tebaasının gündelik yaşamına müdahalesi minimum düzeyde olan devlet, dolaylı yönetim tarzını benimsemiştir. Öyle ki devlet, tek tek bireylere nüfuz etmekten ya da onların bağlılığını kazanmaktan ziyade, güçlü aracılar ile kurduğu ittifaklar sayesinde yerel cemaatler üzerinde tahakküm kurar. Böylelikle devlet, aracılar sayesinde yerel halktan merkeze devamlı bir kaynak akışı sağlar ve yerellerdeki gündelik yaşam pratiklerine minimum düzeyde karışır. Ancak devlet, özellikle savaşlar nedeniyle kaynak ihtiyacı arttıkça, aracıları elimine ederek tebaasından doğrudan kaynak aktarma yoluna gider. Bu aynı zamanda doğrudan tahakküm kurma anlamına da gelir. Böylece doğrudan yönetimi sağlayacak merkezî yönetimi güçlendirecek yeni aygıtlar ortaya çıkar. Tilly'e göre modern devlet, vergilendirme ve nüfus sayımı dışında genel askerlik, polis sistemi gibi araçları kullanarak toplumsal yaşamın mikro alanlarına girme ve onların denetimindeki kaynaklara ulaşma olanağını elde etmiştir. Yönetim sisteminin bu şekilde yoğunlaşması doğrudan yönetime geçişin göstergelerinden biridir. Bu süreç Tilly'ye göre aynı zamanda, yurttaşlık haklarının belirlenme süreci açısından müdahale ve pazarlık anlarının oluştuğu dinamikleri gösterir. Ancak bunun ardından, "zamanımızın her şeye muktedir devleti"

ortaya çıkar. Tüm bunları idare etmek ve kontrol etmek için oluşturulan memurluklar ve bu işler için oluşturulan idari yapı, yeni bir siyasi örgütlenme biçimi de yaratmıştır. Elbette bu çalışma açısından zapt etme pratiklerine ilişkin düzenlemeler, disiplin gücü ile modern devletle ilişkisi arasında ayırt edilmesi gereken iki özelliği de ortaya çıkarır: Faaliyetlerin gözlenebileceği mekanlar ve polislik.[1]

Modern devlet, üretim sisteminin aldığı formun gerektirdiği idari yapı ve yeni hukuk anlayışı ile birlikte şekillenmiştir. Bu noktada karşımıza çıkan ayırıcı özelliklerden biri de doğrudan ve dolaylı gözetimin birleşmesidir. Gözetim meselesine dair tartışma Tilly için yurttaşlık haklarıyla doğrudan bağlantılıdır. Tilly'nin ayrımı yurttaşlık haklarının üç kategorisini de içerir: Medeni haklar -polislik şeklindeki gözetim-, politik haklar -devletin idari gücünün tepkisel izlemesi şeklindeki gözetim-, ekonomik haklar -üretim yönetimi şeklindeki gözetim-.[2]

Modern devletin kuruluşuna ilişkin sosyoloji perspektifinin önemli isimlerinden Anthony Giddens da Tilly ile benzer bir izlek ekseninde tartışmaktadır. Giddens, geleneksel devletlerin idari olarak hüküm sürmelerinin modern anlamda bir yönetme eyleminden oldukça farklı olduğunu belirtir. Geleneksel devletlerde yönetmek belirli sınırlar içinde olmaktan ziyade hudut boyları ile çevrelenmiş bir mekanda gerçekleşmektedir. Yönetim, parçalı toplumsal yapıları yerel güç odakları ile kurulan ilişkiler ekseninde, başka bir ifadeyle yerel aracılar kullanarak, idare etmek olarak anlaşılmalıdır. Sınırlara dair yüksek yoğunlukta idari düzenlemeler ve gözetlemenin genişlemesi ile başarılan idari yoğunlaşma ise ancak modern devlet inşası sürecinde ve son olarak devletin ulus devlet yapısına dönüştüğü noktada belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.[3]

Giddens, modernite ile özdeşleştirilen dört "kurumsal kümeleşme"den bahseder: Yoğun gözetleme, kapitalist girişim, endüstriyel üretim ve şiddet araçlarının merkezî denetiminin pekiştirilmesi. Bunlar "tahsis edici (allocative)" ve "otorite (authoritative)" kaynakları olarak ayrıştırılan iki tür iktidar kaynağı ile birlikte ele alındığında modern devletin hükmetme biçimine yö-

---

1 Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

2 *A.g.e*, s. 164-271.

3 Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yay., İstanbul, 2008, s. 11.

nelik bir izlek sunmaktadır. Giddens'ın "tahsis edici" olarak nitelediği kaynaklar ile kast ettiği maddi üretimde kullanılan kaynaklardır. "Otorite kaynakları" ile kast ettiği ise insanların kendi faaliyetleri üzerindeki hâkimiyetin araçları ile ilgilidir. Bu iki tip kaynağın yoğunlaşma derecesi ve biçimi iktidar tekniğine dair ipuçları sunmaktadır. Zaman ve mekan değişkenleri gözetilerek toplumsal sistemlerin incelenmesi, farklı aktörler ya da aktör grupları arasındaki otonomi ve bağımlılık ilişkilerinin, iktidar sistemlerinin ya da tahakküm biçimlerinin nasıl kurulduklarına dair bir analizi mümkün kılmaktadır. Toplumsal sistemlerin sürekliliği, tahakkümün kurumlara içkin olarak toplumsal yaşam içindeki sürekliliğine ve kurumların aracılığına işaret etmektedir. Dolayısıyla süreklilik, toplumsal sistemlerin "iktidarın kurumsal aracılığına" sahip olmalarına da işaret etmektedir.[4] Hükmetme türleri tüm bu çerçeve içinde, özellikle de göreceli olarak istikrarlı olan denetim biçimlerine bakılarak anlamlandırılmalıdır.

Hükmetmenin ya da yönetmenin kapsamı ve yoğunluğu arasındaki fark yadsınmamalıdır. Denetlemenin sürdürüldüğü alan ya da alanlar ile denetimin yoğunluğu yani itaati sağlamak için başvurulan cezalar arasındaki ilişki, bize yönetmeye ilişkin önemli bir anlam haritası çıkaracaktır. Geleneksel devlet yapılarında hükümdarın hükmettiği alan coğrafi olarak geniştir ve cezalar daha fazla şiddet içermektedir. Fakat hükümdar, tebaasının gündelik hayatının çok sınırlı bir kısmına nüfuz edebilmektedir. Geleneksel devlet yapılarında gündelik yaşama nüfuz etmeden yani yönetmeden yönetmekten söz edilebilir. İsyan yoksa ya da vergiler ödeniyorsa devlet tebaasının gündelik yaşamına müdahale etmez. Hükmetme ya da yönetme iktidarın kurumsal aracılığına dayanır, tahakküm biçimleri ekseninde oluşan denetim stratejileri ile yönlendirilir. Elbette bu yapı madunların karşı-stratejilerini de ortaya çıkarır ve Giddens'in insan eyleyeciliği ile birlikte ele aldığı "denetim diyalektiği"ne sebep olur.[5]

Modern devletin iktidar kullanımına ilişkin ele alınan temel faktörler genellikle "otorite kaynakları" ile ilgili olanlardır. Giddens'ın perspektifine göre tüm iktidar sistemleri gündelik olanın öngörülebilirliğine yani "düzenlenerek oldurulması"na dayanmaktadır. Elbette burada en önemli araç "gözetleme"dir. Gözetleme iki anlam içermektedir. Birinci anlamı, bilginin şifrelenmesini ve depolanmasını içerir. Bunlar idari iktidarın insan davranış-

4 *A.g.e.*, s. 12, 16, 18.
5 *A.g.e.*, s. 19, 20, 85.

larının düzenlenmesi ve koordinasyonunu içeren kullanılma biçimleri ile ilgilidir. İkinci anlamı, bazı birey eylemlerinin üzerlerinde otorite kullanan diğer bireyler tarafından izlenmesidir. Modern devlet açısından pratikte bu iki tarz gözetleme iç içe geçmiştir.[6]

Gözetleme ve idari iktidar arasındaki ilişki geleneksel devletten modern devlete kadar gelmektedir. Kayıt tutmak için idari not etme usulü olarak yazının kullanımı, özellikle modern olmayan devletlerde gözetleme faaliyeti olarak yadsınamaz öneme haizdir. Yazı, bir yandan bilgiyi şifrelemeye bir yandan da bilgiyi depolamaya izin verir. Her iki işlevi de devlet açısından belli olguların ya da faaliyet alanlarının standartlaşmasını ve bunların etkin bir biçimde koordine edilmesini mümkün kılar. Modern devlette kayıt tutma pratiği yönetim stratejisini oluşturmak amacıyla tutulan istatistiklerin alanının genişlemesine ve bu istatistiklerin ayrıntılandırılmalarına kadar ilerler. Bilginin şifrelenmesi yoluyla gözetleme, insan davranışlarının düzenlenmesine ve koordine edilmesine yarar.[7] Dolayısıyla, gözetleme modern devlet açısından idari hüküm sürmenin temelini oluşturan en önemli unsurlardan biridir.

Modern devlet tartışması içinde mutlakiyetçilik, yalnızca hükümdarın üstünlüğünü ve egemenliğin tekleşmesini getirmekle kalmayan aynı zamanda idari hüküm sürmenin koordinasyonunu sağlayacak sistemi de oluşturan bir yönetim biçimi olarak anlamlandırılabilir.[8] Mutlak devlet otoritesini sağlayan üç ana unsur idari gücün merkezileşmesi ve genişlemesi, yeni hukuk mekanizmalarının gelişmesi ve mali yönetim usulündeki değişimler, devletin merkezileşmesi ve koordinasyonu açısından temel düzenlemeleri ve uygulamaları beraberinde getirir. Ulus devletlerde, coğrafi sınırların aynı zamanda idari kapsamı belirlediği bir yönetim biçimi söz konusudur. Dolayısıyla idari hüküm sürme, modern ulus devletler için en temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.[9]

Tüm bu süreç doğrudan ve dolaylı gözetlemenin birleşmesi ile birlikte düşünülmelidir. Gümrük memurlarının işlevi, hudut muhafızları, pasaport bilgilerinin depolanması ve koordinasyonu, farklı idari birimler arasındaki bilgi paylaşımları bu şekilde yorumlanmalıdır. İletişim teknolojilerindeki ge-

---

6 *A.g.e.*, s. 21-26.
7 *A.g.e.*, s. 61-69.
8 Giddens, Bodin'in egemenlik tartışmasını bu şekilde yorumlamaktadır.
9 *A.g.e.*, s. 133-134.

lişme ve devletin idari amaçlarla topladığı bilginin çoğalması ve tasnif edilmesi idari gücün "dahili pasifleşme"si için önemli imkanlar sunmaktadır.[10]

Modern devlette, geleneksel devletlerle karşılaştırıldığında, şiddet kullanımı oldukça dolaylıdır ve geleneksel yapılara nazaran daha hafiftir. Bu sürece devletin asker ve polis olarak şiddet tekelini uygulayan birimlerinin harice ve dahile yönelik uzmanlaşma süreci eşlik etmektedir. Tüm bu unsurlar hegemonyanın, dolayısıyla meşruiyetin, kurulması ve devamlılığının sağlanması ile birlikte düşünülmelidir.[11]

Anthony Giddens'ın modern ulus devletlere ve iktidara ilişkin tartışması Michael Mann tarafından hem tarihsel hem teorik açıdan genişletilir.[12] Mann, toplumsal iktidarın ideolojik,[13] ekonomik, militer ve politik dört temel kaynak ekseninde şekillendiğini savunur ve bu dört iktidar kaynağı arasındaki ilişkileri sorgular. Bunlardan birinin ya da birkaçının toplumu şekillendirme noktasında daha belirleyici olup olmadığı sorularına cevap aramaktadır.[14] Özellikle modernite meselesine yönelik olarak odaklandığı nokta toplumsal iktidarın, ideolojik iktidar kaynağından iktidarın askeri ve ekonomik kaynaklarına doğru iktidar göçünün nasıl yaşandığıdır.[15] Mann'a göre

---

10 *A.g.e.*, s. 230.

11 *A.g.e.*, s. 27-28.

12 Bkz. Michael Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, vol. 1, Cambridge University Press, New York, 2003 ve Michael Mann, *The Sources of Social Power: A Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, vol. 2, Cambridge University Press, New York, 1996 (1993 basısının tıpkı basımı).

13 Toplumsal iktidarın dört kaynağından biri olan ideolojik iktidarın en önemli işlevi dünyayı anlamlandırmaktır. Mann, "aşkın (transcendent)" ve "içkin (immanent)" olmak üzere iki tür ideolojik iktidar tipinden söz eder. "Aşkın ideolojik iktidar" sosyomekansal bir alana işaret etmektedir. İdeolojik iktidar, diğer iktidar ağlarını kestiği ya da kapsadığı derecede "aşkın"dır. Dinler kozmosu, dünyevi alanı böldükleri için değil kendi iktidar ağlarını imparatorluklar ya da sınıflar gibi siyasi ve ekonomik iktidar ağları ile eklemlenerek kapsadıkları ya da onlarla kesiştikleri için "aşkın"dırlar. "İçkin ideolojik iktidar" ise, belli bir grubun dayanışmasına ya da ahlakına atıfta bulunduğu için daha çok sosyolojiktir. Mann, *a.g.e.*, vol. 2, s. 7.

14 Bkz. Mann, *a.g.e.*, vol. 1 ve Mann, *a.g.e.*, vol. 2.

15 Burada atlanmaması gereken nokta, Mann'in bu meseleyi daha çok İngiltere örneği üzerinden ele almış olmasıdır. Bkz. Frank Trentmann, "The 'British' Sources of Social Power: Reflections on History, Sociology and Intellectual Biography", *An Anatomy of Power the Social Theory of Michael Mann*, Ed. John A. Hall, Ralph Schroeder Cambridge University Press, New York, 2005, s. 285. (Bundan sonra *An Anatomy of Power* olarak yazılacaktır.)

toplumlar, farklı iktidar ağlarının çoklu çakışmaları ile kurulmaktadırlar.[16] Bu çerçevede toplumlar tekil değildirler, açık ya da kapalı toplumsal sistemler olarak da görülmemelidirler.

Mann, bu iktidar ağlarını analiz ederken iktidar türlerini de tanımlamaya çalışır. Mann'a göre, örgütsel iktidar üç ana kol üzerinden şekillenen altı farklı ideal tip ile birlikte analiz edilmelidir: "Kolektif ve dağıtımcı iktidar (collective-distributive)", "kapsayıcı ve yoğunlaşmış iktidar (extensive-intensive)", "otoriter ve nüfuz edici iktidar (authoritative-diffused)."

"Dağıtımcı iktidar", iki ya da daha çok aktör arasında sıfır toplamlı oyun şeklinde tezahür etmektedir. Aktörlerden birinin iktidar sahibi olması diğerinin iktidar kaybı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla diğer insanlar üzerinde kurulan hâkimiyeti anlatan dikey bir güç ilişkisini temsil etmektedir. Burjuvazinin proletarya üzerindeki iktidarı, işgalci ordunun yerel halk üzerindeki iktidarı, monarkın tebaası üzerindeki iktidarı dağıtımcı iktidara örnektir. "Dağıtımcı iktidar" kavramı ile Mann onur, otorite, refah gibi değerlerin eşitsiz dağılımına işaret etmektedir.[17] "Kolektif iktidar" ise birden çok aktörün birlikte üçüncü bir aktör ya da doğa üzerinde hâkimiyet kurmasıdır. Burada iktidar farklı aktörler tarafından paylaşılmaktadır. Dolayısıyla pozitif bir içeriğe sahiptir.[18] "Dağıtımcı iktidar"ı daha kuvvetli kılan unsurlardan biri "kolektif iktidar"dır. Mann'ın "dağıtımcı iktidar" kavramının toplumsal iktidar ağı içinde oluşan emeğin farklılaşmasına içkin olan gözetim ve denetimin, koordinasyonun ve kontrolun yarattığı hiyerarşi zemininde doğduğu söylenebilir. Bu çerçevede dikey "dağıtımcı iktidar", en az yatay "kolektif iktidar" kadar işlevseldir.[19] Mann, iktidarın tepesindeki az sayıda insanın, aşağıdaki kitleleri uysal biçimde tutabilmelerini kurumsallaşmış hukuk ve normlar ile sağladıklarını belirtir. Fakat kolektif amaçlara ulaşmak için kurumsallaşma gerekli olduğundan, "dağıtımcı iktidar" ile oluşmuş toplumsal tabakalaşma toplumsal hayatın bir özelliği haline gelmektedir.[20] "Dağıtımcı iktidar"ın meşruluk kazanması, bu sebeple tam da "kolektif iktidar"ın meş-

---

16 Mann, *a.g.e.*, vol. 1, s. 1.

17 Philip S. Gorski, "Mann's Theory of Ideological Power: Sources, Applications and Elaborations", *An Anatomy of Power* içinde, s. 103.

18 Bu her iki kavram da Parsons'ın kullandığı kavramlardır. Mann, *a.g.e.*, vol. 1, s. 6.

19 Mann, *a.g.e.*, vol. 1, s. 6-7 ve Robert Brenner, "From Theory to History: 'The European Dynamic' or Feudalism to Capitalism?", *An Anatomy of Power* içinde, s. 192.

20 Mann, *a.g.e.*, vol. 1, s. 7.

rulaştırılma sürecinde meydana gelir. Çünkü "dağıtıncı iktidar" ancak "kolektif iktidar"ın kurulması ve konsolide edilmesi ile mümkün olur.[21]

"Kapsayıcı iktidar (extensive power)", geniş sınırlar içinde çok sayıda insanı organize eden ve istikrarlı minimal bir kooperasyon yaratabilme kapasitesine sahip olan bir iktidar şekline işaret eder. Ancak toplumsal etkinliği düşük seviyededir. "Yoğunlaşmış iktidar (intensive power)", coğrafi alanın ya da sayıların büyüklüğüne bakılmaksızın insanların yüksek düzeyde mobilizasyonunu sağlama ve bağlılıklarını yöneterek insanları sıkı bir şekilde organize edebilme kapasitesini gösterir.[22] "Yoğunlaşmış iktidar" örnekleri genellikle daha küçük coğrafi alanlarda görülür. "Kapsayıcı iktidar" ağları, genellikle düşük düzeyde toplumsal mobilizasyonla büyük ölçekli sınırlar içinde iktidar kurarken, "yoğunlaşmış iktidar" ağları ise genellikle yüksek düzeyde bir toplumsal mobilizasyonla daha küçük ölçekli bir alanı kontrol etmektedir.[23]

"Otoriter iktidar", kesin emirlerden ve bilinçli itaatten oluşur. "Nüfuz edici iktidar (diffused power)" ise daha bilinçsiz, kendiliğinden ortaya çıkan alışkanlıklar ve pratikler arasındaki benzerlikler temelinde kurulan, merkezsiz bir biçimde iktidar ilişkilerini somutlaştıran fakat açık bir biçimde yönetilmeyen benzer toplumsal pratikler olarak tanımlanır. "Nüfuz edici iktidar", yönetme ve itaatten değil fakat bu pratiklerin doğal, etik ya da kendinden menkul genel çıkarlar sonucu olarak oluşur.[24] Mann, bu iki iktidar tipi içindeki ayrımı yeterince belirgin bir biçimde ele almamış olsa da iki tip arasındaki temel fark hiyerarşi derecesinde ve merkezileşmedeki farklılık olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda toplumsal aktörlerin iktidar ilişkilerine yönelik farkındalık dereceleri de bir diğer farklılıktır.[25]

Bu iktidar tipleri arasında geçişlilikler ve üst üste binmeler olabilir. Örneğin günümüz teknolojisi düşünüldüğünde sistemik veya örgütsel kapasiteyi içeren kapitalizmin üretim kapasitesi, patrimonyal devletlerin idari kapasitesi ve savaşan bir gücün lojistik menzili bir arada hem kapsayıcı hem de yoğunlaşmış iktidara örnek teşkil edebilir. Bu tip iktidarın "kolektif iktidar" olarak tanımlanmasının en önemli nedeni belli bir kolektivitenin kapasitesinin sosyo-mekansal düzlemi değiştirebilecek ya da kontrol edebilecek bir iktidara

21 Branner, *a.g.e.*, s. 193.
22 Mann, *a.g.e.*, vol. 1, s. 7.
23 Gorski, *a.g.e.*, s. 102.
24 Mann, *a.g.e.*, vol. 1, s. 8.
25 Gorski, *a.g.e.*, s. 102.

işaret ediyor olmasıdır. Bu iki iktidar tipi birbirlerini dışlamazlar, aksine çoğu kez iktidar ağları içinde birlikte yer alırlar. Mann'ın kavramsallaştırdığı iktidar kaynakları ve iktidar tipleri arasındaki eklemlenmeler onlarca farklı ve alt iktidar tipinin teorize edilmesini sağlayabilir (kapsayıcı, otoriter, askeri iktidar gibi). Böylece çeşitlendirilmiş iktidar ağları ile erken modern dönemin mutlakiyetçi devletleri -ki kapsayıcı, otoriter, siyasi iktidarın eklemlenmesi ile tarif edilebilir- günümüz Amerika Birleşik Devletleri ile -ki yoğunlaşmış, nüfuz edici, ideolojik iktidar ağlarının eklemlendiği bir örnektir- karşılaştırılabilir. Bu kavramsallaştırma aynı zamanda herhangi bir iktidar ağı içinde dağıtımcı ve kolektif iktidar arasındaki ilişki biçimlerine yönelik yeni soruların da ortaya çıkmasını sağlamaktadır.[26]

Michael Mann, Weber ile yürüttüğü modern devlet tartışmasında Anthony Giddens ile benzer biçimde devlet iktidarını "despotik" ve "altyapısal" olmak üzere ikiye ayırır. İlki, devlet elitleri tarafından "iktidarı toplumun üzerinden kurar." İkincisi ise devletin kendi araçsal yapıları ile "iktidarı toplumun içinden kurar." "Despotik iktidar" pre-modern emperyal ve mutlakiyetçi devletlerde sivil toplumun üzerinden kurulurken, topluma nüfuz edebilecek çok az altyapısal iktidara sahiptir. Bu anlamda "altyapısal iktidar", devletin sivil topluma nüfuz edebilme kapasitesini işaret ederken bu şekilde politik kararların uygulanmasını devletin "toplumun içinden" kurduğu iktidar biçimi ile uygulamaya koyar. "Altyapısal iktidar" merkezî devletin, despotik olsun olmasın, sınırları içine nüfuz etmek için kullandığı kurumsal kapasitesine işaret eder. Devletin altyapısal aygıtlarını kullanmak suretiyle toplumu koordine ederek toplumun içinden kurulan "kolektif iktidar", bu kavram ile birlikte düşünülmelidir. "Altyapısal iktidar", devleti merkezi ve merkezden çevreye yayılan kurumları ile kendi sınırları içine nüfuz eden bir set olarak tanımlamaktadır. Weber, devletin Mann'in "altyapısal iktidar" olarak tanımladığı aygıtları çoğaldıkça "despotik iktidar"ının da arttığını ileri sürmüştür. Fakat Mann'a göre, bu doğal bir sonuç değildir. "Altyapısal iktidar" aynı zamanda sivil toplumun da devlete nüfuz etmesine sebep olur. Etkili yapısıyla "altyapısal iktidar", "kolektif iktidar"ı güçlendirir. Devlet kurumları tarafından düzenlenen toplumsal hayat, toplumsal hayatın merkezileşmesine ve doğallaşmasına sebep olur. Böylelikle "altyapısal" olarak güçlü devletler toplumsalı daha etkin biçimde "kafesleyebilirler."[27]

---

26 Gorski, *a.g.e.*, s. 103.

27 Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms

Bürokratikleşme[28] ile mutlakiyetçiliğin, patrimonyalizm ve anayasacılığın birlikte gittiği düşünüldüğünde, idarenin rejimden ayrı tartışılması anlamsızlaşır. Fakat revizyonist çalışmalar bu iddianın desteksizliğini göstermektedir. Mann, "altyapısal iktidar"ı sivil toplumu koordine eden bir iktidar olarak tanımlamaktadır. Bu, özellikle temsili meclislerin bulunduğu anayasal rejimler açısından önemlidir.[29] Mann'a göre, "altyapısal iktidar"ın "despotik iktidar"a nazaran daha etkili olduğu söylenebilir. Mann "altyapısal iktidar"ın nereden geldiğini, neleri ve hangi ağları içerdiğini ya da inşa ettiğini açıkça tartışmamışsa da modern devlet analizi açısından kullanışlı bir kavram oluşturmuştur.[30] Mann, genellikle "altyapısal iktidar" ile "despotik iktidar"ı karşıt biçimde kullanmaktadır. Elbette idari ve siyasi merkezileşme devletin gücü açısından tek belirleyici faktör değildir. Dolayısıyla tek başına bu faktörler devletin gücünü anlamak açısından yeterli değildirler. Fakat burada sorunlu olan nokta, devletin gücünü anlamak açısından önemli görülen örgütsel ağların nasıl tespit edileceği ve hangileri olduğu meselesidir.[31]

Ancak 19. yy.'ın sonunda bürokrasi, devletlerin altyapısal iktidarını güçlendirecek bir niteliğe bürünür. Bunda da devrimlerin payı önemlidir. Sivil idari yapı, devlet elitlerinin sivil topluma nüfuz etmesinin en önemli yoludur. Bürokratikleşme ile devletlerin maddi ve sembolik iletişim alanının genişlemesi birlikte düşünülmelidir. Yollar, demiryolları, kanallar, posta, telgraf ve kitlesel eğitim bu anlamda birlikte düşünülmelidir. Bazı devletler bu tip ihtiyaçları karşılamak için kendileri üretici olurlar. Aynı dönem yardımseverlik faaliyetlerinin genel refah programları ekseninde düzenlenmeye

---

and Results", *War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Blackwell, Oxford, 1988, s. 4, 5, 7 ve Mann, *a.g.e.*, vol. 2, s. 59.

28 Jeopolitika ve devlet inşası arasında kurulan ilişkiye dair en derin tartışmalarda bile erken modern devletlerde çok önemli bir yere sahip olduğu halde, çoğu kez dinin yeri görmezden gelinir. Dine yönelecek böylesi bir ilgi aslında dinî kurumlar zemininde bürokratikleşmenin derecesi meselesine ilişkin yeni bir bakış da getirebilir. Bürokratikleşmenin derecesi erken modern devletlerde oldukça değişkendir. Gorski, *a.g.e.*, s. 113.

29 Mann, *a.g.e.*, vol. 1, s. 477.

30 "Altyapısal iktidar" kavramı teorik olarak yüksek düzeyde merkezileşmiş bir devletin rakip iktidar ağlarını etkisizleştirebildiğini göstermektedir. Fakat devlet bazı durumlarda kendi ağlarını inşa etmekte zayıf da olabilir. Dolayısıyla, "altyapısal iktidar" söz konusu olduğunda genellikle "dağıtımcı iktidar"ı yüksek düzeyde olsa da "kolektif iktidar" düşük düzeyde olabilir.

31 Gorski, *a.g.e.*, s. 111.

başlandığı döneme denk gelmektedir.[32] Tüm bunlar Mann için, toplumun devlet tarafından kafeslenme sürecine işaret etmektedir. Ancak bir yandan da sınıfsal ve ulusal kafesleme devam etmektedir. Bu çerçevede Mann'ın kullandığı "normatif pasifizasyon" kavramının toplumu disipline etme anlamına geldiği söylenebilir.[33]

18. yüzyıla bakıldığında, devletin altyapısal aygıtlarının her birinin farklı düzeylerde ve değişken şekilde işlediği ve altyapısal iktidarın daha kısıtlı bir alanda işlevselleştiği söylenebilir. Devletin birliği, bütünlüğü iki şekilde zayıflar. Öncelikle merkezde bulunan bir elit ve bu elitin politikalarını sivil topluma taşıyan ağların varlığı gereklidir ki bu ağları Mann, Weber'in parti kavramsallaştırmasını kullanarak tanımlar. İkinci olarak, devletin dahilindeki ve dışındaki kurumlarda çoklu şekillerde kristalize olan parti ağları sebebiyle, devletin "polymorphous" yapısı -yani çok biçimli yapısı- içinde bu ağların devletin farklı kurumlarını, politikalarını etkilemek amacıyla mobilize olması gereklidir. Devletin faaliyet alanı ve faaliyetlerinin çeşitliliği arttıkça partiler çoğaldığı gibi devletin "polymorphous"luğu da artar.[34] Ancak parti ağları sayesinde devlet, sınırları içine nüfuz edebilir ve kaynaklarını mobilize edebilir.

"Polymorphous"[35] ile Mann'in anlatmaya çalıştığı olgu devletin hem kapsamının hem işlevlerinin genişlemesidir. Bu aynı zamanda devletin tekil bir bütün olarak anlaşılamayacağına işaret eder. Devlet iktidarı bazı durum-

---

32 Mann, *a.g.e.*, vol. 2, s. 460, 473, 479.

33 Pasifizasyon ile Mann, Weber'e benzer bir şekilde din ve kapitalizm arasında bir ilişki kurmaktadır. Gorski, *a.g.e.*, s. 110.

34 Mann, *a.g.e.*, vol. 2, s. 107-108.

35 Mann, iktidar dönüşümünü birkaç basamaklı bir biçimde anlatmaktadır. Zayıf feodal "düzenleyici" devletin kurduğu siyasi iktidar, Reform'dan Napolyon savaşlarına doğru "organik" devletin yükselişi ile birlikte genişler. Bu süreçte militarizm ve jeopolitika devleti merkezileştirir, "despotik iktidar" güçlenir fakat aynı zamanda "altyapısal iktidar" yani devletin sivil toplumun içine doğru uzanması da derinleşir. Mann'a göre, 19. yüzyılda militarizm ve jeopolitika devlet inşasını iç politikadan daha çok etkilemiştir. Bkz. Ralph Schroeder, "Introduction: The IEMP Model and Its Critics", *An Anatomy of Power* içinde, s. 3. Organik devlet 1780'e dek genişlerken iktidarı da aşağıya doğru inerek genişler. 1780'den 1815'e kadar süren dönemi oluşturan süreçte devlet iktidarı, sivil toplum üzerinde ve askeri alanda en üst noktasına ulaşır. Bunu 19. yüzyılın ortalarından itibaren devlet toplum ilişkilerinde bir yükseliş ve sıkılaşma takip eder. Bu da Mann'in toplumsal ilişkilerin "kafeslenmesi" olarak tarif ettiği sürece tekabül eder. Böylece "polymorphous" devlete ulaşılır.

larda ve zamanlarda kristalleşir. Devlet iktidarının, iktidarın kristalleştiği durumların ve her durumda iktidarın farklı kapasitelerde işlediğinin farkında olarak analiz edilmesi gerekir. Toplum üzerinden kurulan "despotik" devlet iktidarının yerini almaya başlayan sıkılaşan devlet-toplum ilişkileri, sivil toplum içindeki farklı grupların da devlet içinde kristalize olması anlamına gelmektedir. Böylelikle "polymorphous" devlet sadece aşağıya doğru değil yukarıya doğru da işlemektedir. Bu da iktidarın toplumun içinden kurulması demektir. Bu dönemde devlet daha da güçlenirken farklı yönlerde değişimler geçirmekte ve uyumunu kaybetmektedir. Uyumu kaybetmek devletin yeni ve farklı işlevler yüklenmesi anlamına geldiği kadar tek bir otonom rejimin kontrolu altında olmadığı anlamına da gelir. Bu, devletin ve siyasi iktidarın evrimci bir analizidir. Devlet daha da güçlenirken, otonom biçimini kaybetmekte ve toplumsal iktidarın diğer kaynakları ile iç içe geçmektedir. 19. yy.'da devletin boyutu sivil topluma göre gerilerken faaliyet alanı genişler. Mann, otoriter/nüfuz eden ve yoğun/kapsayıcı iktidar arasında kurduğu kombinasyonları ağların örgütsel genişlemeleri olarak ele alır. Mann kendi tutumunu, örgütsel materyalizm olarak tanımlamaktadır. Schroeder'e göre bu, Mann'in iktidarın her zaman örgütsel bir formda olması gerektiği ve amorf bir yapısı olmadığı fikrini savunduğunun bir göstergesidir.[36] 1820'ye kadar jeopolitik diplomasi ve bir elit grubunun elinde olan askeri iktidar belirleyici iken, sonrasında dominant rejimlerin stratejisi açısından "siyasi" iktidar faaliyet alanını ve "altyapısal iktidarı"nı arttırarak, yurttaş sınıf ilişkilerinin kurumsallaşmasında merkezi bir role sahip olmuştur.[37] Bu sebeple devlet, altyapısal güce sahip olurken yurttaşlar ve sınıflarla işbirliği neticesinde demokratikleşmiştir. Bu değişim, "ekonomik" değil "siyasi" iktidarın bir sonucudur ve "altyapısal iktidar" olarak yani toplumun içinden doğru kurulan bir iktidar yapısı olarak kavranmalıdır. Böylesi bir bakış açısı Mann'i ekonomik ya da elit teorisine indirgenmiş bir politik indirgemecilikten kurtardığı gibi, "popüler modernite" olarak kavramsallaştırılabilecek demokratikleşme süreçlerinin farklı devlet biçimlerinde ya da "altyapısal/kolektif iktidar"ın izleğinde devletin kristalleştiği durumlarda, farklı biçimlerde nasıl gerçekleştiğini çoğul bir analizle gösterme alanı da açmaktadır.[38] Öyle ki modern

---

36 Mann, *a.g.e.*, vol. 2 ve Schroeder, *a.g.e.*, s. 3-6.

37 Michael Mann, "Ruling Class Strategies and Citizenship", *Sociology*, vol. 21, no: 3, 1988.

38 Schroeder, *a.g.e.*, s. 8.

devlet, kanunlarıyla ve idari yapısı ile sınırları içindeki nüfusa nüfuz etmeyi başarırken -ki bu aynı zamanda Weber'in yasal ussal otorite olarak tariflediği bir yönetme tarzına işaret eder- böylesi bir yapı yurttaşların ya da partilerin de modern devlete nüfuz edebilmesini mümkün kılar.

Modern devlete inşa sürecinde devletin kendi büyüklüğünden ziyade, faaliyet alanında bir genişlemeden söz edilebilir. Bu genişleme devlet elitlerinin otonom ya da despotik iktidarlarının genişlemesi olarak değil, toplumsal hayatın politize olması ve Weberyen anlamda partilerin elitlerden daha çok güçlenmesi olarak okunmalıdır. İktidar ağları arasındaki eklemlenmeler toplumsal hayatın yeni kimlikler üzerinden "kafeslenmesi"ni getirmekte ve böylece modern devletin ulus devlet biçiminde kristalleşmesine hizmet etmektedir.[39] Devlet, hem siyasi bir aktör hem de siyasetin cereyan ettiği bir alan olarak kavranabilir. Devlet kurumları arasındaki farklılaşma ile "corps d'etat" olarak devletin farklı bölümleri, çoklu iktidar ağlarının nüfuz etmesine açıktır.[40]

Farklı iktidar formları farklı yapıları oluşturur ve aynı şekilde var olan yapılarda da işlemeye devam eder. Böylece Weber'in analizi, Mann tarafından akıcı ve dinamik hale getirilmiş olur. İdeolojik, askeri, siyasi, ekonomik iktidarın farklı tip eklemlenmelerinden oluşan her fraksiyon bir toplumsal ağ olarak algılanmaktadır ki bu da insanları bir arada tutan bir bağlantılar zinciri demektir.[41]

Mann, 19. yüzyılda özellikle askeri devrimle birlikte yükselen kapitalizmin batıyı dönüştürdüğünü ve "otoriter iktidar"ın gerileyerek "nüfuz edici (diffused) iktidar"ın yaygınlaştığını ifade etmektedir. Aynı zamanda ideolojik iktidarın güç kaybettiğini ve modern ideolojilerin modern siyasi aktörler haline gelen sınıflar ve milletler ekseninde şekillenerek "aşkın"dan ziyade "içkin" bir şekil aldığını savunur.[42]

---

39 Mann, *a.g.e.*, vol. 2, s. 505.

40 Mann, *a.g.e.*, vol. 2, s. 56.

41 Collins, *a.g.e.*, s. 22.

42 Devletin topluma nüfuz etmesi ile birlikte, insanların kolektif kimlikleri ulusal ölçekte toplumsal hareketlere dönüşmüştür. Bunun bir sebebi, devletin aşağıdan gelen talepler için bir hedef haline gelmiş olması iken diğer bir sebebi de devletin nüfuz etmesi ile birlikte haberleşme, ulaşım ve bilinç yükseltme kaynaklarının da mobilize olmasıdır. Böylece bu süreç hem desteği hem de iç muhalefeti tetiklemiştir. Bu da Mann'in gösterdiği gibi hem milliyetçiliği hem de sınıf çatışmasını birlikte ortaya çıkarmıştır. Modern devlet, toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı mekan haline

Modern devletin yükselişini anlatmak için askeri iktidarın otonomisini ortaya koyar. Polisi ve polisin zapt etme pratiklerini de askeri iktidar içinde ele alır. Özellikle rutin polislik işinin daha derin ve yayılmış bir toplumsal dönüşümün, sivil toplumun rutin zapt etme pratikleri ve içselleştirilmiş disiplin ile pasifize edilmesi üzerinden okunması gerektiğini belirtir. Bunu anlatırken Foucault'nun cezalandırmanın otoriter, açık, cezai, gösteri niteliği taşıyan ve şiddet içeren şeklinden nüfuz edici, yayılmış, saklı, rutin, disipline edici ve içselleştirilmiş şekline doğru geçirdiği değişimi ve Giddens'in rutinleştirme ve gözetlemenin disiplinci iktidarın kaynağı olduğu doğrultusundaki görüşlerini aktarır. 19. yy. ile birlikte alt sınıfları kontrol altında tutmak bir mesele haline gelmiş bu da ahlak ve kamu düzeni söylemi ile yapılmaya çalışılmıştır. Kapitalistleşme ve kentleşme alt sınıflar üzerindeki yerel-bölgesel-segmental sosyal kontrolu zayıflattığı için rejimlerin önceki dönemden daha geniş bir sosyal kontrol problemi vardır. Mülksüz alt sınıflar, kırdan kente göç etmek dışında iş bulmak için birden çok yere göç eden, zaman zaman ayaklanan, bu sebeplerle de kontrol edilmesi gereken unsurlar haline gelmişlerdir. Ancak böylesi bir kontrol daha geniş çapta ve evrensel olarak uygulanabilecek bir şekilde planlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu arayışın sonuçlarından biri, rejimin düzenini sağlamak ve devam ettirmek için refah uygulamalarını zapt etme pratikleri ile eklemlemektir.[43] Bu yeni bir tür kamu düzeni anlayışının tezahürlerini barındırmaktadır.

Mann, İngiltere polis idaresinin diğer yerlere göre daha hızlı gelişmesini kapitalizm ile oluşan kentlere, kentlere gelen -artık geleneksel bağlarından koptukları için kontrol edilmeleri zor olan- göçmenlere ve bu kişilerin ayaklanma potansiyeline bağlamaktadır. Özellikle ayaklanmaları yönetme ve bastırmanın zapt etme mekanizmaları için önemini vurgular. Giddens'ın idari ve iletişimsel iktidarın gelişmesine yaptığı vurguyu önemser ancak bunun nüfuz edici olmaktan çok otoriter bir niteliği olduğunu fakat her iki türlü kullanılabilecek kadar da kullanışlı olduğunu belirtir.[44]

Bu noktada Giddens'in mutlak devlete ilişkin ortaya koyduğu üç ana unsur "idari gücün merkezileşmesi ve gelişmesi", "yeni hukuk mekanizma-

---

gelirken, başarılı olan toplumsal hareketler de zaferlerini bürokratik devlet tarafından idare edilen yeni yasalarla kurumsallaştırmışlardır. Trentmann, *a.g.e.*, s. 292 ve Mann, *a.g.e.*, vol. 2, s. 1-2.

43 Mann, *a.g.e.*, vol. 2, s. 404-500.

44 Mann, *a.g.e.*, vol. 2, s. 409.

larının gelişmesi", "mali yönetim usullerinde değişiklikler" topluma nüfuz ederek yönetmek yani Mann'in deyimiyle iktidarı toplumun içinden kurmak noktasındaki yapısal değişiklikleri gözlemlemek açısından önemlidir. Bu tip bir yapılanma, devletin topluma ve teker teker bireylere ilişkin bilgisinin artmasını sağlayan olanakları da beraberinde getirir. Böylesi bir imkanı ortaya çıkaran olgulardan biri de özellikle ulus devlete geçişte resmi istatistikler açısından sayıca ve nitelikçe bir artış olmasıdır. İlk göze çarpanlar maliye alanında vergilendirme istatistikleri ve nüfus istatistikleridir. Nüfus istatistikleri bir yandan vergilendirme ile doğrudan ilişkili iken bir yandan da merkezileşen devletin iç düzeninin isyan, haydutluk ve suçlardan korunması uğraşıyla ilgilidir.[45]

Sosyoloji perspektifinin üç önemli isminin modern devlet tartışmasında nüfusa nüfuz edebilecek teknolojiye ve idari yapılanmaya sahip bir devlet aygıtı tanımında ortaklaştıkları söylenebilir. Böylesi bir devlet aygıtına ilişkin en temel özellikler şüphesiz, gözetleme ve ussallığı yücelten gayrişahsi iktidar yapısı olacaktır. Modern devlet bu özelliklere sahip olabilmek için, kendini diğer devlet biçimlerinden ayıran birtakım özellikleri barındırır. Öncelikle modern devlet bir kurumlar bütünüdür ve bu kurumların işlemesini sağlayan bir bürokrasiye, idari personele sahiptir. Belli sınırlar içinde işlevsel anlamda merkezî bir güç olarak örgütlenmiş ve sınırları içindeki toprak parçasında yaşayan nüfusun yaşamını belirleyen yasa koyma ve buna ilişkin şiddet kullanma tekeline sahiptir.[46] Bu özellikler devletin düzenleyici iktidarının nüfusuna nüfuz edebilmesini sağlamak açısından yadsınamaz öneme haizdir.

Modern devlet düzenleyici iktidarını kullanırken hatta düzenleyici iktidar oluşurken toplum içindeki sınıflardan, etnik kimliklerden toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kurulma biçimlerinden de etkilenir. Modern devlet, kendi özelliklerinden dolayı yalnızca bir sınıfın aracı olarak algılanmamalı aynı şekilde mutlak özerkliğe sahip bir özne olarak da kurgulanmamalıdır. Modern devlet, yukarıda anlatılmış olan kurumsal özelliklerinden dolayı, her iki şekilde de tarif edilemez. Hatta çoğu kez modern devletin eylemleri toplumsal ve siyasi koşullarla, süreçlerle birlikte şekillenir.[47] Bu nedenle devletin meşru

---

45 Giddens, *a.g.e.*, s. 131-134, 238.

46 Modern devletin karakteristik kurumsal özellikleri Weberyen ve neo-Marksist kuramlarda benzer şekilde ele alınmıştır. Krş. Max Weber, *Economy and Society*, Stanford Univ. Press, Stanford, 2004.

47 Bu tartışma için bkz. Bob Jessop, *Devlet Teorisi Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*,

şiddet tekeli yalnızca sınıf ilişkileri ve güvenlik pratikleri arasında kurulan bağ ile anlaşılamaz. Toplumun içinde etnik kimlikler, toplumsal cinsiyet gibi farklı toplumsal ilişkiler de şiddet tekeli kullanımını etkiler.[48]

Modern devletin iktidar yapısından bahsederken Foucault'nun iktidara ilişkin yaptığı çözümlemeler iktidarın, toplumsal ilişkilere içkin olduğu anlayışı ve bizatihi bu yüzden mikro iktidarların ve özgül iktidar ilişkilerinin çokluğuna neden olması tezi modern devlet tartışmalarına yeni bir boyut katmıştır. Bu tip bir çokluk, iktidarın çeşitliliğine neden olmuştur. Ancak bu çeşitlilik ve dağınıklık farklı iktidar biçimlerinin daha genel mekanizmalarına ya da farklı iktidar biçimlerine eklemlenmesiyle birbirine bağlanmıştır. Foucault'nun modern iktidar anlayışına ilişkin olarak devlet iktidarının hem kurumlara hem de söylemlere eklemlenebilme özelliği, devletin tüm toplumsal ilişkilere içkin olmasını tam da bu yüzden farklı stratejileri birleştirebilmesi anlamında çok değerliliğe sahip olmasını getirir.[49] İktidar analizine ilişkin bu yaklaşım günümüzde hala sürmekte olan farklı iktidar teknolojileri, normalleştirme programları ve stratejilerin eksiklikleri üzerine geniş bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir.[50]

Foucault'nun çifte hareket olarak adlandırdığı, feodalizmin parçalanarak merkezî devletlerin oluşmaya başladığı ve reformasyon hareketi ile dinî fikir ayrılıklarının belirleyici olduğu dönemde nasıl yönetmek gerekir, kim

---

Epos Yay., İstanbul, 2008, Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, Verso, Londra, New York, 2000.

48 İsmet Akça, Evren Balta Peker, "Ordu, Devlet, Güvenlik Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. İsmet Akça, Evren Balta Peker, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.

49 Jessop, *a.g.e.*, s. 29.

50 Foucault üç farklı iktidar kavramsallaştırması yapar. Bunlardan ilki iktidarı yasaklar ve cezalarla toplumsallık üzerinde hâkim kılmaya çalışan ve bireyi hukuki özne olarak gören "egemenlik"tir. Egemenlik bir iktidar biçimi olarak devletin kanunlara itaati sağlamak için merkezî gücünü yasak, ceza gibi yaptırım teknikleri kullanması ile biçimlenir. İkinci iktidar biçimi bireyleri bedenler olarak gören "disiplin"dir. Disiplin, bedenleri yeni mekanlar inşa ederek idealize ettiği bir norma göre biçimlendirmeye çalışarak standartlaştırma işine soyunur. 18. yüzyılda egemenliğe ek olarak disipliner ve düzenleyici iktidar mekanizmaları da önem kazanmaya başlar. Düzenleyici iktidar toplumu nüfus olarak görür. Biopolitika da esas olarak düzenleyici iktidardan türer. Bkz. Zeynep Gambetti, "Foucault'da Disiplin Toplumu, Güvenlik Toplumu Ayrımı", http://boun.academia.edu/ZeynepGambetti/Papers/410856/Foucaultda_Disiplin_Toplumu-Guvenlik_Toplumu_Ayrimi

yönetmelidir, hangi araçları kullanarak yönetmek gerekir gibi sorular ekseninde yönetim kavramı sorunsallaştırılır. 19. yüzyıl bu açıdan Batı Avrupa'da kapitalizm, liberal demokrasi ve modernleşme üçgeni içinde anlamlandırılabilecek birtakım idari düzenlemelerin artık tamamen kurumsallaştığı ve bunların yeni bir zihniyet yapısı ve ahlak anlayışının inşası ile gündelik yaşam pratiklerine nüfuz ettiği bir dönem olarak ele alınabilir. Bu yüzyıl, yukarıda bahsedilen tahsis edici kaynaklar ve otorite kaynaklarının bir arada var olduğu bir iktidar biçiminin iyice kristalleştiği bir yüzyıldır.[51] Toplumsal sınıflar arasındaki yeni ayrımlar ve bu ayrımların temelinde belirlenen yeni ittifak biçimleri, siyasi pazarlık süreçleri ve tüm bunlarla birlikte biçimlenmiş idari değişimler bu iki tip iktidar kaynağının zamana ve mekana göre biçimlerinden derinden etkilenmiştir.

Foucault'nun kavramsallaştırdığı "yönetimsellik"[52] iktidar tartışmalarında önemli bir yer alır. Yönetimsellik "şey"lerin özellikle de nüfusun yönetilmesi ile ilgilidir.[53] Hükümet-yönetim (government), egemenlikten farklı olarak toplumun refahının artması, uzun süreli olması gibi şeylerle ilgilenir.[54] Yönetimsellik ilk olarak, politik ekonomi ekseninde "nüfusu yönetmek" ola-

---

51 Giddens, *a.g.e.*, s. 18. Giddens, üretimde kullanılan maddi tesisler üzerindeki hâkimiyet anlamında tahsis edici kaynakları ve insanların kendi faaliyetleri üzerindeki hâkimiyetin araçları ile ilgili olarak otorite kaynaklarını ayırarak bunların bir arada ele alınması gerektiğini belirtir. Ayrıca bu konuda Mann'in "altyapısal iktidar" tanımı ve iktidarın toplumun içinden kurulması tartışmaları da zihin açıcıdır. Bkz. Mann, *a.g.e.*, s. 7-9.

52 Foucault yönetimsellik kavramını üç şekilde tanımlar: " 1. Hedefi nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik ve esas teknik araçları güvenlik aygıtları olan bu çok spesifik ama karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlar, prosedürler, analizler, düşünceler, hesaplar ve taktiklerden oluşan bütün, 2. Bir yandan tüm spesifik yönetim aygıtları dizisinin oluşumu, öte yandan da tüm bir bilgi kompleksinin gelişimiyle sonuçlanan ve yönetim olarak adlandırılabilecek bu iktidar türünü uzun bir süre içinde ve tüm Batı'da diğer tüm biçimler üzerinde üstünlük kurmaya götüren eğilim, 3. On beşinci ve on altıncı yüzyılda idari devlete dönüşmüş olan Ortaçağ adalet devletinin yavaş yavaş yönetimselleştiği süreç ya da süreçler" Bkz. Michel Foucault, "Yönetimsellik", *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Michel Foucault, Çev. Işık Ergüden/Osman Akınhay/Ferda Keskin, haz. Ferda Keskin, Seçme Yazılar 1, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2000, s. 285.

53 Michel Foucault, "Governmentality", *The Foucault Effect-Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller, The University of Chicago Press, Chicago, 1991, s. 99-100.

54 Foucault, *a.g.e.*, s.100.

rak okunabilir. Bu yönetim biçimi hem toplumu hem de teker teker bireyleri yönetme amacını içerir. Bu nedenle de sağlık, refah, zenginlik, mutluluk politikaları topluma nüfuz etmeyi sağlayan ekonomik sistemin de devamlılığını amaçlayan yönetim anlayışı göz önünde tutularak analiz edilmelidir. İkinci olarak yönetimsellik kavramı, devlet ve diğer iktidar biçimleri arasındaki ilişkiyi özellikle "egemenlik" ve "disiplin" sorunsalları açısından içerir. Yönetimsellik, disiplinin ve egemenliğin karakteristik özellikleri olarak da görülebilecek teknikleri, rasyonaliteleri ve kurumları devam ettirirken onları yeniden oluşturur.[55] Üçüncü olarak yönetimsellik, nüfusu ordu, polis, diplomatik yapı, ajanlar, vs. gibi "güvenlik aygıtlarıyla çerçevelemeyi" de içerir. Bu yapı sağlık, eğitim ve sosyal refah sistemleri ve mekanizmalarının ulusal ekonomi ekseninde işletilmesini de etkiler. İktidarın "egemenlik-disiplin-hükümet" serisi otoritenin modern formu açısından temel niteliğindedir. İdari aygıt olarak devletin yönetimselleşmesi sağlığın, refahın, yaşamın optimizasyonunu hedefler. Bunun sonucunda devletle ilişkili tüm iktidar biçimleri biopolitik nitelik taşımaktadır.[56]

Biopolitika Foucault'ya göre kapitalizmin gelişmesi ile insanın kendisinin de siyasal iktidar için bir kaynak haline gelmesi ile birlikte düşünülmelidir. Bedenler, kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda denetim altında üretim biçimlerine dahil edilmeye çalışılmış ve nüfusa dair olaylar ekonomik süreçlere göre ayarlanmaya başlanmıştır. Bunlar 17. yüzyıldan itibaren yaşamı yönetmeyi hedefleyen bioiktidarın şekillenmesini getirmiştir. Bioiktidar iki düzlemde işler. Bedenin potansiyeli dahilinde kapasitesinin arttırılmasını ve temel amacı bedenin disipline edilerek ekonomik denetim sistemiyle bütünleşmesini sağlayan düzlem. Bedenin anatomo-politikasını oluşturan birinci düzlemdir. İkinci düzlem ise, bioiktidarın insanın biyolojik özelliklerinin denetlenmesine odaklanır. Foucault ikinci düzlemi "nüfusun biopolitikası" ya da "güvenlik paradigması" olarak tanımlar. İkinci düzlemde iktidar, yönetim alanındaki tüm bireyleri siyasal stratejilerine dahil ederek denetleme amacını güder. Ancak bunu yaparken, disiplin mekanizmaları gibi yeni mekanlar oluşturmak yerine, var olanı veri alır. Temel amacı riski sıfıra indirmek değildir.[57]

---

55 Mitchell Dean, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, Sage, London, 1999, s. 20.

56 Dean, *a.g.e.*, s. 19-20.

57 Örneğin tohum kıtlığı olduğunda, devletin tohum fiyatını aşağı çekmek için

B) Güvenlik ve Hikmet-i Hükümet

Foucault'ya göre yönetmenin, çoban-sürü modelinden esinlenen geleneksel pastoral teknikleri reformasyon ile krize girince, devletin korunması ve böylelikle yönetimi altındaki nüfusun güvenliği meselesi yönetim açısından kurucu noktalardan biri haline gelmiştir. Bu gelişmeler, devletlerin güçler olarak algılandığı ve ilhamını Newtoncu fizik anlayışından alan yeni bir yönetim anlayışına dayanmaktadır. Güvenlik paradigması, güce karşı güç anlayışı ile şekillenir. Bu anlayış yalnızca dış politikada kullanılmaz. Örneğin hastalıklara karşı tecrit yerine aşılama tekniğini kullanmak da aynı mantığa dayanır. Ya da çocuk ölümlerinin arttığı bir ortamda farklı yaş gruplarının ölüm oranlarını düşürmeye çalışmak nüfusun artış eğrisinin çocuk ölümlerinden etkilenmesini en aza indirir. Her iki durumda da benzer bir strateji uygulanmıştır. Ne hastalık tamamen ortadan kaldırılır ne de çocuk ölümleri tamamen önlenir. Bunların yerine her iki durum da "kabul edilebilir" düzeye çekilir. Gücü güç ile dengeleme stratejisi nüfusun bir kısmını gözden çıkarabilmeyi gerektirir. Güvenlik paradigması, riski tamamen ortadan kaldırmaya çalışmaz, zamansal ve değişken ögeleri hesaplayarak, var olanı veri alarak "düzenleme"ye çalışır.

Foucaultcu perspektife göre güvenlik bir konsept bir değer ya da değerleme süreci olmaktan çok bir "problematik" olarak ele alınmalıdır. Bu şekilde ele alındığında güvenlik üzerinden yürütülen tartışmanın alanı genişler. Güvenliğin farklı problematizasyonları tehlikeye ilişkin farklı söylemlerle beraber ortaya çıkmaktadır. Tehlikeye ilişkin söylemler, güvenliğin farklı referans nesneleri üzerine kurulmasına ve bu referans odakları da farklı yönetme tekniklerinin ve politik rasyonalitelerinin oluşmasına neden olacaktır. Bu tip problematizasyonlar belli bilgi-iktidar yapılarından gelmektedir.[58]

---

müdahale etmek yerine tohum trafiğini serbest bırakarak ithalatla fiyat dengesini bulmaya çalışmasındaki hedefi dolaşımı düzenlemektir. Foucault bu noktada liberalizm üzerine bir tartışmaya girmek yerine Machievelli'den başlayarak reason d'état, hikmet-i hükümet tartışmasına girer. Michel Foucault, *Territory, Security, Lectures at the Collége de France 1977-1978*, Ed. Michel Senellart, General Editors: François Ewald and Alessandro Fontana English Series Editor: Arnold I. Davidson, Translated by Graham Burchell, Palgrave McMillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2007, s. 62-65.

58 Michael Dillon & Luis Lobo-Guerrero, "Biopolitics of Security in the 21st Century: An Introduction", *Review of International Studies*, no: 34, 2008, s. 274.

Modern zamanlarda iki temel güvenlik sorunsalı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki jeopolitika, ikincisi ise biopolitikadır. İlki, Avrupa devlet sisteminin Westphalia Antlaşması ile kurulmasına dayanır. Böylelikle uluslararası ilişkilerin militer söylemi güvenliğin modern söylemini domine eder ve kendi değer sistemini bireysel ve kolektif hayat içinde evrensel değer haline getirir. Politika, bu tartışma içerisinde ihtiyaçlar hiyerarşisi tarafından -ki en tepede güvenlik vardır- kurulan toplumsal sözleşme ile ortaya çıkar. Söz konusu söylem bir tür güvenlik kalkanı formunu alarak devlete olan sadakati devlet korumasızlığının neden olacağı güvensizlik tehdidi ile sağlar. Bu nedenle devlet, birincil güvenlik sağlayıcı olarak meşru güç kullanımının tekelini güvende tutmak zorundadır. Tam da bu nedenle benzer şekilde tehdit tanımını, meşru güç kullanımını tekelleştirdiği zeminde tekelleştirmelidir.[59]

Bu noktadan hareketle hikmet-i hükümet (reason d'etat) kavramı üzerinden bir tartışma yürütmeye çalışmak aynı zamanda güvenlik sorunsalının bu kavramın kurucu unsurlarından biri olarak tartışılmasını beraberinde getirecektir. İlk kez 16. yy.'da kaleme alınan hikmet-i hükümet halen daha modern devletlerin siyasalarını etkileyen en temel ögelerden biridir. Hikmet-i hükümet devlet adamına devletin sağlık ve gücünü korumak için ne yapması gerektiğini söyler. Her devletin farklı momentlere göre ideal bir eylemi ideal bir hikmet-i hükümeti vardır. Devlet adamının görevi bunu ayırt edebilmektir.[60] Modern devlete geçiş, egemenliğin geleneksel değerlerden bağımsızlaşmasına sebep olmuş ve bu da devletin eylemlerini farklı şekillerde gerekçelendirme zorunluluğunu doğurmuştur. Bu noktada devletin iyiliği, devletin bekası, devletin çıkarları en önemli gerekçeler olarak hikmet-i hükümet çerçevesinde karşımıza çıkar.[61] Bu anlayışta devletin çıkarları hikmet-i hükümet için temel atıf noktalarıdır. Bu şekilde toplumdan kopuk, kendi çıkarları olan sivil toplumdan soyutlanmış bir devlet (abstraction of state) anlayışı oluşur. Devlet, kendine has bir varlık olarak kendine has çıkarları olan, aynı zamanda kendi eylemlerine dair kendi nedenleri olan bir özne olarak inşa edilmiş olur. Böylelikle devlet eylemlerinde asıl atıf noktası, ahlak dışı olarak devletin bekasını sağlamaya yönelik biçimde şekillenir. Bununla birlikte kanun üstünlüğünden ziyade devletin güvenliği her şeyin üzerinde

59 *A.g.e.*, s. 275.

60 Mark Neocleous, *Imagining the State*, Open University Press, Maidenhead, Philadelphia, 2003, s. 40.

61 Neocleous, *a.g.e.*, s. 41.

bir yasa olarak ele alınmalıdır.[62] Bu mantık yalnızca mutlakiyetçi yönetim biçimlerine özgü değildir. Schmidt'in parlamenter yapılara ilişkin yürüttüğü egemenlik tartışmasında dost ve düşman ayrımı sorunsalı bu açıdan önemlidir. Düşman saf dinsel, saf ahlaki, saf hukuki ya da saf ekonomik nedenlere bağlı olarak değil siyasal olarak belirlenmiş bir dost düşman ayrımı ile belirlenir. Kriz anında kimin karar verdiği, düşmanın kim olduğuna ilişkin siyasi kararın kimin tarafından verildiği egemeni gösterir.[63]

Birbirine bağlı kavramlar olarak, hikmet-i hükümet, devlet çıkarı, devlet güvenliği, milli güvenlik gibi kavramlar, özellikle mesele devletin güvenliği ve bekası olduğunda yukarıda vurgulanan iki problem odağına işaret eder. Dış politikaya dayalı tehditler ve iç düzensizlikler, ayaklanmalar. İç tehditler, hikmet-i hükümet açısından devletin, güvenliği sebep göstererek her türlü eylemini meşrulaştırmasının önünü açar. Böylece devlet içeride toplumsal düzeni kendi istediği biçimde düzenlemeye yönelik alan kazanmış olur.[64] Devlet sadece toplumsal düzeni inşa etmekle kalmaz, aynı zamanda epistemolojik bir yer işgal eder. Öyle ki devletin bilme ve muhakeme gücü topluma öyle empoze edilmiştir ki sivil toplum üzerinde iktidarını meşrulaştırabilir.[65] Böylece devlet, hem bilgi kurumu hem de bilgiye ulaşma kurumu olarak tahayyül edilebilir. Ayrıca, bilgi-iktidar bağı ile sivil toplum üzerinde ve içindeki devlet pratiklerini de meşrulaştırabilir.[66] Elbette tüm bunlara yol açan temel faktörler devletin topluma dair bilgi toplamasıdır. İstihbarat bu noktada sivil toplumun bilgisine sahip olmak için başvurulan ilk araçtır ve zapt etme olarak da adlandırılabilecek polislik işi ile mümkün hale gelir. İstediği bilgiyi toplamaya muktedir olabilmesi için bilgi toplama kanallarının inşa edilmiş olması gerekir. Böylesi bir inşa süreci tam da "altyapısal iktidar aygıtları"nın oluşmasına işaret etmektedir. Toplayabildiği bilgiyi "şifreleyebilmesi" ve "depolayabilmesi" de bu temele bağlıdır. Bilgiyi şifrelemesi sadece tasnif etmek anlamına gelmez aynı zamanda yeniden adlandırarak kendisi için kendi perspektifi ile gerçeği inşa etmesi anlamına da gelir.

---

62 Neocleous, *a.g.e.*, s. 40-43.

63 Carl Schmidt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 56-60.

64 Neocleous, *a.g.e.*, s. 45.

65 Neocleous, *a.g.e.*, s. 46.

66 Neocleous, *a.g.e.*, s. 49.

C) Modern Devlet, Yönetim ve Zapt Etme

İktidar modern anlamıyla yeniden kurulurken güç kullanarak cezalandırma ya da cezanın seyirlik bir azap çektirme olması yerini cezanın bir ıslah etme projesi haline gelmesine bırakmıştır.[67] Bu süreçte de iktidar güç kullanarak cezalandırma pratiklerinden çok, kurumsallaşmış pratiklerin tekrarlanması yoluyla öncekinden de daha güçlü ve nüfuz edici hale gelmiştir.[68] Bu bağlamda devletin, geleneksel adalet yerine yeni yargı kurumları, yeni bir suç teorisi, yeni bir hukuk ve bu hukukun uygulanmasını kolaylaştıracak yeni bir polis teşkilatı ve hapishaneler gibi yeni kurumlar ve mekanizmalar oluşturmaya başladığı görülür. Tüm bunlar cezalandırma hakkının siyasal ve ahlaki açıdan meşrulaştırılması, eski kararnamelerin iptali, örf hukukunun kaldırılması, modern hukuk sistemlerinin devreye sokulması gibi reformlar çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır.[69] Eskiden köylülüğün sıradan davranış biçimleri sayılanlar bu yeni sistemik reformlarla suç haline gelebilmektedir. Çünkü yapılan değişikliklerin çoğu yeni üretim biçimine dair başka türlü bir disiplin ve çalışma anlayışını getirmektedir.[70] Modern ceza sistemi yasadışılıkları yok etmekten çok onları yönetmeye çalışmaktadır. Pasquino'ya göre, bunu yapabilmek için de elinde tuttuğu kurumlardan "polis" oldukça geniş bir yetki alanına sahiptir. Polis kelimesinin anlamının zaman içinde değişim biçimi de bizleri bu izleğe götürecektir. Kelime 18. yy.'da kamusal işlerin iyi düzeni olarak tanımlanır. Ancak bu vakte kadar kamu özel ayrımının tam olarak oluşmadığı göz önüne alınırsa zapt etme pratikleri daha çok nüfus hakkında bilgi toplama, istatistikler oluşturma ve toplumu yeniden biçimlendirme çabaları olarak görülebilir. 18. yy.'da ise polis bilimi olarak ele alınmaya başlanan ve polis eliyle yürütülen zapt etme pratiklerinin toplumun iyi düzeni ile doğrudan bağlantılandırıldığı görülmektedir. Böylece idare ya da hükümet, nüfus üzerinde polis düzenlemeleri ile tasarrufta bulunabilecek hale gelecektir. Pasquino'nun vurguladığı husus bu uygulamaların yürütülmesi üzerinde tartışılırken bürokrasi yerine hükümet ya da idare

---

67 Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 2000, s. 39-40.

68 Giddens, *a.g.e.*, s. 18.

69 Foucault, *a.g.e.*, s. 38.

70 Bkz. Georg Rusche & Otto Kirchemmer, *Punishment and Social Structure*, Colombia University Press, New York, 1939, Foucault, *a.g.e.*, E. P. Thompson, *Avam ve Görenek*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yay., İstanbul, 2006.

kavramlarının kullanılmasının gerekliliğidir. Öyle ki bir grup ya da sınıftan ziyade bir ağ ya da bir arada devam eden faaliyetlerin meydana getirdiği bir toplumsal bütünlükten bahsedilmesi gereklidir.[71] Bu çerçevede farklı tahakküm biçimlerinin modern iktidar biçimleri ile kurduğu içkin ilişki kimlerin hangi haklara sahip olduklarını ve temel hak kategorilerinin ayrım noktalarını belirleyen bir atıf noktası olarak karşımıza çıkmakta ve gündelik hayat bu eksende biçimlenmektedir.

Polislik işi ya da zapt etme yalnızca polis örgütü ile yürümez, diğer idari mekanizmalar da bu noktada önemli istihbarat kaynaklarıdır. Sosyal hizmetler, sosyal güvenlik ve polisin kendisi bu tip bilgiye ulaşmak için temel idari aygıtlardır. Devletin toplumu idare etmesi için pasaportlar, ehliyetler, ruhsatlar, kimlik kartları, ikametgah belgeleri aynı zamanda nüfusa dair istihbarat toplamak için uygun araçlardır.[72] Bu araçlar aynı zamanda devletin güçlü bir örgütlenmeye sahip olduğunda, "altyapısal iktidarının" kapasitesine bağlı olarak işler nitelikte olacaktır. Bu tip belgeler, ancak bilgilere ilişkin bir standartlaşma olduğunda devlet tarafından kayıt altına alınan ve sıralanan bir bilgi birikimine işaret etmektedir. Bu noktada istatistikler ve nüfus sayımları devletin yönetim teknolojisini kurması anlamında iki önemli yöntem olarak anlaşılmalıdır. Her ikisi de topluma dair bilgi toplamanın yanında toplum içindeki unsurların devlet tarafından nasıl tasnif edildiğini, kategorilere dönüştürüldüğünü de göstermektedir. Dolayısıyla modern hukukun kuruluşu ve işleyişi böyle bir zemin üzerinde şekillenmiştir. Bu anlamda idari hüküm sürmenin koordine edilmesi ve böylelikle tüm bireylere nüfuz edebilme amacı ile yapılan düzenlemeler aynı zamanda doğrudan ve dolaylı gözetlemeyi, elde edilen bilgilerin şifrelenmesini ve tasniflenmesini de beraberinde getirmektedir. Tüm bu süreç James C. Scott'un tartıştığı gibi devletin zorunlu askerlik, vergilendirme, isyanların engellenmesi gibi işlevlerinin icrasını kolaylaştırmak için nüfusu düzenleme hedefiyle "toplumu okunaklı kılma" amacına hizmet etmektedir.[73] Yukarıda bahsedilen araçlarla devlet, tebaasının ayrıntılı bir haritasına sahip olacaktır. Böylece karmaşık

---

71 Pasquino, Pasquale, "Theatrum Poiticum: The Geneology of Capital-Police and the State of Prosperity", *The Foucault Effect Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller, The University Chicago Press, 1991.

72 Neocleous, *a.g.e.*, s. 50-51.

73 James C. Scott, *Devlet gibi Görmek-İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu*, çev. Nil Erdoğan, Versus Kitap, İstanbul, 2008, s. 14.

ve anlaşılmaz olan toplumsallık devlet için okunaklı kılınarak idare etmeye yönelik olarak standartlaştırılır ve rasyonelleştirilir.[74] Böylece toplum bu yolla basitleştirilmeye çalışılırken devletin müdahale alanı ve gücü de arttırılmış olur. Ancak devletin toplumu basitleştirerek tasvir etmesi, toplumun gerçekte ne olduğunu yansıtmaktan çok devletin neyi önemsediğini göstermektedir. Böylesi bir tasvir devletin kendi oluşturduğu kategorilerin de kanunlaşması anlamına gelir.[75]

Söz konusu ihtiyaç, içgüvenliğin sağlanmasına yönelik tepkisel yöntemlerden bilgi toplayan ve önleyici işlevlerini öne çıkaran bir zapt etme sistemine geçişi getirmiştir.[76] Elbette gözden kaçmaması gereken bir diğer nokta, gözetlemenin zapt etme ile bağlantısının "sapkınlığın düzeltilmesi" gibi bir amaç olduğunda sapkınlığın tespit edilmesinin de mesele haline gelmiş olmasıdır. Bu açıdan modern devlet polislik işini ya da zapt etmeyi teknik bir idare sorunundan öte ahlaksal bir proje olarak da karşımıza çıkarmaktadır. Polislik işi ya da zapt etme bir yönüyle geniş kapsamlı sapkınlık kategorilerini düzeltme misyonuna da sahiptir.[77] Ancak devlet, her zaman bununla yetinmez ve topluma zararlı gördüğü unsurları kendine has aygıtlarla temizleme işine de soyunur. Böylelikle kabul edilebilir ve kabul edilmez yaşam biçimlerini tanımlamış olur. Bunu yaparken, toplumun genel refah ve mutluluğu için toplumun bir kısmından vazgeçilmesi gerektiği tezine sırtını yaslar. Dolayısıyla nüfusun genel işleyişi göz önüne alınarak zararlı olduğu tespit edilmiş pratiklerin nasıl kontrol altında tutulabileceği ya da önlemeye gerek kalmadan nasıl etkisiz hale sokulabileceği biopolitikanın temel parçaları olarak düşünülür.

---

74 Scott, *a.g.e.*, s. 16.

75 Söz konusu süreç devletin toplum mühendisliğine soyunması demektir. Scott toplum mühendisliğinin en trajik sonuçlarının dört etkenin bir arada bulunduğunda gerçekleşmesine dikkat çeker. İlk olarak toplumun ve doğanın idari olarak düzenlenişi, ikinci olarak yüksek modernist ideoloji, üçüncü olarak cebri gücünü yüksek modernist ideolojiyi gerçekleştirmekte kullanacak otoriter devlet, dördüncüsü de güçsüz bir sivil toplumdur. Scott, *a.g.e.*, s. 17-20.

76 Tilly, *a.g.e.*, s. 192, Giddens, *a.g.e.*, s. 69.

77 Tilly, *a.g.e.*, s. 401.

D) Sosyal Kontrol ve Toplumsal Düzen

Bu noktada tartışılması gereken mesele "toplumsal kontrol" kavramıdır.[78] Kavramın ilk kez sosyoloji literatüründe görülmesi A. W. Small ve G. E. Vincent'ın *An Introduction to the Study of Society*[79] adlı çalışmalarıyla olmuştur. Kavrama dair ilk büyük çalışma ise 1901 tarihli Edward A. Ross'un *Social Control-a Survey of the Foundations of Order* isimli çalışmasıdır.[80] Ross, aslında insanın içgüdüleriyle davrandığı doğal bir toplumsal düzen olduğunu varsayar. Ancak bu düzen, toplumun gayrişahsileşmesi ve bireysel çıkarların önem kazanması sonucu bireylerin toplumsal düzenin devamını sağlayan güdülerinden uzaklaşmasıyla ortadan kalkmıştır. Bu nedenle de toplumsal kontrol mekanizmaları ortaya çıkmıştır.[81] İlerlemeci bir anlayışla yazılmış bu eser, toplumsal düzenin (social order) toplumsal kontrol ile sağlanabileceği tezini savunurken bunun da adalet duygusu, ahlaki değerler, kamuoyu baskısı, kurumlar, toplumun oluşturduğu idealler, din, gelenekler, hukuk vs. gibi kolektif yaşamın parçaları ile mümkün olduğunu savunur.

Toplumsal kontrolun hayatın neredeyse tüm alanlarına yayıldığı fikri, daha sonraki çalışmaları da etkilemiştir. Toplumsal kontrol kavramının resmi ve popüler olmak üzere iki ana eksen çerçevesinde incelendiğini söylemek mümkündür. Kavramın devlet eliyle yürütülen resmi yapılanması hukuk, polis, eğitim gibi unsurlar üzerinden yükselirken, popüler yapılanması aile kurumu, gelenekler, dedikodu gibi unsurlar aracılığıyla genel kabul gören bir ahlak anlayışı çerçevesinde yükselir.[82] Ross'a göre, cemaatten topluma

---

78 Kavrama ilişkin literatür taraması şeklindeki çalışmalar mevcuttur. Bkz. Pieter Spierenburg, "Social Control and History: An Introduction", *Social Control in Europe*, ed. Clive Emsley, Eric Johnson, Peter Spienburg, Ohio State University, Colombus, vol. 1, 2004 ve John A. Mayer, "Notes Towards a Working Definition of Social Control in Historical Analysis", *Social Control and the State: Historical and Comperative Essays*, ed. Stenley Cohen & Andrew Scull, Martin Robertson, Oxford, 1983, A. B. Hollingshead, "The Concept of Social Control", *American Sociological Review*, vol. 6, No. 2, 1941, s. 217-224.

79 A. W. Small & G. E. Vincent, *An Introduction to the Study of Society*, New York, 1894, s. 328.

80 Edward Alsworth Ross, *Social Control-a Survey of the Foundations of Order*, The Press of Case Western Reserve University, 1969. (Bu bası 1929 basısının tıpkısıdır.)

81 Ross, *a.g.e.*, s. 6-10.

82 Paul Lawrance, "Policing the Poor in England and France, 1850-1900", *Social Control in Europe*, ed. Clive Emsley, Eric Johnson, Peter Spienburg, Ohio State University , vol. 2, 2004, s. 210.

geçişin en temel şartı toplumsal kontroldur. Mamafih toplumsal kontrol sınıf kontrolu değildir. Öyle ki toplumsal kontrolun amacı bir sınıfın tahakkümünü kurmak değil bir arada yaşamayı sağlayacak toplumsal düzeni korumaktır. Zira toplumsal düzeni sağlayan bağlar bir grubu toplum haline getirmektedir. Ross bu tip bağların oluşabilmesini ancak devletin idari yönünün genişlemesi ve gelişmesi ile mümkün görmektedir. Devleti de toplumsal kontrolun kaynağı değil sadece kanalı olarak tahayyül etmesi modern devlet tartışmaları açısından oldukça önemlidir. Şüphesiz kendi döneminin sosyal bilimlerdeki tüm sınırlılıklarını da içeren çalışması bir yandan da Giddens, Mann, Tilly gibi teorisyenlerin modern devlete ilişkin çözümlemeleriyle biçimsel açıdan paralellik göstermektedir.

Atlanmaması gereken bir başka nokta Ross'un toplumu bir kurgu olarak ele almasına karşın -daha sonra işlevselcilerde de görülebilecek şekilde- aynı zamanda toplumu "homojen bir bütün" olarak ele alma eğilimidir.[83] Dolayısıyla toplumu farklı toplumsal grupların ya da sınıfların çatışması ekseninde değil, aksine tek bir kitle anlayışıyla irdeler. Tam da bu nedenle özellikle resmi toplumsal kontrol mekanizmaları oluşturulurken ortaya çıkan çatışmaları görmezden gelerek, mekanizmaların kendilerinin dahi bu çatışmalar neticesinde biçimlendiğini görmez.

Doğrudan toplumsal kontrol üzerine bir çalışma olmasa da Chicago Okulu'ndan Robert E. Park ve Ernest W. Burgess'in *Introduction to the Science of Sociology* adlı 1921 tarihli çalışmaları, toplumsal kontrola ilişkin bir bölüm içermektedir.[84] Park ve Burgess de tıpkı Ross gibi toplumsal kontrolu, toplum tarafından meşru görülen birtakım mekanizmalar ve değerler ekseninde analiz ederler. Toplumsal kontrolu, toplumsallaşma sürecinin en temel ögesi olarak ele alırlar. Hatta daha ileri giderek her toplumsal sorunun nihayetinde toplumsal kontrola dair bir sorun olduğunu iddia ederler.[85]

---

83 Daha geniş bir eleştiri için bkz., A. P. Donajgrodzki, "Introduction", *Social Control in Nineteenth Century Britain*, Croom Helm, London, 1977, s. 14. Kavramın Türkiye için siyaset psikolojisi açısından tartışıldığı bir çalışma bkz. Murat Önderman, *Türkiye'de Devlet, Sosyal Kontrol ve Öznellik*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2007.

84 Robert E. Park & Ernest W. Burgess, *Introduction to the Science of Sociology*, The University of Chicago Press, Chicago, 1924, s. 784-854.

85 Park & Burgess, *a.g.e.*, s. 785.

Toplumsal kontrol kavramı, Ross'dan sonra ancak II. Dünya Savaşı ertesinde hem işlevselciler hem de revizyonist tarihçiler tarafından tekrar kullanılmaya başlanarak popüler olmuştur.

Joseph Roucek'in II. Dünya Savaşı ertesinde 1947'de yayımlanan *Social Control* isimli eseri de toplumsal kontrolu kurumlar ve teknikler ekseninde ele alır. Roucek için toplumsal kontrolun işlevsel olması gerektiği durumlar hızlı toplumsal değişim süreçleri, sapkınlık ve gruplar arası çatışmaları oluşturabilecek değer faklılıklarıdır.[86] Toplumsal kontrol Roucek'e göre, bireylerin ortak değerlere uygun davranmalarını sağlayan süreçler bütünüdür.[87]

İşlevselciler açısından toplumsal dengeyi bozabilecek her türlü sapkın davranış (devience) toplumsallaşma sürecinin başarılı ya da başarısız olması ile ilgilidir.[88] Öyle ki toplumsal kontrolun temelleri kurumsal toplumsal sistem içinde toplumsal etkileşim sürecinde oluşur.[89] Eğer bu süreçte toplumsal kontrol yeterince etkin değilse, normlar ve kurallar ihlal edilecektir.

Revizyonist tarihçiler ise kavramı kullanırlarken özellikle işçi sınıfı ayaklanmalarının "kamu düzeni" (public order) kavramı ekseninde ele alınmasını ve bu tip toplumsal eylemlere karşı yapılan müdahalelerin "meşrulaştırılma aracı" olarak, toplumsal kontrol mekanizmalarının kullanılmasını anlatırlar.[90] Elbette bu bakış açısının temelinde toplumun, bir bütün ve uyum içinde var olduğu fikrinden ziyade "gruplar arası çatışmaların merkezi" olduğu düşüncesi vardır.[91] Marksist literatürde toplumsal kontrol, hâkim sınıfların işçi sınıfı üzerinde kurdukları "tahakkümün devamlılığını sağlayan" kurumlar, mekanizmalar ve eylemler bütünü olarak karşımıza çıkar. Sosyal kontrol, Cohen ve Scull'un *Social Control and State* adlı derlemesinde görüleceği gibi, toplumun "yukarı"dan kontrol edilmesine olanak sağlayan bir mantık yapısı ve birtakım kurumlar vasıtasıyla işler. Bahsi geçen kurumlar hukuk sistemi ile bütünleşmiş polis teşkilatları, yetimhaneler, hapishaneler ve akıl has-

---

86 Bkz. Joseph S. Roucek, *Social Control*, D. Van Nostrand Company, Princeton, 1962, s. 3-78. (Bu bası 1956'daki ikinci basının tıpkısıdır.)

87 Roucek, *a.g.e.*, s. 3.

88 Talcott Parsons, *The Social System*, The Free Press of Glenceo, Chicago, 1964, s. 250-251.

89 Parsons, *a.g.e.*, s. 301.

90 Bkz. R. Quinault & J. Stevenson, ed., *Popular Protest and Public Order Six Studies in British History 1790-1920*, George Allen and Unwin Ltd., 1974.

91 William A. Muraskin, "The Social Control Theory in American History: A Critique", *Journal of Social Histrory*, vol. 9, no. 4, 1976, s. 560.

taneleridir.[92] Bu tip kurumların modern anlamlarıyla var olmasını sağlayan en temel argümanlar ise humaniteryenizm ile biçimlenen "ortak iyi" (public good) kavramı ve yapılan tüm reformların toplumu daha iyiye götürdüğüne olan "ilerlemeci anlayış"tır. [93]

Toplumsal kontrol kavramının, sosyoloji literatüründe yaygın kullanımına ilişkin Marksist literatürden bir başka eleştiri de Donajgrodzki'den gelir. Donajgrodzki, Parsons'ın "sosyalleşme" ile birlikte kullandığı sosyal kontrol kavramının tersinden bakıldığında tam da "toplumsallaşma süreci"ni başarıya ulaştırması nedeniyle, Gramsci'nin "hegemonya" kavramına ne kadar yakın olduğunu belirtmiştir.[94] Toplumsal kontrolun sınıflararası ilişkileri düzenleyen bir yönü olduğunun, tüm kurumların ve ilişki biçimlerinin az çok böyle bir nosyon içerdiğinin altını çizen Donajgrodzki, bir yandan da tüm bunların sadece toplumsal kontroldan ibaret olmadığını belirtir.[95]

Özellikle 1970'lerden sonra revizyonist tarihçiler için, ana tartışma noktalarından biri ilerlemeci tarih anlayışının ve pozitivizmin, tüm bu kurumlara ve kurumların pratiklerine dair değişimleri "reform" olarak adlandırmaları ve bu çerçevede, özellikle 1950 sonrasında bireyi toplumsallaşma süreci içinde ele almalarının getirdiği sınırlılıklardır.[96] Revizyonist tarih yazımı içinde ele alınan örnekler ilerlemeci tarih anlayışına şüphe ile yaklaşırken farklı açılardan hukukun kendisini ve icrasını disiplinin yeni formu olarak ya da sınıf mücadelesi ekseninde tahakkümün yeni yapıları olarak analiz ederler.[97] Örneğin Mayer, özellikle cemaatten (gemeinschaft) topluma (gesselschaft) geçiş teorilerinde, kavramın endüstri toplumuna geçişle birlikte modern topluma dair elitlerin, alt ve tehlikeli sınıflar için gerekli gördükleri yeni davranış biçimlerinin oluşması amacıyla orta sınıf ahlakı ile temellenen birtakım mekanizmalar ve alışkanlıklar inşa etme arayışıyla tanımlanabileceğini savunur.[98]

---

92 Stenley Cohen & Andrew Scull,ed., *Social Control and the State: Historical and Comperative Essays*, Martin Robertson, Oxford, 1983.

93 Muraskin, a.g.e., s. 566.

94 Donajgrodzki, a.g.e., s. 13.

95 Donajgrodzki, *a.g.e.*, s. 15-16.

96 Stanley Cohen &Andrew Scull, "Social Control in History and Sociology; Introduction", *Social Control and the State: Historical and Comperative Essays* içinde, s. 2-7.

97 A.y.

98 Mayer, *a.g.e.*, s.17.

Elbette revizyonist tarih yazımı toplumsal kontrol ve suç arasındaki ilişkinin yeni bir perspektifle kurulması açısından da önemlidir.[99] Bu ilişki özellikle Foucaultcu çalışmalarda da sıklıkla karşımıza çıkar ve yeni bir mikro tarih alanını inşa eder.

Toplumsal kontrola ilişkin işlevselci ve revizyonist literatürde ortak olan nokta, toplumsal kontrol mekanizmalarının kurumsal ve popüler olarak ayrıştırılmalarıdır. Kurumsal mekanizmalar içinde polis, çok fonksiyonlu görev tanımıyla şehir hayatına nüfuz etmek açısından en önemli toplumsal kontrol mekanizmalarından biridir. Toplumsal kontrolun inşa edilmesi ve sürdürülmesine ilişkin, içerideki nüfusa yönelik merkezî kontrolun oluşturulması noktasında "profesyonelleşme", "merkezileşme" ve "rasyonelleşme" eğilimleri özellikle 19. yüzyıl sonunda farklı ülkelerdeki polis teşkilatları için temel tartışma noktalarıdır.[100]

Devletin sınırları içinde merkezî kontrolu sağlama sorunsalı, en belirgin şekliyle gözetleme, müdahale etme ve cezalandırma mekanizmalarıyla modern devlet yapısına içkindir. Öyle ki sınırları içine nüfuz etmek, bireylerin davranış kodlarını kontrol etmek, denetlemek ve cezalandırmak yeni ceza sistemine göre yasadışılıkları yok etmekten çok onları yönetmek için yeni mekanizmaları kullanmak olarak okunmalıdır.[101] Ancak burada unutulmaması gereken nokta Stein Rokkan'ın öne sürdüğü gibi merkezde ve çevrede farklı iktidar pratiklerinin olması gerçeğidir.[102] Devletin altyapısal iktidarı sınırları içindeki her yerde aynı güçte olmayabilir. Başkentte ya da kent

---

99 Suç ve toplumsal kontrol arasındaki ilişkiye dair kısa bir literatür taraması için bkz. Jack P. Gibbs, "Social Control, Deterrence, and Perspectives on Social Order", *Social Forces*, vol. 56, no. 2, 1977, s. 407-423, David Philips, "A Just Measure of Crime, Authority, Hunters and Blue Locusts: The Revisionist Social History of Crime and the Law in Britain, 1780-1850", *Social Control and the State* içinde, Michael Ignatieff, "State, Civil Society and Total Institutions: A Critique of Recent Social Histories of Punishment", *Social Control and State* içinde, İngiltere üzerine yapılmış çalışmalara ilişkin bkz. Clive Emsley "Filling in, Adding up and Moving on: Criminal Justice History in Contemporary Britain", *Crime, Histoire et Sociétés*, 2005, vol. 9, no. 1, s. 117-138.

100 Clive Emsley and Barbara Winberger, ed., "Introduction", *Policing Western Europe, Politics, Professionalism and Public Order 1850-1940*, Greenwood Press, 1991, s. XI. (Bundan sonra *Policing Western Europe* olarak yazılacaktır.)

101 Foucault, *a.g.e.* s.147.

102 Stein Rokkan, *State Formation, Nation Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*, Oxford, 1999.

merkezlerinde altyapısal kapasitesi güçlü olan bir devletin bu gücü taşraya gidildikçe azalabilir. Ya da belli bir coğrafyada belli unsurlar için daha güçlü bir altyapısal kapasiteyle hareket edebilir.

Kent nüfusunun artması ve çalışma disiplininin değişmesi kamu düzenine ilişkin yeni normların ve uygulamaların oluşturulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kamu düzeni suçlarını belirleyen yeni kodlar kullanılmaya başlanmıştır. Kamu düzeni suçları içinde özellikle sokak kavgaları, sarhoşluk, fuhuş, yere tükürmek, oruç tutulan ayda ortalık yerde yemek vs. gibi her türlü uygunsuz görülen kamusal davranış biçimi sayılabilir. Önleyici polislik içinde ele alınacak olan devriye gezmek,[103] özellikle belli bölgelerde belli yoğunluklarda ve rutinde[104] yapılmakta ve çoğunlukla kamu düzeni suçlarını önleme ya da cezalandırma niyeti temelinde gerçekleştirilmektedir. Polisin özellikle devriye görevini yaparken karşılaştığı bu tip davranış biçimlerine yönelik geniş bir takdir yetkisi vardır.[105] Elbette devriye gezmeyi de içine alan ve özellikle işçi sınıfı mahallerinde rutinleşen devamlı gözetim altında tutma bir yandan da açık baskılamadan daha çok tercih edilir.[106]

Kamu düzenini korumak ekseninde şekillenen polislik daha çok kent yoksullarının kontrol edilmesi amacını gütmektedir.[107] Kent yoksullarının özellikle polis tarafından potansiyel suçlu olarak görüldüğü göz önüne alındığında polislik pratiklerinin, suçluluğun popüler algıdaki steryotiplerini de ürettiğini söylemek mümkündür.[108] Modern polisin bu tehlikelere karşı hem

---

103 Janifer Davis, "Urban Policing and Its Objects: Comperative Themes in England and France in the Second Half of the 19th Century", *Policing Western Europe* içinde, s. 7 ve Barbara Weinberger, Are The Police Proffesionals? An Historical Account of the British Police Institution, *a.g.e.* içinde, s.77.

104 Davis, *a.g.e.*, s. 8.

105 Emsley & Winberger, *a.g.e.*, s. XII.

106 Robert D.Storch, "The Policeman as Domestic Missionary: Urban Discipline and Popular Culture in Northern England, 1850-1880", *Journal of Social History*, vol. 9, no. 4, 1976, s. 487.

107 A.y.

108 Elaine Glovka Spencer, *Police and the Social Order in German Cities: The Düsseldorf District*, Northern Illinois University Press, DeKalb, 1992. Özellikle 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren devletin kent yoksullarının çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfının hayatına yönelik politik anlamı yüksek müdahale alanlarını arttırdığı görülmektedir. Özellikle sendikacılık ve endüstri üzerine yapılan düzenlemeler göz önüne alındığında aslında işçi sınıfının birleşmesinin toplumsal düzen açısından sakıncalı olacağı düşüncesinin hâkim olduğu söylenebilir. Kente göç eden ve

toplumsal düzeni koruma hem de yoksulları toplumsal disipline sokma işlevi açısından vazgeçilmez bir araç olarak görüldüğü söylenebilir. Mamafih bunun ne kadar işlevsel olduğu da tartışma konusudur.

İşçi sınıfının kendisinden öte, özellikle 19. yüzyılda tırmanan sosyalist hareket ve milliyetçi hareketlere ilişkin uluslararası bir korku olduğunu söylemek doğru olacaktır. Farklı tür toplumsal bölünmeler ve düzensizlikler özellikle bu iki ana ideoloji ekseninde örgütlenmiştir. Böylesi bir ortam, devletin devamlı olarak vurguladığı birlik ve bütünlüğü sağlayamadığını ve "düzen" özlemini neticelendiremediğini göstermektedir.[109] Bunun sonucu olarak da özellikle devlet elitleri ve üst sınıflar tarafından tahayyül edilen toplumsal düzen gerçekleştirilemediğinde ve hatta tam da bu tahayyülün toplumun diğer kesimleri açısından dışlayıcı ve ayrımcı politikalara dönüşmesi sonucu ortaya çıkan toplumsal tepkiler yönetim pratikleri ve zihniyeti açısından da önemli dönüşümleri tetiklemiştir. İdari anlamda iç düşmana dair yeni tanımlamalar ortaya çıkmış ve devletin bekası için iç düşmanla mücadele etmeye yönelik yeni teknikler kullanılmaya başlanmıştır. Tüm bunlar modern devletin yönetim zihniyeti, kullandığı iktidar teknolojileri ve tüm bunları temellendirdiği hikmet-i hükümet anlayışı ile birlikte düşünülmelidir.

II. II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları ve Tarihsel Çerçeve

1876-1908 dönemini kapsayan II. Abdülhamid dönemi güvenlik politikaları ve uygulamalarıyla devletin, farklı toplumsal gruplara karşı kendini nasıl konumlandırdığını göstermektedir. 19. yüzyılın tüm karmaşasını ve dinamiklerini içinde barındıran otuz yıllık bu süreç Osmanlı İmparatorluğu

---

kent yoksullarını oluşturanların -İngiltere'de bu etnik ayrışmayı da içerir- en iyi ihtimalle köksüz, biraz daha kötü ihtimalle de serseri olarak görülmeleri bir yandan yeni zihniyet yapısıyla tüm kriminal sınıfları çalışmayı reddeden ve kendi mülkü olmayan, buna sahip olmaktan aciz olarak nitelendirilirken bir yandan da tüm yoksulları potansiyel suçlular ilan etmektedir. Kamu düzeni suçları sebebiyle polislerin yaptıkları tutuklamaların 19. yy.'ın ikinci yarısında hızla arttığı görülmektedir. Varoşlarda polis sıklıkla yerleşimcilerle karşı karşıya kalmakta ve bu karşılaşmalar çoğunlukla şiddetle sonuçlanmaktadır. Ayrıca bkz. Davis, *a.g.e.*, s. 2-10, Storch, a.y.

109 Bu meseleye ilişkin beden metaforu üzerinden daha derin bir tartışma için bkz. Mark Neocleous, *Imagining the State*, Open University Press, Maidenhood-Philadelphia, 2003.

için modern devlet aygıtının oluşmasına yönelik bürokratik reformların gerçekleştirildiği ve dünya ekonomik sistemine yarı çevre ülke olarak entegre olmanın iyice belirginleştiği başka bir ifadeyle; hem "altyapısal iktidar aygıtları" açısından hem de "kolektif iktidar"ın temelleri açısından önemli değişimlerin yaşandığı tarihi bir çerçeve olarak ele alınabilir. Dünyevi otoritenin devletin merkezileşme politikalarıyla kendi tezahürlerini siyasal kurumların farklılaşmaları ile gösterdiği dolayısıyla "toplumun kafeslenme" sürecinin başladığı ve Dünya Savaşı öncesi güç mücadelelerinin fazlasıyla hissedildiği bu dönemde, içgüvenlik meselesi ele alınırken idari, hukuki, siyasi dönüşümlerin günün dinamikleri ile bağlantısını anlamak gerekmektedir. Güvenlik politikaları ve pratikleri, yüksek siyaset ile siyasetin gündelik hayat içindeki tezahürlerini birlikte tartışabileceğimiz geniş bir alan sunmaktadır. II. Abdülhamid döneminde, yüksek siyaset açısından iç politika dış politika sınırının belirsizleştiği ve siyasetin bu belirsizlik üzerine inşa edildiği akılda tutulacak olursa, güvenlik pratiklerine konu olan toplumsal iktidar mücadeleleri daha kolay anlaşılabilecektir. Böyle bir bakış açısı, idari değişimleri yalnızca ilerlemeci modernleşme reformları olarak görmekten ziyade onların içine oturduğu toplumsal, politik zemini anlama niyetini ortaya koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu için 19. yy.'daki idari düzenlemelerde belirgin olan iki amaç vardır; içeride imparatorluğu bir arada tutmak ve kendini Düvel-i Muazzama içinde konumlandırarak diplomatik denge politikalarıyla İmparatorluğun varlığını sürdürülebilir kılmak. Dolayısıyla idari reformlar yalnızca modernleşme paradigması ile değil, dönemin siyasi pratikleri temelinde de anlaşılmalıdır. Söz konusu pratikler farklı iktidar tipleri arasındaki değişimleri ve geçişleri görünür kılmaktadır. Bu iki temel hedef, İmparatorluğun kendisini tehlikede gördüğü iki temel süreci de işaret etmektedir. Bu nedenle, siyasi elitler açısından Devlet-i Aliyye'nin içinde bulunduğu durum Büyük Güçler için "Şark Meselesi" tartışmalarıyla İmparatorluğa yönelik bir "güç mücadelesinin",[110] devlet elitlerinin Tanzimat ile başlayan reform sürecine devam etmeleri neticesinde yeni "idari reformların" ve dönemin belirgin iç dinamikleri olan "Balkan milliyetçilikleri ve Ermeni hareketine karşı oluşturulan yeni asayiş politikalarının" nesnesi olarak düşünülmektedir.

---

110 Bkz. *The Great Powers and the End of Ottoman Empire*, der. Marian Kent, George Allen & Unwin, London, 1984.

A) II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti ve Siyasal Durum

19. yy.'da Osmanlı Devleti, özellikle yeniçeri ocağının kaldırılması sonrasında silahlı ve itaatsiz unsurları kontrol edememesi sonucunda hukuk ve düzeni korumakta zafiyet göstermiştir. Bu zafiyetin yanında merkez tarafından atanan, paralı askerlerini Osmanlı'nın hizmetine sunmak üzere kullanabilen ve bunun karşılığında mültezim olma hakkı elde eden ve büyük ölçüde siyasal özerklik sahibi olan paşaların, yerel halka karşı baskı ve zor kullandıkları durumlarda çoğu kez hiçbir yaptırımla karşılaşmamaları, köylünün devlete olan güvenini olumsuz etkilemiş hatta isyanlara yol açmıştır.[111] Burada kritik meselelerden biri, "kolektif iktidar" ve "kapsayıcı iktidar" arasındaki eklemlenmenin "despotik iktidar"ın meşruiyetini zedelemeye başlamasıdır. "Kolektif iktidar"ın temelinin sarsılması, "kapsayıcı iktidar"ın istikrarını kaybetmesine ve sonuçta hali hazırdaki "dağıtımcı iktidar"ın zayıflamaya başlamasına neden olur. Tüm bu dinamikler, Balkan köylüsünün kendi savunmasını örgütlemesine neden olmuştur.[112] "Despotik iktidar"ın gereği olan yerel güç odakları ile kurulan ittifaklarda sorunlar çıkmaya başlamıştır. Yerel güç odakları merkezî devletin zayıflığından ötürü bölgede istenilenden fazla hâkim hale gelirken, arazi sahiplerinin suistimallerine karşı tedbir alma çabaları, altyapısal iktidarın zayıflığından ötürü, başarısızlıkla sonuçlanır. Yerel güç odaklarının vergi toplama konusundaki usulsüzlükleri de merkezî devlet tarafından önlenememiştir. Tüm bunların yanında köylülerin şikayetlerini merkeze iletememeleri, iletebildiklerinde de durumlarında bir değişiklik olmaması 1835'ten sonra köylü isyanlarının sayısının artmasına neden olur.[113]

---

111 Bu duruma örnek olarak bkz. Cengiz Kırlı, "İrvanyalılar, Hüseyin Paşa ve Tasvir-i Zulüm", *Toplumsal Tarih*, sayı 195, Mart 2010, s. 12-22.

112 Barbara Jelavich, *The History of Balkans Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge University Press, Cambridge, vol. 1, 1985, s. 192.

113 Jelavich, *a.g.e.*, s. 341-342. Benzeri bir durum Karaferye bölgesinde 1757'de ayanlar arası çatışmanın yarattığı olaylarda da görülebilir. Devlet, yerel halkın talebiyle duruma müdahale etmiş ama uzun vadede başarısız olmuştur. Bunun temel nedeni devlet elitlerinin sorunun yönetsel, mali, toplumsal kökenlerine inmek yerine, birkaç kişinin sürülmesi gibi yüzeysel önlemlerle kötü yönetim sorununu çözmeye çalışmalarıdır. Bu stratejinin sebebi, devletin önceliğinin vergi gelirlerinin merkeze akışının sağlanmasıdır. Ancak uzun vadede bu durum, devlet otoritesinin zedelenmesine neden olmuştur. Bkz. Antonis Anastasopolis, "Kaos Kıvılcımının Çakması: Osmanlı'nın Karaferye Bölgesinde Ayanlar Arası Çatışma ve Devlet

Herşeyin ötesinde "dolaylı yönetim"den "doğrudan yönetim"e geçiş için "altyapısal iktidar aygıtları"nın yetersizliği göz önüne alındığında bu tip durumlara devletin müdahale etmesi yerel güç odaklarının başkaldırıları ile sonuçlanma ihtimali taşıdığından, doğrudan müdahale çoğu kez merkez tarafından tercih edilmez. Ancak bu sefer de köylü isyanları önlenemez.

1. Makedonya Sorunu

Makedonya sorunu üç temel nedenden kaynaklanmaktadır. Bunlar kentsel ve tarımsal yapının değişimi, millet sistemindeki[114] değişimler, Büyük Güçlerin çıkarlarına göre şekillenen Osmanlı politikalarıdır. Tarım alanında üretimin gelişmesi ve bölgede ekonomik olanaklara uygun olmayan üretim sistemi ile köylünün toprak mülkiyeti arasındaki çelişki, "kolektif iktidar"ın zayıflaması anlamına gelmekteydi ve bu toplumsal huzursuzluklara zemin hazırlamaktaydı. Bu konjonktürde, bölgenin önemli kent merkezlerinde ortaya çıkan Slav aydınlar, Makedonya'nın Osmanlı yönetiminden çıkması için ciddi bir ideolojik mücadele başlatacak zemini bulmuşlardır. Makedon taşra eliti ve Osmanlı yönetimi arasında kendilerini konumlandırmakta zorluk çeken bu grup, milliyetçiliğin yayılmasında önemli bir itici güç konumundadır. İkinci olarak Bulgar Eksharlığı'nın kurulmasıyla, Osmanlı yönetim sistemi içinde ilk kez bir unsur dinî değil etnik olarak tanımlanmıştır. Bu durum Makedonya'daki etnik çatışmalar için olduğu kadar Osmanlı'ya karşı ayaklanmaların örgütlenmesi açısından da önemli bir dönüm noktası olarak görülmelidir. Üçüncü olarak, hem sosyal hem de etnik-dini kökenleri olan bir Makedonya sorunu Büyük Güçler açısından bölgede nüfuzlarını arttırmak için müdahele alanı yaratmaktadır. Bu nedenle Büyük Güçler arasındaki ittifaklar ve çatışmalar, Makedonya sorununun biçimlenişini doğrudan etkilemiştir.[115]

1873 ekonomik krizinin etkileri nedeniyle köylüye getirilen ağır vergi yükü özellikle Balkanlarda köylü ayaklanmalarına neden olmuş ve bu ayak-

---

Müdahalesi 1758-1759", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma*, der. Jane Hathaway, çev. Deniz Berktay, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 117-140.

114 Millet sistemi için Bkz. İlber Ortaylı; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 996-1001.

115 Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 272-273.

lanmaların sert şekilde bastırılmaya çalışılması da durumu çözümsüzlüğe götürmüştür. Bu ayaklanmalarda köylülere karşı izlenen sert tutum Avrupa'da Osmanlı'ya karşı bir kamuoyu oluşturmuş ve Balkan milliyetçiliği "Şark Meselesi" için önemli dönüm noktalarından biri haline gelmiştir.[116]

---

116 Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir arada tutma politikasını desteklerken, Balkan vilayetlerini kendi etki alanı içine sokma politikası gütmektedir. Rusya, Osmanlı aleyhine, Panslavizm ekseninde Balkan milliyetçiliklerini destekleme eğilimindedir. Tüm bunların içinde İmparatorluğun merkezinde yaşanan birtakım gelişmeler reformcu kanadı ön plana çıkarmış ve bir anayasa ilanı için II. Abdülhamid'in tahta çıkarılması sonucunu getirmiştir. Sırpların Osmanlı'ya savaş açmalarından sonra, Bulgarlar da Rusya desteğiyle otonomi talebinde bulunmuşlardır. Krizin büyümesini istemeyen İngiltere uluslararası bir konferans önermiş ve Aralık 1876'da Tersane Konferansı toplanmıştır. Böylece Balkan krizi resmi olarak uluslararasılaşmıştır. Ancak Osmanlı devlet elitleri tam da Konferans tarihinde Kanun-i Esasi'yi ilan etmişler ve böylece Büyük Güçler tarafından önerilen tüm reformları reddederek yeni anayasanın zaten tüm bu önerileri yerine getirebilecek haklar içerdiğini öne sürmüşlerdir. Konferansın başarısızlığının ardından Rusya Osmanlı'ya savaş ilan etmiş ve Rusya'nın kazandığı bu savaş Yeşilköy-Ayastefanos Antlaşması ile bitmiştir. Ancak Antlaşmanın şartları İngiltere ve Fransa'nın da sürece dahil olmasını getirmiş ve bu antlaşma yerine savaş sonrası duruma dair kararların alınacağı Berlin Kongresi toplanmıştır. M.S. Anderson, *The Eastern Question, A Study of International Relations*, The Mcmillan Press, London, 1983, s. 220-260. 1846'da Osmanlı Devleti'nin Bulgar milletini tanımasından sonra, 1870'te Bulgar Eksharlığı'nın kurulması, Bulgar milliyetçiliğinin kilise ve okul yoluyla yayılmasını sağlamıştır. Milliyetçilikle yetişen yeni kuşak şiddet içeren ayaklanmaların köylü tarafından çok da kabul görmemesi üzerine yüzünü Büyük Güçlere dönmüştür. Bu dönemde birtakım başarısız isyan girişimleri olur. Bunlardan Nisan İsyanı, başarısızlığına rağmen Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmak için başıbozuk ve Çerkesleri kullanması nedeniyle çok kanlı bir biçimde neticelenmesi sonucu Büyük Güçlerin dikkatini çekmeyi başarır. Bkz. Jelavich, *a.g.e.*, s. 343-347. Altyapısal iktidarın yetersizliği dağıtımcı iktidara ilişkin bir meşruiyet sorununu tetikler. 1875'te Bosna-Hersek İsyanı'nı bastıramayan Osmanlı Devleti, Üç İmparatorlar Ligine başvurmak zorunda kalır ve sorun gittikçe uluslararası bir mesele haline gelir. Bunun sonunda Osmanlı Devleti Andrassy Notası'nı kabul eder. Bkz. Mithat Aydın, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1272/14645.pdf. İsyancılar tarafından kabul edilmeyen nota, 1876 Berlin Memorandumu'nu ortaya çıkarır fakat bu da Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmez. Bu sırada Bulgar isyanı çıkar. İstanbul'daki hükümet krizi ile Abdülaziz tahttan indirilir. 1876'da Karadağ ve Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında çıkan çatışmada Osmanlı Devleti'nin galip olacağı anlaşılınca

Şark Meselesi ekseninde ele alınması gereken Berlin Kongresi ve Berlin Antlaşması II. Abdülhamid dönemini 30 yıl boyunca tümden etkileyecektir.[117] Berlin Kongresi ve Ayastefanos Antlaşması ile kurulan büyük Bulgar

İngiltere'de Osmanlı'ya karşı bir kamuoyu kampanyası başlatılır. Rusya, ateşkes için ültimatom çeker ve Babıali'nin ültimatomu kabul etmesine rağmen Osmanlı aleyhine müdahale eder. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 86. Bu durumda üçlü ittifak üyeleri iki farklı strateji üzerinde anlaşırlar. Eğer Osmanlı İmparatorluğu kazanırsa statu quo korunacak fakat Balkan Devletleri kazanırsa Osmanlı Devleti paylaşılacak ancak büyük bir Balkan devleti yerine Sırbistan ve Karadağ'ın toprakları genişleyecek ve Bulgaristan Rumeli ve Arnavutluk'u, Yunanistan da Teselya ve Girit'i topraklarına katacaklar, İstanbul da özgür bir şehir olacaktı. Rusya Basarebya'yı geri alarak Kafkaslara kadar genişleyecekti. Avusturya-Macaristan ise Bosna-Hersek'te bazı imtiyazlar kazanacaktı. Son iki karar daha sonra anlaşmazlıklara neden olacaktı. Bunun üzerine 1876 Aralık'ta İstanbul Konferansı toplanır ama Osmanlı'nın şartları kabul etmemesi üzerine Ocak 1877'de görüşmeler kesilir. Bu kez 31 Mart 1877'de Londra Protokolü imzalanır. Buna göre, Osmanlı Devleti Karadağ'a küçük bir bölge bırakacak, ordusunu azaltacak ve bölgede gerekli reformları yerine getirmekle sorumlu olacaktı. Doğuda barış bozulursa Büyük Güçler bu konuda görüş bildirme hakkına sahiptiler. Adanır, *a.g.e.*, s. 88. Osmanlı Meclisi Londra Protokolü kararlarını reddeder ve bunun üzerine Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açar. Bu sebeple fitillenen Osmanlı Rus Savaşı neticesinde, Rusya ile Ayastefanos Antlaşması imzalanır. Bu antlaşmada Büyük Güçleri en çok rahatsız eden nokta Bulgaristan'a ilişkin düzenlemelerdir. Osmanlı Devleti ile sınırları Tuna'dan Ege'ye, Trakya'dan Arnavutluk'a uzanacak bir Bulgar Prensliği kurulacaktı. Bulgar hükümetine iki yıl süreyle Rus katılımı olacak ve Bulgaristan'da 2 yıl süreyle Rus askeri işgali devam edecekti. Bkz., Jelavich, *a.g.e.*, s. 354-358. Bu düzenlemeler İngiltere'nin ve Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarına ters olduğundan savaş sonrası için yeni bir düzenleme yapılması amacıyla Rusya'yı ikna etmek maksadıyla İngiliz Donanması Boğazlara gelir.

117 Berlin Kongresi sonrasındaki diplomatik durum için bkz., Anderson, *a.g.e.*, s. 220-260. Daha sonraki dönem yani 1880'ler, Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu ile meşguliyetlerinin azaldığı bir dönemi işaret etmektedir. Habsburglar, kendi iç meselelerine kapanmışlardır. Rusya, Uzakdoğu ile uğraşmaktadır. 1882'de Büyük Britanya'nın Mısır'ı işgali ile İngiltere'nin Ortadoğu politikası artık Boğazlar üzerinden değil Süveyş ve Mısır ekseninde şekillenmektedir. Balkanlarda, Rus ve Avusturya-Macaristan çıkarları birbirine yakın olduğundan bu devletler, bölgede statu quo'yu korumak isterler. Tüm dönem boyunca Makedonya'da sorunlar olmasına rağmen her iki devlet de bölgedeki durumu sakinleştirmeye çalışır. Bkz. Jelavich, *a.g.e.*, s. 375-376.

Devleti üçe bölünür.[118] Osmanlı Devleti'nin sınırları daralır, Doğu vilayetlerinde ve Makedonya'da ıslahat yapılması öngörülür.[119]

---

118 Sofya Bölgesi ile Balkan Dağları'nın kuzeyini kapsayan Osmanlı Devleti'ne vergi ödeme zorunluluğu olan, özerk bir Bulgaristan Eyaleti kurulur. Balkan ve Rodop Dağları arasındaki Doğu Rumeli Osmanlı Devleti tarafından atanan Hristiyan bir vali tarafından yönetilecek ve Büyük Güçlerin himayesinde yarı özerk bir eyalet olur. Niş Sancağı Sırbistan'a, Teselya Sancağı Yunanistan'a (1881), Dobruca Sancağı Romanya'ya bırakılır. Bunların dışında birkaç kaza Karadağ'a bırakılır.

119 Van'ın doğusundaki Kotur yöresi İran'a verilir. Girit, Doğu Bayazıt ve Eleşkirt Osmanlı Devleti'ne bırakılır. Osmanlı Devleti, Vilayat-ı Sitte denilen Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Doğu Anadolu'daki illerde ıslahat yapacaktı. Benzer ıslahatlar Makedonya vilayetinde de gerçekleştirilecekti. Girit, Arnavutluk, Makedonya ve Trakya Osmanlı idaresi altına verilir. Bu bölgeler içinde Makedonya kötü tanımlanmış sınırlara, etnik köken ve dil açısından karışık bir nüfusa sahiptir. Anderson, *a.g.e.*, s. 268. Bu nedenden ötürü Makedonya halk gruplarının sayısal ağırlığını gösterir bilgiler araştırmayı yapan devletlerin siyasal hedeflerini yansıttıklarından birbirleriyle çelişir niteliktedir. Bkz. Adanır, *a.g.e.*, s. 3-12. Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'te ve Yeni Pazar'da yönetim hakkını kazanır. Sonuçta Rusya Balkan Yarımadası'nın doğusunda, Avusturya-Macaristan da Sırbistan üzerinde nüfuz elde ederek batıda güç kazanır. Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıkları kabul edilse de bu devletler istedikleri topraklara ulaşamamışlardır. Yunanistan da taleplerine kavuşamamıştır. Ancak en büyük kayıp Osmanlı Devleti'nindir. Tüm bunların yanında Osmanlı Devleti Rusya'ya Güney Besarabya, Kars, Ardahan ve Batum'u vermiştir. Büyük Britanya Kıbrıs'ı işgal etme ve askeri üs kurma yetkisi karşılığında Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını Rusya'ya karşı koruma taahhütünde bulunur. 1908'e dek bölgede iki değişim olur. Bunlardan ilki 1885'te milliyetçi grupların Doğu Rumeli ve Bulgar Prensliği'ni birleştirme girişimidir. 1885'te Filibe'de çıkan isyanda isyancılar Bulgaristan ile birleştiklerini ilan ederler. Bu durum Berlin Antlaşması'na aykırı olmasına rağmen Bulgaristan tarafından desteklenince, Sırbistan Bulgaristan'a savaş açar ve mağlup olur. Büyük Britanya ve Avusturya-Macaristan'ın tavrı olumlu olunca Babıali, birleşmeyi tanır ve Prens Alexandre'ı Doğu Rumeli'ye vali olarak atar. Bulgaristan karşılanmayan taleplerine karşılık Kresna-Rezlog isyanını çıkarır. Bu isyan, Avrupa'ya Makedonya sorununu gösteren ilk isyandır. Osmanlı Devleti 1895'e dek Makedonya'da Yunan etkisini dengelemek için Bulgar etkisini teşvik etme politikasını benimser. 1880'li yıllar hem Yunan hem de Bulgar din adamları tarafından propaganda, ekonomik baskı ve şiddet yöntemiyle üstünlük mücadelesinin devam ettiği yıllardır. Bkz. Adanır, *a.g.e.*, s. 93. Sırbistan ancak 1896'da Babıali'den Makedonya'da Sırp bir patrik adayı gösterme hakkını elde edince bu rekabete girer. Bkz. Anderson, *a.g.e.*, s. 268-269. İkinci değişim ise 1897'de Girit'teki isyan ve sonrasında Yunanistan tarafından işgalidir. Tobias

1880'li yıllarda Bulgar milliyetçiliği evrimci ve devrimci iki ana akım ekseninde örgütlenir. Ayastefanos Antlaşması ile ortaya çıkan Büyük Bulgaristan'ın gerçekleşmesi için devrimci akım kısa vadede Doğu Rumeli'yi, uzun vadede Makedonya'da bir halk isyanı ile Makedonya'yı Bulgaristan'a katma hedefini gütmektedir. Özellikle ikinci hedef Bulgaristan'da çok sayıda Makedon hayır derneklerinin açılmasını getirmiştir. Bulgar siyasi elitleri, Büyük Güçlerden Berlin Antlaşması'nın, Girit, Epir, Teselya, Makedonya ve geri kalan bölgelerde yapılacak ıslahatlara ilişkin, 23. maddesinin uygulanmasını talep etmekteydiler. Bu amaçla, 1885'te Sofya'da yürüyüşler düzenlenmiş ve yurtdışına telgraflar çekilmiştir. Yine aynı yıl Osmanlı Devleti'ne Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin uygulanmasını talep eden bir memorandum yazılır ve bu talep yerine getirilmezse Makedonya'da isyan çıkacağı bildirilir. Bu amaçla Makedonya'da gizli örgütler kurulması ve çete eylemleri desteklenir.[120]

1893'te Selanik'te İç Makedonya Devrimci Örgütü (İMDÖ) kurulur. Örgüt, Makedonya'nın bir Balkan Federasyonu içinde özerkliğini öngörmekteydi. İMDÖ'nun kuruluşunun ardından Bulgaristan merkezli Yüksek Komite ya da Dış Örgüt olarak adlandırılan örgüt de Makedonya mücadelesine katılacaktır. Dış Örgüt Makedonya'nın Bulgaristan'a katılmasını öngörüyordu. Bu hedefe yönelik olarak basın kampanyalarının düzenlenmesi, diğer Balkan ülkelerinde propaganda yapılması, siyasi gösteriler yapılması, Bulgar meclis seçiminde Makedonya davasını önemseyen adayların desteklenmesi, Avrupa saraylarına ve meclislerine heyetler gönderilmesi gibi taktikler benimsemişti. 1895'te Dış Örgüt ve Bulgaristan Hükümeti, Makedonya'da bir isyan başlatmak amacıyla büyük ölçekli bir baskın başlattı. Bulgaristan bu amaç için dört bölük silahlandırdı. Osmanlı Devleti'nin bu baskına hazırlıklı olması ve köylülerin işbirliği yapmaması isyanı başarısız kıldı.[121] Tüm bu süreç, Osmanlı idaresi altındaki Makedonya gibi yerler için siyasetin belirleyici faktörleri arasında uluslararası durumun daha fazla önem

---

Heinzelmann, *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul, 2004, s. 25.

120 Adanır, *a.g.e.*, s. 109.

121 Melnik İsyanı olarak adlandırılan isyan bastırılmıştı ama Avrupa kamuoyunun ve Rusya'nın ilgisini bölgeye çekmeyi başarmıştı. Melnik İsyanı'nın ardından Makedonya'da, Dış Örgüt'ün Bulgaristan ile olan ilişkisine dair bir tartışma başladı ve birçok Makedonyalı'nın örgütten ayrılması ile sonuçlandı. Adanır, *a.g.e.*, s. 124-125.

kazandığını göstermektedir. Dolayısıyla Mann'in toplumsal iktidarın temellerine koyduğu ideolojik, askeri, ekonomik, siyasi iktidar arasında askeri iktidarın öne çıktığı söylenebilir. Ayrıca yerel güç odaklarında oluşan kayma önceden "dolaylı iktidar"ı sağlamak amacıyla kurulmuş ittifakların gittikçe geçerlililklerini yitirmelerine neden olmaktadır. Eski tip üretim ve tahakküm biçimleri değiştikçe, toplumsal talepler ve stratejiler de değişmektedir.

İç Örgüt'ün daha çok kent aydınlarından oluşması köylüler ve çiftçileri hedefleyen politikalarındaki zayıflığa neden olmuştur. 1896 yazında hazırlanan örgüt tüzüğüyle bu zaaf kaza ve köy komitelerini öne çıkaran yeni örgütlenme şeması ile aşılacaktır. Örgütün yeni adı "Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri"dir. Selanik'teki merkez komite en yüksek karar organı olacaktı hatta bazı durumlarda kaza ve sancak komitelerindeki kişileri görevlendirme hakkı bile vardı. Tüzüğün 10. maddesine göre her komitenin gizli polisi vardı ve görevi devrimci davaya zarar veren herkesi cezalandırmaktı.[122] Örgüt, 1897 yılına dek gizli haberleşme tekniklerini kullanmasının yanı sıra ağır cezaları sayesinde de gizli kalabilmiştir. 1897'de Vinica köyünde bir Türk soyulup öldürüldükten sonra Osmanlı Zabtiyesi köyde ev aramalarına girişir ve köylülerin evlerinde büyük miktarda silah ve cephane bulur. Böylece Osmanlı Hükümeti tesadüfen "Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri"nin varlığından haberdar olur. Artık Osmanlı Hükümeti, bölgedeki huzursuzlukların sadece Bulgaristan kışkırtması ile meydana gelmediğini ve Makedonya'da yerel siyasi bir örgütün varlığını fark etmiştir. Meşru siyasi alana girmek isteyen hatta bu alanı dönüştürmek isteyen yeni oluşumlar ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar, bölgede ev aramalarının ve tutuklamaların yaygınlaşmasına sebep olur. Ancak askerler silahlı olan her evi aramak yerine Hristiyan halkta tüfek değil sadece bomba ve dinamit araması yapmak üzere emir almışlardır.[123] Bunun iki sebebi olduğu söylenebilir. Öncelikle bölgedeki köylülerin neredeyse tümü silah sahibidir. Dolayısıyla her evde silah aramak çok da mantıklı değildir. Bunun yanında dinamit ve bombalı eylemlerin yükseldiği ve anti-anarşizmin yükselişe geçtiği bu dönemde bunlar üzerine bolca komplo teorisi yazılmaktadır. Dolayısıyla silahlı eylemler için ilk aranan unsurlar bomba ve dinamit olmuştur.[124]

---

122 Adanır, *a.g.e.*, s. 129-130.

123 Dorev, *Dokumenti iz turskite dirjavni archivi*, c. 2, no. 267'den aktaran Adanır, *a.g.e.*, s. 131, dipnot 157.

124 1898'de Selanik Merkez Komitesi kaza komitelerinin çete kurmaları yönünde

Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın planı, Büyük Güçlerden birinin desteğini aldıktan sonra Makedonya'da bir isyan çıkarmaktı. İsyan çıktığında söz

bir genelge yayımlamıştır. 1900'de ise çete tüzüğü hazırlanmış ve iç propaganda birlikleri kurulmuştur. Adanır, *a.g.e.*, s. 137-138. İç Örgüt'ün silahlı birlikleri aynı zamanda Osmanlı Hükümeti tarafından sağlanamayan kamu güvenliğini de sağlamakla yükümlüdürler. Örgüt'ün kendisine böylesi bir görev alanı çizmesi devletin "altyapısal iktidar aygıtları"ndaki zafiyete işaret etmektedir. Mali açıdan para sıkıntısı çekildiğinde soygunlar ve fidye için insan kaçırma eylemleri yapılıyordu. Bu tip eylemlere bir örnek gümüş ocaklarından birinin Fransız müdürünün kaçırılması ve 15.000 Osmanlı Lirası karşılığında bırakılmasıdır. Başka bir örnek ise Amerikalı rahibe Stone'nun kaçırılması ve 16.000 Sterlin karşılığında salıverilmesidir. İç Örgüt içinde sosyalist kanadın güçlenmesiyle örgütün adı "Bulgar-Makedon-Edirne Devrimci Örgütü" yerine "Gizli Makedon-Edirne Devrimci Örgütü" olarak değiştirildi. Eski tüzüğe göre örgüte yalnızca Bulgarlar üye olabilmekteydi ancak yeni tüzükte Makedonya ve Edirne'deki tüm memnuniyetsiz unsurlar örgüte üye olabileceklerdi. İç Örgüt kamuoyunda daha görünür hale geldikçe Bulgar Eksharlığı'nın rahatsızlığı arttı. Okullar vasıtasıyla etkisini arttırmaya çalışan Eksharlık yerelde büyük rahatsızlıklara sebep oldu ve diğer cemaatlerle arasında ihtilaflar baş gösterdi. Tüm bunlara rağmen bir kitle hareketi ortaya çıktığında Bulgar papazlarla İç Örgüt birlikte hareket etme zorunluluğu duymuşlardır. Bkz. Adanır, *a.g.e.*, s. 145-147. Elde edilen paranın büyük bir kısmı silah alımı ve çete liderleri arasında paylaşım yapılması için Sofya'ya gönderiliyordu. Mahir Aydın, "Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı: XIII, 1998, s. 239-258 ve Adanır, *a.g.e.*, s. 140. Adanır, *a.g.e.*, s. 158. 1902 baharında Müslümanlara yönelik saldırılar o kadar artmıştı ki Müslümanlar da kendi çetelerini kurmaya başladılar. Fakat Osmanlı yeni bir Avrupa müdahalesi istemediğinden Avrupa kamuoyunun ilgisini çekebilecek her türlü hareketten kaçındı. Hatta devriye gezerken Osmanlı Jandarması devrimci güçlerle karşılaşmamayı tercih ediyordu. Ancak Bulgaristan, Makedonya'daki durumdan Osmanlı yönetimini sorumlu tutmakta ve Bulgar halkın kendini korumak amacıyla silahlandığını ileri sürmekteydi. 1902 sonbaharında beklenen isyan gerçekleşti ancak başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat kamuoyu artık İç Komite'den değil Yüksek Komite'den bahsediyordu. Başarısız isyanın ardından Bulgaristan, Makedonya Reformu için Avrupa Devletleri nezdinde kamuoyu oluşturma çabasına girişti. Osmanlı yönetimi radikal reform taleplerinin önüne geçebilmek için bir reform komisyonu oluşturdu. Osmanlı'nın önerdiği reform planları Bulgar komiteleri tarafından reddedildi. Komiteler kendi taleplerinde ısrarcı oldular. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan oluşan uluslararası bir heyet Viyana Sözleşmesi adı altında yeni bir reform programı hazırladı ve 1903'te Osmanlı bu programı kabul etti. Bkz. Hacısalihoğlu, *a.g.e.*, s. 106. Netice olarak özerklik hareketinin Büyük Güçlere dayanan stratejisi devrimciler açısından başarısız oldu. Adanır, *a.g.e.*, s. 164-171.

konusu devlet, isyancıların lehine müdahale etmeliydi. Bu noktada örgüt içinde farklı bakış açıları vardı. Bulgaristan İç Örgüt içindeki etkisini arttırmaya çalışmaktaydı. Bu dönemde İç Örgüt, özellikle komşu ülkelerde yaptığı suikastlarla terör eylemlerini çoğaltmıştı ve diğer devletler de bundan rahatsızlık duymaktaydılar. Ancak Generaller Grubu dışındakiler, terör yöntemlerini kurtuluş mücadelesi için meşru görmekteydiler. Tüm bunlarla beraber, Makedonya mücadelesi içinde tartışmalar da devam etmekteydi. Halkı isyana hazırlama sürecinde kesintisiz "terör eylemleri" önemli bir araç olarak görülmekteydi. Korku yaymaya yönelik olarak yapılan bu tip eylemler yalnızca kırsalla sınırlı kalmamalı kentlere de sızmalıydı. Bu amaçla örgütün önemli isimlerinden Delçev, terör yönteminin uygulanması için bu konuda uzman olan ve Cenevre'deki yüksek öğretimi sırasında Ermeni örgütleri ile yakınlık kurmuş olan Mihali Gercikov'u bulur. Yine terör yöntemlerini örgüt üyelerine öğretmek amacıyla Fransız bir anarşistin broşürü Bulgarcaya çevrilir ve basılır.[125] 10 Şubat 1903'te, Serez devrimci kadrosunun toplantısında isyan yerine sistematik terör eylemlerinin uygulanması kararlaştırılır. Bu kararla birlikte örgüt üyeleri, dinamit kullanmayı öğrenmeye başlarlar. Sürekli terör eylemeleri ile Osmanlı bölgede daimi olarak büyük sayıda asker bulundurmak zorunda kalacak, ekonomik açıdan zayıflayacak ve Büyük Güçlerin müdahalelerinin önü açılacaktı.

a. Selanik Suikastları

Delçev ve çetesi 1 Nisan'da Drama yakınlarındaki Angista'da bir demiryolu köprüsünü dinamitler ve sonrasında Selanik'te suikast eylemleri planlayan Gemicii (Gemidzhi) adlı anarşist grupla bir toplantı yapar. Bu grup, 1898'de Bulgar ve Makedon öğrenciler[126] tarafından İsviçre'de Makedonya'nın bağımsızlığı için kurulur ve Rus göçmen çevreler ile ilişkiler kurarak Bakunin taraftarlarına yakınlaşır. 1899'da, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Avrupa sermayesini hedef alan eylem planları hazırlarlar. Hazırladıkları planlardan biri de Padişaha yönelik bir suikast planıdır. Yüksek Komite bu eylemleri mali olarak desteklemeye karar verince söz konusu grup dışında anarşist çevre genişleyerek Filibe, Selanik ve İstanbul'u kapsar hale gelir. Aynı zamanda Cenevre üzerinden diğer uluslararası anarşist çevrelerle de iletişimini sürdürür.

---

125 Adanır, *a.g.e.*, s. 174-175.

126 J. Bojkov, Michail Gerdjikov, Petar Mandjukov, Petar Sokolov, Slavi Merdjanov, Dimitar Ganchev, Konstantin Antonov ve diğerleri.

Gemicii grubu 1900'de Selanik'teki Osmanlı Bankası'nın karşısındaki dükkanı kiralar ve bankaya doğru bir tünel kazar. Tünel 1903'te biter. 28 Nisan'la birlikte Selanik'teki eylemler başlar.[127] Selanik Limanı'nı terk ederken Guadalquivir adlı Fransız yolcu gemisine biletli yolcu olarak binen Pavel Shatev valizine saklamayı başardığı 10-12 kg dinamiti patlatır ve gemide bir delik açılır. Aynı günün akşamı eski ve yeni gar arasındaki raylarda patlama olur. İstanbul'dan gelen bir tren hedef alınmıştır ancak patlama vaktinden önce olduğu için yalnızca lokomotifte küçük bir hasara sebep olur. 29 Nisan akşamı, şehrin tüm elektrik ve su kaynakları patlatılır. Bunu pahalı bir kafe olan Alambra'da bomba patlaması izleyecektir. Şehrin değişik yerlerinde patlamalar olur. Vali suikastını gerçekleştirecek Cvetko Traikov yakalanmak üzereyken kendini patlatır.[128] 29 Nisan gecesi Osmanlı Bankası binası havaya uçurulur. Banka ile aynı sokakta olan Alman Bovling Klubü, Fransız Hastanesi, Colombo Oteli de zarar görür ve Alman okuluna da patlayıcı fırlatılır. Frenk mahallesinde kafelere, klüplere, otellere ve Eden Tiyatrosu'na bombalar, molotof kokteylleri ve dinamitler atılır.[129] 2 Mayıs'ta garnizona bir saldırı düzenlenir. Saldırı başarısız olunca, 3 Mayıs'ta binayı havaya uçurmak için telgraf idaresine giden bir eylemci kurşunlanır ve ölür.[130] Selanik suikastları olarak adlandırılan bu olaylar, Avrupa kamuoyu tarafından olumsuz karşılanır[131] ve Makedonya davasına bu anlamda zarar verir. 19.04.1904'te İtalyan General De Giorgis Selanik polis müdürlüğüne atanır.[132]

Selanik suikastları sonrası Osmanlı Hükümeti ise Müslümanların şiddet içeren tepkilerini önleme çabası içine girer. Müslümanlar camilerde karşı eylemler için toplanırlar. Ancak olası bir kıyımın önüne geçmek için Avusturya ve İtalya filolarını Selanik'e gönderir. 6 Mayıs'ta Manastır'da Bulgarların

---

127 Bkz. *TFR.I.MN*, 8/775, 01 S 1321 (29.04.1903), *Y.PRK.UM*, 64/3, 01 S 1321 (29.04.1903), *Y.PRK.UM*, 64/2, 01 S 1321 (29.04.1903), *Y.PRK.UM*, 64/11, 04 S 1321 (02.05.1903), *Y.PRK.ASK*, 195/91, 20 S 1321 (18.05.1903) ve Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2007, s. 273-277.

128 Orhan Türker, "Selanik'te 28-29 Nisan 1903 Olayları", *Tarih ve Toplum*, sayı 182, 1999, s. 27-30.

129 Misha Glenny, *Balkans 1804-1999 Nationalism, War and the Great Powers*, Genta Books, London, 1999, s. 202.

130 Adanır, *a.g.e.*, s. 184-185.

131 *Y.A.HUS*, 447/132, 10 S 1321 (08.05.1903).

132 Türker, *a.g.e.*, s. 30.

camileri havaya uçurduğu söylentisinin yayılmasıyla birlikte, Müslümanlar Bulgarları öldürmeye girişir. Hızlı hareket eden jandarma kent merkezindeki sokakları kestiğinde çoktan bir sürü insan hayatını yitirmiştir.[133]

Selanik suikastları sonrasında Osmanlı yönetimi, İç Örgüt ile ilişkili olduğunu tespit ettiği tüm unsurları tutuklama politikasını benimser[134] ve böylece örgüt büyük bir yara alır. Selanik hadisesi Osmanlı Devleti nezdinde Bulgarlara ilişkin tehlike algısının yükselmesine sebep olmuştur ve önlemlerin sıkılaşmasına hatta yeni uygulamalara neden olur. Olaydan bir süre sonra Bulgar komitelerinin İstanbul'da da benzeri bir olay örgütlediği yönünde istihbarat alınmıştır[135] ve İstanbul'da şüpheli görülen Bulgarların isimlerinin ihbar edilmesi için Bulgar Eksharlığı'na talimat verilmiştir.[136] Tüm bunların ardından, Bulgar komitacıların Rusya sefirine yönelik bir suikast hazırlığı içinde oldukları haber alınmış ve buna engel olmak amacıyla güvenlik tedbirleri arttırılmıştır.[137] Söz konusu tedbirler Galata ve Beyoğlu merkez alınarak devriyelerin dolaştırılmasını ve bu civardaki tüm dükkanların, esnafın ve kiracıların kimlik bilgilerinin Şehremaneti'ndeki vergi kayıtları dahil tüm kayıtlar incelenerek kontrol edilmesini ve içlerinde yabancı ve hali şüpheli görülenlerine ilişkin bilgi toplanarak bildirilmesini kapsamaktadır.[138] Daha sonra yapılan tahkikatda Bulgar komitelerine bağlı anarşistlerce Bab-ı Ali ve Saray-ı Hümayun'a dinamit atılacağına dair alınan istihbaratın asılsız olduğu ortaya çıkacaktır[139] ancak devlet elitlerinin en büyük korkusu İstanbul'da benzeri bir olayın meydana gelmesidir. Bu nedenle İstanbul için güvenlik önlemleri bir kat daha arttırılmıştır.[140] İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na Bulgar ve Ermeni örgütleri tarafından bir saldırı olması ihtimaline karşı bankanın etrafındaki sokaklar ve tüm mekanlarda kimlerin kaldığı ya da çalıştığı üzerine bir tahkikat başlamıştır. Şehremaneti ve zabtiye ortak çalışarak, buraların

---

133 Adanır, *a.g.e.*, s. 99.

134 *A.b.* ve *Y.A.HUS*, 447/142, 12 S 1321 (10.05.1903).

135 *Y.A.HUS*, 448/64, 20 S 1321 (18.05.1903).

136 *Y.A.HUS*, 448/77, 21 S 1321 (19.05.1903).

137 Söz konusu ihbar Fransız Konsolosluğu aracılığıyla bir Fransız vatandaşı tarafından yapılmıştır. Bkz. *Y.A.HUS*, 448/99, 23 S 1321 (21.05.1905) ve *Y.A.HUS*, 448/135, 27 S 1321 (25.05.1903).

138 *Y.A.HUS*, 448/111, 24 S 1321 (22.05.1903).

139 *Y.PRK.BŞK*, 70/40, 23 Ca 1321 (16.09.1903).

140 *BEO*, 2073/155423, 23 S 1321 (21.05.1903), *TFR.I.A*, 19/1814, 26 I. 1322 (31.12.1904).

sakinlerini tespit ederek harita üzerine işleyeceklerdir. Bankanın etrafında birkaç polis, jandarma ve yeteri kadar asker nöbet tutacaktır. Ancak bankaya yönelik herhangi bir olayda banka memurları yer alırlarsa, sorumluluk tamamen bankaya ait olacaktır. Banka memurlarının kefaleti müteselsileye bağlanmaları ve bankaya gelip gidenlerin bir deftere işlenmesi gibi önlemler banka idaresine teklif edilecektir. Crédit Lyonnais Bankası için de aynı önlemler düşünülmüştür.[141]

Başka bir ihbar Rumeli Vilayeti Müfettişi'nin yanına tayin olacak yabancı memurlara yönelik suikast planı üzerine yapılmıştır.[142] Aynı yıl Bulgarların Selanik'te içme suyuna zehir kattıklarına ilişkin bir dedikodu çıkar ve İstanbul'a da yayılır.[143] İstanbul'un su kaynaklarından biri olan Terkos'un, Bulgar ve Ermeni komitacılar tarafından zehirleneceği ve hatta Küçükçekmece'nin de tehlike altında olduğu istihbaratı alınır[144] fakat bu da asılsız çıkar. Askeriyeye, Filibe'den gönderilen unun Bulgar gümrük idaresi tarafından birkaç gündür muayene edilmesi, Osmanlı görevlilerinin aklına una zehir karşıtırılması ihtimalini getirmiştir.[145] Dönem boyunca devam eden bombalama eylemleri ve çete mücadeleleri tehlike algısını ve buna bağlı olarak yayılan komplo teorilerini beslemiştir. Devlet elitleri her daim bu algı etrafında şekillenen ve gittikçe tüm siyasal alanı kaplayan hikmet-i hükümet ekseninde hareket etmişlerdir.

b. Demiryolu Bombalama Teşebbüsü ve Sonrası

Aynı sene 7 Mart 1903'te Çatalca civarında Anbardere ve Yıkıkhan arasındaki demiryolunda, jandarmalar tarafından 110 parça olan 26 kilo dina-

---

141 *A.MKT.MHM*, 731/4, 3 S 1321 (01.05.1903).

142 Bu ihbardan sonra vilayete gelen kişilerin kimlik kontrolları sıkılaştırılmıştır. Bkz. *Y.A.HUS*, 465/10, 02 Za 1321 (20.01.1904).

143 Bkz. *Y.PRK.MK*, 15/82, 16 C 1321 (09.09.1903) ve *Y.A.HUS*, 457/129, 29 C 1321 (22.09.1903).

144 *Y.PRK.ZB*, 33/57, 9 B 1321 (01.10.1903) ve *DH·MKT*, 776/18, 19 B 1321 (11.10.1903) Zehirleme üzerine bu tip komplo teorileri ile devlet tarafından ve popüler algıda tehdit unsuru olarak görülen gruplara dair bkz., Ebru Aykut Türker, *Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire*, yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi, 2011, s. 339-346.

145 *A.MTZ.(04)*, 98/101, 10 R 1321 (30.11.1903).

mit bulunmuştur.[146] Dinamitleri Linc Mayer görmüş ve jandarmaya haber vermiştir. Soruşturma raporuna göre, dinamite bağlanan fitil demir bir çubuğa bitiştirilerek taşlar ile kapatılmıştır. Fitillerin kapsülü olan uçlar, geçecek katarın temasıyla ateş alması için demir çubuğun üzerine konulmuştur. Ancak bağlı olmadığından çubuk üzerinden hattın dışına, yere düşmüş olarak bulunmuştur. Gelmekte olan tren durdurularak dinamitler toplanmış ve istasyona getirilmiştir. Bulunan tek ipucu dinamitlerin konulduğu yerin çevresindeki 40 kişilik ayak izleridir. Bu olayın merkeze tegraf ile bildirilmesinin ardından Dahiliye Nezareti bu işin sorumlularını bulmak için civardaki köylerde bulunan ahalinin hangi cemaate ve mezhebe mensup olduğunun araştırılmasını mutasarrıflıklara bildirmiştir. Dinamitlerin, hat bekçisi vekili olan Todor Kiryof iki kez hat üzerinden geçtikten yirmi dakika sonra jandarma tarafından görülmesi üzerine Kiryof sorguya çekilmiştir. Sorguda hiçbir şey görmediğini ve bilmediğini söylemesi üzerine Divan-ı Harb'e gönderilmiştir.[147] Anbardere karakolhanesine yakın bir yere konulmuş dinamitlerin hat üzerinden geçen biri tarafından görülmemesi şüphe uyandırmıştır. Ayrıca Çatalca Mutasarrıfı Cevad Bey'e göre dışarıdan biri tarafından yapılmış olamaz. Söz konusu hat üzerinde çalışan işçilerin Bulgar olmaları üzerine bunların değiştirilmeleri merkez tarafından gerekli görülmüştür. Dahiliye Nezareti soruşturma devam ederken fâillerin Bulgar ya da Makedonya komitelerine mensup kişiler olmalarının yüksek bir ihtimal olduğu demiryolunda Bulgar amele ve saire çalıştırılmasının uygun olmayacağını ve bu kişiler yerine başka cemaatlerden "iyi hal sahibi" oldukları bilinen kişilerin istihdam edilmesini Nafia Nezareti'ne ve şirkete tebliğ edilmesini gerekli görmüştür.[148] Soruşturma için dinamit ve kapsüller Edirne'ye gönderilmiştir. Aynı yerde iki gece önce Viyana trenine iki el silah atılması tren ateşçisi Tatar İbrahim tarafından Çerkesköy makasçılarından Mahmut'a bildirilmişir. Demiryolunun güvenliğini sağlamak için Edirne vilayetinden jandarma müfrezelerinin devamlı devriye gezmeleri emredilmiştir.

---

146 *DH.MKT*, 664/52, 8 Z 1320 (07.03.1903).

147 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kaleminden Huzur-ı Ali Hazret-i Sadaret-penahi'ye, 12 Z 1320 (12.03.1903) ve Çatalca'dan Dahiliye Nezareti'ne telgrafname, 23 Şubat 1318 (08.03.1903).

148 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kaleminden Huzur-ı Ali Hazret-i Sadaret-penahi'ye, 12 Z 1320 (12.03.1903).

Kurtdere korucusu Istıranca Sakstandi'nin, olaydan birkaç gün önce Yıkıkhan civarındaki bekçi kulübesine gelerek Bekçi Lütfi'ye trenin hangi işaretle duracağı, hat üzerine jandarma ile mi tek mi çıkıldığı gibi sorular sorduğu öğrenilmiş ve Istıranca Sakstandi sorguya çekilmiştir. Sorgulama sırasında söyledikleri ile Bekçi Lütfi'nin söyledikleri birbirini tutmayınca göz altına alınmış ve sonra da Edirne Divan-ı Harbi'ne sevk edilmiştir.[149] Tüm bunların ardından dinamit ve fitillerin içerdiği maddeler hakkında Bulgar ve Ermeni memurların ve amelelerin bilgi sahibi olmaları gerekçesiyle demiryollarında "o gibi eşhâs-ı muzırranın" çalıştırılmaması Şark Demiryolları Kumpanyası'na, Dersaadet-Selanik hattı şirketiyle Manastır hattı şirketlerine tavsiye edilmiştir. Demiryolu bekçilerinin hatların güvenliğini sağlamak için devamlı olarak teftiş ve muayene göreviyle sorumlu olmaları ve bu işe dışarıdan birileri tarafından kalkışılamayacağı sebebiyle söz konusu şirketlerin şüphe ve zan altında olan bekçi ve amelelerin istihdamından sakınması gerekmektedir. Bu konuda Meclis-i Mahsus-a Vükela bir karar almıştır. Çalışanlar arasında "erbab-ı mefsedet" olanların değiştirilmesi gerekmekte, değiştirilmedikleri takdirde benzer olaylar tekrar edilirse Avrupalıların emniyet ve asayişin sağlanamaması neticesinde uğrayacakları zararda Osmanlı Devleti hiçbir sorumluluk kabul etmemektedir.[150] Yapılan araştırmada Kabakça ve Sinekli'de 97-101. kilometrelerde çalışan 27 işçinin bir Müslüman ve 11 Bulgar'dan oluştuğu görülmüş ve Bulgarların söz konusu karara göre işten çıkarılmaları için şirkete tebligatta bulunulmuştur.[151] Şark Demiryolları Şirketi müdürü bekçileri arttırmakla birlikte memur ve amele istihdamında dikkatli olunacağını, şirketin alabileceği her türlü tedbiri alacağını bildirmiş ve trenlerin sağlıklı bir biçimde yol almaları için geceleri devriyelerin gezmesi ve Selanik'teki gibi köprülerin korumaya alınmasını talep etmiştir.[152] Bahşayış ve Gökçeli isimli yerlerdeki köprülerin yanlarına biner kuruş harcanarak birer jandarma bekçi kulübesi yaptırılması istenmiştir. Önceki sene

---

149 *A.b.*, Çatalca Mutasarrıflığı'ndan gelen şifreli telgraname, 29 Şubat 1318.

150 *A.b.*, Zabtiye Nezareti Celilesi'ne Dahiliye Mektûbî Kaleminden, 20 Z 1320 (20.03.1903).

151 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Ticaret ve Nafia Nezaret-i Celilesine, 17 Mart 1319 (30.03.1903) ve Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Ticaret ve Nafia Nezaret-i Celilesine, 19 Mart 1319 (01.04.1903).

152 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Edirne Vilayeti Vekalet ve Selanik Vilayet-i celileriyle Kosova ve Manastır Vilayet-i behiyyeleriyle Çatalca Mutasarrıflığı'yla ve Zabtiye Nezaret-i Celilesine, 20 Mart 1319 (02.04.1903).

jandarma küçültülmesinde piyadeden 34 jandarma neferi çıkarılmıştır ki bu Bulgarların saldırıları karşısında yetersizliğe sebep olmaktadır. Merkezde ancak 9 nefer piyade jandarması kaldığından kötü bir olaya meydan verilmemek üzere 34 piyade jandarma neferinin derhal kaydı ve istihdamı yahut geçici olarak Dersaadet'den piyadeden 34 jandarma yahut asker veya polis neferinin mutlaka gönderilmesi Çatalca Mutasarrıfı Cevad Bey tarafından talep edilmiştir.[153] Cevad Bey tezkeresinin ekinde, üç gece önce Kabakça ve Sinekli arasında önceki akşam da Sinekli ve Türbedere arasında silahlı kişiler görüldüğünü bildirmiştir. Söz konusu kişiler Bulgar Komitesi'ne yardım ve yataklık ettikleri düşünülen iki köylüdür ve hemen tutuklanmışlardır. Cevad Bey'in tahmin ettiği gibi Kırkkilise'ye bağlı Tırnova'da Bulgar çetesi saldırısı olmuş ve çetenin elinde 1.000 kilo dinamit bulunduğu istihbaratı alınmıştır. Ispartakule'den Küçükçekmece'ye kadar tren yolu üzerinde jandarma yoktur. Bu sebeple Bulgar komitecilerin demiryolunu ve köprüleri havaya uçuracakları düşünülmektedir. Cevad Bey jandarma talebini birkaç kez yinelemiş ancak bir süre olumlu cevap alamamıştır.[154] 24 Mart 1319 tarihli ve 298 numaralı tezkere ile demiryollarının güvenliğinin sağlanması için gerekli görülen mahallere asker ve jandarma konulması ve bu yerlerde bulunan kura ahalisinin hattın muhafazasına mecbur bulunduklarının anlatılmasıyla kefalet-i müteselsileye bağlanması tedbirleri kararlaştırılarak Meclis-i Mahsus-a Vükela kararıyla Seraskerliğe ve Umumi Müfettişliğe oradan da Çatalca Mutasarrıflığı'na tebliğ edilmiştir.[155] Fakat tüm bu süre içinde şirketin istihdam ettiği Bulgar işçilerin yerine Müslüman ya da Rum işçileri almaması bir sorun olarak görülmüştür.[156] Bulgarların hangi demiryolu köprülerini havaya uçuracaklarına dair istihbarat alınmakta ise de bu mevkileri korumaya yetecek kadar personelin zamanında buralara getirilmesi en önemli sıkıntılardan biridir. Öyle ki Çerkesköy'den Çatalca'ya kadar olan kısım korunabilmektedir. Fakat Çatalca istasyonundan Küçükçekmece

153 *A.b.*, Çatalca Mutasarrıflığı'ndan alınan şifreli telgrafname, 19 Mart 1319 (01.04.1903) ve Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Taraf-ı Vâlâ-yı Hazret-i Seraskeriye, 20 Mart 1319 (02.04.1903).

154 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Taraf-ı Vâlâ-yı Hazret-i Seraskerîye, 30 Mart 1319 (12.04.1903).

155 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Huzur-ı Âlî-i Hazret-i Sadaret-penâhîye, 1 Nisan 1319 (14.04.1903).

156 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Huzur-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye, 3 Nisan 1319 (16.04.1903).

istasyonuna kadar olan kısım için var olan 10 jandarma neferi yeterli değildir. 50 jandarmaya daha ihtiyaç duyulmaktadır.[157] Bu yazışmalar jandarma istihdamını hızlandırmıştır. Ancak demiryolu direktörü konu ile ilgili olarak Seraskerliğe gelerek önlemlerin yeterince ciddiyetle ve hızla yapılmadığını ifade ettikten sonra süreç daha da hızlanmıştır.[158] Tüm bu yazışmalar sürerken Istıraıncalı Tanaş oğlu Dimitri, Terkos'da Saray yolu civarında beş kişi tarafından kaçırılmış ve kendisine İstanbul yolu ile Istıranca'da asker olup olmadığı sorulmuştur. Ormanda 7 kişilik olan bu grup Dimitri'nin ifadesine göre çapraz fişek ve kalpaklıdır.[159] İstasyon mühendisi Linc Mayer önceden Avusturya'da yüzbaşılık yaptığı için bu gibi patlayıcılara dair bilgisi olduğu gerekçesiyle olayın sorumlularında biri olarak görülmüştür.[160] Bu olayın ardından Üsküp treninin Ahmetova civarından geçerken üzerine ateş açılmış ve köprülerden birinde bomba bulunmuştur.[161]

2 Ağustos'ta, uzun süredir planlanan genel ayaklanma başlar. İlinden İsyanı olarak anılan ayaklanma, Manastır'dan Edirne'nin bazı köylerine ve Selanik'e sıçrar. Ayaklanma sonucu yaklaşık 2.000 kişi ölür ve 16.000 kişi de evsiz kalır.[162] Osmanlı Hükümeti ayaklanmayı bastırabilmek için Anadolu'dan birlikler getirir, Arnavut milis birliklerini yardımcı kuvvet olarak kullanır ve ayaklanma ile ilgili olabileceği düşünülen kişiler için özel yetkili mahkemeler oluşturulur. Ancak 9 Ağustos'ta İç Örgüt'ün Sofya'daki Büyük Güçlerin temsilcilerine sunduğu "düzenli birliklerin ve başıbozukların Makedonya'da yaptığı tahribat" hakkında memorandum ile Osmanlı'nın kullandığı yöntemler Büyük Güçlerin dikkatini tekrar bölgeye çeker. Viyana reform programının tekrar düzenlenmesi kararlaştırılır. Mürzsteg Tasarısı[163]

---

157 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Şehremânet-i Celîlesine,7 Nisan 1319 (20.04.1903) ve Umum Erkân-ı Harbiyye Dairesi Üçüncü Şubesi no: 419, Seraskerslikten Dâhiliye Nezaret-i Celilesine, 3 Nisan1319 (16.04.1903).

158 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Çatalca Sancağı Mutasarrıfiyet-i Aliyyesine, 13 Mayıs 1319 (26.05.1903).

159 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Zabtiye Nezaret-i Celîlesine, 20 Nisan 1319 (03.05.1903).

160 *A.b.*, Dahiliye Mektûbî Kalemi'nden Huzur-ı Âlî-i Hazret-i Sadaret-penahiye, 20 Mart 1319 (02.04.1903).

161 *TFR.I.SL*, 45/4428, 27 R 1322 (05.12.1904).

162 Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yay., İstanbul, 1996, s. 47.

163 "1. Makedonya'da sürdürülen ıslahatın kontrolu ve murakabesi için 'Müfettiş-i

olarak anılan reform paketi bu şekilde ortaya çıkar. Reform tasarısı önce Osmanlı tarafından kabul edilmese de sonra kabul edilmiştir. Mürzsteg reformlarının temelini Osmanlı Jandarmasının ıslahatı oluşturmaktadır.[164]

Umumî' sıfatıyla Hüseyin Hilmi Paşa görevlendirilecek ve onun yanına da Avusturya-Macaristan'dan ve Rusya'dan birer sivil memur (komiser, ajan) verilecektir. İki yıl süreyle görev yapacak bu memurların görevleri: Hristiyan halkın şikayetlerini dinlemek, yerel yetkililerin suistimallerini tespit etmek, İstanbul'daki elçilerin tavsiyelerini umumî müfettişe bildirmek, meydana gelen olayları kendi hükümetlerine bildirmek, reformların uygulanmasını gözlemlemek, Hristiyan halkın ihtiyaçlarını tespit etmektir. 2. Zabıta teşkilatının ıslahı için Osmanlı Hükümeti'nin emrinde olan yabancı bir general görevlendirilecektir. Avrupa devletlerinden 25 subay bu işte kullanılmak üzere göreve başlatılacaktır ve gerek gördüklerinde yanlarına küçük ve büyük rütbeli yabancı zabitler verilmesini talep edebileceklerdir. Bunların görevi, üç vilâyette zabıta teşkilatının reformu çerçevesinde Osmanlı zabıtasına eğitmenlik, teftiş, gözlemcilik ve danışmanlık yapmak, askerin halka karşı muamelesini gözlemlemek olacaktır. 3. Asayiş ve düzenin sağlanmasının ardından çeşitli milletleri bir araya toplayacak şekilde yeni bir idari teşkilatlanmaya gidilecektir. Buna göre aynı ırka mensup ahali aynı yerlerde bir arada bulunacak, böylelikle bölge etnik ve dinî açıdan yeniden düzenlenmiş olacaktır. 4. İdarî ve adlî teşkilat yerel özelliklere cevap verecek şekilde düzenlenecektir. Bu birimlerde Hristiyanlar da istihdam edilecek, yerel özerklik teşvik edilecektir. 5. Çıkan son ayaklanmalar esnasında işlenen siyasi ve adi olayları incelemek üzere büyük vilâyetlerde Hristiyan ve Müslümanların eşit şekilde görev alacağı karma komisyonlar kurulacaktır. Avusturya ve Rusya konsolosları veya konsolosluk memurları da bu komisyona iştirak edeceklerdir. 6. Bir kısım malî yükümlülükler yerine getirilecektir. Türk Hükümeti çatışmalar sırasında yaşadıkları yerden göç eden Hristiyan ahalinin eski yerlerine dönmesi için gerekli her türlü yardımı yapacaktır. İsyanda yıkılan evler, kiliseler, köprüler ve okullar onarılacak, Hristiyanların zararları tazmin edilecektir. Bunlar içinde ianeler verilecektir. İanelerin dağıtılmasında Hristiyan muteber kimselerden kurulu bir komisyon yardım edecektir. Komisyona, Rusya ve Avusturya konsolosları da nezaret edeceklerdir. 7. Tahrip edilen köylerde yaşayan Hristiyan halk bir sene vergilerden muaf tutulacaktır. 8. Bab-ı Ali her türlü reformu yapacağına ve icra edeceğine kefil olacaktır ve geçen Şubat ayı zarfında tatbik olunan tensikat (Viyana Reform Planı) devam ettirilecektir. 9. Gayrinizamî askerî birlikler kullanılmayacaktır. Ayaklanma sırasında olayları bastırmak için kullanılan ve halka zulmettikleri iddia edilen başıbozuklar ve ilave redif taburları tasfiye edilecek ve kesinlikle istihdam edilmeyecektir." Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 159.

164 Jandarma ıslahatı için bkz. Tokay, *a.g.e.*

Mürzsteg Tasarısı Makedonya'da kısa süreli bir iyileşmeye neden olsa da uzun vadede karışıklıkları azaltmadığı gibi artmasına yol açtı. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı ve 1904 Fransız-İngiliz Antantı gibi gelişmeler süreci etkiledi. Nihayet 1907'de Rus-İngiliz Antantı imzalandığında çete savaşları kontrol edilemez boyutlara gelmişti.

2. Ermeni Hareketi

Dönemin bir başka önemli iç politika problemi Ermeni meselesidir. Ayastefanos Antlaşması ile ilk kez uluslararası bir mesele haline gelen Ermeni sorunu, Berlin Kongresi'nde Osmanlı Ermenileri'nin gönderdiği bir heyetin de katılımıyla konuşulmuş ve nihai metne Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde reform yapılmasına dair bir madde konulmuştur. Dolayısıyla nihai metindeki bu madde içeriden de birtakım taleplerin olduğunu göstermektedir. Böylece yeni güvenlik uygulamalarını getiren hem Makedonya hem de Anadolu Islahatı yerel ve uluslararası birtakım olayların çakışması neticesinde gündeme gelmiştir.

Ermeni meselesinin Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması'nda yer almasının ardından, 1878'de 4 Haziran'da Kıbrıs Konvansiyonu ve 31 Temmuz'da Berlin Antlaşması ile uluslararası bir sorun haline gelmesiyle birlikte, Osmanlı devlet elitlerinin meseleye yaklaşımları da toprak bütünlüğü politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Önce Balkanlar daha sonra Lübnan, son olarak da Osmanlı-Rus savaşı ile yitirilen topraklar[165] Osmanlı devlet elitindeki güvenlik paranoyasını güçlendirmiştir. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi, Ermeni Cemaati'ne merkezin bakışını bu paranoya çerçevesinde şekillendirmesine sebep olmuş ve merkez ile Ermeni milleti arasındaki gerginlik ve güvensizlik böylece sürekli hale gelmiştir.[166]

Ermeni meselesi uluslararası sorun haline gelmeden önce, Ermeni Cemaati içinde bir uyanıştan söz etmek mümkündür. Cemaat içinde batı etkisi ile birlikte yaşanan aydınlanma, Islahat ve Tanzimat fermanlarının başlattığı süreç ile din dışı unsurların cemaat idaresinde söz sahibi olma taleplerinin

---

165 Tüm bu süreç uluslararası ilişkiler perspektifiyle Anderson'un çalışmasında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bkz. Anderson, *a.g.e.*

166 Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 5, 2007, s. 71.

olumlu neticelenmesi sekülerleşme ve modernleşme ile birlikte milliyetçiliği de getirmiştir.[167] Siyasi aktörler değişmeye başlanmış ve merkezî yapı ile yeni

---

167 Patrikhane, hem ruhani hem dünyevi işlerin merkezi konumunda olmasından dolayı cemaat içi iktidar mücadelelerinin de odak noktası halindedir. Millet sistemine dayanan cemaat idaresinde 19. yüzyılda birtakım temel değişimler olmuştur. Somel'e göre bunun dört temel sebebi olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki merkezileşme reformlarıdır. Merkezileşme reformlarının iki temel sonucu vergi sistemi ve Kürt toplumunun yapısı üzerindeki değişimlerdir. 1840 vergi düzenlemesi ile patrikhane üzerindeki mali yük artmış ve özellikle Ermeni köylüler üzerinde çifte vergi sorunu ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıla kadar amiralar cemaat okulları, hayır kurumları ve hastaneleri gibi kurumların mali desteğini sağlayan ve Bab-ı Ali ile kurdukları ilişki sayesinde cemaatin devletle olan sorunlarını çözen unsurlar olarak cemaat yönetiminde de etkin unsurlardı. İltizam sistemi içinde Ermeni sarraf ve tefeciler Osmanlı bürokratlarına borç vermekteydiler. Ancak iltizam sisteminin fesh edilmesiyle amiraların ekonomik gücü de zayıflamış ve cemaat kurumlarına verdikleri destek de bu oranda azalmıştır. Bu mali sıkıntı, beraberinde esnaf loncalarının finansal desteğini ve patrikhaneye bağlı mali işlerle ilgilenen komisyonda sandalye sahibi olmalarını getirmiştir. Özellikle 1838 Balta Limanı Antlaşması'nın ardından mali gücü artmış deniz ticareti yapan Ermeni tüccarların cemaat idaresinde söz sahibi olma taleplerine böylelikle bir fırsat yaratılmıştır. Bkz. Arus Yumul, "Osmanlı'nın İlk Anayasası", *Toplum ve Bilim*, sayı: 83, 1999-2000, s. 338, Artinian, *a.g.e.*, s. 40-70, Somel, *a.g.e.*, s. 74. Vergi sisteminin değiştirilmesi, merkezileşme amacıyla birlikte ele alınmalıdır. II. Mahmud'un başlattığı merkezileşme reformları doğrultusunda büyük Kürt mirlerinin ortadan kaldırılmasıyla oluşan güç boşluğu, Kürtlerin yağma amacıyla küçük gruplar halinde Ermeni köylerine saldırmasını getirmiştir. Aslında bu olaylar, "despotik iktidar"ın sürekliliğini sağlayan temel unsurlardaki çözülmenin bir sonucudur. Devlet kendi "altyapısal iktidarı"nı sağlayacak aygıtları taşrada inşa edememiş ve bunun sonucu olarak tebaasını korumakta zaafa uğramıştır. Bu saldırılardan korunmak amacıyla Kürt aşiretlerine koruma vergisi veren Ermeniler aynı zamanda merkezî devletin koyduğu vergileri de ödemekteydiler. Bkz. Guenter Lewy, *A Disputed to Genocide*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2005, s. 4. Böylece merkezileşme reformları, Ermeni köylülerini hem mali yönden hem de güvenlik yönünden dezavantajlı konuma itmiştir. Bu durum taşra Ermenileri'nin, hem İstanbul Ermenileri'ne hem de Bab-ı Ali'ye tepki duymasına neden olmuştur. İkinci etken misyonerlik faaliyetleridir. Protestan okullarının modern müfredatın okutulmasından yazı dili olarak modern Ermenicenin kullanılmasına kadar birçok konuda klasik cemaat okullarından farklılaşması söz konusudur. Bu okullardan mezun gençlerin cemaat okullarında öğretmenlik yapması okulların etkilerini genişletir. Modern okullar milliyetçi bilincin ve devrimci fikirlerin yayılmasında önemli bir rol oynarlar. Bu etki hem Abdülhamid rejimi hem de patrikhane

bir eklemlenmenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Cemaat içindeki güç mücadelesi yenilikçiler olarak adlandırılan cemaat yönetiminde çok seslilik talep eden esnaflar ve Genç Ermeni aydınlar ile bu değişimleri onaylamayan muhazafazakarlar yani amiralar ve patrikhanenin tutucu kanadı arasında gerçekleşmiştir.[168]

---

tarafından engellenmeye çalışılır ama çabalar başarılı olamaz. Modern okullaşma ile birlikte düşünülebilecek üçüncü etken, genç Ermeni aydınlardır. Birçoğu Avrupa'da eğitim görmüş bu gençler, Batı'dan Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin değerlerini de birlikte getirmişlerdir. Osmanlı bürokrasisinde amiraların yerini Genç Ermeni aydınların almaya başlaması yenilikçi kanadın nüfuzunun artması anlamına gelmektedir. Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, çev. Zülal Kılıç, Aras Yay., İstanbul, 2004, s. 11. Genç Ermeni Aydınlar dilde yenilik, herkesin ücretsiz eğitim alması ve millet idaresinin seküler ve eşitlikçi yönde değişimini savunmaktaydılar. Ermeni aydınlar gazeteler çıkararak ve herkese ücretsiz eğitimi savunan dernekler kurarak toplumsal bir değişim gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir. *A.g.e.*, s. 77-86. Ermeni cemaatindeki değişimi anlamak için dördüncü etken, Tanzimat ve Islahat fermanlarının getirmeye çalıştığı yeni yönetim stratejisi ve Osmanlıcılıktır. Islahat Fermanı gayrimüslim milletlerin eski ayrıcalıklarını ve ibadet özgürlüklerini tanırken bir yandan da millet yapılarında reform yapılmasını içermekteydi. Söz konusu reform vaadi özü itibarıyla, cemaatin seküler denetime geçmesini içermekteydi. Böylece cemaati kendine bağımlı kılan kilise hiyerarşisi kırılacak ve Avrupa'nın azınlıklar üzerindeki hak iddiaları azalacaktı. Bkz. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform, 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 120. Böylece dinin "aşkın ideolojik iktidar"ı zayıflayacaktır. Ancak bundan daha önemli olan amaç Tanzimat dönemi devlet elitinin Osmanlıcılık ve anayasacılık fikirlerine olan bağlılıklarıydı. Öyle ki dinî bağlar ve kilise hiyerarşisi ne kadar siyaset dışına itilirse İmparatorluk içinde Osmanlıcılık fikrinin kabul görmesi o kadar kolaylaşacaktı. Bu nedenle milletlerin seküler iç denetim mekanizmalarına sahip olmaları, laik hukuk kodlarının aşamalı olarak yürürlüğe konmasını kolaylaştıracaktı. Bu, "içkin ideolojik iktidar" ile din dışı unsurların cemaat idaresinde söz sahibi olması anlamına gelmekteydi.

168 Bkz. Rober Koptaş, "Sunuş Yerine, Toplumsal Gelişmeler Çerçevesinden 1863 Anayasasına Bir Bakış", *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu* içinde. 1860'da Ermeni Anayasası hazırlanmış ancak bu çatışma neticesinde Bab-ı Ali'nin atadığı komisyonca törpülenerek 1863'te yürürlüğe girmiştir. Anayasa ile kilisenin dünyevi konulardaki gücü meclisteki gücü ile birlikte minimuma inerken seçme ve seçilme kriterleri milletin yönetimini bürokratlara ve burjuvaziye bırakarak taşralı Ermenileri büyük ölçüde yönetim mekanizmasından dışlamaktaydı. Artinian, *a.g.e.*, s. 111 ve Yumul, *a.g.e.*, s. 348.

1860 sonrası dönem, Ermeni toplumu için okullar, yardım dernekleri ve patriyotik derneklerin sayısının hızla arttığı bir sürece işaret eder.[169] Dernekleşme ve okullaşma ile birlikte Ermeni basını da hem sayıca hem de çeşitlilik olarak artar.[170] Böylesi bir canlanma, Osmanlı son döneminde Habermasyen anlamda bir Ermeni kamusal alanından bahsedilebileceğini gösterir. Söz konusu kamusal alanın resmi siyasal alan içinde temsiline dair çok büyük sorunlar vardır. Böylesi bir temsil, siyasal alanın tarifini değiştireceği gibi aslında "despotik" ve "kapsayıcı iktidar"a ilişkin önemli kriz durumlarına da işaret etmektedir. Anlatılan tablo, esasında yönetim stratejilerindeki değişimler ekseninde "yoğunlaşmış" ve "altyapısal iktidar"ın gittikçe güçlenmesini getirecektir.

Osmanlı Ermeni toplumu içinde bu gelişmeler olurken Rusya'daki Ermeni toplumunda da birtakım değişimler yaşanmaktadır.[171] Rusya'da devrimci ağlarla irtibat halinde olan ve politikleşmiş Ermeniler için Osmanlı Ermenileri'nin durumu tartışılan önemli sorunlardan biridir.[172] Eski iktidar ağlarının yıprandığı bu dönem, toplumsal hareketlerle birlikte hem iktidar ağları arasındaki değişimi hem de yeni tip iktidar biçimlerinin ortaya çıkmasını ve eklemlenmelerini beraberinde getirir.

1875'ten itibaren Balkanlarda yaşananlar Ermeni sorununu da doğrudan etkilemiştir. 1877 Londra Protokolü'nde meselenin gündeme gelmesinin ardından 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde Ermenilerin yaşadıkları yerlerde yerel ihtiyaçlar çerçevesinde reformlar yapılması ve Kürtler ve Çerkeslere karşı güvenliklerinin garanti altına alınması düzen-

---

169 Derneklerden en büyükleri okul açma amacıyla kurulmuşlardır. 1880'de Araratyan, Tebrotzasiratzs Arevelian (Oriantal School Society), Cilician derneklerinin bir araya gelmesiyle oluşan Birleşik Cemiyet (United Societies) bu anlamda ilk göze çarpan oluşumdur. Bkz. Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley, 1963, s. 51.

170 Nalbandian, *a.g.e.*, s. 48.

171 Rus Ermeni gençlerinin 19. yüzyılda devrimcilerin merkezi niteliğindeki Dorpat Üniversitesi'ne gitmeleri buradaki tartışmalara katılmalarını ve Rusya'ya döndüklerinde bu tartışmaları oraya taşımalarını getirmiştir. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 51.

172 Bunlardan en önemlilerinden biri olan Mikael Nalbandian (1829-1866) Herzen, Bakunin, Ogariev, Turgeniev ve Dobrolyubov'un arkadaşı ve yoldaşıdır. Bu isim Rus ve Ermeni devrimci hareketi arasındaki önemli bağlardan biridir. Bkz. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 58.

lenmiştir. Bu antlaşmaya göre söz konusu maddenin garantörü Rusya'dır.[173] Ermeni Patrikhanesi'nin Rusya ile ilişkiye girmesi Osmanlı Devleti açısından kabul edilemez bir gelişmedir.

Berlin Kongresi'ne patrikhane temsilcisi olarak Khirimian gider. Ancak bu hamle Osmanlı Devleti'nin patrikhaneye ve Ermeni toplumuna güvenini sarsar ve güvenlik politikaları ekseninde Ermeni toplumuna duyduğu şüpheyi arttırır. Ermeni meselesi çerçevesinde şiddet kullanımının gittikçe artması, Ermeni meselesinin uluslararasılaşma süreci ile birlikte düşünülmelidir.[174] Berlin Antlaşması ile gündeme gelen idari reformlar asakir-i zabtiyenin yeniden yapılandırılması, nahiyelerin oluşturulması, adliye teşkilatının güçlendirilmesi ve genişletilmesi, vergi tahsildarlığının yeniden düzenlenmesi ile birlikte vergi tahsilinde zabtiye ve jandarmanın kullanılması ve vergi tahsildarlığı teşkilatında Ermenilerin nüfus oranında temsil edilmesini de içermektedir.[175] Bu dört temel konu, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ile başlayan idari yapı değişimi ile uyumludur.[176] Fakat bu konu bir uluslararası antlaşmaya konu olduğundan Ermeni milletinin uluslararası güç mücadelesinin ortasında kalması ile sonuçlanmıştır.[177] Osmanlı devlet elitleri meseleyi Büyük Güçlerin içişlerine müdahalesi olarak ele alacak ve Ermeni milletini de şüpheli kategorisine sokacaktır. Söz konusu ıslahat programı Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın içişlerine müdahalesini en aza indirmek amacıyla devlet elitlerinin idari reformları tüm imparatorluğa yaymaya çalışmasına sebep olmuştur.[178]

---

173 Berlin Antlaşması'yla aynı düzenleme korunmakla birlikte yeni garantörler Britanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'dır.

174 Ermeni meselesinin uluslararasılaşması için bkz., Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1985.

175 Bkz. Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late Nineteenth Century Ottoman Empire (1876-1908)." *International Journal of Middle East Studies*, vol. 40, no. 1, 2008, s. 47-67 ve Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, no. 1, 2004, s. 59-95.

176 Nadir Özbek, "Anadolu Islahatı, Ermeni Sorunu ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı: 9, 2009, s. 59-67. (Bundan sonra "Anadolu Islahatı" olarak yazılacaktır.)

177 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey a Disputed to Genocide*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2005, s. 8-9.

178 Özbek, "Anadolu Islahatı", s. 60. Ayrıca Anadolu Islahatı ile ilgili daha geniş bilgi

Özellikle doğudaki vilayetlerde yaşayan köylü Ermeni nüfus, Tanzimat sonrasında düzenli olarak devlete vergi vermekle kalmıyor, aynı zamanda yerel güç odakları olan ağalara ve beylere de geleneksel vergilerini veriyorlardı. Bu vaziyete göçebe Kürtlerin saldırıları da eklenince Ermeniler, doğudaki güç boşluğundan en çok zarar gören grup haline gelmişlerdi. Bu duruma ilişkin yaptıkları başvurular hiçbir sonuç doğurmamıştır. Hatta 1870'lerin başında Ermeni Cemaat Meclisi'nin Bab-ı Ali'ye sunduğu Doğu Anadolu'da Ermenilerin durumunu anlatan, aşiretlere karşı can ve mal güvenliklerinin olmadığını ve bu sebebi ortadan kaldıracak tek yolun da Osmanlı idaresinin otoritesinin güçlendirilmesi olduğunu yazan kapsamlı rapora cevap dahi gelmemiştir.[179] 1902'de yine patrikhane üzerinden Sadaret'e yapılan bir başvuruda yerel halkın şikayetleri dile getirilmiştir. Şikayetler arasında zabtiyenin ücretini ödemeden köylüden zorla yem ve yiyecek almaları da vardır.[180] Devletin vergi tahsilatında, yerel ahali sıklıkla şiddet ve baskıya maruz kalmaktadır.[181] Devletin bu duruma müdahale etme gücünün zayıflığının ötesinde vergi tahsilatında yerel ahaliye kolluk güçleri tarafından zor kullanılması da, Ermeni reayanın devleti daha da korkutucu görmesine sebep olduğu söylenebilir.[182]

1879-1880 yıllarında görülen kıtlık özellikle Doğu Anadolu'da yerel isyanlara yol açmış ve talan ekonomisinin kural haline gelmesiyle bölgede istikrar tamamen bozulmuştur. Devletin bu duruma gerektiği gibi müdahale edememesi ve yıllardır gündemde olan güvenlik reformlarının bir türlü yapılmaması bölgedeki şiddetin artması ile neticelenmiştir.[183] Tüm bunlar Ermeni milliyetçiliğini tetiklemiştir. Balkan milliyetçileriyle aynı yolu seçen Ermeni hareketi aynı oranda dış destek görememiş ve daha önce sözü geçen bölünme korkusu ile sıkı bir bastırma politikasıyla karşılaşmıştır. Bu bas-

---

için bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yay., İstanbul, 1993 ve Musa Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

179 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1987, s. 177-178.

180 Bkz. Özbek, "Anadolu Islahatı", s. 76.

181 Bkz. Özbek, "Anadolu Islahatı", s. 75-77.

182 Bu noktada devletin Balkanlardaki tutumuyla benzer bir tutum takındığı söylenebilir.

183 Georgeon, *a.g.e.*, s. 124.

kı politikası vergi karşıtı basit köylü ayaklanmalarında bile[184] devletin yerel unsurlar üzerindeki strateji değişikliği neticesinde, Kürtler ve Ermeniler arasındaki çatışmalarda görüldüğü gibi, insani açıdan daha vahim boyutlar almıştır. Söz konusu strateji değişikliği Rusya'daki Kazak birlikleri örnek alınarak oluşturulan Hamidiye Alayları uygulamasında görülebilir. İşin bir başka boyutu, devlet elitlerinin bölgedeki köylü ayaklanmalarını ileriki bölümlerde tartışılacak olan "fesad" kavramı ile ilişkilendirmeleridir. Diğer yandan unutulmaması gereken noktalardan biri de yerli halk nezdinde özellikle Sason ve Zeytun gibi yerlerde vergi isyanları şeklinde ortaya çıkan bir direniş geleneğinin yerleşmiş olmasıdır.[185]

Tüm bu arka plan özellikle 1880'lerde kendini gösteren Ermenilerin gerilla oluşturma çabalarını ve 1890'larda yoğunlaşan Ermeni Devrimci Hareketi'nin oluşum nedenlerini bize anlatmaktadır. 1878 sonrası özellikle Zeytun, Van ve Erzurum'da Ermeni toplumu içinde örgütlenmeler oluşmuştur.[186] 1889'da Ermeni örgütlerinden Armenakan'ın üç üyesinin Van'da

---

184 1884 Zeytun ayaklanmasından önce Zeytun Ermenileri tarafından 1879'da Halep Vilayeti Komiserlerine Bab-ı Ali'ye iletilmesi için 11 maddelik bir dilekçe verilmiştir. Dilekçenin beş maddesi vergilerle ve onları ödeme sıkıntısı ile, dört maddesi güvenlik ile, bir maddesi de genel af talebi ile ilgilidir. Bkz. *Y.EE*, 112/34, 27.06.1876'dan aktaran Erdal İlter, *"Ermeni Meselesi"nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 120. İlter, söz konusu önerilerin kabul edildiğini fakat Ermeni milliyetçilerinin siyasi konjonktürden yararlanarak yine de isyan çıkardıkları görüşünü aktarır.

185 1893 Sason İsyanı bir vergi isyanı biçiminde çıkmıştı ve devlet tarafından genel bir Ermeni isyanı olarak algılanarak çok sert bir biçimde bastırıldı. Bkz. Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 211-212.

186 Bunlardan ilki 1878'de "Siyah Haç" adlı gizli devrimci örgüttür. Silahsız Ermeni köylüleri saldırılara karşı korumak amacıyla Van'da kurulmuştur. Bunu 1881'de Erzurum'da kurulan "Babavatanın Koruyucuları" (Pashtpan Haireniats) adlı başka bir gizli devrimci örgüt izlemiştir. Bu örgütün amacı da yerleşik Ermenileri Türk, Kürt ve Çerkes saldırılarına karşı silahlandırmaktır. Bu örgütün liderlerinden Karapet Nishkian Rusya'daki Ermenilerden finansal destek sağlamak amacıyla iki kez Rusya'ya gitti ve ikinci gidişinde yanında örgütün ilk ve tek basılı materyali olan sertifika kopyalarını taşımaktaydı. Bu kopyalardan biri Osmanlı zabitlerinin eline geçti ve örgüt böylece çözüldü. Bu olayın ardından Erzurum'da 400 kişi tutuklandı. Bu tutuklamaların sonunda 76 kişi yargılandı, 40 kişi suçlu bulundu ve 15 yıldan 50 yıla dek hapis cezası aldılar. Hükümlülerin birçoğu Patrikhane'nin araya girmesiyle af edildi. Bu yargılama 19. yüzyılda Osmanlı Devleti içinde bu

yakalanması ve üzerlerinden çıkan evraklardan Kulaksızyan'ın günlüğü Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilerin büyük bir gizli örgüt kurdukları yönündeki endişelerini arttırır.[187] Bundan sonra, yardım dernekleri dahil, tüm Ermeni örgütleri Hükümet tarafından izlenmeye başlanır ve çok sayıda Ermeni şüpheli şahıs damgasıyla kriminalize edilir. Parti bu olaydan sonra, ajitasyon eylemlerine devam eder. Kürtlere saldırılar, suikastları da içeren saldırgan eylemler ve Van polis ajanı Nuri Efendi'nin öldürülmesi gibi eylemlerde bulunulur.[188]

Ermeni örgütlerinden Hınçakyan, Osmanlı Ermenileri'nin ancak bağımsız olduklarında sosyalizm amacına varabileceklerini savunmaktadır. Bu amaca ulaşmak için kullanılacak yöntem, propaganda yoluyla halkı iki hedefe

---

kadar çok Ermeni'nin politik sebeplerle ilk kez yargılanması açısından önem taşır. Bu örgütün üyeleri olan genç Ermenilerin Rus devrimcilerle ilişkileri olduğu sanılmaktadır. Örgüt bir buçuk yıl yaşamasına rağmen örgütlü direniş açısından benzerlerinin ilkidir ve bu anlamda ilk örnek teşkil eder. Bu örgütlenmeleri daha geniş etkiye sahip olacak üç büyük parti takip edecektir: Armenakan, Hınçak, Daşnak Sütyun. 1885'te Van'da kurulan Armenakan demokratik ve liberal bir partidir etki alanı da Van ile sınırlıdır. Armenakan 19. yüzyılın ilk Ermeni devrimci partisi olarak adlandırılabilir. Ermenistan isimli gazete Fransa'da basılıp Van'da okuyuculara ulaşmaktaydı ve 1885 Ağustos'unda Osmanlı'ya girmesi yasaklanmış fakat etkisi devam etmiş ve yasadışı kopyaları bölgede dolaşmaya devam etmiştir. Bu, partinin fikirlerinin uzun süre yayın yoluyla Ermeni toplumuna ulaştığına işaret etmektedir. Partinin programına göre ana amacı Ermenilerin kendilerini yönetme hakkını devrim yoluyla kazanmaktır. Yöntem olarak Ermeniler içinde sözlü ve yazılı propaganda, eğitim yoluyla devrimci fikirleri yaymak ve kendini savunma amacıyla silah kullanma yolunda eğitmek, silah ve para sağlamak ve gerilla güçleri örgütlemek gibi yolları kullanacağını tüzüğünde belirtmiştir. Armenakan Partisi oldukça geniş bir alanda örgütlenmeyi becerebilmiş ilk örgütlenme olarak da dikkat çekicidir. Partinin Muş, Bitlis, Trabzon ve İstanbul'da şubeleri vardır. Osmanlı dışında da Rusya, İran ve Birleşik Devletlerde örgütlenmiştir. Partinin en çok önemsediği sorun Kürtlere karşı köylü Ermenileri korumaktır bu amaçla İran'dan silah temin edilmiştir. Bkz. Nalbandian *a.g.e.*, s. 67-100.

187 Devey, raporunda yerel bürokratların ödül için olayı abarttığını da yazar. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 100-101 ve Vice Consul Devey to Colonel Chermside, Inclosure in 2 No. 330, Turkey No. 1 (1890), s. 4-7, no. 4/2; F.O. 424/162, s. 66-69, No. 71/2 , Sir W. White British Ambesedor at Constantinople, to the Marquis of Salisbury, British Secretary of Foreign Affairs No: 303 Confidential, 30 July 1889'dan aktaran Bilal Şimşir, *British Documents on Ottoman Amenians*, vol. 2 (1880-1890), TTK, Ankara, 1989, s. 645-649 içinde.

188 Nalbandian, *a.g.e.*, s. 100-101.

göre eğitmek, ajitasyon ve terördür. Propagandanın etkisi sınırlı olduğundan hükümete karşı gösteriler, hükümet ile çıkar ilişkisi olan zümrelere yönelik ajitasyon kampanyaları önemli görülmektedir. Bu noktada sadece hükümete yönelik değil, hükümet yararına çalışan kişilere yönelik saldırılar da terör eylemlerinin hedefinde yer alacaktır. Osmanlı'da genel bir ayaklanma çıkarma çabası bu amaca hizmet edecek en önemli eylemlerden biridir.[189] Osmanlı Hükümeti'ne karşı yürütülecek mücadelede Ermeni olmayan yerel unsurlarla da ittifaklar yapılmalıdır. Tüm bunlar Hınçakların Rusya'daki devrimci hareketten özellikle de Narodnaya Volya'dan (Halkın İradesi) etkilendiğini göstermektedir.[190] Parti 1896'da Avrupa'daki örneklerinin aksine sosyalizm içi tartışmalardan değil, sosyalizm yanlıları ile sosyalizmi tamamen programdan çıkartmak isteyenler arasındaki tartışmalardan ikiye ayrılmıştır. İkinci grup, Ermenilerin kurtuluşunun milliyetçilikten geçtiğini, partinin sosyalist programının Avrupa desteğini azalttığını savunmuşlardır.[191]

---

189 Hınçakyan Devrimci Partisi 1887'de Rus Ermenisi yedi Marksist öğrenci tarafından Cenevre'de kurulmuştur. Kurucular Osmanlı Ermenilerini kapsayacak ve Ermenilerin dışarıda yaşadığı tüm bölgelerde şubeleri olacak geniş, aktif bir devrimci parti kurma amacıyla hareket etmişlerdir. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 107. Parti programında temel amaç olarak sosyalizme geçiş, kısa erimli amaç olarak da Osmanlı Ermenileri için geniş tabanlı demokratik bir yapı kurmak, siyasal özgürlük ve ulusal bağımsızlık sayılmaktadır. Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik* içinde, s. 185-186. Partinin bağımsızlık için sadece Osmanlı Hükümeti değil Ermenileri yönetmeye kalkacak her türlü unsura karşı mücadele etme hedefi vardır. Parti yayın organında Komünist Manifesto Ermenice'ye çevrilerek, nüshalar halinde yayınlanmıştır. Parti sosyalist değerlere sahip çıksa da üyelerine sosyalist olma zorunluluğu da koymamıştır. Hınçakların Osmanlı'daki merkez şubesi İstanbul olmuş ve örgüt başkentte 700 üyeye ulaşmıştır. 1890 yılına gelindiğinde partinin Anadolu'da sekiz şubesi vardır. Rusya ve İran'da da üyeleri vardır. Avrupa ve Birleşik Devletlerden de destekçilere sahiptir. Birçok üye yabancı konsolosluklarda ya da denizaşırı şirketlerde çalışan eğitimli sınıfa mensuptur. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 110-117.

190 Kurucuların hepsinin Rusya Ermenisi olmalarının yanında Mariam Vardanian (Maro) St. Petesburg'da devrimci bir örgüte üyeydi ve örgüt içindeki entelektüel grupta yer almıştı. Ayrıca kurucuların Rus Sosyal Demokratları ile de ilişkileri vardı. Hatta ikisi Zemlya i Volya (Land and Freedom) ve Cherny Peredyel (Black-Earth Distribution)'a üyeydi. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 113-114.

191 Parti 1902'de tekrar birleşmiştir. Minassian, *a.g.e.*, s. 177.

Daşnak Sütyun (Devrimci Ermeni Federasyonu), Osmanlı içinde yaşayan Ermenilere sosyalizm getirme ve onları özgürleştirme hedefiyle kurulmuştur. Daşnak Sütyun, Rusya'daki birçok Ermeni örgütün tek bir çatı altında toplanma ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Her iki açıdan da İran ve Rusya'daki Ermenileri sosyalist bir devlet altında toplamak isteyen Hınçaklardan farklıdır.[192] Birçok farklı gruptan oluştuğu için kapsadığı unsurların bir kısmı barışçıl yöntemleri savunurken, bir kısmı şiddet içeren yöntemleri savunmakta, bir kısmı sosyalist fikirleri Ermeni milliyetçiliğinin temeline koyarken bir kısmı sosyalizmi tamamen dışlayan bir milliyetçilik anlayışı ile hareket edebilmektedir. Partinin bir başka önemli yanı manifestosunda Osmanlı Ermenileri'nin özgürleşmeleri için artık Avrupa desteğini beklemeyeceklerini açıklamalarıdır.[193]

---

192 Hınçak ve Daşnak programı arasındaki temel fark Daşnak programında Ermenilerin ulusal bağımsızlıklarından söz edilmemesidir. Daşnak programı Osmanlı Ermenileri için yapılması gereken reformlardan bahseder fakat tam bir ayrılıkçılık ifadesine yer vermez. Armenakan Partisi Ermeni halkının kendilerini yönetmelerinden bahseder ancak ayrı bir devlet kurmaktan söz etmez. Fakat bu üç parti de Osmanlı Ermenilerini kurtarmak amacıyla kullandıkları metodlar açısından benzerdirler. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 169. Daşnaklara göre Osmanlı Ermenilerini özgürleştirecek şey bir devlet kurmak ya da bir Ermeni yönetimi oluşturmaktan ziyade Osmanlı çerçevesi içinde yapılacak ekonomik ve politik reformlardır. Dolayısıyla temel referans noktaları Osmanlı Ermenilerine sosyalizmi getirmektir. Daşnak programı barışçı Müslüman Türklerle çürümüş Osmanlı Hükümeti arasında bir ayrım yapar. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 171.

193 Daşnaklar içindeki sosyalist unsurların bir kısmı Rus devrimci hareket ile de yakın bağlar içindedir. Bazı unsurlar Rusya'daki diğer devrimci örgütlere de üyedir. Bunlardan en göze çarpanı Narodnaya Volya'dır. Parti içinde sosyalist olmayan devrimci grup için öncelikli mesele Osmanlı içinde yaşayan Ermenilerin bağımsızlıklarını sağlama meselesidir. Sosyalist devrimci grup ise iki ana eğilim sergilemektedir. Bunlardan ilki Rus ve Gürcü devrimcilerle ittifak halinde Çarlık rejimini yıkmayı ön plana koyarken, diğer grup tıpkı sosyalist olmayan milliyetçiler gibi Osmanlı Ermenileri'nin bağımsızlıkları için mücadele etmeyi savunurlar. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 152-159. Daşnak Sütyun programı sosyalizm ilkelerini içeren uzun bir giriş yazısı ile başlar. Osmanlı Ermenileri'nin durumu da Spartalı kölelerin durumuna benzetilir. Hedef olarak Osmanlı Ermenileri'nin siyasal ve ekonomik özgürlüğe sahip olmaları konmuştur. Bunun için temel unsurlar eşit oya dayalı demokratik bir yönetim kurmak, tüm milletlerin kanun önünde eşitliğe sahip olması, ifade ve basın özgürlüğü, toprak sahibi olmayana ve toprağı işleyecek olana toprak vermek, vergilerin herkesin gücüne göre düzenlenmesi, tüm ücretsiz ve zora dayalı emek biçimlerini ortadan kaldırmak, askeri vergi yerine zorunlu

a. İstanbul'daki Eylemler

Tüm bu örgütlenme süreci dönemin karakteri haline gelmiş olan isyanlar, kamusal eylemler ve terör yöntemlerinin birlikte kullanılmasını getirmiştir. İmparatorluk'ta farklı yerlerde çıkan isyanların yanında özellikle İstanbul'daki eylemler devlet elitlerinin tehdit algısını güçlendirdiği gibi güvenlik meselesine ilişkin kullanılan teknikleri ya da stratejileri de göstermektedir. İstanbul'daki ilk büyük eylem Kumkapı Nümayişi'dir. Zabtiye Nezareti 15 Temmuz 1306'da, (27 Temmuz 1890) Kumkapı'da Ermeni Patrikhanesi'nin yanındaki kilisede bir eylem yapılacağının istihbaratını almıştır.[194] 29 Temmuz 1890'da Patrikhane kilisesinde, Ermenilerin kötü durumlarını anlatan ve Patrikhane'yi, Sultan'ı ve hükümeti suçlayan bir manifesto okunmuş[195] ve engel olmaya kalkışan papazlardan birine silah atılmasıyla olay büyümüştür. Patrik, kiliseden çıkmaya çalışırken saldırıya uğrar ve sakalı koparılır.[196] Daha sonra Patrik, temsilci olarak Sultan'la görüşmesi için Hınçaklar tarafından Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe zorlanmıştır. Kitlenin önü askerler tarafından kesilmiş ve bu bir çatışmaya sebep olmuştur.

Her ne kadar eylem başarısız olsa da kamuoyunda bir gündem yaratmış ve Hınçakların başkentte bir kitle eylemi örgütleyebileceklerini hükümete göstermiştir. Eylemin kitleselleşmesinin önemli sebeplerinden biri Hınçakların İstanbul'daki sezonluk Ermeni işçilerin katılımını sağlamış olmalarıdır.[197]

---

askerliği getirmek, eğitimi zorunlu hale getirmek, endüstrileşmeyi hızlandırmak, toplumda komünal yapıları oluşturmak. Bunları gerçekleştirmek için yöntem olarak partinin değerlerinin propagandasını yapmak, çatışabilen gerilla güçleri oluşturmak, parti için istihbarat birimleri kurmak, finansal bölgeler organize etmek, hükümeti, hükümet muhbirlerini, hainleri ve her çeşit sömürücü unsuru terörize etmek ve onlarla savaşmak. Masum insanları ve yerel halkı saldırılara karşı korumak. Nalbandian, *a.g.e.*, s. 167-168.

194 *Y.A.HUS*, 237/45'den aktaran *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1895)*, cilt 1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkaanlığı Yayın No: 95, Ankara, 2008, s. 48.

195 Nalbandian, *a.g.e.*, s. 118.

196 *Y.PRK.TKM*, 18/33, Voltaire Gazetesinin Kumkapı Hadisesi ile ilgili haberinin tercümesi aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1895)*, cilt 1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 95, Ankara, 2008, s. 49-50.

197 Bkz. Akın Sefer, *The Docks of the Revolution:The Struggles of the Port Workers of Istanbul in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2009.

Hınçaklar, özellikle taşrada eylemler örgütlemeye devam ederler. 1891'de birlikte hareket etme umuduyla Makedon, Arnavut, Giritli ve Rum devrimcilerden oluşan Doğu Federasyonu'na katılırlar. 1892-1893 yılları hem eylemlerin devam ettiği hem de Osmanlı Hükümeti'nin bu harekete dahil olduğunu düşündüğü çok sayıda Ermeni'yi tutukladığı ve yargılamalara başladığı yıllardır.[198]

Osmanlı taşrasında yerel çatışmalar ve isyanlar devam ederken Hınçaklar 1895'te İstanbul'daki ikinci büyük eylem olan Bab-ı Ali Nümayişi'ni örgütlerler ve 28 Eylül'de, konsolosluklara barışçı bir dilekçe eylemi yapacaklarına ilişkin telgraf çekerler. Söz konusu dilekçe, beş temel konudaki şikayetleri ve talepleri dile getirmektedir: "Ermenilere yönelik Osmanlı Hükümeti'nin sürekli katliamları, adaletsiz tutuklamalar ve tutuklulara uygulanan zalim cezalar, Kürtlerin yaptıkları adaletsizlikler, vergi toplayıcıların yolsuzlukları ve Sason katliamı ile ilgili şikayetlerin yanında kanun önünde eşitlik, basın ve ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, tutuklanan kişiye "habeas corpus"[199] hakkı tanınması, Kürtler silahsızlandırılamıyorlarsa Ermenilere de silah taşıma hakkı tanınması, altı Ermeni vilayetinin politik sınırlarının yeniden tanımlanması, altı vilayet için Avrupalı bir yönetici atanması, mali ve toprak reformunun yapılması." Dilekçede belirtilen bir diğer unsur bu reformların sadece Ermeniler için değil tüm Osmanlı tebaası için gerekli olduğudur.[200]

Zabtiye Nezareti 500 imzalı dilekçenin ve yapılacak yürüyüşün istihbaratını önceden almıştır.[201] 16 Eylül'de barışçı bir dilekçe eylemi yapılacağını ve hükümet güçleri şiddet kullanırlarsa sorumluluğun onlarda olacağını bildiren ve "Taşralı Emeniler"[202] olarak imzalanmış bir metin Mahkeme-i İstinaf Cinayet Riyaseti'ne gönderilmiştir. Bunun üzerine katılımcıların taşralı Ermeniler olup olmadığının araştırılması istenmiş, mektubu getiren kişinin ve imza sahiplerinin kimliklerinin araştırılması kararlaştırılmış ve başta Dahiliye, Hariciye ve Adliye Nezareti olmak üzere tüm birimler olağanüstü önlemler

---

198 Nalbandian, *a.g.e.*, s. 119-120.

199 Birey özgürlüğünü çiğneyici işlemleri gidermek için bir tutuklamanın yasallığını yargıç kararına bağlayan yargısal emir.

200 Nalbandian, *a.g.e.*, s. 124.

201 16 Eylül Sene 1311 Tarihiyle Hey'et-i Tahkikiyyeden Tanzim ve İ'ta Olunan Müzekkirenin Suretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, cilt 1, B.O.A., 1994, s. 68.

202 "Taşralı Ermeniler" devlet elitleri için İstanbul'daki sezonluk işçiler anlamına gelmektedir.

almakla yükümlü kılınmışlardır.[203] Söz konusu eylemin çatışma yaratacağı ve böylesi bir "cüretkarlığın" engellenmesi kararı alınmıştır.[204] Osmanlı devlet elitleri, bu eylemin Kumkapı Nümayişi gibi Avrupa'nın ilgisini çekmek üzere örgütlendiğini düşünmektedirler. Bu sebeple, Avrupa'nın olası müdahalesini engellemek amacıyla, görevlilerin kitle üzerine ateş etmemeleri, kan dökmemeleri kararı alınmıştır. Güvenliği sağlamak için kitlenin zabtiye ve süvari birlikleri ile dağıtılması emredilmiştir.[205] İdari binaların çevreleri askerler ile korumaya alınmıştır. Bab-ı Ali yoluna süvariler yerleştirilmiş ve zabtiyelerin devriyesi sıklaştırılmıştır. Kalabalığın Bab-ı Ali'ye yaklaşması ile zabtiye birlikleri bunu önlemeye çalışırlar.[206]

Yürüyüşe katılan kitlenin Bab-ı Ali'ye girmesi zabtiye birlikleri tarafından engellenir. İstanbul'da arka sokaklarda da devam eden bir çatışma başlar.[207] Olayın önceki günü silahlı bir topluluğun Kumkapı'daki Patrikhane Kilisesi'nde toplanması ve siyah örtülü gümüşten bir haçın kilisenin ortasına konduğu haberi İstanbul Polis Müdürü Hüsnü Bey tarafından kitlenin patrikhaneden destek gördüğünün işareti olarak yorumlanmıştır.[208] Aslında o gün Ermenilerin dinî bir günü olan Khachverats kutlaması vardır ve o yüzden Kumkapı Kilisesi'nde 4.000 kişinin, Galata ve Beyoğlu'ndaki kiliselerde de Ermenilerin toplanması temel olarak bununla ilgilidir. Hınçakların o günü seçmeleri, eylemin daha kalabalıklaşmasını sağlamak içindir. 19. yy.'ın son yarısındaki kitle eylemleri ve katliamlar genellikle, dinî günlere denk gelmektedir. Hınçaklar, Patrik'ten dilekçeyi Bab-ı Ali'ye götürmesini talep ederler fakat Patrik bunu kabul etmez ve böyle bir yürüyüşün şiddet doğuracağını birkaç temsilci ile dilekçeyi sunmalarının daha uygun olacağını belirtir. Yürüyüşe başlayan kitle ile birlikte şehirde büyük bir kargaşa ve ça-

---

203 Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmadan 16 Eylül Sene 1311 Tarih ve 311 Numara ile Cevaben Varid Olan Tezkere-i Samiyye Suretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 68-70.

204 Makam-ı Sami-i Sadaret-penahiden 16 Eylül Sene 1311 Tarih ve 317 Numara ile Varid Olan Tezkere-i Samiyyenin Suretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 70-71.

205 16 Eylül Sene 1311 Tarih ile Beyoğlu Mutasarrıflığı'na Yazılan Tezkere'nin Suretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, 74-75.

206 François Georgeon, *Sultan II. Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 337.

207 *Y.PRK.ZB*, 16/51'den aktaran *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1895)*, cilt 1, s. 130-139.

208 *Y.PRK.Z.*, 16/49'dan aktaran *a.g.e.*, s. 139.

tışma başlar.[209] Nalbandian, Hınçaklar içinde eylemin barışçı mı yoksa şiddet içeren bir biçimde mi yapılması gerektiğine dair bir bölünme olduğundan söz etmektedir. Sonraki olaylardan, örgüt her ne kadar barışçı eylem kararı almışsa da, buna uymayan unsurların olduğu anlaşılmaktadır.[210]

Kalabalık, Bab-ı Ali'ye vardığında içeriye girmeleri engellenir. Çıkan çatışmada Jandarma Meclisi üyelerinden Binbaşı Servet Bey, Hüseyin Nazım Paşa'nın aktardığına göre, Ermeni bir grup tarafından hançerlenerek, *New York Times*'a göre ise ateş edilerek, öldürülünce çatışma daha da kızışır.[211] Olaylar, Kadıköy ve Üsküdar'a kadar genişler. Hükümet, İstanbul'da etnik çatışma çıkma olasılığına karşı Müslümanların Ermenilere saldırmalarının engellenmesi kararını alır.[212] Ancak Hüseyin Nazım Paşa'nın aktardığı yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, şehrin birçok semtinde Müslüman alt sınıflar Ermenilere saldırmaya başlarlar.[213] Farklı kaynaklar, sopalı ve silahlı Müslüman ahaliden bahsetmektedirler.[214] Zabtiye, Müslüman ahaliyi yatıştırmakla da görevlendirilir fakat Bab-ı Ali Nümayişi Ermeni pogromu ile neticelenir.[215]

Zabtiye Nazırı'nın aldığı önlemlerden biri de Üsküdar, Tophane, Beyoğlu ve Fındıklı semtlerine çok sayıda Ermeni'nin geçeceği istihbaratına dayanarak 18 Eylül 1311 günü İstanbul yakasına dışarıdan hiçbir Ermeni'nin çıkmasına izin verilmemesidir. Fakat Sultanahmet civarında olaylar olurken Nazım Paşa'ya süvariler tarafından verilen bilgi, birçok Ermeni'nin, Galata'dan, Tophane'den, Fındıklı'dan sandallar ve kayıklarla Sirkeci iskelesine çıktıkları yönündedir. Üstelik bunların çoğu kömürcü amelesi ve sırık hamalları gibi sezonluk işçilerdir. Yine Nazım Paşa'nın hatıralarından aktardığı bilgiye göre

---

209 *Y.PRK.ŞH*, 7/35'den aktaran *a.g.e.*, s. 148-153.

210 Nalbandian, *a.g.e.*, s. 123.

211 Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım-Ermeni Olaylarının İçyüzü*, yayına hazırlayan Tahsin Yıldırım, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 21 (Bundan sonra "Hatıralarım" olarak yazılacaktır.) krş. *New York Times*, 3 Ekim 1895.

212 Üsküdar Mutasarrıflığı'na Keşide Olunan 19 Eylül Sene 1311 Tarihli Telgrafname Suretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, s. 76.

213 *A.g.e.*, s. 76-83.

214 Beyoğlu Mutasarrıflığına Yazılan 19 Eylül Sene 1311 Tarih ve 714 Numaralı Tezkerenin Suretidir, *a.g.e.*, s.78 ve Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Berghahn Books, 1997, s. 120.

215 Georgeon, *a.g.e.*, s. 337.

kalabalık zabıta koridorunu kırabilecek kadar büyümüştür.[216] İstanbul sokaklarında birkaç gün süren çatışmalar çoğunlukla zabtiye ve Ermeniler arasında değil Müslümanlar ve Ermeniler arasında cereyan etmiştir.[217] Ermeniler kiliselere sığınmışlardır. Bunun üzerine Meclis-i Mahsus-u Vükela burada toplanan Ermenilerin silahlı olarak dışarı çıkmalarını yasaklamıştır.[218] Kiliseler zabtiye birlikleri tarafından abluka altına alınır ve içerideki silahlar yabancı sefaretlerin tercümanları tarafından toplanarak zabtiyeye teslim edilir.[219]

Tüm bu süreç boyunca merkezde de birtakım değişiklikler yaşanmıştır. 1895 Haziran ayında Cevad Paşa yerine sadrazamlığa getirilen Said Paşa Bab-ı Ali gösterisi sırasında askerin müdahalede bulunmasını ister. II. Abdülhamid ise bunu reddeder ve 2 Ekim'de Said Paşa'nın yerine İngiltere ile yakınlığı bilinen Kamil Paşa'yı geçirerek Said Paşa'yı Hariciye Nazırı olarak atar.[220] Gösteri sırasında yaşanan olaylar ve bunların bir Ermeni katliamına dönüşmesi sonucu Büyük Güçler 6 Ekim'de sözlü bir nota verirler. Böylelikle Padişah 17 Ekim 1895'te kendisine dayatılan reform paketini irade olarak yayınlar.[221] Fakat reform paketinin açıklanmasının ardından Zeytun, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Harput, Diyarbakır, Sivas ve Çukurova'da etnik çatışmalar yaşanmaya başlar ve sonuçta her bir çatışma Ermeni pogromuna dönüşür.[222]

Başkentte yaşanan başka bir olay, Osmanlı Bankası Baskını'dır. 26 Ağustos 1896'da hamal kılığına girmiş 26 Taşnak militanı tarafından, Osmanlı Bankası'nın İstanbul'daki merkez binasında, müşterilerin ve banka çalışanlarının rehin alınması ile başlar. Taşnak militanları silahlıdır ve bankanın çeşitli yerlerine humbara ve dinamit yerleştirmişlerdir. Bankanın işgal edilmesiyle birlikte şehrin farklı yerlerine yerleşmiş olan militanlar humbara, dinamit ve silah atışlarıyla kentte büyük bir kargaşaya neden olurlar.[223]

---

216 Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım*, s. 21.

217 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 26 ve Dadrian, *a.g.e.*, s. 120.

218 *Y.A.RES*, 76/56'dan aktaran *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1895)*, cilt 1, s. 139-140.

219 *Y.A.RES*, 76/61'den aktaran *a.g.e.*, s. 153-156.

220 Georgeon, *a.g.e.*, s. 342.

221 Georgeon, *a.g.e.*, s. 337 ve Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 81.

222 Georgeon, *a.g.e.*, s. 338 ve Akçam, *a.g.e.*, s. 81-82.

223 *Y.PRK.HR*, 22/22'den aktaran *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1895-1896)*, cilt 2, s. 162-164 ve *Y.PRK.ŞH*, 7/64'ten aktaran, *a.g.e.*, s. 185-192.

Zabtiye ve askerler kısa sürede bankanın çevresini abluka altına alırlar ve banka çevresinde çatışma başlar. Militanların taleplerini yazdıkları metin, yabancı elçiliklere yollanmıştır. Talepler, Ermeni Patriği'nin istifası, Ermenistan olarak isimlendirdikleri vilayetlerde reformlar, can ve mal güvenliğinin sağlanması, adli reform, genel af ilanıdır. Hükümet bu talepleri kabul etmeye yanaşmaz ancak Rusya Sefaretinin baştercümanı Maximov'un aracılığıyla Padişah saldırganların bankadan serbestçe çıkıp ülkeyi terk etmelerine izin verir. Sabaha karşı bu kişiler asker gözetiminde limana götürülürler ve bankanın genel müdürü Vincent'in yatı ile Gironde adlı Fransız gemisine bindirilerek Marsilya'ya geçerler.[224]

Bu olaylar zinciri İstanbul'da birkaç gün sürecek bir çatışmaya sebep olur. Müslüman alt sınıflar başta softalar olmak üzere sopalar ile Ermenileri sokaklarda öldürmeye başlamışlardır. Saldırıların hedefi Ermeniler ve özellikle de alt sınıfları oluşturan hamallardır.[225] 26 Ağustos'ta başlayıp tam üç gün sürecek olan katliamdan kurtulmak için bazı Ermeniler saklanmaya çalışmışlardır.[226] Bu süre içinde öldürülen Ermenilerin sayısı için kaynaklar arasında bir uzlaşma olmasa da binlerce Ermeni'nin öldürüldüğünü söylemek mümkündür.[227] Her ne kadar bu olaylar için tetiği çeken hamle banka baskını olsa da şehirdeki katliamların sorumluluğu Taşnaklarda değildir. Şehirde Müslüman bir kitlenin yok etmek amacıyla Ermenilere saldırdığı anlaşılmaktadır. Devlet, bu saldırıların önünü alamadığı gibi saldırganların birçoğunu da yakalamamıştır. Dahiliye Nezareti'ne sunulan tezkerede ölü sayılarını gösteren rakamlara bakıldığında şehirde Ermenilere yönelik bir katliam ya-

---

224 Edhem Eldem, "26 Ağustos 1896 "Banka Vak'ası" ve "Ermeni Olayları", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 5, Bahar 2007, İletişim Yay., İstanbul, s. 114-115.

225 William Langer, *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, The Bureau of International Research, Harvard University and Radcliff College, New York, s. 324.

226 "Taraf-ı Ali Seraskeri'den Ba Tezkere İrsal Olunan Talimat Sureti" 16 Ağustos 1312 (28 Ağustos 1896), Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, cilt 2, s. 342.

227 II. Abdülhamid'in ressamı Fausto Zonaro Banka Vak'asından söz ederken İstanbul'un fakir Ermenileri'nin günler süren bir katliamla öldürüldüklerini ve Hristiyanların evlerinin kapılarının kırmızı boya ile işaretlendiğini anlatır. Bkz., Fausto Zonaro, *Abdülhamid'in Hükümdarlığında 20 Yıl: Fausto Zonaro'nun Hatıraları ve Eserleri*, haz. Cesare Mario Trevigne; çev. Turan Alptekin, Lotto Romano, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 158.

şandığı görülmektedir.[228] Eldem bu rakamları yorumlarken, öncelikle Nazım Paşa'nın verdiği rakamlarla yabancı kaynaklardaki rakamlar arasında neredeyse sekiz kat fark olduğunu belirtmektedir. Fakat asıl göze çarpan unsur Nazım Paşa'nın verdiği rakamlarda bile Müslümanların ölü yaralı oranı 2.5 iken, Ermenilerin ölü sayısı yaralıların neredeyse 9 katıdır. Ermenilerin ölü sayısı da Müslümanların 35 katıdır. Bu oranlar çatışmada ölen bir azınlığın dışında çoğu silahsız olan Ermenilerin kalabalık ve muhtemelen de silahlı kimseler tarafından öldürüldüğünü göstermektedir.[229] Dolayısıyla, Nazım Paşa raporunda da, her ne kadar söylemsel olarak başka şekilde kurgulanmış olsa bile, Ermenilere yönelik bir katliam olduğu sonucuna varılmaktadır. Üç gün süren olayların ardından şehirdeki Ermeni hamallar sürülmüş ve yerlerini Kürtler almıştır.[230]

Başkentte yaşanan başka bir olay da Sultan Abdülhamid'e yönelik suikast girişimdir. Söz konusu suikast girişimi Avusturya'dan getirilmiş Victoria tipi arabaya özel bir hazne yapılarak yerleştirilmiş patlayıcı ile yapılmıştır. Patlayıcı Padişah'ın yürüyüş süresi hesaplanarak 1 dakika 42 saniyeye ayarlanmıştır. Padişah'ın Şeyhülislam ile konuşması uzayınca suikast girişimi başarısız olur. 21 Temmuz 1905'te cuma selamlığında namaz sona erdikten sonra, Sultan camiden çıkarken büyük bir patlama olur. Caminin yanında bir bomba patlar fakat II. Abdülhamid'e bir şey olmaz. Suikast girişiminde çoğu asker ve seyis olmak üzere 26 kişi ölür ve 58 kişi yaralanır. Olay sonrası yapılan soruşturmada Tahkikat Komisyonu, yeni polisiye teknikler kullanarak çok kısa sürede Belçikalı anarşist Edwad Jorris'e ulaşır. Suikast planı bir grup Ermeni komitacı tarafından yapılmıştır. Tüm bir soruşturma süresince, çapraz sorgulamalar, kimya testleri, otopsi, otel, pasaport ve gümrük kayıtlarının incelenmesi gibi teknikler kullanılmıştır.[231] Tahkikat raporundan suikast planının, Sultanı

---

228 "Dahiliye Nezareti'ne Tezkere", 20 Ağustos 1312 (1 Eylül 1896), Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s.354.

229 Eldem, *a.g.e.*, s. 135-136 krş. Hüseyin Nazım Paşa, a.y.

230 Donald Quataert, *Social Disintegraion and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908, Reactions to European Economic Penetration*, New York University Press, New York and London, 1983, s. 96-103 ve Donald Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşgücü Politikası ve Siyaset: Hamallar ve Babıali, 1826-1896", *Tarih ve Toplum*, sayı 33, cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, 1986, s. 46.

231 Olayın soruşturma raporunun transliterasyonu için bkz. *Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Yapılan Suikastın Tahkikat Raporu*, haz. Raşit Gündoğdu, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2007 ve raporun Türkçeleştirilmiş metni için bkz. *Sultan*

öldürdükten sonra şehrin farklı yerlerinde birkaç binayı daha bombalayarak bir kargaşa yaratmak ve Büyük Güçlerin müdahalesine sebep olmak üzere örgütlendiği anlaşılmaktadır. Patlama başarı ile neticelenmiş olsa, şehrin farklı yerlerinde önemli binaların havaya uçurulacağı anlaşılmaktadır.[232]

İstanbul'da yani başkentte meydana gelen bu üç olay, bu dönemde devlet elitlerinin tehlike algısını anlayabilmek için önemli olduğu kadar, devletin güvenlik politikalarının hangi zeminde şekillendiğini göstermek açısından da önemlidir. Bunların yanında özellikle Osmanlı Devleti'ne yakın gördükleri ya da devlet memuru olan Ermenilere yönelik suikastlar da sayıca çoktur. Başarıya ulaşamamış suikast girişimlerinden belki de en önemlisi Ermeni Patriği'ne yönelik hazırlanmış fakat önceden alınan istihbarat sayesinde gerçekleştirilememiştir.[233] Terör eylemlerinin önüne geçmek için patlayıcı madde imal edenlere ya da saklayanlara ilişkin araştırmalar da Osmanlı Devleti açısından önemlidir.[234]

Ermeni devrimci hareketi kendi içinde farklılıklara sahipse de sonuç olarak dünyada diğer devrimci hareketlerle küresel eşzamanlılık içinde eylemle propaganda yöntemini, gerilla mücadelesini ve kitleleri mobilize edeceğini düşündüğü basın ve eğitim yollarını kullanmıştır. Hareketi Osmanlı devlet elitleri açısından tehlikeli kılan nokta, yalnızca reform talepleri ya da milliyetçiliğin Ermeniler içinde yayılması değil aynı zamanda, Ermenilerin yaşadığı yerlerde Ermeni örgütlerinin siyaseten birer aktör haline gelmeleridir. Artık patrikhane ya da amiralar dışında, devlet merkezi tarafından kontrol edilemeyen, Osmanlı siyasal yapısına ilişkin kökten bir değişim talep eden yeni siyasal aktörler olarak devrimci örgütler ortaya çıkmıştır ve bu yapılar Ermeni halkını mobilize etme yeteneğine sahiptir.

Meselenin başka bir boyutu da, Osmanlı Devleti için 19. yüzyılın son yarısında gittikçe etkisini arttıran Büyük Güçler tarafından parçalanma kor-

---

Abdülhamid Han'a Yapılan Suikastın Perde Arkası, haz. Harun Tuncer, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2010.

232 Georgeon, *a.g.e.*, s. 447.

233 *A.MKT.MHM*, 631/16, 25 Ca 1314 (01.12.1896), yapılan araştırma mürur tezkeresi, ev aramaları ve otel kayıtları üzerinden şekillenmiştir. Ayrıca bkz. *DH.TMIK.M*, 21/20, 25 Ca 1314 (01.12.1896).

234 Örneğin, Artin Paltoftakma isimli kimyager bir Rus Ermenisi'nin Moda'da "erbab-ı fesad"a fişenk temin ettiği istihbaratı üzerine hemen tahkikat başlatılmıştır. Bkz. *DH.MKT*, 2111/104, 12 Ca 1316 (29.10.1898).

kusudur. Bu korku, Ermenilerin dış güçler tarafından kışkırtıldığı önyargısı ile güvenlik politikalarının belirlenmesine etkide bulunmuştur.

Özellikle 1880'lerden sonra güvenlik politikaları doğrultusunda baskıcı devlet pratiklerinin giderek arttığı söylenebilir.[235] Tüm bu süreç, derin bir meşruiyet krizine işaret etmektedir. Öyle ki özellikle Osmanlı Devleti altında yaşamak dışında kendi ulus devletlerine sahip olma alternatifinin, önce Balkanlarda sonra da Ermeni hareketinde görüldüğü gibi silahlı mücadelelere yol açması da Osmanlı Devleti'nin ciddi bir açmaz içinde olduğunun göstergeleridir. Var olan siyasal sistem, talepleri karşılamakta hem isteksiz hem de yetersiz kalmıştır.

Burada sorulması gereken soru baskı politikalarının neden ivmeli bir biçimde arttığıdır. Elbette İmparatorluğun uluslararası sistemdeki yerinin 1774'ten beri Doğu Sorunu olarak ele alındığı hatırlanırsa, özellikle Berlin Antlaşması'nın ertesinde İmparatorluğun içinde yaşadığı tüm güvenlik zaaflarının uluslararasılaşması tehlikesine karşı, yeni güvenlik düzenlemelerine yönelmesi şaşırtıcı değildir. Doğu Sorunu 18. yy.'ın son çeyreğinden itibaren Avrupa'daki güç mücadeleleri neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'na dair politik problemlerin uluslararası politikanın konusu haline gelmesini, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok iç sorununun Büyük Güçlerin ittifakları ekseninde biçimlenen müdahaleler ya da talepler neticesinde sonuçlanmasını getirmiştir. Doğu Sorunu'nun ele alınış biçimi Osmanlı İmparatorluğu'nu bir arada tutma ya da parçalama politikaları uluslararası ittifakların oluşumunda yadsınamaz öneme haizdir. Böyle bir uluslararası çerçeve, Osmanlı İmparatorluğu'nun da değişen dengelere göre diplomatik cambazlıklar yapmasına neden olmuştur. Bu durumun, Osmanlı siyasi eliti için, Said Paşa'nın şu sözlerinde de göze çarptığı gibi "Devlet-i Aliyye'nin Düvel ve Emaret-i Hristiyane içine çakılub kalnış olduğundan..." kuşatılmışlık duygusu yarattığı söylenebilir.[236] Dönemin en belirgin özelliği elbette

---

235 Akçam, 19. yüzyılda Ermeni katliamlarını üç biçimde anlatmaktadır: a) Kürt ve Müslüman aşiretlerin Ermeni-Hristiyan köylerine, mallara el koyma, kız kaçırma, toplu kıyımlar gibi eylemlere başvurarak sürekli baskınlar yapmaları b) Müslüman-Ermeni çatışmalarının iç savaş biçimini alması c) Devlet güçlerinin, vergi toplama, eşkiya takip etme veya Ermeni ayaklanmalarını bastırma gibi bahanelerle düzenledikleri katliamlar. Bkz. Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 96.

236 *Y.EE*, 31/1950 Mükerrer/45/ 83.22 Zilkade 1299/6 Ekim 1882'den aktaran

milliyetçiliklerin İmparatorluk içinde yarattığı çalkantıların toprak kayıpları ile neticelenmesidir.

B) Meşruiyet Krizi ve Tehlike Algısı

Berlin Konferansı sonrası durumda göze çarpan önemli değişikliklerden biri Bosna, Hersek, Bulgaristan, Kars, Ardahan gibi Hristiyan unsurların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin elden çıkmasıdır. Konferansın önceki yıllarında, Panslavizm politikasını sertleştiren Rusya'dan sürülen çok sayıda Müslüman mülteci İmparatorluğa sığınmıştır. Bunu Balkanlardan gelen Müslüman mültecilerin izlediği düşünüldüğünde İmparatorluk içindeki demografik değişim yadsınamaz öneme haizdir.

Berlin Kongresi'nden önce, vergi ve askerlik yükümlülerini tespit etmek amacıyla erkek nüfusu hedef alan ve yalnızca dinî ayrımları kayıt altına alan nüfus sayımı uygulamaları vardır.[237] Bu sayımlarda göçmenlerin miktarı belirsizdir.[238] Berlin Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti yalnızca toprak kaybetmez topraklarla birlikte çoğunluğu Hristiyan olan 4.5 milyona yakın insan da kaybeder. 1877-78 Rus Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebasının büyük bir kısmını kaybederken savaş sonrası Müslüman göçleriyle de nüfusundaki Müslüman oranı yükselmiştir. İmparatorluk yönetimi yeni demografik duruma uygun ve ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerine karşı yeni bir yönetim stratejisi arayışına girer. Tüm bu süreçte "Şark Meselesi" tartışmaları sürerken Osmanlı Devleti devamını sağlayacak reformlara ihtiyaç duyar. Bu nedenle II. Abdülhamid'in idari reformları Avrupa'yı kandırmaya yönelik müdahalelerden çok devletin bekasını hedef alan durumu iyileştirmeye yönelik pratik müdahaleler olarak görülmelidir. Böylesi bir durumda devlet merkezi öncelikle beşeri ve tabii kaynaklarının bilgisini edinmeye odaklanır. 1881 nüfus sayımı bu şekilde değerlendirilmelidir.[239] Aynı zamanda nüfusun bilgisine ulaşmak, Hristiyan tebaanın durumunu öne

---

Selim Deringil, "2. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törensel Doku: "Görünmeden Görünmek", *Simgeden Millete* içinde, s. 62.

237 Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 9, 1978, s. 325.

238 Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, The University of Wisconsin Press, 1985, s. 27 Eserin Türkçe çevirisi için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914: Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul, 2003.

239 Karpat, *a.g.e.* ,s. 28-29.

sürerek İmparatorluğa müdahale etmeye çalışan Avrupalı güçlere karşı politika üretmek açısından da kritik bir konu haline gelmiştir.[240]

1877-1896 arasındaki 19 yıl içinde resmi kayıtlara göre 1.015.015 Müslüman'ın Kırım, Kafkaslar ve Balkanlardan Osmanlı'ya göç ettiği görülmektedir. Bu rakam 1908'de 5 milyonu bulmuştur. Müslüman göçmenlerin iskanı Anadolu'daki Müslüman oranını arttırırken, göçmenleri asimile etmenin bir yöntemi olarak İslam, eritme potası olarak kullanılmıştır.[241] Devletin yeni nüfus yapısıyla panislamizmi kullanmaya çalışması arasında elbette doğrudan bir ilişki vardır. Panislamizm ortaçağda Hristiyanlığın "aşkın ideolojik iktidarı"na denk gelmekten ziyade "içkin ideolojik iktidar" olarak kurgulanmıştır.

Tüm bu süreç içinde değişen yalnızca demografik dağılım değildir. İç dengeler de değişmiş, II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ı fesh etmiş[242] ve bir yandan idari reformlara devam ederken bir yandan da siyasi iktidarı Bab-ı Ali'den Yıldız Sarayı'na kaydırmış tüm bunları da panislamizmi yeni meşruiyet politikalarının temeli olarak kullanarak kabul ettirmeye çalışmıştır. Panislamizm, böyle bir ortamda batıya karşı defansif bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır.[243]

Deringil'e göre, panislamizmin meşruiyet politikası olarak uygulanmasında iki temel düzey vardır. İlk düzey, imparatorluk içindeki Müslümanlara yönelik olarak yapılan propaganda ve eğitim çalışmalarıdır. Böylece imparatorluk dahilindeki Müslümanlar olabildiğince içerilmekte ve halife olan padişah da bu yöntemle görünür kılınmaktadır. Böylece İslam ekseninde bir "muhayyel cemaat" oluşturulmakta, genişletilmektedir. İkinci düzeyde ise, tebaası olan Müslümanlara çizdiği çerçeve Hanefiliği yayma ve standartlaştırma çabalarıyla dar ve dışlayıcı bir politika eksenine otururken, tebaası

---

240 Bkz. Selim Deringil, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Sorunu Çalışmak ya da Belgenin Gırtlağını Sıkmak", *Simgeden Millete* içinde, s. 228-229 Nüfus sayımı meselesi Makedonya Sorunu açısından da siyasi bir meseledir. Bkz. Adanır, *a.g.e.*, s. 1-15.

241 Karpat, *a.g.e.*, s. 55-57.

242 Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 17-22. Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 34-36.

243 Huri İslamoğlu-İnan, "Mukayeseli Tarih Yazımı İçin Bir Öneri: Hukuk, Mülkiyet, Meşruiyet", *Toplum ve Bilim*, sayı 62, 1993, s. 30.

olmayan Müslümanlar da seyahat kısıtlamaları ile dışarıda bırakılmaktadır.[244] Hanefi olmayan Müslümanlara yönelik bu dışlama, devletin resmi din vasıtasıyla homojen bir nüfusa sahip olma politikasında aranmalıdır.[245] Bu arayışa göre "asli nüfusun" merkezin seçtiği ideoloji çerçevesinde güvenilir kılınması gerekmekteydi.[246] Bu dönem, panislamizm ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidar simgelerinin yeniden icat edildiği, tasarlandığı ve halk nezdinde görünür kılınmaya çalışıldığı bir dönemdir.[247]

Bu noktada devletin istatistikî veriler toplamaya başlaması da gayet anlamlıdır. Özellikle nüfusa yönelik istatistiklerin daha ayrıntılı bir şekilde toplanmaya başlanması, uzun vadede yönetim tekniklerine ilişkin bir değişimi de işaret etmektedir. Tüm toprak kayıplarının ardından, İmparatorluk yine de coğrafi olarak geniş ve nüfus bakımından olabildiğince heterojendir. Bu durumda hükmettiği topraklardaki nüfusun bilgisine erişerek,[248] ona göre

---

244 Selim Deringil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Geleneğin İcadı", Muhayyel Cemaat (Tasarlanmış Topluluk) ve Pan-İslamizm", *Simgeden Millete 2. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 29-30. (Bundan sonra *Simgeden Millete* olarak yazılacaktır.)

245 Deringil, "Osmanlı'dan Türk'e: Türkiye'de Kimlik ve Sosyal Mühendislik", *Simgeden Millete*, s. 96.

246 Deringil'in *Y.EE*, 14/292/126/8'den aktardığı şekliyle Osmanlı bürokratlarından Osman Nuri Paşa'ya göre Türkler Osmanlı milletinin bir ağacın kökü ve gövdesi gibi temelini oluştururken diğer Müslüman unsurlar ise ağacın dalları ve budaklarıydılar. Deringil, "Osmanlı'dan Türk'e: Türkiye'de Kimlik ve Sosyal Mühendislik", *Simgeden Millete*, s. 99.

247 Deringil'e göre II. Abdülhamid döneminde iktidar sembolleri dört kategoriye ayrılır. Bunlardan ilki kamusal binalardaki armalar, resmi müzik, törenler ve kamusal işler gibi padişahın/halifenin kişiliğinin kutsallığı ile bağlantılı simgelerdir. İkincisi imparatorluğun cömertliğinin kişilere özel sembolleri olan nişanlar, Kur'an nüshaları, İmparatorluk sancağı ve diğer törensel ziynetlerdir. Üçüncüsü, dinsel açıdan simgesel nesnelerdir. Dördüncüsü Osmanlı belgelerindeki dil sembolizmidir. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji 2. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2002, s. 32.

248 Doğu Anadolu'da nüfusun bilgisine ulaşmak amacıyla nüfus sayımı kullanılmıştır. Hamidiye Alayları'na yazılacak Kürtlere isim, din, ikamet bilgilerini içerecek doğum ve ölüm tarihlerinin yazılacağı nüfus tezkerelerinin tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak hedef kitlenin çoğunlukla göçerlikle yaşadığı göz önünde tutulursa uygulama olanağının çok kısıtlı olması şaşırtıcı değildir. *Y.A.RES* 110/69 Selhi Şaban 1318/ 22 Aralık 1900, 2390 nolu Şûrâ-yı Devlet Layihası'ndan aktaran Selim Deringil, "Osmanlı'dan Türk'e: Türkiye'de Kimlik ve Sosyal Mühendislik", *Simgeden Millete*, s. 106.

yönetim stratejileri oluşturulmak istenmiştir. Ya da özellikle yeni ve eski gözetleme teknikleriyle toplanan bilginin, halkın eğilimini öğrenmekten çok onu yönlendirme amacıyla kullanılmaya çalışıldığı söylenebilir. Artık sınırlar içindeki nüfusa geleneksel idari aygıtlarla hükmetmekten ziyade nüfusu yönetmek, onu idare etmek daha önemli bir meseledir.

II. Abdülhamid döneminde nüfus sayım sistemi daha etkin hale getirilmeye çalışılır. Eğitimli personel yetiştirilirken bir yandan da kayıtlardaki özensizliklerin önüne geçmek için müfettişler tarafından denetimler başlatılır. 1900'de Sicill-i Nüfus Nizamnamesi yenilenir ve küçük değişikliklerle 1902'de yürürlüğe girer. Artık nüfus tezkeresine ilişkin kurallar da sertleşmiştir, nüfusa kayıt olanlara ilişkin bilgiler ayrıntılandırılmıştır.[249] Öyle ki, ilk olarak bu yeni teknolojileri kullanabilmek için yeni idari birimler kurulmakta sağlık, refah politikaları[250] ile topluma nüfuz etmek amaçlanmakta ve nüfusa ilişkin raporlar yazılmakta böylece idari aygıt olarak devlet "yönetimselleşmektedir." İlk unsur için devletin toplumu "okunaklı kılması" gerekmektedir. Bu amaca uygun olarak yeni gözetleme tekniklerini uygulamaya sokar ve elindeki verilere göre politikalar geliştirir. İkinci olarak da öngörülen davranış kodlarına uygun hareket edilmesi beklenmektedir. II. Abdülhamid döneminde bu ikinci unsur için halkın davranışlarına yönetimsel bir proje dahilinde nüfuz etmekten ziyade, onları sınırlandırmak için kabul edilebilir olanla kabul edilemez olan ayrımına dayanan kaba müdahalelerin geliştirildiği söylenebilir.[251] Bunun temel nedeni hegemonya krizine işaret eden meşruiyet sorunudur. Böylesi bir kriz durumunda devlet, toplumsal kontrolu sağlayacak yeni mekanizmalara ihtiyaç duyar ve yeni meşruiyet politikaları hegemonyasını güçlendirene kadar zor aygıtına ilişkin yeni stratejiler geliştirir.

II. Abdülhamid döneminde, gözetim tekniklerinin sınırlı olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda tebaayı, var olan ya da merkez tarafından tahayyül edilen toplumsal düzenden koparmayacak veya tebaa-

---

249 Stanford Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No. 3, 1978, s. 333-335.

250 Bkz. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğun'da Sosyal Devlet*, İletişim Yay., İstanbul, 2002.

251 Kamuoyunu etkileyebilecek yazılı basından, tiyatro piyeslerine kadar her şeye ilişkin sansür uygulamasından, ev aramalarına, geniş çaplı tutuklama politikalarına kadar birçok uygulama buna örnek olarak verilebilir.

nın bu toplumsal düzene muhalefet etmesini engelleyecek şekilde düzenlenen zapt etme pratiklerine (policing) öncelik verildiği de yadsınmamalıdır. Dolayısıyla, yönetim tekniklerinde bir değişimden bahsedilebilir ancak bu değişimin sınırlı olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Öyle ki siyasi iradenin bu tip bir niyeti olsa dahi henüz devlet bunu uygulamak için yeterli aygıta sahip değildir. "Altyapısal iktidarı"nın sınırlılığı İmparatorluk çapında çoğu bölgede hala dolaylı yönetim biçimlerinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Unutulmaması gereken bir başka nokta, Sultan'ın güvenliği ile rejimin ve devletin güvenliği arasında bir paralellik kurulmasıdır. Rusya örneğinde de görülebileceği gibi politik polislik ve gündelik polislik işi birbiriyle birlikte yürüse de asıl olan, iktidar tekelini elinde tutan imparator ve onunla özdeşleştirilen devletin güvenliğidir.[252] Bu bağlamda, 1878 yılında yaşanan Ali Suavi Vak'ası sonrası Abdülhamid'in kendini saraya kapatması ve güvenlik meselesini hem kendisi hem de İmparatorluk için en büyük sorunsal haline getirmesi, bir paranoya işareti dışında yeni meşruiyet siyasaları temelinde anlaşılabilecek böylesi bir eğilime de tekabül ediyor olabilir.[253] Hikmet-i hükümet tartışması açısından II. Abdülhamid döneminde merkezin yaymaya çalıştığı politika Abdülhamid rejiminin güvenliği ile devletin güvenliği arasında sıkı bir bağ kurmasıdır. Söz konusu bağ, başka bir biçimde Padişahın kamusal yardımları ve meşruiyet politikaları arasındaki bağda da takip edilebilir. Bu çerçevede Mann'in belirttiği anlamda refah uygulamaları ve zapt etme politikalarının eklemlendiği söylenebilir.

II. Abdülhamid dönemi boyunca izlenen sansür politikası,[254] sıkı pasaport rejimi, özellikle İstanbul'a giriş çıkışların kontrolu ve şüpheli şahısların izlenmesi gibi güvenlik önlemleri, Avrupa'da da özellikle anarşist eylemlerin neden olduğu korkunun sonuçları olarak o döneme damgasını vurmuştur. Osmanlı için özellikle II. Abdülhamid dönemi, modern anlamda "iç düşman" kategorisinin inşa edildiği ve siyasetin sınırlarının tam da bu temel referansla şekillendiği bir dönemdir. Özellikle Ermeni milliyetçi hareketinin etkileri ile uygulamaya konan güvenlik tedbirleri başkent açısından yadsı-

---

252 Jonathan W. Daly, *Autocracy Under Siege, Security Police and Opposition in Russia 1866-1905*, Northern Illinois University Press, De Kalb, 1998, s. 5.

253 Ali Suavi vak'ası sonrasında İstanbul'daki muhacirler payitahttan uzaklaştırılırlarken güvenlik önlemleri de sıkılaştırılmıştır. Bkz. Georgeon, *a.g.e.*, s. 107-110.

254 Bkz. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yay., İstanbul, 2007.

namaz öneme haizdir. Bu durum iç tehdit öne sürülerek, devletin güvenlik konusundaki eylemleri için de geniş bir alan sağlar.

C) Siyasi Elitler ve Güvenlik Politikaları

Bu konjonktür, Osmanlı elitleri için güvenlik meselesinin öne çıkmasına ve siyasetin de bu şekilde biçimlenmesine neden olmuştur. Bir yandan tebaanın sadakatini sağlamaya yönelik modern meşruiyet politikaları icat edilirken, bir yandan da güvenliğe tehdit oluşturduğu düşünülen her şey baskı politikaları ile yok edilmeye çalışılmıştır. Anayasanın feshi, sansür uygulamaları, sürgün politikaları, toplanma yasağı ve gözetleme mekanizmaları baskı politikalarının birer parçası olarak düşünülmelidir. Bu kadar görünür ve sert yöntemlerin yanında kayıt altına alma biçimleri, coğrafi hareketliliği kontrol altına alma girişimleri, birtakım politik olaylar sonrasında ortaya çıkan etnik çatışmaları ve linç girişimlerini bastırma ya da kışkırtma yöntemleri devletin daha incelikli baskı stratejileri olarak ele alınabilir. Bu noktada Weber'in modern devleti tanımlamakta kullandığı "meşru şiddet tekeli" merkezî öneme haizdir. Ancak Lüdtke'nin Weber eleştirisinde tartıştığı gibi burada merkezî olan nokta bir aygıt olarak devletin kendisinden ziyade, devletin hareketlerinin meşruluğunu garanti altına alma meselesidir. Özellikle devlete içkin olan ve çoğu kez görünür olmayan şiddet biçimleri tartışmaya açılmalıdır. Dolayısıyla Weber'in tartışmadığı, devlet tahakkümünü mümkün kılan koşulları ve tahakküm pratiklerini de tartışmaya açmak gerekmektedir. Tahakküm ve şiddet çoğu kez yöneticilerin tasarladıkları toplumsal mekanizmalar ve stratejiler ekseninde mümkün olmaktadır.[255] Bu noktada panislamizme dayanan ve padişahı koruyucu baba olarak gösteren sembolik pratikler ile baskı ve tahakküm politikaları birlikte ele alınmalıdır. Goodwin'in belirttiği gibi güçlü bir devrimci hareket varsa devletin meşru şiddet tekelinin toplumun geniş kesimlerince kabul edildiğini söylemek doğru olmaz.[256] II. Abdülhamid dönemi için ayırt edici nokta meşruiyet krizinin fark edilerek buna müdahale edilmesidir. Ancak tam da böylesi bir krizin ortasında olunduğundan baskı politikalarının kullanılmasına şaşmamak gerekir. Söz konusu kriz durumu, devletin güvenliği ve bekasının tehlikede olduğunu göstermektedir. Böylesi

---

255 Alf Lüdtke, *Police and State in Prussia, 1815-1850*, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 1-6.

256 Jeff Goodwin, *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991*, Cambridge University, Cambridge, 2001, s. 12.

bir vaziyet devlet elitlerinin "meşru tehdit tanımı" yapmalarını ve "devletin çıkarları"nı tespit ederek ona göre oluşturdukları stratejileri uygulamalarını getirir. Bu müdahale, toplumsal düzenin yeniden inşası anlamına gelebilir. Ancak böylesi kriz durumlarında devlet, toplumsal düzeni istediği gibi düzenlemeye dönük bir alan kazanır.[257] Burada tartışılması gereken diğer bir husus hukukun tekil olmasıdır. Bu, bir yandan Weber'in tekil hukuk sistemine işaret ederken bir yandan da tüm unsurlara aynı şekilde uygulanan standart kurallara işaret etmektedir. Oysa kriz durumlarında hele ki güvenlik ve meşruiyet söz konu olduğunda bu şekilde işleyen bir sistemden bahsetmek güçleşmektedir. Pasaport uygulamalarında görüleceği gibi devlet tehlike algısı ekseninde farklı unsurlara ilişkin farklı uygulamalar ve kurallar geliştirmektedir.

Şaşırtıcı olan yönetimin "altyapısal iktidar aygıtları", "yoğunlaşmış iktidar"ı sağlamak için yetersiz kaldığından söz konusu güvenlik uygulamalarının, tebaanın bir kısmı için tam bir güvensizlik yaratmasının yanında, güvenlikten kastın genellikle rejimin güvenliği oluşudur. Hikmet-i hükümet, yalnızca devletin bekasına odaklanarak tartışıldığında bu olağan bir sonuçtur. Unutulmaması gereken başka bir nokta, Osmanlı elitlerinin milliyetçiliği çoğu kez merkezî devlet pratiklerinin ve Avrupa iktisadi yayılımının yarattığı tepkilerden soyutlayarak algılamalarıdır. Devlet, her ne kadar ilk aşamada yerel talepleri ön plana alsa da hem dünya ekonomik sistemindeki hem de uluslararası sistemdeki yeri bu talepleri karşılaması noktasında birtakım sınırlılıklar getirmiştir. Ancak yine de bu etkilerden çok kendi tebaasını algılama biçimi birçok meselenin çözümünü zorlaştırmıştır. Siyasi elitlerin iktisadi alanla siyasi alanı bazen tamamen birbirinden koparark algılamaları bazen de tam tersine tamamen aynı şey olarak görmeleri meseleleri daha da çetrefilleştirmiştir. Böylesi bir algılama Osmanlı siyasal düşüncesinin temellerini oluşturan "daire-i adalet" anlayışının yerini batılı fikirlere bırakır gibi gözükmesine rağmen aslında siyasi elitler tarafından içselleştirilmiş, bu anlayışın tam da modernleşme anlayışının üzerine oturduğu temel olmasından kaynaklanmaktadır. "Daire-i adalet" düşüncesine göre yönetimini güvenli bir biçimde devam ettirmek isteyen iktidar, vergileri toplayabilmeli, böylece herhangi bir ayaklanma ya da tehlike durumunda güvenliği, asayişi sağlayacak olan askeri gücü besleyebilmelidir. Otokratik hükümdar yalnızca

257 Bkz. Neocleous, *Imagening the State*, s. 40.

toplumun güvenliğini sağlamakla kalmaz, uhrevi yanıyla tarımsal üretimin verimliliğini de sağlar. Böylece hiyerarşik toplumsal düzeni sembolize eder ve onaylar. Bunu yaparken hiyerarşinin en altındakilerin, yukarı katların ihtiyacı olan üretimin sürekliliğini sağlamaları gerekir.[258]

Sözü edilen üst üstelik bireyi öne çıkaran vatandaşlık anlayışından ziyade devlete sadakati öne çıkaran, vatandaşlar için en iyinin bilgisine devletin ya da devlet elitlerinin sahip olduğu inancıyla oluşturulan siyasaları beraberinde getirmiştir.[259] Bu siyasalar, özellikle II. Abdülhamid döneminde daha önce de vurgulandığı gibi bir yandan çok hızlı değişen bir dünya içinde yeni meşruiyet politikalarını getirirken bir yandan da özellikle 1880'lerden itibaren baskıcı politikaları beraberinde getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu açısından Avrupa kapitalizmi ile bütünleşmenin yaşandığı Balkanlar, Ege ve Marmara liman kentlerinde yeni bir orta sınıfın doğuşu, yeni emek biçimleri, etnik iş bölümü gibi değişimler ortaya çıkmıştır. Yani kolektif iktidara dair yapısal değişimler yaşanırken, bir yandan da, milliyetçi hareketlerin yayılması ve toprak kayıpları yeni bir yönetim anlayışı arayışını da beraberinde getirmiştir. Böylesi bir arayış, II. Abdülhamid döneminde modern tekniklerin uygulanmaya başlanması ile birlikte geleneksel kurumların da yeni temsil biçimleriyle daha görünür kılınmaya çalışılması şeklinde tezahür etmiştir. Böylece devlet, egemenliğini sınırları içindeki nüfus üzerinde uygulamaya çalışmıştır. Sınırları içindeki nüfusun istatistikî bilgisine sahip olmaktan, birbiriyle olan ilişkilerini düzenlemekten, davranış kodlarını kontrol etmekten, hastalık, kıtlık gibi durumları kontrol altında tutmaya kadar birçok konu devletin faaliyet alanı haline gelmiştir.[260] Bu kadar geniş tanımlanan faaliyet alanı hukuki sınırlar tarafından belirlenmiş olsa da en temelde yatan argüman

---

258 Linda T. Darling, ""Do Justice, Do Justice, for That is Paradise": Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. XXII, No. 1&2, 2003, s. 3 ve Linda T. Darling, "Islamic Empires, the Ottoman Empire and the Circle of Justice", *Comparative Studies in Society and History*, no: 49, 2007, s. 329-357.

259 19. yy.da imparatorluklar arasında vatandaşlık anlayışının karşılaştırılması için bkz. Fikret Adanır, "Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme: Çarlık Rusya'sı ve Habsburg İmparatorluğu Arasında Osmanlı'da Vatandaşlık", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 182, 2009, s. 54-63.

260 Michel Foucault, "Governmentality", *The Foucault Effect Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller, The University Chicago Press, 1991, s. 93-94.

devlet elitlerinin halk için "ortak iyi"nin bilgisine sahip olmaları varsayımıdır. Böylesi bir arayış Foucaultcu anlamda yönetimsellik tartışması ile birlikte ele alınmalıdır. Fakat II. Abdülhamid dönemini farklı kılan nokta, nüfusa nüfuz etmeye çalışırken kamusal alan, özel alan ayrımına güvenlik ile ilgili olduğu düşünülen meselelerde neredeyse hiç itibar edilmemesidir. Polise verilen geniş arama izni yetkisi, otel, apartman ve hanlardaki kontrol pratikleri, ev, cemiyet ve kilise baskınları, devlet elitlerinin bu konudaki tavırlarını açıkça göstermektedir. Bu tip pratiklerin yanında, özellikle gayrimüslimlerin yardım derneklerinin ve diğer kurumlarının her daim polisin yakın takibinde olduğu da unutulmamalıdır. Böylece yeni idari düzenlemeler ve kurumlar, nüfus üzerinde güvenlikle ilgili idari uygulamalara dair geniş bir yetki ağı çizecektir. Özellikle 19. yüzyıl Osmanlı yönetimi üzerine yapılan çoğu analizde ve tartışmada sivil ve askeri bürokrasinin bir zümre ya da sınıf olarak etkinliği merkeze alınmıştır. Oysa bu tip hukuki düzenlemelerle ve pratiklerle ortaya çıkan yapı "bürokrasi"nin değil fakat bir ağ ya da işlevler bütünü olarak "idare"nin meydana getirdiği toplumsal bütünlüğü vurgulayan bir form olarak ele alınmalıdır.[261] Böylece güvenliğe dair yürütülen tartışma devletin ya da devlet elitlerinin nasıl bir toplum tahayyül ettiklerini de gösterecektir. Güvenliğe ilişkin alınan kararlar bir yandan siyaseti teknikleştirirken bir yandan da gündelik hayata devlet müdahalesini arttırmaktadır. Söz konusu idari ağ kanunlar, nizamnameler, Şûrâ-yı Devlet kararları, vs. ile takip edilebilecek şekilde bir zihniyet örüntüsü ortaya çıkarırken bürokrasinin en tepesinden en aşağılara kadar uygulamanın nasıl gerçekleştiğini, mekansal ve zamansal farklılıklar ve çakışmalarla bu ağın nasıl işlediğini göstermektedir.

D) Göçmen İşçiler, Avrupalılar, Şüpheli Şahıslar, İç Düşmanlar

Ermeni milliyetçi hareketi ve Balkanlardaki milliyetçi mücadeleler, "fesad" kavramını güvenlik söyleminde başat konuma getirmiş ve söylemsel düzeyde "fesad rüesası" ile "cahil halk" arasında bir ayrım gözetilirken, alınan tedbirlerin sertliği -Alman imparatorunun İstanbul ziyaretinde şehrin neredeyse yarısının İstanbul dışına gönderilmesi, bir kısmının da İmparator

---

261 Pasquale Pasquino, "Theatrum Poiticum: The Geneology of Capital-Police and the State of Prosperity", *The Foucault Effect Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller, The University Chicago Press, 1991, s. 111-112.

gidene dek hapishanelere tıkılmasında görüldüğü gibi- gülünçlük seviyesine gelmiş ya da bazı durumlarda, Banka Vak'ası sonrası Ermeni pogromunda olduğu gibi belli unsurların güvenliklerinin hiçe sayılması gibi bir tablo ortaya çıkarmıştır.

Elbette "cahil halk" söyleminin kendisi de yönetici elitlerin kendilerini her şey hakkında doğru karar vermeye ve yönetmeye muktedir, halkı ise kendi iyiliğini bilmekten aciz, yönetilmeye muhtaç çocuklar gibi algılamalarının bir göstergesidir. Meselenin siyasete ilişkin bir başka boyutu, modernleşme reformlarının ve İstanbul gibi büyük bir rıhtım kentinde yaşanan sosyoekonomik değişimlerin neticesi olarak başta millet sistemi olmak üzere, geleneksel yönetim stratejilerinin artık işlemiyor oluşu ve birçok ekonomik mesele hakkında devletin bağımsız karar alma kapasitesinin ortadan kalkmış olmasıdır.[262] Böylesi bir tablo henüz modern iktidar aygıtını tam olarak oluşturamadığından tebaasına doğrudan nüfuz etme kapasitesi zayıf olan Osmanlı Devleti için bir iktidar aczi anlamına gelmektedir. Tam da böyle bir acizlik nedeniyle güvenlik meselesine ilişkin idari düzenlemeler de uygulamalar da çok sert olmuştur. Dolayısıyla II. Abdülhamid dönemi aslında, İmparatorluk çapında meşruiyet krizi ile yüzyüze gelen devlet elitlerinin hem rıza hem de zor kullanarak meşruiyeti yeniden kazanma mücadeleleri ile elele gitmiştir. Bir yandan simgesel düzeyde ele alınabilen meşruiyet arayışları bir yandan da her an kullanılmaya hazır baskı politikaları Janus'un iki yüzü gibi karşımıza çıkmaktadır.[263]

---

262 Duyun-u Umumiye meselesinin dışında Makedonya'daki mali sorunlar büyük devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine daha fazla karışmaları ile sonuçlanmıştır. Umumi Müfettiş Hilmi Paşa gümrük vergisinin yükseltilmesini önerdiğinde, Büyük Güçler buna uluslararası bir mali komisyon kurarak cevap verdiler. Bu konuda Bab-ı Ali ve büyük devletler arasındaki yazışmalar sonuç vermedi ve büyük devletler mali komisyonun yanında sivil ajanların ve yabancı subayların görev sürelerinin uzatılması ve Hilmi Paşa'nın yetkilerinin arttırılmasını da ekledi. İki taraf arasında bir uzlaşma olmayınca Almanya dışındaki büyük devletler bir donanma ile göz dağı verme kararı aldılar. Çanakkele açıklarındaki Limni Adasına dek gelen donanma Osmanlı'nın tüm talepleri kabul etmesini sağladı. Büyük devletler vergi oranları ve adli reformlar gibi konularda Makedonya'daki mali komisyonun yetkisini arttırmada oldukça başarılıydılar. Komisyon gittikçe vilayetlerdeki etkilerini arttırmak için de bir araç haline geliyordu. Bkz. Tokay, *a.g.e.*, s. 100-104.

263 II. Abdülhamid dönemi meşruiyet politikaları Deringil'in belirttiği gibi iki düzeyli olarak ele alınmalıdır. Bir yandan panislamizm ile temellendirilen ve eğitim, propaganda, basın vs. ile genişletilmeye çalışılan "muhayyel cemaat" bir yandan

Güvenlik meselesine ilişkin önlemler de bu şekilde ele alınmalıdır. Genellikle literatürde kamu düzeni çerçevesinde ele alınan sezonluk göçmen işçiler III. Selim döneminden itibaren hem kamu düzeni hem güvenlik ekseninde ele alınmış bu dönemde de bu şekilde devam etmiştir.[264] Ancak Ermeni hareketinin özellikle 1890'dan sonra, anarşist terör yöntemleri kullanmaya başlaması mevsimlik işçilere yönelik daha sıkı kontrolların getirilmesinin nedenleri arasındadır. Bu durum Avrupa'da kendini gösteren anti-anarşist önlemlerin Osmanlı'da da uygulanmasını getirmiştir. Halihazırda Avrupa'da bu konudaki tüm gelişmeleri takip etmekte olan Osmanlı Devleti bu eylemlerle yalnızca önlemleri arttırmakla kalmamış özellikle göçle İstanbul'a çalışmaya gelmiş işçilere yeni uygulamalar getirmiştir. Bu uygulamaların herkese yönelik olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini bilmemekle birlikte Ermenilere uygulandıklarında zabtiye tarafından kayıt altına alındığını söylemek mümkündür. Bu tutum, özellikle alt sınıflara mensup Ermenilerin devlet tarafından potansiyel tehlike unsuru olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Elbette bu tip önlemler yalnızca Ermeni göçmenlerle sınırlı kalmamış, İmparatorluğun farklı yerlerinde çalışan yabancı işçilere de aynı güvenlik tahkikatları yapılmıştır. Bu noktada en çok dikkati cezbeden Avusturyalı ve İtalyan işçilerdir. Ancak yine atlanmaması gereken bir başka nokta, II. Abdülhamid'in yalnızca elitlerin kontrolunda kullandığı sanılan sürgün politikasını alt sınıflar için de sıklıkla kullanmış olmasıdır. Buna iyi örneklerden biri Tophane fabrikasında 1894-1895'te örgütlenen Osmanlı Amele Cemiyeti üyelerinin bir kısmının -toplantı yapmaktan başka bir eylemleri olmadığı halde- sürgüne gönderilmeleridir. Dolayısıyla dönemin güvenlik anlayışının, sınıfsal ayrımları da içinde barındırdığını görmek gerekir. Ancak bunun

---

da tam tersine gayet dışlayıcı olan Hanefi İslam yorumu ve bunun hem Hanefi olmayan Müslüman grupları hem de gayrimüslimleri dışlayan yapısı, bize II. Abdülhamid dönemi meşruiyet politikalarını anlamlandırmamız için ikili bir eksen sunmaktadır. Bkz. Deringil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneğin İcadı", "Muhayyel Cemaat" (Tasarımlanmış Topluluk) ve Pan-İslamizm", *Simgeden Millete*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 29-30.

264 Betül Başaran, "III. Selim ve İstanbul Şehir Siyaseti, 1789-1792", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., Istanbul, s. 116-134. Ayrıca bekârlar ve göçmen işçiler için Bkz. Betül Başaran, *Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control, and Migration in Istanbul at the End of the Eighteenth Century, 1789–1793*, yayımlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi, 2006.

Osmanlı'ya özgü olduğunu iddia etmek yanlış olacaktır. Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan gibi devletlerde de özellikle serserilik, anarşistlik ve sezonluk işçiler arasında bir bağ kurulduğu unutulmamalıdır.

İmparatorluğa gelen tüm yabancı uyruklular potansiyel tehdit olarak görülmüştür. Özellikle Avrupalılara ilişkin pasaport kontrolları ve gümrük uygulamaları dışında birebir takip etme ve gittikten sonra otel odalarını arama gibi üst derece diye tabir edebileceğimiz güvenlik uygulamaları sıradan hale gelmiştir. Bu durum devletin uluslararası arenadaki durumunun bir yansıması olarak ele alınabilir. Şark Meselesi'nin hala gündemde olduğu ve İmparatorluğun Düvel-i Muazzama içinde yer edinmeye çalıştığı bu dönem, güvensizliğin boyutları hakkında fikir verebilir. Bir yandan gelen Avrupalıları hoş tutma, güvenliklerini sağlama, İmparatorluğu güzel gösterme isteği diğer yandan da Avrupalılara karşı İmparatorluğu güvende tutma ihtiyacı, çelişkili ve ilginç bir tablo ortaya çıkarmaktadır.

Sansür meselesi de güvenliğe ilişkin tehlike algısı ile birlikte düşünülmelidir. Özellikle basın, yayın ve tiyatro oyunlarına yönelik olarak uygulanan sansür, dönemin en bilinen pratiklerindendir. Yurtdışında devlet erkânından olanlara ilişkin suikast haberlerinin özellikle verilmemesi, "fesad" içeren yayınların basılmaması ya da Memalik-i Şahane'ye sokulmaması, tiyatro oyunlarında halkı heyecanlandıracak olayların yer almaması ya da herhangi bir ülkenin hükümdarına ilişkin ölüm sahnesinin olmaması[265] gibi yasaklamalar getiren sansür politikası devlet ideolojisinin tek ideoloji olmasını sağlamaya çalışmakta, fesad düşüncelerin dışarıdan ithal edilmesinin önünü alma amacı taşımaktadır. Sansürü bu şekilde kullanarak devlet bir yandan rakip ideolojilere karşı yok etme dürtüsüyle hareket ederken yeni siyasi hegemonya için boş bir zemin yaratmaya çalışmaktadır.

II. Abdülhamid dönemi, devletin baskı ve rıza politikalarını birlikte yürütmeye çalıştığı, ancak yükselen milliyetçiliklere karşı gerçek bir cevap verilemediği için baskı politikalarının daha görünür olduğu bir dönem niteliğindedir. Devlet elitlerinin hikmet-i hükümet tartışması ekseninde neyi ya da kimi tehdit olarak gördükleri önemli olduğu gibi bu unsurları nasıl tasnif

265 Beyoğlu'ndaki Verdi Tiyatrosu'nda II. Aleksandr'ın ölümü hakkındaki oyunun yasaklanması için Zabtiye Nezareti ve Altıncı Belediye görevlendirilmiştir. Bu ve diğer örnekler için Bkz. Fatmagül Demirel, "II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü; ...Ve Perdeler Sansürle Açıldı", *Toplumsal Tarih*, sayı 63, cilt 11, Mart 1999, s. 38.

ettikleri ve adlandırdıkları da önemlidir. Böylesi bir tasnifleme ve tanımlama süreci beraberinde nüfusun bilgisine ulaşmak için yeni idari aygıtlar ve düzenlemeler getirecektir. Bu süreç devletin askerlik, vergi, isyanların önlenmesi, güvenliğin ve kamu düzeninin sağlanması gibi hedeflerle "toplumu okunaklı kılmak" için nüfusu düzenleme biçimlerini de içerir. Dolayısıyla II. Abdülhamid döneminde kurumsallaşmaya başlayan sosyal hizmetler, sosyal güvenlik, polis, kimlik kartlarının kullanımı, pasaportlar, ikametgah belgeleri ve bunların kayıtlarının tutulması devletin altyapısal kapasitesini arttırarak toplumu idare edebilmesi için alan yaratmaktadır. Devlet, topluma dair standardize ettiği bir bilgi havuzu yaratırken toplum içindeki unsurları da kategorize eder. Bu süreç, bir yandan tehdit olarak görülen unsurlara ya da durumlara ilişkin farklı düzenlemeleri ve uygulamaları da getirecektir. Büyük bir kısmı hikmet-i hükümet ekseninde biçimlenen bu süreç, aslında devlet elitlerine devletin yeniden inşa sürecinde geniş bir alan açmaktadır. Söz konusu düzenlemelerin ve uygulamaların hepsi geleneksel sosyal kontrol mekanizmaları üzerinde yükselen yeni bir kayıt sistemi ile şekillenirken tehdit unsurlarına karşı da tıpkı idari sistemdeki gibi geleneksel ve modern kavramlar arasında bir geçişlilik ortaya çıkmaktadır. Bu tip bir geçişlilik devletin altyapısal iktidar aygıtlarını inşa ederken işlevsel bir kolaylık sağlayabileceği gibi bir yandan da tam olarak oturmamış bir modern devlet aygıtına işaret etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİĞE İLİŞKİN İŞBİRLİKLERİ VE DEVLETİN TEHLİKE SÖYLEMİ

II. Abdülhamid dönemini de kapsayan 19. yüzyılın son yarısı, siyasal akımların çeşitlendiği bir dönem olmakla birlikte, bu çeşitlenmenin ana eksenini oluşturan toplumsal taleplere karşı devlet elitlerinin bastırma ya da içerme yoluyla cevap verdikleri bir dönem olarak da ele alınabilir. Dolayısıyla siyasal sistemlerin anılan toplumsal taleplere cevap verme yeterlilikleri meselesinin yanında, siyasal elitlerin bu taleplere ilişkin görüşleri de önemlidir. Derin toplumsal yarılmaların ideolojiler ekseninde görünür hale geldiği bu dönem, ideolojilerin yeni yöntemlerle siyasal mobilizasyonu sağlama çabalarını da beraberinde getirmiştir. Böylesi bir ortam devlet elitleri açısından yeni tehdit unsurlarının ve yeni tehlike durumlarının tanımlanmasına olanak açmıştır.

Devletin bekası ve toplumsal kontrol sistemleri arasında gündelik hayata içkin bir bağdan söz etmek mümkündür. Bu bağ, iki temelde şekillenmektedir. İlk olarak kurumsallaşmış toplumsal kontrol araçlarına ihtiyaç vardır. İkincisi ise bu araçların kullanımının halk nezdinde meşru olması gerekmektedir. Bu meşruiyeti sağlayan unsurlardan biri devletin güvenliği sağlama vaadidir. Böylelikle devlet, güvenliği sebep göstererek toplumsal düzeni inşa etmek ve tanzim etmek için de geniş bir alan kazanmış olur. Güvenlik krizlerinin yaşandığı dönemler, bu nedenle devletin güvenliğe ilişkin yeni düzenlemeleri en yoğun biçimde yaptıkları dönemlerdir. Güvenlik krizleri devletin yönetme kapasitesinin sınırını göstermekle birlikte devletin nüfuz alanını genişletebilecek yeni araçlar kullanmasına da neden olabilir. 19. yüzyılın son yarısı böylesi dönüşümleri göstermesi açısından birçok örnek olayı bünyesinde barındırır.

Bu bölümde 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan eylemle propaganda yöntemi ekseninde yapılmış suikastlar ve bu suikastlara karşı devletlerin uluslararası bir işbirliği içinde anarşisti ve anarşist eylemi tanımlama girişimleri Roma Konferansı ekseninde anlaşılmaya çalışılacaktır. Konferansın ana eksenini oluşturan anti-anarşist işbirliği St. Petersburg Protokolü ile devam ederken, Osmanlı Devleti'nin her iki toplantıda aldığı tutum, hem yeni kayıt sistemleri hem de tehdit unsuru olarak gördüğü grupları nasıl tanımladığını göstermesi açısından önemlidir. Bölümün devamında Osmanlı Devleti'nin iç yazışmalarında kamu düzeni ve güvenlik meselelerinde sıklıkla zikr edilen "serseri" ve "fesad" kavramlarının nasıl kullanıldıkları tarihsel süreç içinde anlaşılmaya çalışılırken, II. Abdülhamid dönemi boyunca "anarşist", "fesad" ve "serseri" kavramları arasında kurulan söylemsel bir bağdan bahsedilecektir. Bu bağın daha net anlaşılması için dönemin Zabtiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'nın rapor olarak sunduğu *Ermeni Olayları Tarihi* adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu metin dönemin Zabtiye Nazırı tarafından hazırlanmakla birlikte daha çok Zabtiye Nezareti'nin diğer nezaretler ve bürolar arasında yaptığı karşılıklı yazışmalardan oluşmaktadır. Bu sebeple devlet aygıtı içinde farklı kurumlarla birlikte kurulan söylemi göstermesi açısından önemlidir. Metin, aynı zamanda Hüseyin Nazım Paşa'nın kendi raporlarını da barındırdığından, güvenlik meselesine dair karar verme yetkisine sahip üst düzey bürokratlardan birinin bakış açısını ve bu çerçevede oluşan devlet söylemini de kapsamaktadır.

Kısaca, bu bölümde bir yandan uluslararası sistemde devletler arasındaki işbirliğinin, devlet aygıtı içinde güvenlik merkeze alınarak yeni kuralları ve uygulamaları idari anlamda tartışmaya açtığı görülmektedir. Bu tartışma uzun vadede birtakım kurumsal benzerlikleri de beraberinde getirecektir. Söz konusu tartışma aynı zamanda devletin tehlike söylemi ile birlikte ele alınmalıdır. Böylelikle, devletin neyi ya da kimi tehdit olarak gördüğünün yanında bu unsurlar için ne söylediği de anlaşılır kılınmaya çalışılacaktır.

I) Eylemle Propaganda ve Anti-Anarşist Politikalar

A) Anarşistler ve Eylemle Propaganda

19. yy. Avrupa için "status quo"nun bozulduğu, toplumsal düzenin yeniden inşa edildiği, kitlelerin radikal politikalarla siyasi süreçlere müdahil olma taleplerini yükselttikleri bir dönemdir. Bu talepler, elitler tarafından çoğu kez düzensizlik kavramı ile ele alınmış ve kamu düzeni kavramına refe-

ransla toplumsal düzenin belli sınırlar içinde yeniden inşasını sağlayacak polis düzenlemelerini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde işçi sınıfının kendisinden öte işçi sınıfının tırmanan sosyalist hareket ve milliyetçi hareketler içinde mobilize olmasına ilişkin uluslararası bir korku olduğunu söylemek doğru olacaktır. Özellikle Matternich'in başını çektiği Avrupa Uyumu 1848 ayaklanmaları ile tehdit edilince, polisin kurumsallaşmasına ilişkin birtakım yeni düzenlemeler gündeme gelmiştir.

Bu tip düzenlemeler Fransa için daha erken tarihlerde başlamıştır. Napolyon'un polis bakanı Fouché başkanlığında, toplumu gözetlemek ve kamuoyunu takip etmek amacıyla 1811'de politik partilerin, sınırlardaki mobilizasyonun ve kitapçıların devamlı izlendiği özel birim kurulur. Bunun yanında, 1846'da kurulan ve görevi tren yollarının güvenliği ve trenlerdeki kamu düzeni olan Trenyolu Polisi Komiserliği'nde istihdam edilen memurların bir görevi de siyasi polisliktir. Aynı şekilde, jandarmanın görev tanımının içinde de siyasi polislik vardır. Özellikle 1849'da doğrudan jandarmaya bağlanan Paris Cumhuriyet Koruyucuları da Paris için siyasi polislikle görevlidir. 3. Cumhuriyet döneminde Paris Polisi'nin temel görevlerinden biri hükümeti her şeyden haberdar etmektir. Özellikle 1848 sonrasında gizli cemiyetleri ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar, 1851 yönetmeliği ve yeni ceza yasası çerçevesinde gizli cemiyet üyelerini deniz aşırı sürgüne gönderme uygulaması polisin yetki alanı içinde tanımlanır. Tüm bunlar elbette basın sansürü ile birlikte düşünülmelidir.[1]

Avusturya-Macaristan da Fransa gibi polisin erken kurumsallaştığı örneklerden biridir. Siyasi polis, politik şüphelileri takip etmek dışında kamuoyu araştırması da yaparak hem hükümet karşıtlarını hem de halkın gündelik hayatını takip eder fakat uzun süre polis teşkilatı ile aynı çatı altında değildir. 1791 ile birlikte, özellikle Fransa'dan gelen veya devrimin etkilerini yayan insanlar, yayınlar, tiyatro oyunları güvenlik ekseninde ele alınmaya başlanır ve rejimin güvenliği ile kişisel güvenlik arasında devlet tarafından söylemsel bir bağ kurulur. 1815 ile birlikte Habsburg Polisi merkezileşmeye başlar ve kamu polisi ile siyasi polisin birlikte hareket edebilmelerini sağlayan düzenlemeler yapılır. Bu dönemde en önemli meselelerden biri coğrafi mobilizasyondur ki bunu fikirlerin coğrafi yayılması ile de birlikte düşünmek gere-

1 Howard C. Payne, *The Police State Of Louis Napoléon Bonaparte, 1851-1860*, University of Washington Press, Seattle, 1966; Clive Emsley, "The French Police in the 19th Century", *History Today*, vol. 32, sayı 1, 1981.

kir. Avusturya-Macaristan, 1820'lerde topraklarındaki yabancı devrimciler hakkında Prusya ve Rusya hükümetleriyle bilgi paylaşımında bulunmuştur.[2] Hiç şüphesiz basın, tiyatrolar, semboller, resimler ve kitaplar sürekli olarak sansüre maruz kalmışlardır.

Rusya'da ise 1848 sonrası Rus Çarı I. Nicholas siyasi polis birimi olan Üçüncü Daire'ye sansürü ve gözetlemeyi sıkılaştırma emri verir. Sonrasında, 1860'larda ceza sistemi için acil durum yasaları çıkarma, valilere kamusal toplantıları yasaklama, devletin düzenine ya da kamu düzenine ve ahlaka aykırı tüm kulüp ya da örgütleri kapatma yetkisi verilmesi gibi düzenlemelere gidilmiştir.[3] Bu tip düzenlemelere Avrupa'daki diğer devletlerde de rastlanmaktadır. Bu çerçevede Çar II. Alexander'a yönelik başarısız suikast girişiminin ardından, 1866'da ilk güvenlik bürosu kurulur. Rusya'da 1875 yılında taşra yöneticileri ve jandarma devlet, toplum ve aile hayatına saldıran öğretileri izlemekle görevlendirilmiştir. 1881'de II. Alexander suikastının gerçekleşmesinin ardından, anılan büro hükümetin muhalefete karşı mücadelesi ile birlikte güç kazanmış ve 1890'lara dek merkezî önemini korumuştur.[4]

Polis birimlerinin bürokratik olarak gelişmesi ve genişlemesi sürecinde, farklı coğrafyalarda farklı idari yapılanmalar ortaya çıkmışsa da genellikle amaçlar açısından bir ortaklık söz konusudur. Devletlerin polis birimlerini, benzer amaçlarla, farklılıkları barındırsalar bile benzer idari yapılanmalarla işlevselleştirmeleri polis birimleri arasında uluslararası işbirliğini mümkün kılmıştır. Öncelikle, sınır bölgelerine ilişkin istihbarat ve gizli polislik konularında hükümetlerarası işbirliği 19. yüzyılın ikinci yarısında sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bunu adi suçlular için oluşturulan ortak kurallar izlemiştir. Örneğin 1869'da, Avusturya birkaç hükümetle birlikte uluslararası be-

---

2 Donald E. Emerson, *Matternich and the Political Police*, Martinus Nijhof, The Hague, 1968. Örneğin Macar öğrencilerin yurtdışında eğitim görmesi yasaklanmış ve Avusturya'ya gelen öğrencilere sıkı vize rejimi uygulanmıştır, Emerson, *a.g.e.*, s. 47, 106, 114-115.

3 Jonathan W. Daly, *Autocracy Under Siege, Security Police and Opposition in Russia 1866-1905*, Northern Illinois University Press, De Kalb, 1998, s. 18-19.

4 Richard J. Johnson, "Zagranihnaia Agentura; The Tzarist Political Police in Europe", *Police Forces in History*, ed. George L. Mosse, Sage Publications, London, 1975, s. 17-18. 9 Eylül 1881'de birtakım yeni güvenlik yasaları çıkmıştır. Bu yeni kurallara göre, polis ve jandarma devlete karşı suçlar olarak düzenlenmiş olan eylemleri planlamalarından, hazırlamalarından ya da yasadışı örgüt üyesi olmalarından şüphe ettiği kişileri arayabilir, tutuklayabilir ve yedi güne kadar alıkoyabilir. Daly, *a.g.e.*, s. 4-6, 33-34.

yaz kadın ticaretini engellemeye yönelik hukuki düzenlemelere girişmiştir.[5] Bunu 1902 Beyaz İnsan Ticaretini Önleme Bürosu'nun kurulması ve 1910 Paris Konvansiyonu izlemiştir.[6] Ayrıca tüm uluslararası işbirliği çabalarını, suçluların yakalanmasına yönelik ortak yöntemlerin oluşturulması takip etmiştir. Örneğin, kişinin yüz ölçülerinin alınması ile teşhis edilmesine olanak tanıyan "portait parle"[7] yöntemi, 1902'de Scotlandyard'da parmak izi yöntemi[8] bulunana kadar Avrupa devletlerince ortak olarak kullanılmıştır. Bu dönem Avrupa dışındaki devletlerin de polis teşkilatlarını kurumsallaştırmaya başladıkları ve bu amaçla kendi bürokratlarını yeni teknikler için Avrupa ülkelerine gönderdikleri ya da Avrupa'dan uzman ithal ettikleri görülür. Japonya, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerin yanında 1878 sonrası yeni Balkan devletleri de bu akımın içinde yer almışlardır.

1880'lerle birlikte devletler, özellikle terör dalgasına karşı birtakım ortak önlemler almak için polis teşkilatları arasında ittifaklar oluşturmaya başlamışlardır. Anarşist hareketin içinde ve dışında gelişen bombalamaları, dinamitlemeleri ve suikastları içeren terör dalgası genellikle anarşist hareket ile tanımlanmıştır.[9] Kamuoyunda yaygınlaşan anarşist ile bombacıyı özdeşleştirme eğilimi polis kurumu içinde ve devletin diğer organlarında da aynı şekilde görülmüş ve neticede anarşizm pejarotif bir biçimde terör eylemleriyle özdeşleştirilmiştir.

---

5 Hsi Huey Liang, *The Rise of Modern Police and the European State System from Metternich to the Second World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, s. 151.
Kadın ticaretini önlemeye yönelik konferanslar; Amsterdam (1901), Londra (1902), ve Paris (1902) Konferansları'dır.

6 Liang, *a.g.e.*, s. 152.

7 Bkz. Peter Becker, "The Standardized Gaze: The Standardization of Search Warrant in Nineteenth Century Germany", *Documenting İndividual Identity*, ed. Jane Kaplan & John Torpey, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2001, s. 146-148 ve 151-153.

8 Bkz. Anne M. Joseph, "Anthropometry, the Police Expert, and the Deptford Murders: The Contested Introduction of Fingerprinting for the Identification of Criminals in Late Victorian and Edwardian Britain, *Documenting İndividual Identity* içinde, s. 168-171.

9 Anarşist terörizm ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Richard Bach Jensen, "Daggers, Rifles, and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenth Century Europe", *Terrorism and Political Violance*, no. 16, vol. 1, s. 116-153 (Bundan sonra "Daggers, Rifles, and Dynamite" olarak yazılacaktır).

Böyle bir özdeşleştirmeyi kolaylaştıran unsurların varlığını da yadsımamak gerekir. Özellikle anarşist hareket içinde yaygınlık kazanan ve ilk kez Calo Pisacane tarafından ortaya atılan eylemle propaganda (propaganda by deed) şiarı bu tip bir özdeşleştirmeyi anlamak açısından önemlidir. Daha sonra İtalyan anarşistler Malatesta ve Cafiero sonrasında da Alman radikal demokrat Karl Heinzen ve Rus Nikolai Chernyshevsky da bu fikri geliştirmişlerdir.[10] Nikolai Chernyshevsky'nin metinleri önce Rusya'da nihilistleri etkilemiş ve Zemlya i Volya'nın eylemleri ile yayılmıştır. Bakunin'in eylemle propaganda fikrini teorik temellerine oturtmasıyla popülerliği de artmıştır. Eylemle propaganda, teorik propagandanın yani kitle mitinglerinin, gazetelerin, bildirilerin, vs. sınırlı etkisi olduğu ve burjuvazi tarafından manipule edilebildiği ancak eylemle propagandanın kitleleri uyandırabileceği fikrine dayanmaktadır.[11] 1871'de Paris Komünü'nün bastırılması, 1873'te İspanya'daki köylü ayaklanmasının bastırılması ardından da İtalya'da köylüleri mobilize etme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu tip durumlara ilişkin İtalya, İspanya, Almanya'da merkezinde anti-sosyalist ve anti-anarşist yasaların olduğu birtakım hukuki, idari değişiklikler olmuştur.

Eylemle propaganda, 1881 Uluslararası Anarşist Kongresi'nin de önemli alt başlıklarından biridir. Propaganda amaçlı anarşist şiddet eylemlerin ortaya çıkmasıyla genel bir korku havası peyda olmuş ve bu atmosfer daha sert polisiye önlemleri gündeme getirmiştir. Eylemlerin, özellikle hanedan üyeleri ve üst düzey bürokratları hedef almasının da bunda payı büyüktür. Elbette 1871 Paris Komünü'nün yarattığı hava da göz önüne alınırsa hem işçi örgütlenmelerine karşı hem de küçük hücre örgütlere yönelik ciddi bir izleme ve baskı politikasının 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Özellikle coğrafi mobilizasyonun yüksek düzeylerde devam ediyor oluşu, farklı polisiye tekniklerin kullanılmaya başlamasına sebep olmuştur.

1858 yılında Orsini Vak'ası ideolojik temelleri olan şiddet eylemleri için önemli bir dönemeçtir. İtalyan milliyetçisi Felice Orsini İngiltere'de Paris

---

10 Jensen, "Daggers, Rifles, and Dynamite", s. 117-118, Lequeur, *a.g.e.*, s. 11, 14, 49-53, Liang, *a.g.e.* Benjamin Grob-Fitzgibbon, "From Dagger to the Bomb: Karl Heinzen and the Evolution of Political Terror", *Terrorism and Political Violance*, no. 16, vol. 1, s. 97-115.

11 D. Novak, "Anarchism and Individual Terrorism", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, vol. 20, no. 2, 1954, s. 176-184.

opera binasında 3. Napolyon'u öldürmek amacıyla saldırı hazırlıklarını yapar ve daha sonra başarısız bir saldırıda bulunur. Bu vak'a, asayiş açısından iki temel tartışmayı da beraberinde getirir ve içgüvenlik meselelerini uluslararasılaştırır. Öncelikle devletlerin, kendi sınırları içinde ikamet eden tüm bireylerin başka devletlerin güvenliklerine karşı eylemlerine ilişkin yasal düzenlemeler konusunu, bunu takiben de diğer devletlerin başkanlarına suikast planları yapmakta olan politik mültecilerin durumunu tartışmaya açar. Böylece, halihazırda 1848 devrimlerinin ardından sıkılaştırılan yabancılara ilişkin kontrollar özellikle işçilere ve sosyalistlere karşı daha da yoğunlaşır. Örneğin bu olaydan sonra Fransa, politik şüphelileri yargılamadan denizaşırı sürgüne gönderme düzenlemesini çıkarır.[12] Bu saldırıların anarşistler içinde yayılması 1878'de Rusya'da Narodnaya Volya örgütünden Vera Zasulich'in St. Petersburg'daki Üçüncü Daire'nin (Çarlık Siyasi Polisi) başkanı Mezentsev'i vurmasıyla başladığı iddia edilebilir.[13] 1878 tüm Avrupa'da anarşist şiddet eylemlerinin kendini göstermeye başladığı yıldır. Petersburg Vak'ası'nı, Alman Kaiser'ine, İtalya ve İspanya krallarına suikast girişimleri izlemiştir.[14] 1881'de Çar II. Alexander, kendisine yönelik beşinci suikast girişiminde öldürülmüştür. Rusya'dan sonra Fransa'da da kendini gösteren anarşist şiddet eylemleri, Haziran 1881'de Saint Germain'deki Thiers heykelinin havaya uçurulmasıyla başlatılabilir. Bunu işsiz kalmış Émile Florian'in cumhuriyetçi lider Gambetta'yı öldürmek üzere Paris'e gelmesinin ardından Gambetta'ya ulaşamayınca karşısına çıkan ilk burjuvayı öldürme girişimi izlemiştir.[15] Aynı yıl ABD Başkanı Garfield öldürülür. 1896'da İran'da ise Nasıreddin Şah öldürülmüştür ve 1900'de Muzafereddin Şah, Paris'te anarşistler tarafından öldürülmeye çalışılmıştır.[16] Bu eylemlerin tümünü anarşistler yapmamışlardır ancak eylemle propaganda yöntemi diğer politik hareketler tarafından da uygulanmıştır. 1890'larda bu tip saldırılarda 60 kişi ölmüş 200 kişi yaralanmıştır. Sadece Paris'te Mart 1892-Haziran 1894 arasında 11 bombalama saldırısında 9 kişi ölmüştür. 1893'te Paris Polisi, İmparator II. Wilhelm ve Şansölye Caprivi'nin öldürüleceği istihbaratını Berlin Polisi'ne iletmiştir.

---

12 Liang, *a.g.e.*, s. 57.

13 Walter Laqueur, *A History of Terrorism*, Transaction Publishers, New Jersey, 1997, s. 11.

14 Jensen, "Daggers, Rifles, and Dynamite", s. 125.

15 A.y., Florian bir kişiyi yaralanış, ardından intihar etmeye kalkmıştı.

16 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 446.

Peşpeşe gelen bu tip eylemler[17] polis ve basın için uluslararası büyük bir anarşist komplonun olduğu fikrine kadar gitmiştir. Aslında birbiriyle bağlantılı olmayan birçok eylemin arkasında bir merkez komite olduğu fikri yayılmıştır.[18] Ayrıca, bu dönemdeki en büyük korkulardan biri Fransız ve Rus devrimcilerinin birlikte hareket ederek uluslararası bir kargaşa çıkarması endişesidir.[19] Rusya'da Narodnaya Volya'nin eylemleri 1880'lerin en ses getiren eylemleridir. Öyle ki, dinamit kullanarak suikast girişimlerini ilk başlatan devrimci örgüt Narodnaya Volya'dır.

B) Anti-anarşist İşbirliği: Antlaşmalar, Tanımlar, Yöntemler

Bu tip saldırılar hem devrimci hareketlerin kullandıkları yeni metodlar hem de bu metodlara karşı devletlerin geliştirdikleri idari ve polisiye normlar ve uygulamalar ile 1880-1914 dönemine damgasını vurmuştur. Bu dönem, uluslararası konjonktüre göre belirlenen şekilde, kimi ülkeler arasında polis kurumlarının anarşistlere karşı işbirliği yaptığı bir dönemdir.[20] Özellikle 1850 sonrası polis kurumları açısından yeni tekniklerin kullanılmaya başlandığı bir dönem olduğu akılda tutulursa, farklı yerlerdeki farklı uygulamalara Avrupa çapında bir standart getirme çabası yadsınmamalıdır.[21] 1898'de

---

17 Bu tip eylemlerin bir listesi için bkz. Barry Rubin and Judith Colp Rubin, *Chronologies of Modern Terrorism*, M.E.Sharpe, Armonk, New York, London, 2008, s. 6-24.

18 Laqueur, *a.g.e.*, s. 53, Gizli örgütler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Jap Kloosterman, "Hidden Centres: The Rise and Fall of the Secret Societies", 'Zentren und Peripherien der europäischen Wissensordnung vom 15. bis zum 20. Jahrhundert' 3. Sektion, 'Auf der Suche nach der Zivilgesellschaft' German Historical Institute, Moscow, 24-26 September 2009'da sunulmuş bildiri http://socialhistory.org/sites/default/files/docs/publications/secrsoc-moscow2.pdf Metni kullanmama izin verdiği için Jap Kloosterman'a teşekkür ederim.

19 Daly, *a.g.e.*, s. 45.

20 Mathieu Daflem, "Wild Beasts Without Nationality, The Unceratin Origins of Interpol, 1889-1910", *Handbook of Transnatinol Crime and Justice*, ed. Philip Reichel, Sage Publications, Thousand Oaks CA, 2005, s. 276 (Bundan sonra "Wild Beasts" olarak yazılacaktır.) ve Richard Bach Jensen , "The International Campaign Against Anarchist Terrorism, 1880-1930s", *Terrorism and Political Violence*, 2009, no: 21, vol. 1, s. 92. (Bundan sonra "The International Campaign" olarak yazılacaktır.)

21 Mathieu Daflem, *Policing World Society: Historical Foundations of International Police Cooperation*, Oxford University Press, New York, 2002, s. 12-34.

Cenova'da Avusturya-Macaristan İmparatoriçesi'nin öldürülmesinden[22] üç ay sonra Roma'da düzenlenen anti-anarşist konferans bu tip bir işbirliğini kurumsallaştırma yönündeki en önemli toplantıdır.[23]

1) Roma Konferansı

Söz konusu konferans 1893'de Paris ve Barcelona bombalamalarından sonra da gündeme gelmiş olmakla birlikte ancak bir hanedan üyesinin öldürülmesinin ardından anarşistlere karşı uluslararası bir polis ligi kurma hedefiyle toplanabilmiştir. Konferans'ın gündeme gelmesi üzerine Fransa, Belçika ve Almanya'dan sosyalist milletvekilleri bunu sola karşı bir saldırı hazırlığı olarak yorumlamışlardır. Hatta konferansa katılan İsviçreli bir diplomat, bu girişimin tüm devrimci unsurlara darbe vurmak amacını taşıdığından şüphelendiğini belirtmiştir.[24] İmparatoriçe'ye yapılan saldırının fâilinin bir İtalyan olması sebebiyle, Almanya ve Avusturya-Macaristan'da anti-İtalyan ayaklanmalar ve linç girişimleri ortaya çıkmıştır. Özellikle Avusturya'nın İtalya sınırında Slavlar, İtalyanların evlerini basarak yüzlercesini ülkeyi terk etmeye zorlamıştır. Buna ek olarak, Rusya ve Fransa'nın istihbaratıyla İmparatoriçe'nin öldürülmesinin devlet başkanlarına yönelik suikast zincirinin ilki olduğu ve ikincinin İtalya kralı olacağı bilgisi Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın baskısıyla birleşince İtalya söz konusu konferansa çağrı yapmak durumunda kalmıştır.[25]

Bu konferansa Osmanlı Devleti'nin katılımı İmparatorluk içinde patlayıcıların kullanıldığı ve suikastları içeren eylemlerin örgütlendiği bir döne-

---

22 Bu suikast İsviçre'yi dış müdahaleden kaçınmak amacıyla ulusal kanunlarını değiştirmeye, polis kontrollarını sıkılaştırmaya itmiştir. Cenova'nın yabancı anarşistlere ve mültecilere ev sahipliği yapması diğer devletler tarafından şüphe ve tepki ile karşılanmıştır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir başka nokta, İsviçre'nin 1889'dan beri İsviçre'de yaşayan anarşistlerin isim, doğum yeri, ikamet adresi ve kişisel özelliklerini içeren kayıtları dosyaladıklarıdır. Bkz. Liang, *a.g.e.*, s. 159-160. Bu tip bilgilerin uluslararası işbirliği anlamında anarşistlerin izlenmesinde kullanılması Osmanlı Devleti için de söz konusudur. Bkz. *DH.MKT*, 77/51

23 Richard Bach Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference of 1898 and the Origins of Interpol", *Journal of Contemporary History*, vol. 16, no. 2, Nisan 1981, s. 323-347. (Bundan sonra "The International Anti-Anarchist Conference" olarak yazılacaktır.)

24 Liang, *a.g.e.*, s. 161-162.

25 Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference", s. 325.

me denk gelmektedir. Anılan dönem, 1890'da Kumkapı gösterisi, 1895'te İstanbul'da Bab-ı Ali gösterisi, 1896'da Osmanlı Bankası Baskını, Balkanlarda milliyetçi yelpaze altında toplanan kimi grupların, sosyalist ve anarşistlerin Selanik'teki Osmanlı Bankası bombalaması, demiryolu bombalamaları, alt düzey memurlara ve özellikle de polislere yönelik suikastlar[26] gibi şiddet eylemlerini içinde barındıran bir dönemdir. Son olarak da konferans tarihinden ileri bir tarihe denk gelmekle birlikte özellikle Ermeni hareketinin II. Abdülhamid'e suikast girişimi göz önüne alındığında İmparatorluk içinde, bilhassa Narodnaya Volya'dan esinlenen, eylemler meydana gelmekteydi.[27] Bu tip eylemler çoğunlukla etnik çatışmaya dönüşüyor ve ölçüsüz kuvvet kullanılarak bastırılıyordu. Ölçüsüz kuvvet kullanımı uluslararası konjonktür ile birlikte düşünüldüğünde, Avrupa'da II. Abdülhamid'in Kızıl Sultan olarak anılmaya başlanması şaşırtıcı değildir. Baktıaya'ya göre, konferansa Osmanlı İmparatorluğu'nun katılımı bu nedenle kendini Düvel-i Muazzama'ya göstermenin, imajını yenilemenin bir yolu olarak ve polisiye tekniklerin uluslararasılaşması çerçevesinde okunabilir. Ayrıca bu tarz eylemlerin varlığı sebebiyle konferans, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa kamuoyu karşısında haklı çıkarabilecek şekilde muhalif gruplara karşı kullanılabilecek yeni baskı imkanları sunabilirdi.[28]

Osmanlı Devleti için dönemin yeni polisiye tekniklerini öğrenmek ve tasniflenen istihbarat bilgileri ile bir takip ağı oluşturmak meselesi, devlet elitlerinin, devlete tehdit olarak gördükleri unsurlara ilişkin yeni bürokratik süreçler oluşturabilmeleri açısından önemliydi. Bu süreçler temel olarak, Osmanlı Devleti'nin kullandığı geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarından ziyade, bireye dayalı bürokratik bir kimlik kayıt sistemine dayanmaktaydı.

a. Konferans Metni ve Ele Alınan Konular

Konferans beş ana konuya çözüm getirmek hedefi ile toplanmıştı. Bu konular anarşist eylemin ve anarşistin tanımlanması, anarşist eylem ve yayınların önüne geçilmesi için yeni uygulamalar bulunması, anarşistlikle ilgili

---

26 Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, cilt 1, Hazırlayanlar: Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 15, Ankara 1994, s. 13-46.

27 Bkz. Bölüm 1.2.

28 Bkz. Adil Baktıaya, "19. Yüzyıl Sonunda Anarşist Terör", Toplumun Anarşistlerden Korunması Konferansı (1898) ve Osmanlı Devleti", *Bilgi ve Bellek*, sayı 8, cilt 4, 2007.

olan suçların suçluların iade antlaşmalarının kapsamına girip girmediğinin belirlenmesi, anarşistleri her daim polis gözetiminde tutmak ve gerektiğinde sınırdışı ya da iade etmek için düzenlemelerin gözden geçirilmesi, anarşist fikirleri yayan basılı materyallerin dolaşımını engellemek için uygun düzenlemelerin yapılmasıdır.[29] Konferans öncesinde Belçika, Fransa, İngiltere ve İsviçre hükümetleri konferansta alınan kararların kendi iç hukukları ile uzlaşmadığı takdirde şerh koyacaklarını belirtmişlerdir.[30]

Konferansta teklif edilen metinin ilk maddesinde, anarşistliğin politika ile hiçbir ilgisi olmadığı ve hiçbir şekilde siyasi bir görüş (meslek-i siyasi) olarak isimlendirilemeyeceği belirtilmektedir. Metnin ikinci maddesine göre, her toplumu (teşkilatı ictimaiye) şiddet araçları ile tahrip etmek niyetini taşıyan fiiller anarşistlik fiilidir ve bunu yapan kişiler anarşisttir. Üçüncü madde, konferans alınacak önlemleri düzenler. Buna göre 3. maddenin (A) bendinde her hükümetin kendi arazisindeki anarşistleri sıkı gözetim altında tutması, (B) bendinde, bu iş için her hükümetin merkezî bir idare kurması düzenlenmiştir. (C) bendine göre her devlet, bu idarenin topladığı bilgileri diğer devletlerin idareleri ile paylaşacaktır. (D) bendinde Anarşist sıfatıyla sınırdışı edilmiş olan kişinin, sınırdışı edildikleri devletin kanunları buna karşı değil ise kendi ülkesinin sınırına sevk edilmesi düzenlenmiştir. Söz konusu kişi, sınırdaş olmayan bir devletin vatandaşı ise aradaki ülkelerin herbiri ulaşım masraflarını üstlenerek nakledilmesi -meğerki anarşistin kendi ülkelerinde kalmasında bir beis görmemiş olalar- ve polis memurlarının anarşistin gönderildiğini zamanında diğer devletlerin polis birimlerine bildirmeleri gerekmektedir.[31] (E) bendine göre, gönderilecek yabancının, önceden işlediği

---

29 Bkz., Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference" ve Baktıaya, *a.g.e.*, s. 65-66, krş. *Y.A.RES*, 101/31, 12 S 1317 (22.06.1899) ve *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihinde Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı mahremane tahriratın tercümesi suretidir. (Reşid, Nuri ve Hakkı Beylerin konferans raporunun tercümesi bu belgenin içindedir.)

30 *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde, Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihinde Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı mahremane tahriratın tercümesi suretidir. (Reşid, Nuri ve Hakkı Beylerin konferans raporunun tercümesi bu belgenin içindedir.)

31 Üçüncü madde Almanya'nın önerileri çerçevesinde şekillenmiştir. Fakat söz konusu öneride bu maddenin D fıkrası suçluların iadesine dair anarşistin vatandaşı olduğu devlette siyasi suçluların iadesi kapsamında değil ise veya asker kaçaklığı sebebiyle arandığı araştırılmaksızın, kendi devletine teslim edilmesi önerilmiştir. Bu öneriye

suçlardan dolayı kendi devleti ve geçeceği devletlerin adliye memurları ile bir ilişiği varsa, ilgili devletin var olan kanunları ve suçluların iadesine yönelik antlaşmaların kurallarına uygun olarak gönderilme talebine ne sonuç verileceğine dair antlaşabilmeleri gereklidir. (F) bendine göre, konferansa katılan devletlerin asayiş ve polis müdürleri tarafından, verilen teklif doğrultusunda, anarşistlerin kimlik bilgilerini edinebilmek için "portait parle" usulü uygulanacaktır.

Dördüncü madde anarşistlerin teslim ve iadesine yönelik düzenlemelerden oluşmaktadır. 4A) Anarşistlik eylemi, gerek iadeyi talep eden ve gerek iade edecek olan devlet kanunlarınca bir cinayet ya da suç teşkil ettiği halde teslim ve iade kuralına tabi olmalıdır. 4B) Aynı koşullar altında teslim ve iade kuralları kanunlara dair ileride ele alınacak teminatta gösterilen fiillere de uygulanacaktır.[32] 4C) Anarşistlik fiilleri teslim ve iade açısından siyasi suç gibi yorumlanamayacaktır. 4D) Hükümdar ya da hükümet başkanının hayat ve hürriyeti ve hanedan üyelerinin hayat ve hürriyetleri aleyhine düzenlenen suikastlar her durumda teslim ve iade kuralından hariç tutulmalıdır.[33]

Beşinci maddede, konferansa katılan devletlerin kanunlarında yapılması gereken yeni düzenlemeler ve değişiklikler ele alınır. 5A) Anarşistlik mahiyetini taşıyan şiddet eylemlerinden başka, aşağıda yazılanları da önlemek için

---

gelen muhalefete rağmen bu fikraya "tard ve teb'ib olunan anarşist memleket-i asliyesinde cerâim-i sâbıkadan dolayı taharri olunuyor ise alakadar olan devletlerin merkûmun tard ve teb'idi meselesine verilecek netice hakkında iade-i mücrimine müteallik muahede ve kanunları ahkâmına tevfikân beynlerinde akd-i i'tilâf ideceklerine dâir" bir son fikra eklenmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine yapılan müzakerelerde idare komisyonu üyeleri bu konunun suçluların iadesini ve teslimini düzenleyen komisyona havale edilmesini tavsiye etmiştir ve bu konu idare komisyonu gündemine girmiştir. Bkz. *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihinde Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı mahremane tahriratın tercümesi suretidir (Reşid, Nuri ve Hakkı Beylerin konferans raporunun tercümesi bu belgenin içindedir.).

32 Bkz. 5. madde 1, 2, 4 numaralı fikralar.

33 Osmanlı Devleti temsilcileri bu maddeye "ve bu maksada mebni vukû bulan her gûne tedârikât ve i'tilafât ve şifâhî veya tahriri tahrikât" ifadesinin eklenmesini talep etmiş fakat yeterli oy çokluğunu sağlayamamışlardır. Bkz. *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihinde Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı mahremane tahriratın tercümesi suretidir (Reşid, Nuri ve Hakkı Beylerin konferans raporunun tercümesi bu belgenin içindedir).

ceza düzenlemeleri eklenmesi gerekmektedir. 5A.1) İşbu eylemin doğrudan doğruya hazırlanması ve özellikle anarşistlik eylemini yapmak amacıyla veya bu amaç için kullanılacağını bilerek öldürücü ya da yanıcı aletin, her türlü yanıcı maddenin ve bunların birleştirilmelerinde kullanılan maddelerin imal veya saklanması. 5A.2) Aynı eylemi yapmak veya hazırlamak amacıyla ortaklarının sayısı ne olursa olsun bir şirket kurma varlığının ve bu amaç için teşkil eden şirkete[34] veya uzlaşmaya (itilaf) katılınması. 5A.3) Gerek önceki fikrada açıklanmış şirketlere veya uzlaşmalara (itilaf) katılmış ve gerek tek başına hareket etmiş olsunlar kendilerine cinayetle ilgili aletler, haberleşme araçları, ikametgah veya toplanma yeri sağlama ve hazırlama suretiyle anarşistlere isteyerek ve kasden yardım etmek. 5A.4) Benzer eylemleri övmek suretiyle olsun anarşistlik mahiyetine sahip bir şiddet eyleminin yapılması için gizli veya açık tahrik ve teşvik etmek. 5A.5) Meşru sebepler olmaksızın her türlü yanıcı maddenin veya yanıcı madde yapımında kullanılacak her türlü maddenin imal edilmesi ve saklanması. 5A.6) Askerler arasında anarşistliğin basımı ve yayılması ve askerlerin "fetretkerane"ye dayanan itaatsizliğe teşviki. 5B) Anarşistlik eylemlerine ortaklık edenlerin korkutulması gereğinin farklı ülkelerin kanunlarında tasdiki. 5C) Farklı ülkelerin kanunlarında aşağıda yazılmış eylemlerin ceza hükümleri ile yasaklanması. 5C.1) Anarşistlik özelliğini taşıyan bir şiddet eylemini teşvike hizmet eden her türlü gayrimatbu evrak ve risale, gazete ve bunun gibi matbu evrak ve resim, eşkâl tasviri ve işaretlerin dağıtımı, satışı, teşhiri ve nakli. 5C.2.) Bir anarşistlik eylemine ilişkin kanuni muamele ve müzakerelerin basımı, nakli ve özellikle zanlının açıklamalarının basımı (hiç olmaz ise yeniden hüküm vermeye [hükm-i iadeye] huzur ve asayiş açısından tehlikeli gördükleri halde kanunen bu neşriyatı yasaklamak yetkisine sahip olması uygun olur). 5D) Anarşistlik eylemlerine dair gazeteler tarafından yayımlanan tutanakların bir dereceye kadar kayıt altına alınmasının uygun olup olmayacağının devletler tarafından incelenmesi. 5E) Bütün ülkelerde aşağıdaki hususların kabul edilmesi. 5E.1) Dağıtımı, satışı ve teşhiri yasak olan matbu ve gayrimatbu evrak ile başka maddelere ihtiyaten el konulması. 5E.2) Anarşistlik eylemlerinden dolayı tek başına hapsi gerektiren bir cezaya mahkûm olan kişiler hakkında tek başına hapis usulünün uygu-

---

34 Osmanlı hukuk metinlerinde çoğu kez cemiyet yerine şirket kavramı kullanılmaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Hüseyin Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri: Giriş, Tarihi Gelişim, Eski Vakıflar*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1979.

lanması. 5E.3) Her türlü anarşistlik ile cinayet ve diğer suçlara karşı konulan cezalara mahkûm olan kişinin idare memurlarına haber vermeden ikametgah değiştirememesi veya bazı belli yerlerde (mevak-i muayene) ikamete mecbur tutulmak noktalarının eklenmesi hakkında hâkimlere yetki verilmesi. 5F) Bir hükümdar ya da hükümet başkanı veya hanedan üyesinin hayatı aleyhine meydana gelen suikast bir katl ve cinayet teşkil ettiği durumda, her ülkede idam cezası uygulanmalıdır. 5G) Anarşistlik cinayetlerinden dolayı idam cezasına mahkûm olanlar alenen idam olunmayacaktır. 5H) Anarşistliğe ilişkin cinayetlerin sebebi ne olursa olsun anarşistlik eylemleri gibi add olunarak, buna cesaret eden kişi hakkında o şekilde muamele edilecektir.

Hükümetler, bu metne ilişkin görüşlerini ve beyanlarını 3 ay içinde Roma Kabinesi'ne sunmakla yükümlüydüler. Yukarıda yazılan teklifler bu protokole bağlı beyannamelerin şerhlerinden sonra oy çokluğu ile 21 Kanunuevvel 98'de Roma'da kabul olunmuştur.[35]

Konferansın en büyük tartışması, anarşist ve anarşist eylem kavramlarının tanımlanmasında ortaya çıkmıştır. Rusya, anarşizmin siyasetten bağımsız olarak tanımlanması gerektiğini ve hiçbir şekilde bir siyasi doktrinle ilişkilendirilmemesini savunmuştur.[36] Rusya'ya göre, anarşistlik siyaset ile ilişkilendirildiğinde, anarşistlerin eylemleri bazı ülkelerde siyasi hakların korunmasına ilişkin düzenlemelerden yararlanılarak cezalardan muaf tutulabilirdi. Rusya'ya göre bu sayede anarşistler, suçu işledikleri devlete teslim edilmemek amacıyla bu durumu kullanabilme olasılığına sahip olmaktaydılar. Rusya'nın anarşizm ile siyaseti ayrıştırmayı hedefleyen önerisi konferans delegeleri tarafından kabul edilmiştir.[37] Rusya, her türlü sosyal organizasyonu tahrip amacıyla yapılan tüm şiddet eylemlerinin, buna yönelik teşebbüslerin, suç hazırlıklarının ve telkinlerin, söz konusu hareketleri ve bu konuda kullanılan araçları öven yayınların da anarşistlik olarak adlandırılmasını önermiştir. Kendileri hangi ismi kullanırlarsa kullansınlar, anarşist eylemi gerçekleştirenler anarşist olarak tanımlanacaklardır. Buna karşılık Monako temsilcisi, anarşizmi değil "anarşist eylemi" tanımlamaya odaklanmış ve "her

35 *Y.A.RES*, 101/31, 12 S 1317 (22.06.1899).

36 Liang, *a.g.e.*, s. 165.

37 *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihinde Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı mahremane tahriratın tercümesi suretidir. (Reşid, Nuri ve Hakkı Beylerin konferans raporunun tercümesi bu belgenin içindedir.)

türlü sosyal organizasyonu şiddet ve araçları kullanarak yıkmayı amaçlayan eylem" olarak tanımlanmasını önermiştir.[38] Tüm bu tartışmalar boyunca her ülkenin kendine has koşulları farklı yorumlara sebep olmuştur. Örneğin İsviçre, hangi eylemin anarşist eylem olarak tanımlanacağına ilişkin olarak her vak'aya ilişkin kendi hükümetinin inisiyatifi olması gerektiğini savunmuştur. Bu tartışmada Büyük Britanya, politik ayaklanma hakkının korunması gerektiğini ve yapılacak düzenlemenin buna engel olmaması gerektiğini ifade etmiştir.[39] Nihai metinde, Rusya ve Almanya daha ayrıntılı bir tanımda ısrar etseler de Monako temsilcisinin önerdiği tanım kabul edilmiştir.[40]

İmparatoriçe'nin suikastından sonra 18 Eylül'de Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Goluchowsky, anarşizme karşı uluslararası bir polis birliği önerirken İsviçre'nin demokratik ilkelerini ihlal etmeden anarşistlere karşı sert önlemler alabileceğini savunmuş ve bunu da anarşistlerin politik muhalifler olmadıklarını ifade ederek, sadece egemenlere değil herkese ve tüm özel mülkiyete karşı tehdit oluşturan "milletsiz vahşi canavarlar" olmalarına dayandırmıştır. Bu ifade, anarşizmin apolitikleştirilmesi anlamında önemlidir. Roma Konferansı'nda da genel eğilim böyle bir apolitikleştirme yönündedir. Anarşizmi ya da anarşist eylemi tanımlama tartışması, anarşizmi "politik" değil, "kriminal" bir olgu olarak kavramsallaştırma çabasını göstermektedir. Anarşist eylem, politik anlamından soyutlanarak kriminal bir konu haline geldiğinde, bu tip eylemlere ilişkin önlemler ya da uygulamalar idari düzeyde polis teşkilatları tarafından daha kolay yönetilebilir hale gelecektir.[41] Bu noktada, İtalyan Hükümeti'nin konferans çağrı metninde özellikle idari ve teknik personelin de katılımını talep etmesi anlamlıdır. Devlet elitlerinin, devletin bekasına ilişkin bir tehdit olarak gördükleri bu eylemler, öncelikle devletin meşruiyetinin ve toplumsal eşitsizliklerin sorgulandığı anlamına gelmektedir. Devlet elitlerine yönelik saldırılar ise doğrudan devletin bekasına yönelik saldırılar olarak ele alınmaktadır. Böylesi bir atmosfer, devlet elitlerine devletlerin güvenliği için hareket etme, kurallar, teknikler ve uygulamalar geliştirme alanı açmaktadır. Ancak, devletin idari bütünlüğü içinde geliştirilebilecek olan bu tekniklerin ve uygulamaların efektif bir şekilde

---

38 Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference", s. 327-328.

39 Liang, *a.g.e.*, s. 162, Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference", s. 327, Baktıaya, *a.g.e.*, s. 66-67.

40 Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference", s. 327.

41 Liang, *a.g.e.*, s. 160 ve Daflem, "Wild Beasts", s. 279.

kurgulanması için güvenliğe yönelik bir tehdit olan anarşist eylemler apolitize edilerek tanımlanmıştır. Bu apolitizasyon, bir yandan devletin söylem yoluyla bilgi yaratma anlamında elinde tuttuğu gücü gösterirken, bir yandan da kendi karşısında gördüğü politik talepleri bu şekilde görünmez kıldığına işaret etmektedir. Herşeyin ötesinde, güvenliğe yönelik idari teknikleştirmeler yoluyla hem uluslararası anlamda az çok benzerlik taşıyan polis sistemleri daha tutarlı ve sistematik bir yapının parçası haline gelmekte hem de bu tip meselelerin teknikleştirilmesi yoluyla idare için politik karakterlerinden sıyrılmaktadırlar.

Suçluların iadesi meselesi ise ikili antlaşmalar ve devletlerin iç hukukuna göre düzenlenmiş ve bu açıdan bayrak ülkesi ile tabiyet ülkesi arasında görüşmeler yapılması öngörülmüştür. Ancak burada da Rusya'nın önerisi tüm siyasi suçluları bu kapsama alma sebebiyle itirazlara konu olsa da nihai metne girmiş fakat uygulanmamıştır.[42] Suçluları kovuşturma yöntemleri meselesinde en önemli gündem maddesi tüm ülkelerin "portait parle" yöntemini kabul etmeleridir.[43] Konferansta illegal patlayıcı madde kulanımını, anarşist eylemleri teşvik etmeyi, anarşist propaganda yapmayı, anarşist örgütlere üye olmayı, anarşistlere yardım ve yataklık etmeyi yasaklayan maddeler kabul edilmiştir.

Sırbistan, konferansın nihai metnini kabul etmiştir. Her devletin ceza kanununda konuya ilişkin yapılması gerekli görülen değişikliklerin bir kısmının kendi ceza kanununda zaten olduğunu belirterek olmayan kısmı için de kanuna ekleme yapacağını belirtmiştir.[44] İsviçre Hükümeti, protokole dair beyannamesinde bunun bir taahhüt beyannamesi değil, ancak ihtiyari bir beyanname olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla, İsviçre Hükümeti alınan kararları desteklemekle birlikte protokolün gerektirdiği yasal yükümlülüklerden kaçınmıştır.[45] Fransa Hükümeti, konferansta yer alan birçok maddenin

---

42 Jensen, "International Anti-Anarchist Conference", s. 331-332.

43 Jensen, "International Anti-Anarchist Conference", s. 334.

44 *Y.A.RES*, 101/31, 12 S 1317 (22.06.1899) içinde Sırbistan tarafından İtalya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş ve 17 Mayıs 1899'da protokole eklenmiş olan Sırbistan Hükümeti Beyanınamesi.

45 Ancak beyannamede İsviçre Devleti 3. maddeyi tamamen kabul etmiştir. Anarşistlerin iadesi meselesini kendi anayasasının 75. maddesine göre gerçekleştirecektir. İsviçre anarşistleri kendi ülkelerine masrafları da kendi ülkelerince karşılanacak şekilde gönderecek ve önceden gerekli mercileri bundan haberdar edecektir. İsviçre vatandaşı olan kişiler de masrafları İsviçre Hükümeti tarafından karşılanacak şekilde

hali hazırda kendi kanunlarında yer aldığını belirtmektedir. Fakat Fransa, anarşistliğin tanımlanması meselesine dair 28 Temmuz 1894 tarihli kanununda, anarşistliği fiile göre değil maksada göre tanımlamıştır. Fransa, idari yapılanma anlamında düzenlemeler ve örgütlenme açısından katılımcı devletlerin birçoğundan daha gelişmiş bir yapıya sahiptir. İçişleri Bakanlığı'na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü, anarşistlere ilişkin işlevleri de üstlenmiştir. Fransa İçişleri Bakanlığı, bir süredir diğer devletlerle birtakım bilgi alışverişinde bulunmakla birlikte, konferansta tanımlanan daha ileri düzeyde bir işbirliğinin kamuoyunda olumsuz etki yaratma olasılığından ötürü siyaseten çekince koymaktadır.[46] Romanya, halktan birini öldüren bir kişinin suçluların iadesi kapsamına alınmasını, hanedan ailesinden ya da hükümet başkanlarına suikast düzenleyenlerin ise politik suçlu olarak iade edilmemelerini çelişkili bulmuştur.[47] Konferans 21 Aralık 1898'de nihai metne konan birtakım rezervler ile bitmiştir. Osmanlı Devleti bu antlaşmayı, Rusya ile arasında Ermenilerin dönüşüne ilişkin antlaşmayı etkilemeyeceği şartıyla imzalamıştır. Romanya ve İsviçre ise antlaşmayı, sınırları içinde bulunan bir kişinin anarşist olup olmadığına karar verme hakkının kendi hükümetlerinde kalması şartıyla imzalamışlardır. Büyük Britanya protokolü imzalamadan desteklediklerini açıklayarak protokol çerçevesinde yapılması gereken yasal değişiklikleri yapma yükümlülüğünden kaçınmıştır. Fransa, diğer devletlerin polis teşkilatları ile haberleşmelerin gizli tutulması şartıyla protokolü imzalamıştır.[48]

İsveç, Norveç, Danimarka, Romanya, Protekiz, Hollanda ve Yunan hükümetleri basın yayına ilişkin cezalar ve anarşist suçluluların teslim ve iadeleri hakkında şiddetli tedbirleri gerekli görmekle beraber, bu konuda kesin ta-

---

İsviçre'ye gönderilecektir. İsviçre'ye karşı da aynı muamele uygulanmaladır. Sınırdışı etme durumlarında 3. maddenin "E" fikrası uygulanabilir. İsviçre'de 18 Haziran 1899 tarihli kanun ile kurulmuş olan başsavcılık anarşistleri gözlemlemekle sorumludur. Bunun dışında zabtiye memurları ve başsavcılık arasında devamlı iletişim ve bilgi aktarımı olacaktır. Böylece anarşistlerin eylem ve hareketleri hakkında bilgi edinilecektir. İsviçre, 12 Nisan 1894 tarihli kanunu ile 5 numaralı maddenin A 1, 2, 3, 4 ve B fikraları ile uyumludur *A.b.* içinde İsviçre Hükümeti tarafından gönderilmiş 17 Mayıs'ta protokole eklenmiş olan 16.05.1899 tarihli İsviçre Hükümeti Beyannamesi.

46 *A.b.* içinde Fransa Hükümeti tarafından gönderilmiş 20.04.1899'da protokole eklenmiş olan 20.04.1899 tarihli Fransa Hükümeti Beyannamesi.

47 *A.b.* içinde Romanya Hükümeti tarafından gönderilmiş 22.04.1899'da protokole eklenmiş olan 10.04.1899 tarihli Romanya Hükümeti Beyannamesi.

48 Liang, *a.g.e.*, s. 164.

ahhütler altına girmekte tereddüt etmişlerdir. Öte yandan Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İspanya, İtalya ve Sırbistan gibi devletlerin temsilcileri daha şiddetli tedbirlerin alınması eğilimindedirler. Osmanlı Devleti, ikinci grubun eğilimini kendine daha uygun bulmuştur. Konferansta bazı konular oybirliği ile kabul görürken, katılımcı devletlere protokolün kısmen kabulü ya da şerhlerle kabulü ya da bazı maddeleri reddetme hakkı tanındığı için konferans metni şerhler ile de olsa tüm devletlerce kabul olmuştur.[49] Osmanlı temsilcileri, tedbirlerin esasını değil fakat Hükümet-i Seniyye söz konusu tedbirleri uygun gördüğü takdirde özgürce iç hukukuna ithal edebileceğini belirterek, 19 Kanunuevvel 98 tarihinde yapılan beşinci toplantıda "Devlet-i Aliyye delegeleri tedâbir-i kanuniyeyi tedkike me'mûr komisyonun teklifâtı hakkında i'ta-yı re'y ile beraber bu suret-i hareketlerinin hükümet-i seniyyeyi kavânin-i dâhiliyesini teklifât-ı mezkûre mealinde tebdil ve tağyir hususunda bir gûne taahhüt altına vaz' etmeyeceğini ve mamafih hükümet-i seniyyenin münâsib gördüğü takdirde kavânin-i dâhiliyesini tebdil ve tağyire salâhiyeti bulunacağını beyan ederler" ifadesini kullanmıştır.[50]

b. Konferansa Katılan Hükümetlerin Polis Şefleri Tarafından Verilen Bilgiler

Konferansa ilişkin en önemli konulardan biri, devletlerin polis idarelerine dair teşkilatlanma bilgilerini paylaşmalarıdır. Bu paylaşım, güvenliğe ilişkin modern devlet bürokrasileri arasındaki sistem benzerliklerini göstermektedir.

İngiltere, anarşist olduğundan şüphelendiği yabancıyı sınırdışı etmeyip yakın gözetim altında tutmaktadır. Kişi, ülkeye zararlı olarak görüldüğünde tüm polis birimlerine ve ilişkide bulunabileceği kişilere eşkâlini gösteren evraklar dağıtılmaktadır. Bu şekilde yabancıya hiçbir yerde ikamet etme imkanı verilmemekte ve kişi kendiliğinden ülkeyi terk etmeye mecbur kalmaktadır. Londra Polisi, İngiltere'ye iltica eden kişilere dair hangi dilde olursa olsun

---

49 *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihinde Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı mahremane tahriratın tercümesi suretidir. (Reşid, Nuri ve Hakkı Beylerin konferans raporunun tercümesi bu belgenin içindedir).

50 *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihinde Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı mahremane tahriratın tercümesi suretidir. (Reşid, Nuri ve Hakkı Beylerin konferans raporunun tercümesi bu belgenin içindedir).

verilen ihbarları ve bilgileri kabul etmektedir. İhbar edilecek kişinin eşkâlini gösterir bir evrakın polise gönderilmesi gerekir.

Hollanda Polis İdaresi yerel kurumlar üzerinden inşa edilmiştir. Hollanda'da her şehrin belediye reisi maiyetinde polisi vardır. Hükümetin polisi ise Adliye Nezareti idaresi altındadır ve büyük şehirlerde başsavcılar tarafından yönetilmektedir. Her şehrin yerel polisi serserileri gönderebilir ise de sınırdışı etme muamelesi ancak Senato (Meclis-i Ayan) ile Temsilciler Meclisi'ne (Meclis-i Mebusan'a) tebliğ edilen bir kral emri ile uygulanabilir. Polis müdürü 3 ay sonunda yabancı bir kişinin oturma iznini uzatmaz ise karar verme yetkisi sulh hâkimine havale olur. Kral, genel asayiş için tehlikeli bulunan bir yabancının sınırdışı edilmesini emretmek yetkisine sahiptir. Bu kararın ardından yabancıya ülkeyi terketmesi için on beş gün verilir. Buna uymadığı takdirde kendi seçtiği bir yere gönderilir. Kral sınırdışı etme kararı yerine bilinen bir yerde ikamet etmesi için ya da belli bir yerde ikamet etmesini yasakalamak için de emir verebilir. Söz konusu emirler Temsilciler Meclisi'ne gönderilir. Ancak bu tip kararlar çok nadir verilmektedir.[51]

Rusya ise, kontrol ve gözetleme yapabilmek için pasaport zorunluluğunu getirmiştir. Pasaport vizesi, belirlendiği sürece geçerlidir. Polis memurları önceden orduda çavuşluk yapmış kimselerden oluşmaktadır. 500 nüfus başına bir polis memuru, 3.000 nüfus başına bir polis zabiti düşmektedir. Her polis memuru için devlet 200-300 ruble, süvari polis memuru için 300-400 ruble maaş ödemektedir. Sınırdışı uygulamalarında polis memurunun tren ya da vapur biletini almasına dikkat eder. Eğer gönderilecek kişi tehlikeli ise araba ile hududa götürülür.

İsveç'te emniyet ve asayişi sağlamak için en çok kullanılan kanun Serserilik Kanunu'dur. Kamu düzenini veya kamu asayişini bozan ve geçimini sağlamaktan yoksun bulunan bütün yabancı şahıslar, eğer sınırdaş bir ülkeden gelmişlerse zabıta eliyle sınırdışı olurlar. Sınırdaş olmayan bir ülkeden gelmiş olan yabancılar hakkında hükümet, kral emri ile gerekli tedbirleri uygular.

İsviçre Hükümeti ise tehlikeli şahısları sınırdışı eder. Nahiyelerden her birinde polis idaresi olsa da polis için birleşik bir idare yoktur. 12 Nisan

51 Bkz. *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun, Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihiyle Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı tahrirata melfuf varakanın tercümesi içindeki Muhattıra Anarşistlerin men'-i tahrikâtı konferansında hazır bulunmuş olan hükümât-ı muhtelife rüesa-yı zâbıtası tarafından i'ta kılınan ma'lumât ve E işaretli ek.

1894 tarihli anarşistler hakkında çıkarılan yasanın[52] icrası başsavcılığın görevidir.

Fransız sistemi, anti-anarşist politikaların uygulanması açısından en gelişmiş sistemdir. Fransa'da anarşistlerin eşkâl bilgilerini içeren defterler tutulmaktadır. Anarşistlerin gözetim altında bulundurulmaları için Emniyet Genel Müdürlüğü bu kişilerin eşkâllerini içeren iki defter tutmaktadır. Öncelikle Fransa'dan ihraç edilen yabancı anarşistlerin eşkâlini gösteren defter, ihraç kararlarına aykırı hal ve hareketi ortadan kaldırmak için tutulmaktadır. İkinci defter, ihraç edilmeyip Fransa'nın dışında yerleşik olan yabancı anarşistlerin Fransa'ya girdikleri takdirde, gözetim altında tutulmaları amacını taşımaktadır. Bu iki defter bütün idare memurları, polis ve jandarma heyetine dağıtılır. Fransa, eşkâl bilgilerini tanımlamak ve tasniflemek amacıyla "portait parle" olarak adlandırılan eşkâl tanıma usulünü kullanmaktadır. Bu usul, bütün devletler tarafından kabul edildiği takdirde özellikle anarşistlerin teşhis edilmeleri ve eşkâllerinin tayin edilmesi için kullanılabilir. Bu sebeple, Fransa "portait parle" eğitimi vermek için tüm devletlere açık bir davette bulunmuştur.

Fransa, anarşistlerin genel kontrolunu sağlamak amacıyla bir kayıt sistemi oluşturmuştur. Anarşist olması sebebiyle ihbar edilen her kişiye özel bir evrak düzenlenerek söz konusu kişinin sicil, eşkâl ve sabıkası doğru bir şekilde kaydedilir. Bu evrakların depolandığı birimde anarşistlerin isimleri alfabetik sıraya göre dizilir. Emniyet Genel Müdürlüğü İdaresi'nce tasnif edilen bu evraklara gerektiğinde bir şey ilave etmek veya silmek üzere daima elde tutulan bu özetlerin toplamı anarşistler hakkında yapılan teftişleri oluşturur. Anarşistlerin gözetlenmesi için, anarşist olarak kaydedilmiş kişiler hakkında sürekli bir gözetleme icra edilmektedir. Bu amaç için, bir eyalet dahilinde bulunan anarşistlerin isimlerini içeren defter eyaletin jandarma idaresi ile özel komisyonlara ve polis komiserlerine tebliğ olunur. Bunlar anarşistlerin, çalıştıkları tezgâh, fabrika ve mağazalarda bulunup bulunmadıklarını sık sık tahkik etmek zorundadırlar. Anarşistler yer değiştirecek olurlarsa jandarma heyetiyle komiserler bu kişilerin kaybolma sebeplerini ve gidecekleri yeri doğru ve mümkün olduğunca süratli bir şekilde idareye ihbar etmelidirler.

---

52 Bkz. *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun, Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihiyle Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı tahrirata melfuf varakanın tercümesi içinde F işaretli ek.

Bu bilgilerin, diğer tüm bilgilerle birlikte Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ve jandarma idaresine, özel komiserlere ve ilgili polis komiserlerine telgraf yoluyla bildirilmesi gerekir. Eğer bu kişiler, tren ile yer değiştirmiş iseler güzergâhtaki başlıca yerlerin komiserlerine haber verilmesi gerekmektedir. Yer değiştiren kişi ile ilgili olarak, kişinin gideceği ya da geçeceği eyaletin valileri bilgilendirilir. Bir anarşistin nereye gideceği bilinmiyorsa, Emniyet Genel Müdürlüğü İdaresi'ne derhal bilgi verilir. Emniyet Genel Müdürlüğü her yere bu kişinin aranmasına ilişkin telgraf çeker. Gideceği yer belli olmayan anarşistin bu suretle ihraç olmaması pek nadirdir.

Fransa'da yerleşik bulunan yabancı anarşistlerin esas olarak sınırdışı ve ihraç edilmeleri gerekli ise de bu kuralın uygulanmasında bazı derecelerde hoşgörü ile hareket edilmektedir. Bütün yabancılardan ancak kendi fikirleri ve zararlı tasvirlerini halka gösteren ve anarşist toplantılara sık sık devam eden anarşistler sınırdışı ve ihraç olunurlar. Anarşist olmak sebebiyle sınırdışı edilen kişiler, hücreli arabalar ile kendi ülkelerinin hududuna nakledilirler. Araba hududa ulaştığı zaman söz konusu kişi için önceden tabi olduğu hükümete Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla haber verilir. Sınırdışı etmede iki türlü zorluk vardır. Bu zorluklar ancak bir işbirliği ile çözülebilir. Öncelikle aynı sınırı paylaşan ülkelerin her biri kendi tebaasından olmayan kişileri ülkesine kabulunden imtina edebilir. Hücreli arabalar ile ancak Fransa ile aynı sınırı paylaşan ülkelere nakil yapılabilir. Diğer ülkelerin anarşistlerine gelince, bunların ülkeden serbestçe çıkabilmeleri için bir zaman tanınması gerekmektedir. Bunlar için aşağıdaki gibi muamele olunur. Hangi hududa sevk edilmek istedikleri kendilerine sorularak bu hududa en yakın bulunan tevkifhaneye nakil ve oradan tahliye edilip kısa zaman zarfında Fransa'dan çıkmaları gereği ve aksi takdirde ceza takibine uğrayacakları kendilerine bildirilir. Bu hareketin bir sonucu olarak, bu gibi anarşistler tahliye olunca her türlü nezaretten kurtulurlar. Bu konuda diplomasi yoluyla bu gibi anarşistlerin bulundukları ülke ve kendi ülkeleri arasındaki ülkelerden bazı kayıt ve şartlar ile geçirilmeleri konusunda izin alınmalıdır. İkinci olarak, Fransa'ya komşu bir ülkenin ahalisinden olup kovulmasına ilişkin diğer zorluklar olduğunda, kendi ülkesinin davetine uymadığı, firari olduğu ya da suçluların iadesi antlaşmalarında açık olmayan kanun-şeknaneden ya da siyasi suçtan dolayı arandığı takdirde yabancı bir hükümete teslim edilmez.[53]

---

53 *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun, Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihiyle

Belçika'daki yabancıların tabi oldukları tedbirler ve bunların ülke içinde isteğe bağlı olarak ikamet etmeyip veya fiilen bu şekilde ikamet ettiklerine ya da etmek istemelerine göre iki farklı uygulama vardır. Pasaportlara ilişkin kanun hükümleri yürürlükte ise de, yabancıların Belçika'ya kabulleri sınırda bir muameleye tabi değildir. Pasaportların sınır muamelesi uygulaması, Avrupa devletleri arasındaki fikir birliği sebebiyle 1862'den beri kaldırılmıştır. Ancak bazı önemli siyasi olaylar sırasında, örneğin Paris'te halk idaresinin düşüşünün ardından huzur ve düzenin kurulmasından sonra pasaportların kontrol edilmesi geçici olarak tekrar başlamıştır. Bir yabancı pasaportsuz olarak Belçika'ya girebilirse de gerekli durumlarda resmi bir evrak göstermek suretiyle kimliğini ispat etmeye mecburdur. Ceza Kanunu uyarınca otelciler ve döşenmiş hane kiralayanlar bir defter tutmaya mecbur oldukları gibi buralarda ikamet eden bir yabancı da ismini bu deftere kaydettirmeye mecburdur. Otelciler ve döşenmiş oda kiraya verenler, kendi otel ve hanelerinde kalan yolcuların isimlerini içeren defteri her gün belediye idaresine vermek zorundadırlar. Belediye İdaresi de defterin bir suretini Belçika Adliye Nezaretine bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü'ne acil olarak tebliğ eder. Bu sayede, Emniyet Genel Müdürlüğü bir gün evvel ülkenin başlıca yerlerine gelmiş olan yolcuları bilir. Bir otelde on beş günden fazla kalan yabancıların yeni bir işlem daha yapmaları gerekmektedir. Bu kişiler nerelerde ikamet ediyorlar ise o yerin belediye memurlarına kendi kimlikleri hakkında doğum yeri ve tarihi, anne-baba adı, ikamet ettikleri yer, son kaldıkları yer bilgilerini içeren bir evrak ile malumat vermek zorundadırlar. Bu bilgiler cetvel şeklinde bir belgede yazılacak ve cetveller Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gönderilecektir. Bir yere yerleşmek amacıyla gelen yabancılara da aynı işlemler uygulanır. Söz konusu cetvel sayesinde Emniyet Genel Müdürlüğü yabancı kişi için bir dosya düzenler. Diplomatik memurlar hariç, rütbesi ne olursa olsun hiçbir yabancı bu kuraldan muaf tutulamaz. Tüm hallerde her yabancı için, yabancının kimliği ve sabıkası hakkında tahkikat yapılır. Bu amaç için ait olduğu ülkenin memurlarıyla ikamet etmiş olduğu ülkelerin memurlarına başvurulur. Tahkikat son bulduktan sonra, Emniyet Genel Müdürlüğü gerekli gördüğü takdirde yabancının sınırdışı edilmesini Adliye Nezareti'ne teklif eder. Emniyet Genel Müdürlüğü yabancılar hakkında ülkenin her tarafından gelen bilgilerin merkezidir. Yukarıda anlatılan durumlar dışında yerel

---

Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı tahrirata melfuf varakanın tercümesidir.

memurlar ve jandarma heyeti yabancının huzur ve düzene aykırı görülen hal ve hareketlerini Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bildirmek zorundadırlar.[54] Belçika Hükümeti, muzır kişilerden birinin sınırdışı edilmesi gerektiğinde bunu tereddütsüz yerine getirmektedir. Sınırdışı edilenlerin sayısı, serseriler de dahil olarak yıllık ortalama yirmi bin kişidir. Gönderilenlerin her biri jandarmalar tarafından sınıra ve kendi ülkelerine gönderilmişlerdir.

Özellikle yabancıların sınırdışı edilmesine ve kayıt altına alma süreçlerine ilişkin olarak paylaşılan yöntemler daha sonra INTERPOL olarak adlandırılacak idari anlamda bir ortaklaşmanın ilk ipuçlarını vermektedir.[55]

c) Anarşistler Hakkında Devletler Arasında İleride Uygulanacak Olan Kontrollar ve Gözetlemeler

Konferansta hazır bulunan polis müdürleri denetim ve gözetlemeler hakkında Fransa, Almanya ve Rusya devletlerinde uygulanan usulleri kabul ederek her ülkeden sınırdışı edilen anarşistlerin isimlerinin yazılı olduğu aylık bir cetvel hazırlamak ve her şahsın nüfus sicil belgesi, fotoğrafi ve "portait parle" yöntemine uygun olarak eşkâl bilgileri ile amacının ve kişinin kendi arzusu ile gitmiş olsa bile, neden gittiğinin bu cetvellere yazılmasına oybirliği ile karar verilmiştir. Bir hükümetin idari polis merkezi bütün belgelerin birer nüshasını diğer hükümetlerin iade dairelerine gönderecek ve belgelerin değiş tokuş edilmesi bu şekilde gerçekleştirilecektir. Bu bilgi alışverişine başlamak üzere birçok hükümetin idari polis merkezlerinin isimlerini ve adreslerini içeren çizelge hazırlanır. Bundan başka polis toplantısında hazır bulunmuş temsilciler, genellikle eşkiyalar ve anarşistler için devletler arası tek bir eşkâl tanıma tekniği için Fransa tarafından teklif edilen "portait parle" usulünü kabul etmişlerdir. Bu amaçla her devletten bir polis, aynı senenin mart ayında Paris'de "portait parle" eğitimine gideceklerdir.[56]

---

54 *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun, Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihiyle Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı tahrirata melfuf varakanın tercümesidir.

55 Her ne kadar Roma Konferansı bu konuda başarılı olmasa da tarihsel olarak bu konudaki ilk adımlardan biridir. Bkz. Liang, *a.g.e.*, Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference" ve "The International Campaign" ve Daflem, "Wild Beasts Without Nationality" ve Daflem, "International Police Cooperation."

56 Pasaportların ön sayfalarındaki kimliği doğrulamak için tıpkı nüfus kâğıdı gibi birtakım kimlik bilgileri vardır. Fakat bunlar kimliğin tespiti için yeterli

d. Osmanlı Devleti ve Konferans Kararlarına İlişkin Komisyon Önerileri ve Anti-Anarşist Yasa Taslağı[57]

d.1. Komisyon Önerileri

Osmanlı Devleti, Roma Kabinesi'ne cevap verebilmek için bir komisyon oluşturmuş ve konferans kararları ile konferans tutanakları üzerinde bir çalışma başlatmıştır. Komisyon, konferansı beş başlık altında incelemiştir. Bunların ilk ikisi esas kurallar, üçüncüsü idari işler, dördüncüsü suçluların iadesi, beşincisi de yeni kanunların yapılması meselesidir. Esas kurallar, anarşistin ve anarşist eylemin tanımına ilişkin tartışmalar ve anarşistliğin siyasi görüş olmaması tartışmalarına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti temsilcileri konferans boyunca anarşistlik tanımı tartışmasında, fâilin amacından ziyade

---

görülmemişlerdir. Bunu aşmak için "portait parle" tekniği geliştirilmiştir. Vücuttaki ve yüzdeki bazı noktaları odak alarak açılar ve ölçüler vasıtasıyla işleyen "antropometri" yönteminin bir alt tekniği olan portait parle bir kişinin eşkâlini belirlemek için gözleri odak alan bir ölçüm tekniğidir. "Antropometri"yi kullanmak için kişinin yakalanmış olması gerekirken, "portait parle" için kişinin yakalanmış olması gerekmez. Bu teknik ile kayıp bir kişi bulunabilir. Bu teknik önden ve profilden çekilmiş bir fotoğraf ile birlikte kullanılır. Bkz., *Y.PRK.EŞA*, 31/136, 20 Ş 1316 (03.01.1899) içinde Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun, Hariciye Nezareti'ne 3 Kanunusani 1899 tarihiyle Roma Sefaret-i Seniyyesi'nden varid olan 2 numaralı tahrirata melfuf varakanın tercümesi içinde D işaretli Ek. Prusya Devleti anarşistlerin bilgilerini içeren bir defter tutacak ve hükümetlerden birinin sınırdışı ettiği bir anarşistin ismi *Journal de Pour Suit* yani *Ceride-i Ta'kibat* isimli resmi gazetede basılacaktır. Polis idaresi kendi ülkesinde tüm anarşistleri Berlin Polis Müdürlüğü'ne bildirecektir. Bir anarşistin gelişi, ikamet değişikliği, gönderilmesi ile ilgili tüm bilgileri bildirmek zorundadır. Bu bilgilerden başka, anarşist eğer fikirlerini yaymaya çalışıyorsa buna ilişkin her önemli olayı Berlin Polis Merkezine ihbar edilecek ve anarşistlerin fotoğrafları ile el yazısı içeren belgeleri gönderecektir. Anarşist, Almanya içerisinde yer değiştirecek olursa buna ilişkin bilgi toplanacak ve söz konusu malumat anarşistin taşındığı yerdeki polis idaresine bildirilecektir. Anarşistler hakkında yapılacak kontrol ve gözetlemelere bütün konular için kendi polisi ile diğerleri arasında haberleşme kararını uygun bulmuştur. Bu kontrol ve gözetlemenin merkezi Prusya Polis Nezareti'dir. Prusya Polis Teşkilatı'na ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Alf Lüdtke, *Police and State in Prussia, 1815-1850*, trans. Pete Burgess, Cambridge University Press, New York, 1989 ve Herbert Reinke, ""Armed as if for a War": The State, the Military and the Proffesionalisation of the Prussian Police in Imperial Germany", *Policing Western Europe* içinde, s. 55-73.

57 Bu kısımda ele alınanlar *Y.A.RES*, 101/31, 12 S 1317 (22.06.1899) künyeli belgeye dayanmaktadır.

eylemin mahiyetine bakılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu, devletin mahiyetleri açık olan eylem ve hareketleri takip etmesi ve anarşistliği bir siyasi görüş olarak görmemesi anlamına gelmekle birlikte ceza kanununda yer alan suçlardan biri olarak yorumlanmasına imkan verecek şekilde ceza hukukunun "kanunilik ilkesi"[58] çerçevesinde yorumlanabilir. İdari işler, komisyona göre anarşistlerin kontrolu ve gözetlenmesi hedeflerine odaklanmaktadır. Bu amaçla, her ülkede bir merkezî idarenin kurulması ve bu idarelerin birbiri ile iletişim halinde olmaları, kendi tebaasından olup yabancı devletlerden sınırdışı edilen anarşistleri eski suçlarından dolayı yargılama hakkını düzenleyen maddeleri, söz konusu kişilerin teşhisi için "portait parle" usulünün öğrenilmesi amacıyla Paris'e bir memur göndermeyi[59] ve sonrasında bu usulü uygulamayı kabul etmektedir. Anarşistlerin teslim ve iadeleri konusundaki 4. maddeye ilişkin olarak devletler arasında kabul gören suçluların iadesi kuralları uygun görülmüş, tahrik ve teşvik eylemlerinin de suçluların iadesi kapsamına sokulması uygun bulunmuştur. Hükümdarlara, hanedan üyelerine ve devlet başkanlarına yönelik düzenlenen suikastların fâillerinin her durumda teslim ve iadeleri kararı tesvilatın yasaklanması ve "mefâsid" yolunda büyük bir ilerleme olarak ele alınmıştır. Ancak konferansta yine Osmanlı temsilcilerince teklif edilip çoğunlukça kabul olunmayan ilaveler ile bu gibi suikastlara ilişkin her türlü teşebbüsü, ittifakı, teşviki, tahriki ve beğeniyi içeren teklifin de iade gereken eylemler olarak tanımlanması istenmiştir. İleride bu konudaki müzakereler devam ettiği takdirde Osmanlı Devleti tekrar bu yönde hareket edecektir. Yine de bu maddeleri uygun görmekle beraber, gerekli teminatın Roma Kabinesi'ne verilecek beyannameye eklenmesi ve Osmanlı Devleti'nin söz konusu esasa ilişkin mütekabiliyette bulunacak devletlerle özel bir mukavele müzakere ve akdetmeye hazır olduğu tebliği uygun görülmüştür.

Yeni kanunların yapılması meselesine ilişkin olarak komisyona göre dört ana konu vardır. Öncelikle, Ceza Kanunname-i Hümayun'a[60] anarşistlik adıyla bir suçun ithal edilmesi gerekmektedir. Komisyon, bazı ülkelerin ceza

---

58 Bkz. Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Genel Kısım*, cilt 1, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1987, s. 16-32.

59 Baktıaya, konferanstan önce Osmanlı Devleti'nin bu amaçla Fransız bir uzmanla anlaştığını yazmaktadır. *ZB*, 45/27, 24 Ağustos 1898'den aktaran Baktıaya, *a.g.e.*, s. 71, dipnot 93.

60 Bundan sonra C.K.H. olarak yazılacaktır.

kanunlarında böyle bir suç tanımı olduğunu belirterek, C.K.H.'ye böyle bir suç eklemenin C.K.H.'de anarşistlik niteliklerini taşıyan suçların olması durumunda bu suçlara daha ağır cezaların getirilebilmesini sağlamakla birlikte, anarşistler siyasi suçlu olarak adlandırılamayacaklarından, bunların teslim ve iadelerinin kanuni sebeplerini hazırlamak açısından da önemli ve gerekli olduğunu belirtir. Komisyona göre bu sebeple, Avrupa devletlerinin bazıları yedi sekiz senedir, bu "fikr-i mefsedet" asayiş ve kamu huzurunu tehdit etmeye başladığından beri, ceza hükümlerine anarşistlik ile ilgili maddeler eklemişlerdir. Osmanlı ülkesinde bu tip suçluların işledikleri suçların derecelerine göre cezalar verilmesine karşın, verilen ceza bazı durumlarda işlenen anarşistlik eylemine nazaran zayıf kalabilir. Bazı eylemlerin de siyasi suç özelliği göstermesi sebebiyle suçlunun iade edilmesi mümkün olmadığından, C.K.H.'ye anarşistlik suçu adıyla özel bir faslın ithal edilerek eklenmesi önerilmektedir. Komisyon, söz konusu suç için Fransa, İtalya vesair bazı ülkelerin yeni kanunlarına bakılarak uygun cezaların düzenlenmesinin gerekli olacağını belirtmiştir.

Komisyon ikinci olarak, (A) işaretiyle başlayan fikrada şiddet içeren ve anarşistlik özelliğini taşıyan eylemlerin dışında söz konusu eyleme yardım etmek ve katılacak kadar birtakım eylemlerin dahi ceza hükümlerine tabi tutulmasını teklif etmektedir. Bu eylemlerin sayıları altı olmakla birlikte, beşi kasden maktüh ve biri kasden hazırlamak ve özellikle anarşistlik eylemini yapmak amacıyla veya bu amaç için kullanılacağını bilerek, öldürücü ya da yanıcı alet ve her türlü yanıcı maddenin ve bunların yapımında kullanılan her türlü maddenin imali ve saklanması hakkındaki C.K.H.'nin 58. maddesinin eki "bir heyet-i fesadiyenin maksadını icra veyahut bir şahsa veyahut müteaddid eşhâsa suikast içün her şekil ve surette olursa olsun esliha-i nariye ve alât ve edevât-ı sâire-i câriha ve mühlike icad ve imal ve istihzâr iden veyahut taşıyan şahıs madde-i fesad ve katl fiile çıkar ise idam olunur ve fiile çıkmayüb da teşebbüs derecesinde kalır ise on beş seneden ekall olmamak üzere kürek cezasıyla mücâzât olunur" şeklinde olduğundan uygulanabilir. (A) işaretli kısmın ikinci fikrası aynı eylemi yapan veya hazırlama amacıyla ortakları ve taraftarlarının sayısı kaç olursa olsun bir şirket oluşturmak ve bu amaca uygun oluşturulan şirket ya da itilafa katılmak hakkındadır. C.K.H.'nin 58. maddesi "Devlet-i Aliyye'nin emniyet-i dâhiliye ve hâriciyesini ihlâle taallük iden veyahut suikasta müteallik olan cinayâtın icrası içün iki veya daha ziyade eşhâs arasında ittifak-ı hafî teşkili ahvâli" hakkında verilecek cezayı

belirlemiş ise de bu maddenin anarşist cinayetlerinde uygulanmasında bazı güçlükler olacağı gibi söz konusu maddenin siyasi içeriği bu uygulamaya fayda sağlamayacağından anarşist suçları arasında buna ilişkin de bir madde düzenlenmelidir.

Konferans metninin 5.A.3) fıkrasına ilişkin olarak komisyona göre, C.K.H.'nin 63. maddesinde "eşkıya ve haydud cemiyetlerine bu yolda ifa-yı muavenet edenler hakkında" cezalar düzenlenmekte ve 45. maddede "bir cürmün müşterek fâilleri kanunun sarahati olmayan ahvâlde o cürmün fâil-i müstakili gibi ceza göreceği" yazmakta ise de anarşistler için eşkıya ve haydud cemiyetlerine uygulanan maddeleri uygulamak ve bunları birbirine benzetmek uygun değildir. Komisyon, anarşistlik suçunun kanunen ayırt edilmedikçe, bu konuda hüküm tayin edilmesinin de mümkün olmayacağı kanısındadır. Yürülükteki C.K.H. ile konferans metni karşılaştırıldığında, C.K.H.'de anarşist kavramı açık kalmaktadır. Komisyon, özel bir kanun maddesi yapılması gerektiğini düşünmektedir. 5. maddenin (A) bendinin 4. fıkrasında bahsedilen anarşistlik mahiyetini taşıyan bir şiddet eylemini övmek, bu yönde gizli ya da açık şekilde tahrik ve teşvik etmek suçları da C.K.H.'nin 66. maddesinde "Devlet-i Aliyye'nin emniyet-i dâhiliyesini ihlâl iden cinayetleri işlemeye doğrudan doğruya halkı teşvik ve tahrik edenlere yönelik" cezanın belirlenmiş olmasıyla bir dereceye kadar bu konuya uygulanabilirse de komisyon içgüvenliği ihlal edecek böylesi durumların siyasi suç kapsamında olacağını vurgulayarak, buna özel bir kanun maddesine ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. 5. maddenin (A) bendinin 5. fıkrasındaki ifade aynı bendin 1. fıkrasından farklıdır ve kasda yakın olmadığından C.K.H.'nin 58. maddesi ekinin buna uygulanamayacağı belirtilmiştir. Bu durumda 5. fıkranın içerdiği eyleme Barut Nizamnamesi'nin uygulanması ile imal olunan maddelerin zabtı, bunlara el konulması ve değerinin iki misli nakit ceza alınması gerekmektedir ki söz konusu ceza suçun maksadını açıklamak açısından yetersiz olduğundan ve bir hapis cezası düzenlenmesi gerektiğinden bu fasıla anarşistlik suçlarına ilişkin bir madde eklenmesi önerilmektedir. 5.A.6) da yazılı olan, askerler arasında anarşistliğin yayılmasına yönelik ceza kanununda bu şekilde yorumlanabilecek bir madde olmadığından yeni bir kanun gerekli görülmektedir.

5. maddenin (B) fıkrası anarşistlik fiiline işbirliği edenlerin korkutulması gereğinin muhtelif ülkelerin kanunlarında yer alması ile ilgilidir. Genellikle işbirliği, hâkimin takdirine bırakılmaktadır. C.K.H.'nin 45. maddesi kanun-

da açık olmayan durumda bir eylemin ortaklarının fâilleri gibi ceza görmesi kuralını getirmiş olduğundan bu genel kuralın anarşist suçları için tanzimi gereken faslı kapsamalıdır.

5. maddenin (E) fıkrasının 2. maddesi anarşist eylemden dolayı tek başına hapsi gerektiren bir cezaya mahkûm olan kişiler hakkında tek başına hapis uygulamasının gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Gerek zanlı olarak tutuklandıklarında, gerek hapis sürelerince tek başlarına tutulmaları gerekli görülmektedir. Aynı kısmın 3. fıkrası bazı mahkûmların cezaları bittikten sonra nezaret altında tutulmaları konusunda da C.K.H. tamamlanırken dikkate alınmalıdır.

5. maddenin (F) bendi hükümdarlar, devlet başkanları ve hanedan ailelerine yönelik suikast ve öldürme eylemlerinin idamla cezalandırılmalarına dair özel bir kanun hükmünün konulmasını gerektirmektedir. Aynı maddenin (G) bendi, anarşist cinayetlerinden dolayı idama mahkûm olanların alenen idam edilmemelerini içermektedir. Osmanlı temsilcileri, idam cezasının ibret işlevinin alenilik ile daha çok korunacağı fikrinde olduklarından bunun kabulünün bir fayda getireceğini düşünmemektedirler.

5. maddenin (H) bendi sebebi ne olursa olsun anarşistliğe ilişkin tüm cinayetler anarşist eylem olarak görülecek ve sorumluları hakkında ona göre muamele yapılacaktır. Suç işleyenlerin, maksatlarını gerçekleştirmek için toplum fertlerini tehlikeye atacak tarzda eylemleri ve bu gibi kötü kişilerin (eşhâs-ı habise) bir ülkede bulunmaları, bütün toplumun fertlerine can ve mallarının tehlikede olduğu fikrini vererek kamu emniyetini yok edeceğinden ve böyle vahim bir sonuca karşı anarşist eylemi yapanların amaçlarının ne olduğunu aramak abesle iştigal olacağından tanzim edilecek özel bölümün, anarşistliğe yönelik eylemlerin sebebi ne olursa olsun, anarşistlik eylemleri hakkındaki cezalara tabi tutulacaklarına dair bir madde eklenmesi önemli konulardan biri olarak ele alınmıştır.

Dördüncü olarak, konferans 5. maddenin C bendinin 1. ve 2. fıkraları ve aynı maddenin D bendi ile basın yayına yönelik düzenlemeler için C.K.H.'nin 13. faslında muzır evrakın basımı ve çoğaltılması hakkındaki düzenlemeyi 66. madde ekinde de matbu' ve gayr-i matbu' muzır evrakların basımı, yayını, çoğaltılması, saklanmasına ilişkin cezaları düzenlemektedir. Matbaalar Nizamnamesi de düzen muhalifi olan (muhalif-i nizam) matbu evrak ve resim, madalya gibi şeyleri nakledenler, dağıtanlar ve satanlara ilişkin cezaları düzenlemektedir. Fakat C.K.H.'ye anarşistliğe ilişkin bir madde

eklendiğinde bu konuya ilişkin de özel bir düzenleme hazırlanması gerekecektir. 5.C.2) de düzenlenen anarşistin eylemine ilişkin kanuni muamele ve müzarekerelerin yayını, nakledilmesi ve özellikle zanlının beyanının yayınlanması ceza hükümleri ile yasaklanması ve iade hükümlerinin huzur ve kamu asayişi (asayiş-i umumi) açısından tehlikeli gördükleri halde, kanunen yasaklamak için yetki verilmesi hakkında yeni bir düzenleme yapılması gerekmektedir. C.K.H.'de bu konuda bir açıklık yoktur ve her türlü yargılama ve kanuni muamelenin basımı yasak olduğundan, halihazırda basım yayına ilişkin birtakım kontrollar olsa da yargılamaların neşrini önleyecek bir düzenleme yoktur. 5. maddenin (D) bendinde anarşist eyleme ilişkin gazetelerin günlük haber vermek amacıyla yayınladığı, uzun uzadıya yazılmasının sonucunun kötü olduğu ve bu yasaklamada uygun ve hatta tüm yayını yasaklamak uygun görülmüştür. Fakat Osmanlı'da, yayınlanmadan önce kontrol uygulaması bir dereceye kadar bu yayınlara engel olabilse de bu kadar önemli bir mesele matbuat memurlarının şahsi takdirlerine bırakılmaktansa uygun bir ceza tayiniyle C.K.H.'ye ithal edilmelidir.

Roma Konferansı metnine ilişkin olarak Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Reisi, Tahrirat-ı Hariciye Kâtibi, Mahkeme-i Temyiz Reis-i Evveli, Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri, Hariciye Nazırı katılımıyla oluşan komisyonunun, 16 Muharrem 1317 (27.05.1899) tarihli mazbata ile Osmanlı Devleti tarafından yapılmasını gerekli gördüğü değişiklikler bunlardır. Söz konusu mazbata Meclis-i Mahsus-u Vükela tarafından uygun bulunmuştur ve Roma Kabinesi'ne gönderilmesine karar verilmiştir.[61]

d.2. Anti-anarşist Yasa Taslağı

Konferans sonrasında anarşistliği önlemek ve buna karşı önlemler almak için C.K.H.'ye ek olarak "Anarşist Ceraimi Hakkında Nizamname" kaleme alınmıştır. Nizamname ilk olarak anarşistlik kavramının tanımını yapmaktadır. Metinde "teşkilat-ı ictimaiye"yi tahrip etmek kasdıyla yapılan her eylem ve teşebbüs anarşistlik olarak tanımlanmaktadır. Devletin idare şeklini değiştirmeye çalışmak, hükümrana zarar vermek maksadıyla yapılan eylemlerde ve teşebbüslerde eylemci kendine ne isim verirse versin anarşist olarak değerlendirilmektedir.[62]

---

61 *A.b.* içinde Meclis-i Mahsus, no: 454, 12 S 1317 (22.06.1899) krş. *Y.PRK.HR*, 27/31, 30 Z 1316 (10.05.1899).

62 *Y.A.RES*, 116/23, 6 S 1320 (15.05.1902).

Nizamnamenin 2. maddesinde, C.K.H.'nin 54. maddesinin zeyli ve ilavesinin birinci, ikinci ve üçüncü fıkraları ile 55., 56. ve 57. maddeleri ve 58. maddesinin birinci ve ikinci fıkraları ve 58., 60., 61., 62., 64. ve 66. maddeleri ve 60. maddenin zeylinde ve 136. maddede yer alan fesad, cinayet, katl, sirkat ve tehdit gibi fiiller ve devlet memurlarına muhalefet, itaatsizlik ve hakaret gibi suçlar anarşistlik maksadıyla icra edilir ya da icra edilmesine teşebbüs edilirse, cezalandırılmaları ve cezaları bittiğinde de bir müddet zabtiye gözetimi altında bulundurulmaları düzenlenmiştir.[63] Anarşistlik ey-

---

63 C.K.H.'nin 48-54 maddeleri "Devlet-i Aliyye'nin emniyet-i hariciyesini ihlâl eden cinayet ve cunhalar"ı düzenlemektedir. C.K.H.'nin 55-62 maddeleri "Devlet-i Aliyye'nin emniyeti dâhiliyesini ihlâl eden cinayet ve cunhalar"ı düzenlemektedir. 55. madde. tebaa-ı Devlet-i Aliyye ya da Memalik-i Mahruse-i Şahane sakinlerini Saltanat-ı Seniyye aleyhinde isyan ettirmek üzere tahrik edenlere yönelik cezayı düzenler ve isyan çıkmışsa cezanın idam olması hükmünü içerir. 56. madde Memalik-i Mahruse ahalisini birbirleri aleyhine silahlandırarak çatışmayı tahrik ve igraya veyahut bazı mahallerde gasp ve yağma ve tahrib-i memleket ve nüfusun katli eylemine cesaret etme eylemlerine yönelik olarak ceza düzenler. 57. madde, "55. ve 56. maddelerdeki fesadların birini birtakım eşkıya birlikte olarak icra eder veyahut icrasına tasaddi eylerler ise ol cemiyet-i şekavete dâhil bulunanlardan asıl reis-i eşkıya ve mihrak-ı mefsedet olanlar her nerede tutulur ise idam olunub" diğerleri de cinayet ve müdahalelerinin derecesine göre müebbet ya da ömür boyu kürek cezalarını düzenler. 58. madde, 55. ve 56. maddelerde açıklanan fesadlardan birini icra maksadıyla bazı kişilerden oluşan gizli bir ittifak oluşturularak, o ittifakta tesmim olunan fesadın icrası konuşulup karar verilmesinden başka icra edilme sebebini hazırlamak zımnında bazı eylemler ve tedbirlere dahi teşebbüs olunmuş olup da "madde-i fesad" henüz fiili icra derecesine gelmemiş ise o ittifakta bulunan kimselere verilecek cezayı düzenler. Eğer öyle gizli bir ittifakta yalnızca yapılacak eylem konuşulmuş ise ya da böyle bir eylem gerçekleştirmek için gizli bir ittifak kurmak konuşulmuş ise bunlara ilişkin cezaları düzenler. 59. madde, Devlet-i Aliyye memuriyetinde olup geçerli bir sebep olmadıkça fırka-i askeriye veya birtakım asker veya savaş gemisinin sefinesinin veyahut bir kale veya bir mevki-i müstahkemin veyahut bir liman veya bir şehrin kumandasını alır ise ve her kim memur olduğu asker kumandasını terk etmesi için devlet tarafından verilen emre uymaz ise ve her bir kumandan maiyetinde olan askere izin verilerek hakkında geçerli bir sebep olmaksızın emirlere uymazsa verilecek cezayı düzenler. 60. madde, Devleti Aliyye'nin asker-i muvazzafa ve zabtiyesini çalıştırma ve istihdama memur olanlardan her kim olur ise olsun işbu askerin Saltanat-ı Seniyye emriyle icra olunan ahz neferat-ı askeriyeye maddesi aleyhine hareket eylemelerini taleb veyahut emir ederse buna ilişkin cezayı düzenler. 61. madde Devleti Aliyye'nin mühimmat ambar ve mahzenlerini yakan, bunlara zarar veren eylemlere yönelik cezayı düzenler. 62. madde, Devlet-i

leminde bulunan veya bu maksatla kaç kişiden oluşursa oluşsun şirket kuran ya da ittifak oluşturanlar ömür boyu, böyle bir şirkete ya da ittifaka dahil olanlar 10 seneden az olmamak koşuluyla kürek cezasına mahkûm olurlar. 4. maddeye göre, böyle bir şirkete ya da ittifaka katılması için kendisine teklif gelen ama katılmayan fakat hükümete de haber vermeyen kişiler bir seneden iki seneye kadar, katılıp da hükümete ihbar edenler gerekli araştırmalardan sonra bu cezalardan muaf tutulup bir seneden beş seneye kadar zabtiye gözetiminde bulundurulurlar. 5. maddeye göre, anarşistlerle bilerek haberleşme ve toplanma yeri sağlayarak yataklık edenler bir şirkete ya da ittifaka dahil olmadıkları sabit olduğu takdirde muavenet ve yataklık ettikleri kişilerin suçları cinayet derecesinde ise beş seneden az olmamak üzere kürek cezasına ve cinayetle neticelenmemişse bir seneden az olmamak koşuluyla hapis cezasına mahkûm olurlar. Aynı şekilde yardım ve yataklık edenler bir şirket ve ittifaka dahil iseler bir seneden az olmamak üzere hapis cezasına mahkûm olurlar. Anarşistlik ve ikinci maddede açıklanan fesad, cinayet ve Devlet-i Aliyye'nin emniyetini ihlal eden cinayetleri gerçekleştirmek amacıyla yazılı ve sözlü, matbu ve matbu olmayan her türlü tahrik ve teşvik içeren evrak, risale, gazete, resim, tasvir, eşkâl gibi materyalleri basmak açık ve gizli

---

Aliyye'nin emlak ve emval ve nukudunu veya ahalisinin emlakını zapt ve yağma ve garet etmek ve bunun gibi cinayât eshabının aleyhinde hareket edenlere Devlet-i Aliyye askerlerine karşı durmak zımnında teşkil etmiş olan eşkıya cemiyetine başkanlık olanlara veyahut bu cemiyet içinde bir kumanda sahibi bulunur ise idam olunur. Ve bu makule eşkıya cemiyetlerinde dahil bulunanlardan ol cemiyetlerde sözü kumanda sahibi olmayanlar mahal-i fesada tutuldukları halde muvakkata küreğe konulur. 64. madde, böyle şekavet cemiyetlerinde bir kumanda ve hizmet sahibi olmayan kimselerden memurin-i mülkiye ve askeriye taraflarından dağılmalarınçün ilk defa vukû bulan tenbih ve teklife imtisal ile savuşub giderek veyahut sonra dahi mevki-i fesadın gayrimahallerde silahsız olarak bilamukavemet tutulan eşhas haklarında fesad cezası hükm olunmayıp işlemiş oldukları ceraim-i mahususaları var ise onlara mebni mecazat olunur ve o makule eşhas zabtiye nezareti altında bulunur. 66. madde. Her kim halkın toplandığı mahallerde gerek nutuk söyleyerek ve gerek yafta yapıştırarak veyahut matbua varaka neşr eyleyerek ahaliyi ve sakineyi işbu fasılda beyan olunan cinayetleri işlemeye doğrudan doğruya tahrik eder ise o cinayetlerin fâili gibi cezalandırılır fakat zikr olunan tahrikler eylemlere neden olmazsa sürgün cezasıyla cezalandırılır. 136. maddeye göre her kim olur ise olsun Memalik-i Devlet-i Aliyye'de bir gune ihtilal ve fesad vukû esnasında telgrafın bir veyahut daha ziyade hatlarını tahrip veyahut sair cihetle işlemesini men' veyahut cebra ve sair suretle zapt ederek gerçekleşecek haberleşmeye tatil ve telgraf vasıtasıyla mektub gönderenlere yönelik cezayı düzenler.

şekilde dağıtmak, nakletmek, satmak, teşhir etmek ya da bunlara teşebbüs etmek suç ortağı olmak gibi ele alınacaktır. Eğer söz konusu eylem hayata geçmişse ya da amaçlanıp da yapılamamışsa bu durumlara uygun kürek ve hapis cezaları düzenlenir.

Bu nizamname içinde devamlı C.K.H.'nin devlete karşı işlenen suçlar kısmına atıf vardır. Söz konusu kısımda en çok vurgulanan ve suç olarak tanımlanan eylemler "fesad" kavramıyla birlikte ele alınmaktadır. Söz konusu nizamname Meclis-i Vükela'da kabul edildiği halde daha sonra yürürlüğe konmasından vazgeçilmiştir. Sadaret'ten yazılan metne göre Amerika ve Avrupa'da yaygın bir şekilde görülen "anarşistlik belası" Osmanlı ülkesinde yalnızca Ermeniler ve birkaç Bulgar arasında görülmektedir. Bunların yaptıkları eylemlere yönelik olarak mevcut kanunların uygulanması Sadaret tarafından yeterli görülmüştür. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti Roma Protokolü'nü imzalamakla birlikte, metinde tarif edildiği anlamdaki "anarşist eylemi" devlete karşı suçlar başlığı altında ele almış olmaktadır. Böylelikle bir yandan bu meseleye ilişkin uluslararası işbirliğini ve bununla birlikte gelen yeni teknikleri kullanırken bir yandan da anti-anarşist bir yasaya gerek duymayarak meseleyi apolitikleştirmemiştir. Ancak bu noktada unutulmaması gereken husus Fransa'daki anti-anarşist yasanın anarşist eyleme değil anarşizm hedefini gütmesine bakarak anarşizmi siyasi suç kategorisinde ele almış olmasıdır.[64] Osmanlı Devleti bir yanıyla Roma Konferansı kararlarına tam anlamıyla uymamakla birlikte kıta Avrupası'nın en etkili sistemi ile uyumlaşmıştır.

2) St. Petersburg Protokolü

Roma Konferansı'nın ardından 1904'te anarşistlerin iadesine dair düzenlemelerin yapılabilmesi için St. Petersburg Protokolü düzenlenmiştir. Rusya'nın daveti üzerine Protokol'e katılan devletler Almanya, Avusturya-Macaristan, Danimarka, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, Romanya, Rusya, Sırbistan, İsveç, Norveç, İsviçre, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'dır.

1904 St. Petersburg Protokolü'nün imzası için Almanya ve Rusya hükümetlerinin teklifi Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Hakkı Beyefendi tarafından incelenmiş ve Hakkı Bey bunun üzerine bir mutalaaname yazmıştır. Mutala-

64 Fransa'da Auguste Vaillant'ın girişiminden sonra 1893'te ifade hürriyetini sınırlayan sansür uygulamalarının önünü açan anti-anarşist yasanın ardından 1894'te Sadi Carnot'un öldürülmesinin ve Otuzlar davasının ertesinde 1894'te tüm toplumsal hareketleri baskı altına alan yasa çıkmıştır.

anamede değişim meselesi açısından önemli görülen unsur, Rusya'ya gitmiş olan Osmanlı Ermenileri'nin Rusya'dan Osmanlı'ya geri dönmeleri meselesidir.

Petersburg sefiri Hariciye Nezareti'ne yazdığı tahriratta, 06.09.1899 tarihinde Roma Kabinesi'ne iletilen tebligata dair 29.02.1904 tarihli ve 42 numaralı telgrafa dayanarak, Rusya Devleti'ne yapılan açıklamayı anlatmaktadır. Kont Lamsdorf'un daveti üzerine anarşistlere karşı düzenlenen protokole imza atılması amacıyla adı geçen toplantıya giden Peterburg sefiri, burada Roma Kabinesi'nde Osmanlı Devleti tarafından tebliğ edilmiş olan beyannameyi ve Rusya'daki Ermenilerin Osmanlı ülkesine girmelerine yönelik çekinceyi tekrar etmiştir. Söz konusu beyannamenin sureti, imzalanacak protokolün ekine konmak üzere takdim edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Roma Konferansı komitesine tebliğ ettiği 06.09.1899 tarihli beyanname, Roma Konferansı Protokolü'nün Rusya'da bulunan Ermeni muhacirler hakkında Rus ve Osmanlı hükümetleri arasındaki davranış birliğine aykırı olmaması şartını ifade etmektedir.[65] Fakat daha sonra, Rus Hükümeti'ne gönderilen notadaki bir ifadenin karışıklık yaratabilme olasılığı üzerine, Osmanlı'dan Rusya'ya firar etmiş Ermenilerin geri dönmeleri değil geri dönmemeleri merkeze alınarak mazbatanın yeniden yazılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu durum üzerine Petersburg temsilcisi Hüsnü Bey, tüm çekincenin zaten Ermenilerin Osmanlı'ya dönmelerini engellemeye yönelik mukaveleye dayandığını ve bu sebeple bir yanlışlığa sebep olmayacağını belirtmiştir. Yine de anarşistlerin iadesine dair hükmün Osmanlı'dan Rusya'ya giden Ermenilerin iadelerini kapsamayacağı tekrar Rusya Devleti'ne iletilmiştir.[66]

Petersburg Konferansı'nda tartışılan ana konulardan biri olan anarşistlerin hareketlerini gözlemlemek ve bilgi edinmek amacıyla merkezî bir polis idaresi kurulması önerisine İsveç, Norveç ve Danimarka temsilcileri şerh koymuşlardır. Söz konusu hükümetler böyle özel bir idare kurulmasının yerine, ülkelerinde bu görevi kendi polislerine bırakmak istemişlerdir. Hollanda ve Portekiz hükümetleri ise protokolün imzalanması için temsilcilerine gerekli yetkiyi vermemişlerdir. Lüksemburg ve İsviçre hükümetlerinin ise Petersburg'da elçileri yoktur.[67]

---

65 *Y.A.HUS*, 469/36, 8 M 1322 (25.03.1904).
66 *İ.HUS*, 115/89, 24 M 1322 (10.04.1904).
67 *A.b.*

Petersburg Protokolü'nün birinci maddesine göre anılan hükümetlerin ülkelerinden sınırdışı edilen her anarşist, sınırdışı edilirken hangi devletin tabiyetinde ise o devletin ülkesine en kısa yol ile sevk olunacaktır. Eğer söz konusu devletler sınırdaş değillerse yine en kısa yol gözetilerek, kişi tabiyetini taşıdığı ülkeye en yakın olan sınırdaş ülkenin hududuna ve oradan da kendi devletine gönderilecektir. Söz konusu anarşist kendi ülkesine teslim edilmeden önce, vatandaşlığını taşıdığı devletin polisine gerekli zamanda ihbarda bulunulmalıdır. Eğer sınırdışı edilmiş kişinin devletinin ülkesi ile sınırdışı edildiği ülke arasında bir ya da daha çok ülke varsa, bu ülkelerin memurları tarafından sevk olunmalıdır meğer ki memleketlerden birisinin hükümeti bu kişinin kendi ülkesinde kalmasına izin vermeyi tercih etsin. Söz konusu kişi bir ya da birden çok ülke geçmek zorunda ise her bir devletin memurları sınırdışı edilmiş kişi gelmeden haberdar edilmelidir. Sınırdışı edilen kişinin asıl devleti de bu şekilde haberdar edilerek hangi yol ile kişinin sevk edileceği de bildirilecektir. Anarşistlerin hangi memurlar tarafından, hududlardaki hangi noktalara sevk edileceği antlaşma devletleri ile daha sonra kararlaştırılacaktır. Aksi yönde bir düzenleme akdolunmadığı takdirde, sınırdışı edilmiş kişinin sevk masrafları bu kişinin geçtiği devletler tarafından karşılanacaktır. İkinci maddeye göre, anarşistler ve onların işledikleri fiillere dair bilgileri toplamak için her ülkede merkezî bir polis dairesi kurulacaktır. Üçüncü maddeye göre, bir ülkenin memuru o ülkede bulunan anarşistler ile bunların "ilkaat" (zararlı sözlerle şaşırtmak) ve "tesvilatı"na (kötülüklerine) dair gerekli bilgiyi merkezî polis dairesine ne suretle düzenleneceğine karar vermek her ülkenin kendisine aittir.

Dördüncü maddede, antlaşma devletlerinin merkezî idarelerine birinci olarak (A) sınırdışı etme keyfiyeti (B) o kalemin bulunduğu ülkede bulunan bir anarşistin gitme isteğini yazı ile bildirmeye mecburdur. İkinci olarak, bu konuda verilecek bilgi ile birlikte söz konusu anarşistin eşkâli, sabıkasına dair bir tezkere ve mümkün ise fotoğrafı gönderilmelidir. Anarşistin komşu ülkeye hangi noktadan, ne zaman gireceğinin de bildirilmesi ve anarşistin nezaret altında bulundurulması ve hemen gerekli tedbirlerin alınabilmesi amacıyla bu tebligatın en kısa sürede yapılması istenilmektedir. Üçüncü olarak, eğer bir anarşist, merkezî idarenin görev dairesi içindeki ülkeden gizlice ayrılırsa ve ikamet yeri meçhul olursa aranmasını kolaylaştırmak için bütün merkez idarelere aynı zamanda bilgi verilmelidir. Dördüncü olarak, bir anarşist sınırdışı edildiği veya kendi isteğiyle bir ülkeyi terk ettiği zaman sınırı nere-

den geçeceği önceden biliniyor ise yetki sadece merkezî idarenin değildir. Ait olduğu hudut memurunun da bilgilendirilmesi faydalıdır. Her ülkenin merkezî idaresi, bu bilginin tebliğ edileceği hudut memurlarının bir defterini merkez idarelerine tebliğ etmekle mükelleftir.

Beşinci maddeye göre, her merkezî idare anarşistlik mahiyetindeki her "tertibat-ı faside-yi cinaiyyeye" dair alacağı tüm bilgileri antlaşma hükümetlerinin merkezî idarelerine geciktirmeden bildirmek zorundadır.

Altıncı maddeye göre, her merkez idare anarşistliğe ilişkin meydana gelen olaylara dair tüm bilgileri 6 ay içinde diğer merkez idareler ile paylaşmaya mecburdur. Bundan başka, merkez idareler anarşist eylemlerine dair kalemler tarafından kendilerine sorulacak tüm sorulara gecikmeksizin cevap vermekle yükümlüdür. Söz konusu tedbirler protokolün imza gününden itibaren uygulamaya konulacaktır. Devletler bu protokol çerçevesinde, diğer devletlerin her biri ile gecikmeksizin uygulamaları başlatmayı taahhüt ederler. Bu protokolde yer almayan devletler ayrı bir belge ile bu hükümlere katılabilirler. Her devlet antlaşmayı kabul ettiğini diplomasi yoluyla Rusya Hükümeti'ne bildirecek ve hangi devletlerin metni kabul ettikleri Rusya üzerinden diğer devletlere bildirilecektir. Söz konusu katılım, yukarıda koşullu bütün taahhütlerin hakkıyla kabulünü gerektirir.

Gizli olan ve tamamen gizli kalmak üzere hazırlanmış bu protokol, devletlerin temsilcileri tarafından imza edilmiştir. Protokolün imza edilen metni ile taslağı birbirinin aynıdır.[68] Ancak imza edilen protokole Osmanlı Devleti, Danimarka, Romanya, İsveç ve Norveç şerh düşmüşlerdir. Osmanlı Devleti bu protokol ile birlikte 06.09.1899 tarihli Roma Kabinesi'ne tebliğ olunan beyannamesinin geçerli olduğunu belirtir. Bu protokol maddelerinin içeriğinin Rusya'da bulunan Ermeni muhacirlerinin geri dönüşüne ilişkin Bab-ı Ali ve Rusya hükümetleri arasındaki anlaşmayı etkilemediği kaydını da düşmüştür. Danimarka temsilcisi, Protokolün 2. maddesinden 6. maddesine kadar polis merkez idaresi tarafından yapılacak görevlerin Kopenhag şehir polisi tarafından yapılacağını bildirmiştir. Romanya temsilcisi, anarşistlere karşı alınan tedbirler uygulanırken anarşist sıfatının kim için kullanılacağını takdir etme yetkisinin kendi hükümetinde olduğunu ve her ne zaman iki devlet arasında bir kişinin anarşist olup olmadığı konusunda ihtilaf çıkarsa takdir yetkisinin birinci hükümete ait olduğunu beyan etmiştir. İsveç ve

68 Krş. *Y.A.HUS*, 469/36, 8 M 1322 (25.03.1904) ve *Y.A.HUS*, 469/45, 10 M 1322 (27.03.1904).

Norveç temsilcisi, 2. maddesinden 6. maddesine kadar polis merkez idaresi tarafından yapılacak görevlerin İsveç'te Stockholm polis müdürü, Norveç'te Krastyanya polis müdürü tarafından idare edileceğini belirtmiştir.[69]

Flemenk ve Portekiz hükümetleri son cevaplarını göndermediklerinden, Lüksemburg ve İsviçre hükümetleri de çekincelerini ortaya koymadıkları için Protokol müsveddesinde isimleri olan devletler arasından çıkarılmaları kararlaştırılmıştır.[70] Protokol metni Meclis-i Mahsus'un önüne gelmiş ve Dahiliye Nazırı, Hariciye Nazırı, Şûrâ-yı Devlet Reisi, Sadaret Müsteşarı, Maarif Nazırı, Ticaret ve Nafia Nazırı, Adliye Nazırı, Şeyhülislam, Evkaf ve Hümayun Nazırı, Maliye Nazırı, Tophane-i Amire Müşiri, Bahriye Nazırı ve Sadrazam katılımıyla oluşmuş meclis tarafından 23 M 1322'de (09.04.1904) uygulamaya konmasına karar verilmiştir.[71]

Roma Konferansı ve Petersburg Protokolü devletlerin benzer kayıt altına alma sistemlerini kullanarak, benzer suçlara ilişkin benzer yöntemleri kullanma çabalarını göstermektedir. Her iki toplantı için de kilit meselelerden biri devletlerin idari altyapısal iktidarlarının kapasitelerinin, güvenlik tehdidi olarak görülen anarşistlere ya da anarşist eyleme yönelik olarak bir işbirliği içinde güçlendirilmesidir. Devletin cezalandırma, sınırdışı etme gibi işlevleri, kayıt altına alma politikaları ile birlikte ele alınmalıdır. Bu, bize dış politika açısından ulusalararası bir sistemin yanısıra modern devletin örgütlenişi açısından içeriye yönelik idari sistemlerin de uluslararası bir dayanışma ile nasıl geliştiğini ve şekillendiğini gösterir. Bu sebeple, devletlerin bekalarına ilişkin elitler aracılığıyla işlemekte olan politikaları, tepkileri, söylemleri arasında bir benzerlikten söz edilebilir.

II. Eski Kavramlar Yeni Anlamlar

A) Serseri Kavramının Yeniden İcadı

19. yy. Avrupa için büyük bir yoksulluk sorunu ve bu sebeple kentlere göç eden insanların devlet tarafından kontrol edilme mücadelesiyle geçmiştir. 1826'da İngiltere'de çıkan Serseri Yasası, Napolyon savaşlarından sonra iş aramak için kentlere gelen eski askerler ve diğer yerlerden kentlere gelen yoksullarla mücadele edebilmek için çıkarılmıştır. İşsizlik ve yoksulluk, dönemin en büyük problemlerindendir. Bu sebeplerle kentlere göç eden alt

69 *Y.A.HUS*, 469/45, 10 M 1322 (27.03.1904).
70 *Y.A.HUS*, 469/91, 16 M 1322 (02.04.1904).
71 *İ.HR*, 388/14, 5 S 1322 (21.04.1904).

sınıflar, yönetici elitler için her zaman kamu düzeni problemi olarak ele alınmışlardır. Benzer bir şekilde, Osmanlı'da bekâr olarak adlandırılan sezonluk işçilerin kentlere özellikle de İstanbul'a gelmeleri, Avrupa'da ve Amerika'da ise özellikle 19. yy.'da ve 20. yy. başında 15-45 yaş arası erkeklerin iç savaş, işsizlik ve ekonomik depresyon gibi sebeplerle evlerini, işlerini ya da cemaatlerini terk etmeleri aynı çerçevede ele alınabilir. Evsizler ya da evlerinden uzak erkekler farklı coğrafyalarda aynı biçimde kamu düzenine tehdit olarak görülmüşlerdir. Bu kişiler, genellikle kentlerde kendilerine ayrılmış mekanlarda kendi alt kültürlerini yaratmışlardır.[72] Söz konusu alt kültürün, yerleşik aileyi merkez alarak örgütlenmiş kent yapısı ile karşıtlık içinde olduğu söylenebileceği gibi bu alt kültürü yaratan sezonluk işçilerin kentin ekonomisinin devamlılığını da sağladıkları gözden kaçmamalıdır.[73]

Osmanlı'da 1907 Polis Nizamnamesi ile bekârlara ilişkin kontrollarla serserilere yönelik düzenleme ve uygulamalar arasında bir paralellik kurulabilir. Burada temel mesele polisin hanlar, oteller, apartmanlar ve kiralanan yerlerde geçici olarak ikamet eden kişileri kimlik kartları üzerinden ya da bu mekanların kayıtları ile kontrol etme yetkisine sahip olmasıdır. Bu kişiler, ikametgahlarından meşru sebeplerle uzakta bulunuyor olsalar bile yine de şüpheli görülebilirler. Başka bir ifadeyle idarenin gözünde potansiyel suçludurlar. Aile hanesinde bulunmadıklarından kaldıkları yerler özel ikamet yerleri olarak değil, polis tarafından her an arama yapılabilecek kamusal mekanlar olarak görülmektedir.[74]

Serseri kavramı, eyleme dayanarak değil kişisel duruma, varoluş biçimine dayanarak bir suç kategorisi oluşturmaktadır. Dolayısıyla, serserilik suç

---

72 Eric H. Monkkonen, "A Disorderly People? Urban Order in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *The Journal of American History*, vol. 68, no. 3, 1981, s. 545, Reşat Ekrem Koçu'nun tulumbacıları anlattığı kitabı tulumbacılar özelinde böylesi bir alt kültürü gözler önüne sermektedir. Bkz. Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Tulumbacıları : Yangın Var*, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981.

73 Kentlere gelen bu erkeklerin birçoğu eşlerini ve çocuklarını memleketlerinde bırakmışlardır. Memleketlerindeki kadınların nasıl geçindikleri, bu erkeklerin para gönderip, gönderemedikleri soru işaretidir. İstanbul'daki bekârların sılaya gitme izinleri olmasına rağmen, kaçının bunu kullanabildiği sorulması gereken başka bir sorudur.

74 Ferdan Ergut, *Policing the Poor in the Late Ottoman Empire*, Middle Eastern Studies, vol. 38, no. 2, 2002, s. 155. Otellerle ilgili düzenlemeler için bkz. Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1946, s. 199.

olarak tanımlanırken aslolan istenmeyen bir eylemde bulunmak ya da istenilen şekilde davranmamak değil, belirli bir tanıma uyan kişi olmaktır. Serseriler, farklı devletlerin kayıtlarında benzer bir biçimde çoğunlukla isimleri ve memleketleri ile tanımlanmaktadırlar. Bu kayıtlarda benzer olan nokta ise serseri kategorisinin genel karakteristiğini de gösterebilecek olan coğrafi mobilizasyonlarıdır. Bu mobilizasyon, genellikle uzak mesafe seyahatine işaret etmektedir.[75] Serserilik çoğunlukla mobil olmak, belirli bir ikameti bulunmamak ve herhangi bir gruba üyeliği olmamak anlamlarına gelmektedir. Serserilerin coğrafi mobilizasyonunun kötücül bir biçimde algılanması, sadece seyahatlerinin varış ya da kalkış yerinin belirsizliğine dayanmamakta aynı zamanda söz konusu seyahatin meşru bir sebebi olmaması anlamına da gelmektedir.[76] Serserilik sadece ülke içi hareketliliğe işaret etmez, uluslararası hareketliliğe de işaret edebilir. Uzun vadeli emek göçü ya da belki sadece geçimlik iş bulma amacıyla seyahat etme de olabilir. Göç tarihi yazımında genellikle kişilerin kendilerini nasıl tanımladıklarına bakılmaksızın göçmen işçiler, mülteciler gibi kavramlar ile göçmenler resmi statülerine göre sınıflandırılmaktadır. Son zamanlarda yapılan çalışmalara göre göç, bir hareket noktasından başka bir mekana giden tek bir yönden oluşmaz. Aksine, birçok yer arasında bir dizi hareketten meydana gelir. Dolayısıyla tek bir başlangıç ve varış noktasından söz etmek güçtür.[77] Bu durum otoriteler için çoğu kez varış ve kalkış yerinin belirsizliği anlamına gelmektedir. Anılan belirsizlik yoksulluk, gençlik, erkeklik, bekârlık ya da tek başına seyahat etme gibi özelliklerle birleştiğinde sosyal algıda ve devlet elitleri nezdinde fakir göçmenler ile serseriler arasında çok az bir farklılaşmaya sebep olmaktadır.[78] Serseriler, elitler için, dışarıdan geliyorlarsa ülkeye sokulmaması gereken kişilerdir. Ülke içinde seyahat ediyorlarsa kentlerde kamu düzeni sorunu yaratmaları

---

75 Paul A. Slack, "Vagrants and Vagrancy in England, 1598-1664", *The Economic History Review*, New Series, vol. 27, no. 3, 1974, s. 365.

76 Sigrid Wadauer, "Establishing Distinctions: Unemployment Versus Vagrancy in Austria from the Late Nineteenth Century to 1938", *IRSH*, no. 56, 2011, s. 34.

77 Wadauer, *a.g.e.*, s. 40-41. Göç tarihi üzerine yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz. Jan Lucassen & Leo Lucassen, "Introduction", *Migration, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives*, ed. Jan Lucassen & Leo Lucassen, Peter Lang, Bern, Berlin, Frankfurt, New York, Paris, Wien, 1999, s. 9-40.

78 Slack'ın gösterdiği tabloda serserilerin çoğunluğu erkek ve bekârdır. Slack, *a.g.e.*, s. 366.

engellenmeli ve verimli emek gücü haline getirilmelidirler. Serserilik kavramı bir suç olarak tanımlandığında, bir suça karışmamış olsalar bile potansiyel olarak suçlu görülen yoksulların ve diğer marjinal kesimlerin devlet tarafından kontrol edilmesini sağlayacaktır. Siyasal elitler tarafından sistemin dışında görülen bu kişiler sürekli olarak toplumsal düzene, kamu düzenine karşı tehdit unsuru olarak görülmüşlerdir.[79]

Serserilik, öncelikle sosyal bir problem olarak ele alınmıştır. Buradaki ilk mesele, emeğe ve emeğin disiplinine ilişkindir. Dolayısıyla serseriliğe ilişkin temel önyargı, serserilerin tembel ve başıboş hayat sürme istekleridir. İkinci mesele, serserilik ve suç arasında kurulan bağlantıdır. Serserilik, suç işlemeyi alışkanlık haline getirmiş kişileri ya da profesyonel suçluları nitelemek için kullanılan bir kavram olarak da görülmektedir. Özellikle 19. yüzyıl elitlerinin zihniyeti suçluları genellikle yıkıcı, kendini tekrarlayan, evsiz, köksüz, ayyaş ve eğitimsiz insanlar olarak algılamaktadır.[80] Kanada'da 1891'de yazılmış olan *Hapishane ve Reform Sistemi Raporu*'nda serseri olarak adlandırılan kişilerin yazın iş bulabildikleri halde kışın iş bulamamaları sebebiyle kışı hapishanede geçirmeyi planladıklarından bahsedilmektedir.[81] Dolayısıyla burada temel sorun yine işsizliktir. Serseri olarak görülen insanlar genellikle mevsimlik işçi olarak çalışmakta ve diğer sezonlarda işsiz kalmaktadırlar. Serserilik tartışmasına ilişkin başka önemli bir nokta çalışarak para kazanmaktan aciz olanların, yani suça bulaşmamış olanların, hapishanelere gönderilmelerinin sorun yarattığı ve bunun da devlet elitleri için kriminal sınıflara ilişkin daha iyi bir klasifikasyon yapma gerekliliğini doğurmasıdır.[82] II. Abdülhamid döneminde devlet, serseri olup da "mazanne-i su'i eşhâs" olmayanları, yani şüpheli ya da suçlu olmayanları, genellikle memleketlerine geri göndermeyi tercih etmektedir. Bu uygulama geleneksel bir uygulama olmakla birlikte genellikle devlet kurumlarının gelişmemişliğinden kaynaklanmaktadır.

---

79 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 244.

80 Harvey Graff "Crime and Punishment in the Nineteenth Century: A New Look at the Criminal." *Journal of Interdisciplinary History*, no. 3, s. 482.

81 *Report into the Prison and Reformatory System*, 1891, s. 259'dan aktaran Ranasinghe, a.y.

82 Prashan Ranasinghe, "Vagrancy as a Penal Problem: The Logistics of Administering Punishment in Late-Nineteenth-Century Canada", *Journal of Historical Sociology*, vol. (25), no. (42012), s. 11.

Yukarıda anlatılan çerçevede tarih yazımı içinde serserilik, sapkınlık ya da marjinallik olarak anlaşılmaktan ziyade son yirmi yıldır sosyal politika, göç tarihi ve emek tarihi ile ilgili olarak tartışılmaktadır. Devlet elitleri nezdinde serserilik kavramı üzerinden yürüyen tartışmalarda temel noktalardan biri, yardımı "hak eden" ve "hak etmeyen" yoksullar ayrımıdır. İş aramak için yolculuk eden, dolaşan kişileri çalışmaya niyetleri olmayan serseri ve dilencilerden sistematik olarak ayırmak, onları korumak amacıyla desteklemek ve izlemek önemli bir mesele olarak ele alınmaktadır. Özellikle 19. yy.'da serseriler yalnızca iş piyasasının dışında oldukları için değil çalışmayı denemedikleri ya da dürüst bir geçim kaynağı bulmaya niyetleri olmadığı gerekçesiyle ahlaksız olmakla ya da çalışma etiğine sahip olmamakla da yargılanırlar. Dolayısıyla serserilik insanlardan resmi olarak beklenenlerin tam tersini temsil etmektedir.[83]

Emek tarihi genellikle modern endüstrilerde çalışan işçi sınıfına yoğunlaşmıştır. Lümpen proleterya ayrı bir olgu gibi ele alınmış ve genellikle ihmal edilmiştir. İşsizliğin ele alınış biçimi serseri kavramının tanımlanış biçimi ile birlikte düşünülmelidir. İşsizlik, işten arta kalan boş vakit olarak ya da meşru olmayan boş zaman olarak ele alındığında, serserilik kavramı da işsizliği formalize etme ve sosyal politikaların merkezine oturtma çabalarıyla birlikte düşünülmelidir. Sosyal politikaların idari çerçevesini oluşturmak için bireyler hakkında birtakım temel kimlik bilgilerine sahip olmak ve onları kayıt altına almak gerekmektedir. Böylelikle bir kişiye ait farklı tip bilgileri de elinde bulunduran idare, bireylerin hareketlerini düzenleyebilme kapasitesine de sahip olacaktır. Oysa serserilerin evraksız hareketlerine ilişkin çok sayıda belge vardır. Dolayısıyla bireylerin her hareketini gözetleyen ya da kayıt altına alan bir mekanizma hukuk aracılığıyla kurulmuş olsa bile, pratikte istenilen mükemmellikte işlememektedir.

Serseri olarak tanımlanan kişiler, bir yandan da devlet elitlerinin gözünde her türlü ayaklanmaya kolayca eklemlenebilme potansiyeli taşımaktadır. Bu yüzden, hem bir kamu düzeni sorunu hem de bir güvenlik sorunu olarak görülürler. Güvenlik sorunu olarak algılanmalarını pekiştiren önemli bir başka nokta da serseri kategorisinde görülen kişilerin tehlikeli olarak algılanmalarının bazı durumlar ya da kimlikler arasındaki eklemlenmelerde farklı düzeylerde bir tehdit algısına neden olmasıdır. Serseriler, şehirlerdeki kamu

---

83 Ranasinghe, *a.g.e.*, s. 31-35.

düzeninin devamı açısından bir yandan bir iaşe sorunu olarak görülürlerken özellikle milliyetçilik, sosyalizm, anarşizm gibi modern ideolojilerle mobilize olan toplumsal gruplara dahil kişiler tam da bu tip eklemlenmeler nedeniyle bürokratik yazışmalarda çifte yaftalama ile tanımlanmışlardır. Suçun ya da kamu düzenini bozan davranışların tanımları yapılırken devlet elitlerinin belirleyici rolü, devletin kamu düzeni ve güvenlik tahayyüllerini yansıtmaktadır. Tam da bu sebeple, son derece politik olan bu tanımlar polisin profesyonelleşmesi ile birlikte ele alındığında apolitize edilerek teknikleştirilmektedir. Bu tip teknikleştirmeler toplumdaki bazı grupların yaftalanmaları ile neticelenmektedir.[84] Farklı devletlerin güvenlik ve kamu düzeni uygulamalarında en çok rastlanan durum serserilere yönelik sınırdışı etme uygulamalarıdır. Burada devletin tehlike algısını anlamak için önemli olan nokta tek başına serserinin bir güvenlik zaafı olarak algılanmasından ziyade, güvenliğe tehdit olarak görülen unsurları niteleyen diğer kavramlarla birlikte kullanıldığında işsiz güçsüzlük, göçebelik, yersiz yurtsuzluk gibi anlamlara işaret ederek tehdit olarak görülen "fesad" ve "anarşist" olarak nitelenen kişilerin tehlikeli olma durumlarını pekiştiren ya da güçlendiren bir anlam içermesidir.

Tüm bu yapı, Osmanlı yönetim sistemi içinde geçmişten gelen bir örüntü olarak da yorumlanabilir. Fesad, anarşist, serseri kavramları çok kaygan ve geçişli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Anarşist kavramı suç olarak tanımlanırken somutlaşsa, bir eyleme dayansa bile, genellikle alt düzey devlet yazışmalarında böyle ele alınmamaktadır. Anarşist kavramının pejoratif anlamı açısından önyargılar ve kimlik daha belirleyici bir rol oynamaktadır. Serseri Nizamnamesi ile "serseri" kavramı, devlet elitleri tarafından bir yandan da bir tür marjinallik tanımlanmış olmaktadır. Böylesi bir marjinallik doğrudan doğruya toplum tarafından dışlanmış olmanın sonucu olarak değil daha çok devlet aklının rasyonalitesi ile birlikte anlaşılmaya çalışılmalıdır. Politik tahayyül biçimleri, özellikle idari ya da yönetsel gelenekle birlikte düşünüldüğünde devlet elitlerinin zihnindeki toplumsal düzenin gerçekleştirilmesi için birtakım aygıtlar, pazarlık süreçleri ve eklemlenme biçimlerini de beraberinde getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak da serserilik meselesi ekonomik kriz, kentleşme ve göç olguları ile birlikte tartışılmak yerine kentin tahayyül edilmiş kamu düzeninin bozulma olasılığı üzerinden ve çoğunlukla da yazılı kamusal alanda oluşturulan yeni bir ahlak söylemi ile şekillenmek-

---

84 Otwin Marenin, "Police Performance and State Rule Control and Autonomy in the Exercise of Coercion", *Comparative Politics*, vol. 18, no. 1, 1985, s. 111-112.

tedir.[85] Bu sebeple, işsizlik ile ahlaksızlık arasında bir bağ kurmak elitler nezdinde kolaylaşmaktadır. Bu sürecin başka bir boyutunu ise elitlerin tehdit algısı oluşturmaktadır. Tehdit algısını besleyen durumların gerçek nedenleri üzerinde yapıcı bir tartışma gerçekleştirilerek toplumsal huzursuzlukları çözecek düzenlemelere girişmek yerine, tehdit olarak görülen unsurlara ya da durumlara karşıt politikalar ve düzenlemelerle meşru kamusal alanın sınırları daraltılırken, birtakım var oluş biçimleri ya da politik kimlikler de marjinalleştirilmektedir. Böylece politik olarak mobilize olmuş alt sınıfları marjinalleştirmek de söylemsel düzeyde kolaylaşmaktadır.

Serseri ve Mazanne-i Su'i Eşhas Hakkındaki Nizamname adi suçlara ilişkin bir önlem olarak da tartışılabilir. Ancak bu kanun diğer düzenlemeler ve uygulamalar ile birlikte okunduğunda devlet elitlerinin, kamu düzeni ve rejimin tehdit edilmesi arasında bir bağ kurdukları göze çarpacaktır. Tehlikeli sınıflar, elitler için mesleğe ve yaşam biçimine göre tanımlanırken bu gibilerin etnik kökenleri de tehlikeli görülme durumlarını zayıflatmakta ya da güçlendirmekte veya tehlikeli görülme nedenlerini değiştirmektedir. İstanbul'un yönetiminde ilk göze çarpanlar "serseriler" ya da "meçhul'ül ahvâl" olanlardır. Serseri Nizamnamesi'ne göre hiçbir iş ile meşgul olmayan, belirli ve sürekli bir ikametgahları bulunmamakla beraber yaşamlarını meşru bir şekilde idare ettiklerini ispat edemeyip "şurada burada gezmekte" olan kişiler, "serseri" ve "meçhul'ül ahvâl" olarak tanımlanmaktadırlar.[86] Bu tanımda önemli olan noktalar meşru bir iş sahibi olmamak, kaldığı ve gittiği yer belli olmamaktır. Bir kişi mürur tezkeresine sahip ise geldiği ve gittiği yer tezkere üzerinde kayıtlıdır yani güzergâhı bilinebilir. Mürur tezkeresi olmadan seyahat etmek ise cezaya tabidir. "Serseri" olarak yaftalanmak ya da "şüpheli şahıs" olarak algılanmak mürur tezkeresi olmadan seyahat ediyor olmanın doğal sonuçları gibi ele alınmaktadır. "Mazanne-i su'i" olarak tanımlananlar ise daha önce hırsızlık, yankesicilik, dolandırıcılık gibi suçları işlemiş ya da bu suçları işleyenlere yataklık yapmış olanlardır.[87]

---

85 Benzer bir bakış için bkz. Jens Hanssen, "Public Morality and Marjinality in Fin-de-Siécle Beirut", *Outside In: Marginality in the Modern Middle East*, ed. Eugene Rogan, I. B. Tauris, 2002, s. 184 ve Nadir Özbek, "İkinci Meşrutiyet İstanbul'unda Serseriler ve Dilenciler", *Toplumsal Tarih*, vol. 11, no. 64, 1999.

86 "Serseri ve Mazanne-i Su'i Olan Eşhas Hakkında Nizamname", 3 Sefer 1308, 6 Eylül 1306, 18 Eylül 1890, *Düstur*, 1. Tertip, c. 6, s. 748.

87 Gerçek ve suni suçlar arasındaki kavramsal tartışma için bkz. Richard J. Evans, "Introduction: The 'Dangerous Classes' in Germany from the Middle Ages to

Serserilik, yapılması yasa ile yasaklanmış ya da suç olarak tanımlanmış bir eylemde bulunmaktan farklı olarak eyleme dayalı olarak değil kişinin var oluş biçimine göre yapılmış bir tanımlamaya dayanmaktadır. Böylece ilk aşamada kamu düzeni meselesi ile birlikte ele alınmaktadır. Kamu düzenini sağlamakla yükümlü olan polis, geniş bir yorumlama yetkisine de sahiptir. Bu yorumlama yetkisi, özellikle serseri kavramı işin içine girdiğinde farklı toplumsal gruplara mensup kişiler açısından farklı yaftalama biçimleri ile eklemlenmektedir. Serserilik suçunun tanıma dayalı yapısı aynı zamanda farklı aktörlerin farklı yorumlamalarda bulunabilmelerine de kapı aralamaktadır.[88] Bu da devletin alt düzey memurlarından yönetici elitine kadar yalnızca kamu düzenini sağlamak için değil tehdit olarak algılanan kesimlere yönelik söz konusu eklemlenme biçimlerini ve devletin güvenliğini sağlama amacına da hizmet edecek biçimde kullanılmasını getirmektedir. Ceza Kanunu içinde potansiyel tehlike ya da tehdit olarak görülen durumlara, kişilere özgü düzenlemeler yoktur. Oysa Serseri Kanunnamesi ile İsveç, Belçika gibi örneklerde de görüldüğü üzere potansiyel tehdit unsuru olarak görülen herkes kentten ya da ülkeden kolaylıkla uzaklaştırılabilir veya tutuklanabilir. Böylelikle birey, bir yandan devlet tarafından denetlenirken bir yandan da bireyin tehlikeli olma ihtimali ortadan kaldırılmaya çalışılır ve suç eğilimini azaltmak hedeflenir.[89] Buradaki temel noktalardan biri Osmanlı Serseri Nizamnamesi'ndeki tanımın belirsizliğidir. Ergut, böylesi bir belirsizliğin devletin altyapısal iktidarının artması yönünde yadsınamaz öneme haiz olduğunu savunmaktadır. Bu belirsizlik sayesinde devlet, idari düzenlemeleri ve aktörleri ile topluma nüfuz etme kapasitesini de arttırdığı gibi polisin takdir yetkisini de genişletmektedir.[90] Kamu düzeni suçları ve Serseri Nizamnamesi nüfusu kontrol altında tutmayı kolaylaştıran aygıtlar olarak yorumlanabilir. Fakat II. Abdülhamid döneminde böylesi bir kontrol, kamu düzenini sağlamanın yanında güvenlik meselesine ilişkin derin bir kaygının mevcut bulunması ile de ilgilidir. İmparatorluk taşrasındaki yerel ayaklanmaların, gerilla tipi

---

Twentieth Century", *The German Underworld Deviants and Outcasts in German History*, London, s. 14.

88 Ferdan Ergut, "Policing the Poor in the Late Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, no. 38, 2002, s. 150. (Bundan sonra "Policing the Poor" olarak yazılacaktır.)

89 *Bkz.* Foucault, *a.g.e.*, s. 53.

90 Ergut, "Policing the Poor", s. 151. Bu sürecin başka bir boyutu özellikle serserilikle ilgili konular ceza kanunu yerine polis düzenlemelerine eklenebilmektedir.

çete çatışmalarının dışında kent merkezlerinde, demiryollarında bombalama eylemlerinin, suikast girişimlerinin olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Batı Avrupa örneklerinde olduğu gibi Osmanlı'da da serseri kavramı farklı yaftalamalarla eklemlenebilecek geniş bir yorumlama alanı sunmaktadır. Prusya'da sezonluk işçiler, serserilik ve anarşistlik ile kurulan söylemsel bağ, birçok Avrupa ülkesinde İtalyan göçmenler için de kullanılmıştır. Osmanlı Devleti de resmi yazışmalarının dilinde bu tip eklemlenmeleri kullanmıştır. Bu, bir yandan modern devlet aygıtının kayıt altına alma ve tasnifleme süreçlerindeki kategorize etme yöntemlerine bir yandan da devletin yaptığı tanımlamaların esnekliklerine dair bir tartışma alanı açmaktadır.

B) Devletin Bekası ve Fesad Kavramı

1. Devletin Tehlike Söylemi

Devlet elitlerinin bu dönemde devletin bekasını tehlikede gördüklerinden şüphe yoktur. Tehlike ve tehdit algısı, devlet yazışmalarında kullanılan dili de etkilemiştir. Devletin üst kademelerinde yer alan elitlerden küçük memurlara kadar devlet yazışmalarında kullanılan dil, tehlike ve tehdide dair söylemin anlaşılması açısından önemli görünmektedir. Önceki bölümde anlatılmaya çalışılan tarihsel çerçeve, bu söylemin kurulduğu tarihsel ve mekansal ortamı göstermektedir. Söylemi kimlerin kullandığı ya da söylemin hangi pozisyonlarda nasıl kullanıldığı gibi sorulara cevap aramak tehlike ekseninde inşa edilen söylemsel alana katılan aktörleri anlamaya ve güvenlik politikalarının hangi zihniyet yapısıyla oluşturulduğunu idrak etmeye yarayacaktır. Böylelikle, tehlike söylemini içeren kavramsallaştırmaları kullananların rolleri ve kendilerini nerede konumlandırdıkları anlaşılmaya çalışılırken, diğer taraftan tüm bunlar içinde söylemin nesnesi olarak kurulan grupların, devletin güvenlik zihniyetindeki ya da tehlike algısındaki yeri anlaşılmaya çalışılacaktır. Merkezin söylemine bakılarak temel aktörler arasındaki ilişki biçimlerinin devlet tarafından nasıl okunduğu tartışılacaktır.

Olaylar ve durumlar, birçok farklı biçimde farklı bakış açılarıyla anlatılabilir fakat her olayın farklı anlatımları farklı anlamlara gelmektedir. Devlet zihniyetinin, devlet kurumlarını temsil eden kişilerin ifadeleri üzerinden analiz edilmeye çalışılması aynı zamanda kurumsal politik alandaki birtakım anlamların ve temsil biçimlerinin diğerlerini nasıl domine ettiğini de gösterebilir.[91] Başka bir önemli mesele de güvenlik amacına erişmek için devletin

---

91 Gordon C. Chang and Hugh B. Mehan, "Discourse in a Religious Mode: The

söz konusu söylemsel alanı nasıl kullandığıdır. Devlet zihniyetinin söylemsel yansıması bir bilgi birikimi üzerinden yükseldiğine göre devletin, elindeki bilgiyi nasıl tasnif ettiği ve yorumladığı da sorulması gereken önemli sorulardan biridir. Devletin kurduğu söylemle, dönemin kritik olayları ve bu olaylara yönelik olarak oluşan idari siyasi değişimler arasında bir bağlantı olup olmadığı da yadsınamaz öneme haiz sorulardan biridir.

2. Kadim Gelenek ve Fesad Kavramı

Devletin tehdit olarak gördüğü unsurlara ilişkin olarak inşa ettiği söylemsel alan tarihsel süreklilik içinde ele alınmalıdır. "Fesad" kavramının kullanımı bu tip bir tarihsel sürekliliğe işaret etmektedir. "Fesad", İslam düşüncesinde düzen yani doğal denge anlayışının bozulmasını ifade etmektedir. Bozulma, yerleşik hukuki ve ahlaki kuralları ihlal etmekten, dinî anlayışa uygun yaşam biçimi dışında hareket ederek, bu temelde oluşturulmuş siyasi düzeni tahrip etmeye kadar uzanan geniş bir alanı nitelemektedir. Böylece hırsızlıktan siyasal başkaldırıya, isyana kadar her şey "fesad" tanımının içine girmektedir.[92]

"Fesad" kavramı, Osmanlı Devlet yazışmalarında da bu şekilde kullanılmaktadır. 16. yy. metinlerinde "fesad", "fesatçı" hem isyancıları, yerleşik siyasal iktidarı değiştirmeye çalışanları nitelemek için hem de hukuki kuralları çiğneyenler için kullanılmaktadır.[93] Söz konusu dönemde "levend" olarak adlandırılan bekârların hiçbir sosyal kontrol mekanizmasına tabi olmadan yüksek düzeyde bir coğrafi hareketlilikle hırsızlık, tecavüz gibi adi suçlarla birlikte yerleşik otoriteyi tehdit eden eylemlerinin, isyanlarla ilerlemesi neticesinde asayiş sorunu devletin bekası meselesi ile birlikte algılanır hale geldiği söylenebilir. Gözden kaçırılmaması gereken nokta, adi suçların niceliksel artışından ziyade, bu artışın devlet elitleri nezdinde nasıl algılandığıdır. Celali İsyanları ile büyüyen suç dalgası, özünde toplumsal huzursuzluğu göstermektedir. Devlet elitleri için de bu suçları isyana çeviren olgu, düzensizlik ve toplumsal kargaşa yaratmış olmalarıdır. Dolayısıyla elitler için suç, hiçbir

---

Bush Administration's Discourse in The War on Terrorism and Its Challenges", *Pragmatics*, no. 16, vol. 1, s. 2, 2006.

92 İlhan Kutluer, "Fesad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 12, İstanbul, 1995, s. 421.

93 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 163-178.

zaman tek başına ele alınmaması gereken ve potansiyel isyan tehlikesine işaret eden bir gösterge olarak da okunabilir.[94] Klasik daire-i adalet anlayışı da böylesi bir zihinsel bağlantıyı destekler nitelikte olduğundan, sonraki yüzyıllarda da göçmen erkekler, işsizler ve siyasi isyanlar arasında bu bağlantı söylemde de devamlılık göstermiştir.[95]

III. Selim döneminde İstanbul'a ilişkin yapılan düzenlemelerin birçoğu şehre gelen göçmenlere odaklanmıştır. Şehre ilişkin yapılan düzenlemelerde özellikle işsiz bekârlar ve göçmen işçiler otoritelerce şüpheli şahıslar ve potansiyel suçlular olarak görülmektedirler.[96] III. Selim şehrin yönetimine ilişkin yeni düzenlemeleri oluşturmak üzere kamu düzenine yönelik siyasaları tüm diğer politikaların önüne koyarken temel olarak kadim gelenek ve düzenlemeler ekseninde hareket etmektedir. Başaran'a göre, ana eksen "kanun-u kadim" tarafından çizilirken kamu düzeni politikaları iki dereceli olarak ele alınabilir. İlki, şehre girişleri kontrol altına almak ve geçerli bir nedeni olmayanların girişlerini kontrol noktalarında engellemektir. İkincisi ise kontrollardan bir şekilde kaçmayı başarmış kişileri sıkı bir şekilde izlemektir. Dolayısıyla bu düzenlemeler devlet elitlerinin gözünde dışarıdan gelenlerin İstanbul'un yönetimi açısından iaşe, ayaklanmalar, suç artışı gibi durumlarda ilk olarak sorumlu tutulan kişiler şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan da İstanbul'a ilişkin nüfus politikasını göstermektedir. Şehrin kontrol altında tutulabilmesi için serseri, başıboş ahvâl ve bilakefil olanların şehirden gönderilmeleri gerekmektedir.[97]

---

94 Ferdan Ergut, Bayley gibi modern polis örgütündeki büyümenin, toplumdaki adi suçların artan oranına değil var olan suçların yerleşik düzene tehdit olarak algılanmaya başlanmasına bağlar. Bkz. David Bayley, *Patterns of Policing*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1985, s. 88 ve krş. Ergut, *a.g.e.*, s. 72.

95 18. yy.da İstanbul'da suç ve ceza üzerine yaptığı çalışmasında Zarinebaf kente göç, kamu düzeni ve isyanlar arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Bkz. Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul 1700-1800*, University of California Press, Berkeley, Los Angelas, London, 2010.

96 Betül Başaran, *Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control, and Migration in Istanbul at the End of the Eighteenth Century, 1789-1793*, The University of Chicago, yayımlanmamış doktora tezi, Chicago, 2006, s. 105.

97 Başaran, *a.g.e.*, s. 106-109 ve dipnot 92. Düzenlemeler üç grubu hedef almaktadır. İlk grupta "serseri başıboş ve bekâr taifesi" vardır. İkinci grupta "arka hamalları, tellaklar, bahçıvanlar, küfeciler ve kayıkçılar" vardır. Kadim geleneğe göre bunların tümü zincirleme kefalete tabidir ve miktarları ihtiyaca göre kesin bir sayıdadır. Bu sebepten dolayı hepsinin kayıtlı olması gereklidir. Üçüncü olarak ilmiye sınıfı da

Bu tasniflemeye benzer şekilde, Osmanlı hukukunda sanıkların üç kategoriden birine girdikleri farz edilir.[98] İlk kategoride, daha önce suç işlemediği bilinen ve ahali içinde dürüstlükleri ile tanınan "kendi halinde" kimseler vardır. Bu kişilerin daha önce sabıkaları olmadığı için kendilerine yönelik suçlamalar karşısında masumiyet karinesi ile davranılır. İkinci kategoriyi daha önce suç işledikleri bilinen kimseler oluşturur. "Mazanne" ya da "müttehem" olarak adlandırılan bu kişiler masumiyet karinesinden yararlanamazlar. Bu kişilere yöneltilen suçlar karşısında ispat yükü kendilerine aittir. Bu kişiler, suçlama yapıldığı anda tutuklanabilirler. Üçüncü olarak, "meçhul'ül ahvâl" yani haklarında bilgi sahibi olunmayan, kefilleri bulunmayan, bulundukları mahalde kendileri için olumlu bir şey söyleyecek kimse bulunmayan kişiler ki haklarında bilgi edinilene kadar hapsedilebilirler.[99] "Meçhul'ül ahvâl" kişiler otoriteler tarafından genellikle "fesad" ile ilişkilendirilirler. Bu tip durumlarda söz konusu kişiyi memleketini ya da birlikte yaşadığı topluluğu terk etmeye zorlayan sebeplere bakılmaksızın, İstanbul'un kamu düzeni sorunu merkeze alınarak düzenleme ve uygulamalar gerçekleşir.[100]

Osmanlı hukuk geleneğinde padişah, toplumsal düzeni ve tanrının hizmetkârlarını korumakla sorumludur. Buna dayanarak III. Selim ibret olacak cezaların yanında düzeni koruyacak Şeriat dışında kendi otorite alanı içinde olan yeni ceza kategorileri oluşturmuştur. Bu kategorilere denk gelen suçlar mahkemeye gerek görülmeden cezalandırılmaktadır. Bu durumlarda, şüphe ve olasılık suç delili yerine geçebilmekedir. Eğer suçlu olduğu düşünülen kişi suçlu değilse ceza yine de diğerlerini kanunu çiğnemekten alıkoymaya hizmet edecektir. Yargılamasız cezalandırma pratiği Celali İsyanları

---

kamu düzeni açısından tehdit olarak ele alınmıştır. Medrese ve cami gibi mekanları kalacak yer olarak kullanmakla birlikte serseri ve dilencilerin dervişler gibi görünerek şehre girmelerini kolaylaştıran ve reaya statülerinden kaçabilmelerine imkan sağlamaktadır. Bkz. Başaran, *a.g.e.*, s. 110-11.

98 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri: I. Kısım Merkezi ve Umumi Kanunnameler*, cilt 4, Fey Vakfı, İstanbul, 1992, s. 157 ve bkz. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, Eren Yay., İstanbul, 2004, s. 51.

99 Akman, *a.g.e.*, s. 51-52. Foucault serserilerin tanıklıklarının geçersiz sayıldığından bahseder. Bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 2000, s. 78.

100 Başaran, *a.g.e.*, s. 119.

sırasında da görülmektedir.[101] Bu tip cezalandırmada esas amaç ayaklanma korkusu ve kamu düzenini devam ettirme kaygısıdır. Kamu yararı için kullanılan başlıca kavram "fesad" ya da "mafsada"nın karşıtı olan "maslaha"dır. Kamu düzeninin bozulmasının en büyük sebebi "fesad"dır. Hem Başaran'ın geç 18. yüzyılı ele aldığı doktora tezinde hem de Akdağ'ın 16. yüzyılı ele aldığı çalışmasında açıkça görüldüğü gibi Akarlı'nın tarif ettiği şekilde yanlış davranışlarında inat eden, uyarılara kulak asmayan ve kendine kefil olacak kimseyi bulamayan kişiler genellikle "fesad" olarak kategorilenmişlerdir.[102] Akdağ, kefilsiz kişilerin özellikle imaretlerde kabul edilmemesi yönünde bir fermandan bahsetmektedir.[103] Başaran'ın çalışması dönemin düzenlemelerine bakarak Osmanlı sultanı için İstanbul'a gelen taşralıların ve işsiz serserilerin fesad kategorisinde ele alındığını açıkça göstermektedir. Bu insanlar genellikle meçhul'ül ahvâl yani hali meçhul kişilerdir ve kendilerine kefil olacak kimseyi bulamadıklarında da her açıdan şüpheli olarak ele alınmaktadırlar.[104]

Politik korku tek başına şekillenen bir nosyon değildir. Politik elitler tarafından kendi ahlaki ya da politik inançlarını destekler nitelikteki birtakım siyasi hedeflere ulaşmak için kullanılan politik bir araç olarak da yorumlanabilir. İç isyanlar, devlet elitlerine yeni düzenlemeler yapmak ve uygulamak için geniş bir alan yaratmaktadır. Bu noktada, politik korkunun hangi toplumsal çatışmaları beslediği, hangi toplumsal grupların konumlarını iyileştirdiği ya da kötüleştirdiği önemlidir. Politik korkuya neden olan tehdidin politik elitler tarafından tanımlanıyor olması ve bu yönde bir kamuoyu oluşturulması aynı zamanda meşruiyet süreçleri ile de derinden ilgilidir.[105] Politik tehdit tanımı eşitsizliklerin olduğu yerlerde genellikle güçsüzlerin aleyhine işlemektedir.[106]

---

101 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Bilgi Yay., İstanbul, 1975, s. 171-173.

102 Engin Deniz Akarlı, "Maslaha from "Common Good" to "Raison d'Etat" in the Experience of Istanbul Artisans, 1730-1840", *Hoca, 'Allame, Puits de Science: Essays in Honor of Kemal H. Karpat*, ed. Kaan Durukan, Robert W. Zens, Akile Zorlu-Durukan, The ISIS Press, İstanbul, 2010.

103 *Mühimme 5*, s. 159'dan aktaran Akdağ, *a.g.e.* s. 173.

104 Bu konudaki örnekler için bkz. Akdağ, *a.g.e.*, s. 171-179, 185, 208- 213, 221-222, 226.

105 Corey Robin, *Fear: The History of a Political Idea*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2004, s. 16.

106 Robin, *a.g.e.*, s. 20.

"Fesad" kavramı bu sebeplerle devlet tarafından çok geniş bir alanda kullanılmaktadır. Her ne kadar C.K.H.'de devlete karşı işlenen suçlar kısmında somutlaşsa da alt düzey yazışmalara kadar tüm idari metinlerde genel olarak toplumsal düzeni bozan ya da bozma potansiyeline sahip her şey "fesad" olarak nitelenmektedir. Dolayısıyla "fesad" kavramı, tıpkı "serseri" kavramı gibi devlet açısından diğer toplumsal kimlikler ya da yaftalamalar ile kolayca eklemlenebilen geniş bir kullanım alanına sahiptir. Böylelikle politik korku, tehlike, tehdit gibi durumlar, olgular, olaylar ya da şahıslar tanımlanırken devletin güvenlik söylemi içinde merkezî unsurlardan biri olarak da tanımlanabilir.

III. Abdülhamid Döneminde Devletin Güvenlik Söylemi

Dönemin devlet evraklarında güvenlik meselesine ilişkin en sık kullanılan kavram "fesad" kavramıdır. Bu kavram özellikle Ermeniler için sıklıkla kullanılmıştır. Ermeni komitacılar dışında komitacı olmasından şüphe edilen, hatta ileriki zamanlarda komitacı olacağı düşünülen Ermeniler için de "fesad" kavramı kullanılmıştır. "Fesad" yalnızca üst düzey yazışmalarda kullanılan bir kavram değildir. Tüm alt düzey yazışmaları kapsayan idari dilin bir parçası haline gelmiştir. Bu kullanım o kadar yaygınlaşmıştır ki sadece idari yazışmalarda değil dönemin gazetelerinde de "müfsid" ve "şaki" kelimelerinin kullanılması ve Ermeniler aleyhine sert makaleler yazılması Ermeni Cemaati'ni rahatsız etmiştir. Cemaatin hazırladığı bir layihada bu kelimelerin kullanılmaması talep edilmiş ve bu yönde bir irade kaleme alınmıştır.[107] Ancak söz konusu irade, Ermeniler için "fesad" kelimesinin kullanılmasını ortadan kaldırmamıştır. Nitekim bu tarihten sonra devlet yazışmalarında bile kelime kullanılmaya devam etmiştir. Devamlı şekilde idari belgeler içinde belli unsurlar için yinelenen "fesad" kavramının kullanımı bir tür iç propaganda tekniği olarak da okunabilir. Bu tür yaftalamalardan oluşan idari kelime dağarcığı beraberinde belli grupların ötekileştirilmesini ve bu şekilde düşmanlaştırılmasını hatta düşman algısının da insani olmayan özellikler üzerinden kurgulanmasını getirebilir. Böylesi bir söylemsel kurgu, ikili karşıtlıklar üzerinden yükselen ve dini, etnik, ırksal, kültürel birtakım

107 *DH.TMIK.M*, 26/ 57, 15 Ş 1314 (18.01.1897) ve *DH.TMIK.M*, 26/88, 20 Ş 1314 (24.01.1897) Her iki belgede de söz konusu layihanın ve iradenin ne kayıt numarası ne de tarihi yazılmıştır. Bu belgelerde her ikisinin de yalnızca adı geçmektedir.

farklılıkları zıtlıklar biçiminde toplumsal olarak inşa edilen biz-onlar dikotomisinin (ikilik) üretilmesine sebep olacaktır. Böylelikle, tüm olumsuzlukların yüklenebileceği bir günah keçisi ilan edilmiş olur. Ötekileştirilen gruplar toplumsal düzendeki tüm sorunlardan, tahayyül edilen düzeni bozan her şeyden sorumlu tutulabilirler. Çünkü iyi olarak kurgulanan "biz"in karşısına genellikle kötülükle malül "onlar" konulur. Böylelikle söz konusu grubun üyesi olmak hiçbir eylemde bulunmadan da yaftalanmayı ya da suçlanmayı steryotipleştirmeyle beraberinde getirir.[108]

1890-1896 yılları arasında Zabtiye Nazırı olan Hüseyin Nazım Paşa'nın Ermeni olaylarını anlatan raporu, hem Paşa'nın kendi metinlerinde hem de diğer devlet yazışmalarında meselenin nasıl ele alındığına dair iyi bir kaynak teşkil etmektedir. Böylece rapor sayesinde hem dönemin Zabtiye Nazırı'nın hem de diğer devlet birimlerinde görevli personelin Ermeni meselesi için kullandığı dil tüm açıklığı ile analiz edilebilmektedir. Rapor içinde Ermeni olaylarını anlatmak için en çok kullanılan ifade "Ermeni fesadı"dır. Bu anlamıyla bütün rapor, yukarıda anlatıldığı anlamıyla "fesad" kavramı üzerinden inşa edilmiştir. Hüseyin Nazım Paşa metninin girişinde neden böyle bir rapora ihtiyaç duyulduğunu açıklarken "Ermeni fesadı denilen âsâr-ı şekavet"in (eşkiyalık suçlarının) başlıca araçlarının, eylem biçimlerinin, sebebinin ve içyüzünün hiç kimse tarafından, hatta Ermeni Cemaati tarafından bile bilinmediğini anlatmaktadır. Paşa'ya göre her yerde başka biçimlerde ortaya çıkan "asar-ı fesadiyye", "hatır ve hayale gelemeyecek rivayetlerle su'i tefsire uğratılmıştır." Bununla da kalmamış Avrupa'da bile bazı "bedhahanın" (kötülük isteyenlerin) ve hatta bizzat "asar-ı fesadiyye"den sorumlu olanların Avrupa ve Amerika gazetelerinde tamamen "muhalif-i hakikat" yayınlarla "fesad" teşebbüslerinin sorumlularının "cinayet" amaçları ile "hunrizane" (kan dökücülükleri) ve "zulümleri" gizli kalmaktadır. Nazım Paşa, durumu aydınlatmak için böyle bir raporu gerekli görmüştür. Burada kritik olan iki nokta vardır. İlki "Ermeni fesadı"nın Osmanlı içinde de anlaşılmamış olduğu, ikincisi ise "Ermeni fesadı"nın Avrupa'da yanlış biliniyor olduğudur. Dolayısıyla Nazım Paşa, iç ve dış kamuoyuna "hakikat"leri göstermeye çalışmaktadır.[109]

---

108 Bu konuda daha aynnlı bir tartışma için bkz. Debra Merskin, "The Construction of Arabs as Enemies: Post-September 11 Discourse of George W. Bush", *Mass Communication & Society*, 2004, vol. 7, no. 2, s. 157-160.

109 Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, cilt 1, Hazırlayanlar: Necati

Metin "hakikat"ı göstermeye çalışırken belli bir söylemsel izlek sunar. Nazım Paşa öncelikle Osmanlı toprakları içinde kimi zaman devlet güçleri ve Ermeni komitacılar arasında kimi zaman Ermeni komitacılar ve Kürt aşiretleri arasında kimi zaman da Ermeni köylüler ve Kürt aşiretleri arasında yaşanan çatışmaları -belgeler bu çatışmaların çok katmanlı olduklarını gösterse bile- "Ermeni fesadiyyesi" olarak adlandırır. "Ermeni fesadiyyesi", Ermeni sorunu, Ermeni terörü, Ermeni Devrimci Hareketi, Ermeni ulusal hareketi gibi farklı anlamları içeren bir şemsiye kavram izlenimi vermektedir. Ancak, bu kullanıma ilişkin kesin olan nokta "Ermeni fesadı" ile anlatılan olayların, örgütlerin ve kişilerin, devlet karşıtı ve kötücül olduğudur. Bu noktada devletin kendi karşısında olduğunu düşündüğü unsurları kötü olmakla ya da kötü özelliklerle tanımlaması önemlidir. Böylelikle bu şekilde nitelediği kişileri ya da grupları insani özelliklerden soyutlayarak bu unsurları bir tür iyi kötü ayrımına hapsetmektedir. Raporun başındaki kısa giriş yazısından sonra Hınçak Örgütü'nün bildirilerinin özellikle anarşizm fikrini anlatan bölümlerinin tercümeleri, örgütün üyelerinin görevlerini anlatan talimatnamenin tercümesi, değişen içtüzüğü, ihtilal planları, Hınçaklar tarafından Osmanlı memurlarını ve özellikle de Ermenileri hedef alan suikastlar, örgüt üyeleri için verilen mahkeme kararları, dış basında çıkan yazılar, İmparatorluğun farklı yerlerinde çıkan olaylar devlet raporları ile anlatılır. Burada dikkat çeken nokta, raporda Ermeni hareketinin nedenlerine ilişkin bir tartışma olmamasıdır. Çatışmayı anlatırken tüm aktörleri, aktörlerin taleplerini ve sorun olarak gördükleri meseleleri analiz etmekten çok, çatışmanın kendisine, yani tek tek olaylara odaklanarak tarafları iyi ve kötü, yapıcı ve yıkıcı olarak tasnif etmeyi tercih eder. Böylesi bir söylem kurgusu, sıfır toplamlı oyun algısının güçlü olduğunu göstermektedir. Devlet ve karşısında onu yıkmaya çalışanlar algısının neticesi olarak, her zaman olay anlatılarında ilk odaklanılan nokta ilk taşı kimin attığıdır, neden attığı değildir. Bu sebeple problemin çıkış kaynağını araştırmak yerine, problemin sebebini devletin karşısında yer alanlar olarak görmek eğilimi ağır basmaktadır. Böylesi bir yöntem ise tüm meseleyi bir asayiş, güvenlik meselesine çevirir. Bu bakış açısı nedeniyle devlet yazışmalarında yerel isyanlar anlatılırken bazı metinlerde "fesad" kavramı yerine doğrudan "Ermeni" kelimesi kullanılmıştır. Böylece devlet söylemsel alanda tüm bir grubu, Ermenileri yaftalamıştır. Bunun temel nedeni devlet elit-

---

Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 15, Ankara, 1994, s. 1.

lerinin tüm bir süreci yalnızca bir güvenlik meselesi olarak görmesi ve bu sebepten ötürü iyi-kötü karşıtlığı üzerinden algılamasıdır. Nazım Paşa'nın, meseleyi anlatırken kullandığı sıfatlar bu karşıtlığı vurgular niteliktedir. Daha sonra tartışılacağı gibi çatışmanın tarafları olarak devlet ve Ermeni komitacılar iki karşıt kutup olarak konulur. Bu yapılırken devlet, komitacıları ya da Ermeni örgütlerini resmi olarak siyasi aktör olarak görmemektedir. Ermeni Cemaati için devlet nezdindeki tek siyasi aktör Ermeni Patrikhanesi'dir. Soruna bakıldığında, ortada hepsi siyasi aktör olarak ele alınmasa da ikiden fazla aktör vardır. Ermeni örgütleri her biri ayrı birer aktördür, Ermeni köylüleri, İstanbul Ermenileri, İstanbul'daki göçmen Ermeni işçiler, Ermeni Patrikhanesi, Kürt köylüler, Kürt aşiretleri, Hamidiye Alayları, jandarma, Düvel-i Muazzama'nın büyük elçileri vs.. Fakat tüm yazışmalar, Osmanlı Devleti tarafından meşru siyasi aktörler olarak görülen Patrikhane, yabancı devletler ve Osmanlı Devleti'nin politik pozisyonları ile biçimlenir. Devlet yazışmalarına göre, Ermeni örgütleri meşru aktörler olarak görülmediklerinden, doğrudan pazarlık yapılacak ya da anlaşılacak birimler değildirler. Ancak var olan düzeni değiştirmeye çalışan, bu nedenle negatif anlamlarla yüklü sıfatlarla nitelenen Ermeni örgütleri, meşru siyasi aktör olarak görülmediklerinden, meşru siyasi düzleme çıkamayan ve bu anlamda pasifize edilmiş birimlerdir. Meselenin bu şekilde resmedilişi elbette örgütlerin yayınlarında yazılanlarla çelişmektedir. Tam da bu sebeple sadece şiddet olaylarının anlatılış biçimi değil, tüm meselenin ele alınış biçimi Nazım Paşa'ya göre "Ermeni fesadı" tarafından üretilmiş yalanlardan ibarettir.

A) Devlet Elitlerinin Halka İlişkin Söylemi

Hüseyin Nazım Paşa, raporda adı geçen örgütlerin birtakım eylemlerinde ve suikastlarında yer alan kişileri anlatırken "komitelerin bi'l-iğfâl cinayetlerde istihdam ettikleri mücrimin" ifadesini kullanmaktadır. Bu şekilde eylemlerde bulunanlar inandıkları bir dava uğruna değil de örgütler tarafından "iğfâl edilerek" yani gaflete düşürülerek, aldatılarak söz konusu eylemleri yapmış ve suçlu durumuna düşmüş kişiler olmaktadırlar. Böylece eylemlerinden sorumlu olmakla birlikte asıl olarak kandırılmışlardır. Dolayısıyla yaptıkları işin bilincinde değildirler. Böylelikle bu kişiler ve yaptıkları eylemler apolitikleştirilmektedir. Hüseyin Nazım Paşa bu söylemini söz konusu kişilerin mahkemelerdeki ifadelerine dayandırmaktadır. Bu ifadelerin açıklama ve "temin-i vicdan" için yeterli olacağını belirtmektedir. Bu yorumu daha da ileri götürerek Memalik-i Şahane'nin farklı yerlerindeki ayaklanmaları, kendi

deyişiyle "vukû'at-ı fesadiyye"yi, o yerlerin ahalisinin "husul-i ittifakı veya ilca-yı arzu-yı şekaveti ile tahaddus etmiş olmayıp" (yerel halkın ittifakı ile veya eşkıyalık arzusunun doğurduğu bir mecburiyet olarak) ortaya çıkmadığını belirtir.[110] Deringil'in başka bir örnek üzerinden tartıştığı gibi durumu böyle yorumlamak elbette devlet için daha avantajlıdır. Devlet, resmi söyleminde tebaasını olumsuzlamayı tercih etmez. Devlet giderek tebaasına daha çok ihtiyaç duymaktadır ve tebaasını her an ayaklanan ya da ayaklanmaya hazır bir kitle olarak görürse, kendisini de bu ayaklanmaları her an bastırmaya hazır bir güç olarak konumlandırması gerekmektedir. Bu da her zaman hazır durumda askeri ve polisiye bir güç bulundurmasını gerektirir. Oysa elinde böyle bir güç yoktur.[111] Dolayısıyla ayaklanmaların olduğu yerlerde sorumluluk ve irade ahalinin değil örgütlerindir.

Nazım Paşa, raporunda Ermenileri ve Müslümanları kesin olarak ayırmaktadır. Devletin tebaasını yönetmek için kullandığı millet sistemi bu kategorizasyon biçimi ile örtüşmekle birlikte, raporda bu kategorizasyon ideolojik olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zabtiye Nazırı olarak Nazım Paşa'nın tahayyül ettiği hiyerarşik toplumsal düzen kabul görmemektedir. Nazım Paşa'ya göre Ermeniler, Osmanlı'nın adil yönetiminde emniyet ve dinî özgürlük içinde yaşamışlar, hatta servet sahibi olmuşlardır. Devlet içinde üst düzey ve zaman zaman kritik memuriyetlere getirilmişlerdir. Paşa'nın, Ermeni Cemaati'nin üyelerine karşı devletin tavrını "Hükümet-i Seniyye'nin âsâr-ı şefkat-kârânesi" olarak anlatması devletin Ermenileri şefkat gösterilecek çocuklar olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Müslüman ahaliden bahsederken "hüsn-i nazar" ve "emniyet", "kemal-i safvet" (büyük temizlik), "ihlas" (dürüstlük) ile "amiziş" (uysallık) gibi iyicil sıfatlar kullanması Müslümanları olumladığını gösterdiği gibi iki unsur arasında hiçbir sorun olmadığını vurgulama amacı da taşımaktadır. Benzer ifadeler Selanik bombalamasından sonraki yazışmalarda da görülmektedir. Zabtiye Nazırı, Ermeni olaylarını anlatmaya girişirken öncelikle Ermenilerin Osmanlı yönetimi altında hiçbir sorun yaşamadıklarını göstermeye çalışmaktadır. Ancak bunu yaparken, -meselenin ortasındaki en üst düzey bürokratlardan biri olarak- Nazım Paşa'nın kurduğu dil, Ermenileri devlet nezdinde hoşgörü gösterilen

110 A.y.

111 Selim Deringil, "2. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törensel Doku: Görünmeden Görünmek", *Simgeden Millete 2. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 82.

hatta lütfedilen, Müslüman ahalinin iyi niyetine ihtiyaç duyan bir toplumsal grup olarak yansılamaktadır. Nazım Paşa'nın anlatısına göre, Ermeniler "saye-i inayet-vaye-i hazreti padişahîde müreffeh içinde yaşamakta bulundukları halde", "Ermeni fesadı" adına yapılan cinayetlerin sorumlularına "Ermeni Cemaati ukalası" (akıl sahipleri) dahi lanet okumaktadır.[112] Tüm bu anlatı, Ermeni meselesinin, tek sorumlusunun komiteler olduğu bir asayiş meselesi olarak görüldüğünü göstermektedir.

Ermenilerin Osmanlı toplumu içindeki konumlarının devlet elitleri tarafından nasıl görüldüğünü ortaya koyan bu söylem, bazı olaylarda daha da sertleşmektedir. Van olayları ertesinde Saadeddin Paşa, İbrahim Edhem Bey ve Cemal Bey tarafından yazılan bir takrirde,[113] uzun uzun bölgede Müslüman ahalinin tarihinin Ermenilerden çok daha eski olduğu anlatılmaktadır. Ermenilerin Müslümanların davetleriyle buraya geldikleri, hatta kiliselerin Müslümanlar tarafından yapıldığı vurgulanmakta, kanıt olarak da Müslümanlara ait olan yapıların Ermenilerin yapılarından daha eski olduğu ve Ermenilerin azınlık olduğunu gösteren nüfus oranları gösterilmektedir. Müslümanların her zaman Ermenileri korumayı, onlara sahip çıkmayı yiğitliğin bir gereği olarak gördükleri anlatılır. Bölge Ermenilerine başka bir bölgenin Müslümanları tarafından küçük bir haksızlık edilse bölge Müslümanlarıyla aralarında aylarca süren kanlı çatışmalar olduğu anlatılmaktadır. Bu durumda Ermenilerin "vaz'-ı ni'met-i nâ-şinâsâneleri" (iyilik bilmezlikleri) Kürtlerin "güçlerine gitmekte"dir. Metinde Kürt mirlerinin inşa ettirdikleri ya da bakımını yaptırdıkları kiliseler sayılmış, Vestan ve Ahtimar kasabalarındaki Müslümanlara ait mezar taşlarının ve lahitlerin Ermenilerin bu bölgedeki en eski eseri olarak Ahtimar Adası üzerindeki kiliseden daha eski tarihlere ait oldukları belirtilmiştir. Bu metinde Nazım Paşa'nın kullandığı ve başka yazışmalarda da göze çarpan, Ermenilere Müslümanlar ve devlet tarafından hoşgörü gösterildiği inanç özgürlüklerinin kısıtlanmadığı söylemi, agresifleşerek hangi unsurun daha kadim olduğu, bu toprakların gerçek sahibinin kimler olduğu üzerine ispat etme amacıyla yeniden kurulmaktadır. Aslında temel mesele, asli unsurun kim olduğuna dairdir ve belli ki devlet elitlerinin

---

112 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 2.

113 Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden Vârid Olan 8 Haziran Sene 1312 Târih ve 305 Numaralı Tezkerenin Sûretidir, Ferik Sa'deddîn Paşa ve Mahkeme-i Temyîz A'zâsından İbrahim Edhem ve Cemal Bey Taraflarından İ'tâ Olunan Takrîrin Sûretidir, *a.g.e.*, cilt 2, s. 248-254.

cevabı Müslümanlardan yanadır. Ermeniler ise bu söylemsel kurguya göre kendilerine gösterilen hoşgörü ve korumaya karşılık nankörlük etmektedirler. Müslümanlarla karşılaştırıldıklarında daha verimli arazilere sahip olan ama vergi kaçıran ve Kürtlerin zulümlerinden şikayet eden Ermeniler, şimdiye dek Kürtler tarafından her türlü saldırıdan korunmuş refah ve rahat içinde yaşamışlardır. Van'da yaşanan olaylar anlatılırken de her şeyi Ermenilerin başlattığı ve bastırdıkları bildiriler ile "sebük-mağzân ahâlî-i kurâyı" (akılsız bölge ahalisini) tahrik ederek birtakım eylemlere giriştikleri anlatılmaktadır. Ahalinin akılsız olarak nitelenmesi, halkın devlet gözünde pasif bir aktör olduğunu göstermektedir. Böylece halk kandırılmaya, tahrik edilmeye açık kendi çıkarlarının ya da geçmişinin farkında olmayan bir konuma yerleştirilmektedir. Bu tip bir söylem, rapor içindeki diğer idari yazışmalarda da gözlemlenmektedir. Özellikle etnik çatışmaların ardından bir yandan nüfus istatistikleri toplanarak nüfusa ilişkin bilgiler tasnif edilmekte ve depolanmakta bir yandan da resmi metinler ekseninde gerçeklik yeniden inşa edilmektedir.

Raporda, "anarşistler" de inşa edilen bu gerçeklikte halkı kandıran kötü kimseler olarak resmedilmektedir. Minas Çeras adlı bir Hınçak üyesi ile ilgili istihbarata dayanarak bu kişinin birtakım Ermeni gazetelerinin çıkmasında aktif rol oynadığını anlatırken "Avrupa'da sosyalist ve anarşist ve sû-i kasdcılık mesleğinde ve Rusya'da nihilist nâmlarıyla ma'rûf olan firak-ı cinâ'iyyenin meslek-i mel'anetlerini taklîden ta'lîm-i mefâsid ile sâde-dilân ahâlînin efkârı tesmîm edilmeğe başlanılıp"[114] (Avrupa'da sosyalist, anarşist ve suikastçılık işinde ve Rusya'da nihilist isimleriyle bilinen cinayet partilerinin kötülük işlerini taklit ederek bozgunculuk öğrenerek saf ahalinin fikirlerini zehirlemeye başlanılıp) ifadesini kullanmaktadır. Bu kişinin hangi siyasi akımlardan etkilendiği aktarılırken bu akımları, yani sosyalist ve anarşist akımları suikastçılıkla, nihilist olarak bilinen grupları da cinayetlerle özdeşleştirmektedir. Anılan tipteki bir özdeşleştirme Avrupa'daki genel algı ile de örtüşmektedir. Minas Çeras'ı da, bunların kötülüklerini taklit ederek, bu kişinin saf ahalinin fikirlerini zehirleyecek fesadlar öğrettiğini anlatmaktadır. Devlet, kendine tehdit olarak gördüğü fikir akımlarını suç kategorileri üzerinden tanımlamakta, hatta bununla yetinmeyip iyi-kötü karşıtlığına dayanarak "kötü" ilan etmektedir. Bu akımların tebaası içinde yayılmasını da Minas Çeras örneğinde olduğu gibi komitacıların "sâde-dilân ahâlînin efkârı tesmim etmek" (saf aha-

---

114 *A.g.e.*, cilt 1, s. 3.

linin fikirlerini zehirlemek)[115] olarak görmektedir. Dolayısıyla bu fikirlerin halk ya da halkın bir kısmı tarafından neden kabul gördüğü konusunda hiçbir tartışma yapılmamıştır. Halkın değil ama halkın yani ahalinin saflığından yararlanan birkaç kötü kimsenin sorumluluğu vardır. Ahali ayaklanmalarda aktif olsa bile, devlet elitlerinin gözünde aktif değildir. Ahali, tıpkı "sebükmağzân ahâlî" ifadesinde olduğu gibi kendine verilen tüm fikirleri hemen kabul etmeye hazır pasif bir kitledir.

Bab-ı Ali Nümayişi ile ilgili olarak raporda yer alan resmi yazışmalarda bürokratların hem Ermenileri hem de Müslüman ahaliyi nasıl gördüklerine dair önemli ipuçları vardır. Bab-ı Ali Yürüyüşü için Mutasarrıflığa yazılan 16 Eylül 1311 tarihli bir tezkerede, "Ermenilerin şu aralık ziyade cüretlenmiş olmaları", beş buçuk sene önceki Kumkapı olayı gibi "erbab-ı fesadın" eyleminin temel sebebi Avrupa'ya karşı yeni bir mesele çıkarmak amacıdır. Dolayısıyla Avrupa'nın dikkatini çekmemek için topluluğun üzerine ateş açılması yasaklanır ve bir iki kişinin dertlerini anlatmak için Bab-ı Ali'ye alınmalarına karar verilir.[116] Bu ve bunu takip eden diğer yazışmalarda dikkat çeken nokta, Ermenilerin "hadlerini aşmaları" ve yaptıkları eylemlerle "Avrupa müdahalesine neden olacakları" korkusudur. Temel tehlike olarak görülen dış müdahale, devletin kendi tebaasının yaptığı bir eylem nedeniyle ihtimal dahilindedir. Bu da devlet elitleri için Ermenileri iç düşman kategorisine sokmanın en temel zeminini oluşturmaktadır.

Bab-ı Ali Nümayişi ile ilgili Beyoğlu Mutasarrıflığı'na gönderilen başka bir idari yazışmadan anlaşıldığı kadarıyla Müslümanlar Ermenilere karşı birlikte hareket etmek için "yangın var" sözünü parola olarak kullanmışlardır. İdari otoriteler böyle bir durumun İstanbul'un asayişini ihlâl edeceğini ve "menâfi'-i devlete en ziyâde muzırr olan müdâhalât-ı ecnebiyyeye sebebiyyet" (devletin menfaatine en çok zararı olan yabancı müdahalesine sebep) vereceğini düşünmektedir. Bu yüzden "cüret edenler" hakkında da hemen tahkikat yapılmasına karar verilmiştir. Söz konusu yerlerde devriyeler gezdirilmesi, mahalle kahvelerinde ve bu tip yerlerde toplanan Müslüman ahali için de sivil, kabiliyetli memurlar gönderilmesine karar verilmiştir. Bu memurların görevi Müslüman ahaliyi sakinleştirmektir. Öyle ki bazı Ermenilerin "tebaa-i sâdıka"dan oldukları halde, Müslüman ahalinin bir kısmı tarafından

---

115 "*Sade dilan ahalı*" kavramı için ayrıca bkz. Deringil, a.y.

116 16 Eylül Sene 1311 Târih ile Beyoğlu Mutasarrıflığı'na Yazılan Tezkerenin Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 74-75.

tecavüz ve saldırılara maruz kalmalarının "pek çirkin olduğu ve bu hâl devletin menâfi'ini ihlâl ile müdâhalât-ı ecnebiyyeye sebebiyet" vereceğinden böyle bir duruma "hiç bir hamiyyetli Müslüman'ın" razı olamayacağı "fikirlerinde yer edecek ve heyecân ve galeyanı teskîn eyleyecek sûretde ve hasb-i hâl tarzında telkîn ve tefhîm ettirilerek zerre kadar münasebetsizlik vukû'una meydan verilmemesi" ve silah kullanma ya da saldırı yolunda ısrar edenler olur ise onların da tutuklanmaları emredilmiştir. Bu yazışmada bürokrasi içinde İstanbul'da bir ayaklanmanın nasıl görüldüğüne dair önemli ipuçları vardır. Öncelikle asıl mesele devletin çıkarlarına ilişkindir. Müslüman ahalinin bir kısmının, metinden anlaşıldığı kadarıyla nümayişe katılıp katılmadığına bakılmaksızın tüm Ermenilere yönelik saldırıları devletin çıkarlarına ilişkin bir sorun olarak ortaya konulmaktadır. Burada bürokratlar bir ayrım yapmaktadırlar. Ermenilerden tebaa-i sâdıkadan olanlar ile ihtilale katılanlar arasında sadık olan Ermenilere yönelik saldırıları "çirkin" ve Müslümanlara yakışmayan bir eylem olarak görülmektedir. Ancak eyleme katılan Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki çatışmalara dair bir şey söylenmemektedir. Aynı metinde başka önemli bir mesele de devletin menfaati meselesidir. İstanbul sokaklarında böylesi bir etnik çatışma olması yabancı müdahalesine sebep olacağı için devletin bekası açısından başlı başına bir tehlike olarak anlaşılmaktadır. Bu ihtimal, devletin kendi vatandaşlarının can kaybının ya da bir arada yaşama ihtimalinin bu tip etnik çatışmalarla imkansızlaşması meselesinden daha önemli görülmektedir.[117] Devlet elitleri, devletin çıkarlarını sivil toplumdan soyutlayarak ele almaktadırlar. Devletin yaptığı her eylem için temel atıf noktası devletin bekasını sağlama meselesidir. Böylece devlet, kendine has çıkarları olan soyutlanmış bir yapı olarak resmedilmektedir.

Müslümanların Ermenilere saldırmasına sebep olarak "heyecan" ve "galeyan" hisleri öne sürülmektedir. Tüm raporda ve etnik çatışma durumlarını anlatan diğer devlet yazışmalarında Müslüman ahali için kullanılan, "heyecan ve galeyana gelmek", "zaten galeyanda olan ahaliyi bir kat daha heyecana düşürmek",[118] "halkı heyecana getirmek",[119] "halkça hasıl olan galeyan ve dehşet",[120] ""Ermeniler medreseyi basıyor" âvâzesi ahâlî-i Müslimeyi

117 Beyoğlu Mutasarrıflığı'na Yazılan 19 Eylül Sene 1311 Târih ve 711 Numaralı Tezkerenin Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 77.

118 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 87.

119 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 90.

120 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 90.

heyecâna getirerek",[121] "ezhân-ı umûmiyyeyi dûçâr-ı heyecân etmiş olduklarından civâr kurâ ahâlîsinden bir hayli eşhâs şehre toplanmış"[122] ifadelerindeki "heyecan" ve "galeyan" merkezî bir öneme sahiptir. Göze çarpan başka bir nokta, Müslüman ahalinin kendisini korumasını anlatan "ahalinin de muhafaza-ı nefs mecburiyeti",[123] "ta'addiyât ve tecâvüzât-ı vâkı'adan müte'essiren ve müdâfa'a-i nefs ve muhâfaza-i hayât mecbûriyyet-i tabî'iyyesine binâ'en ahâlî tarafından edilen mukâbele ve müdâfa'a",[124] "Müslümanların efkârında heyecân husûlüne bâdî olmuş idi... ahâlî-i İslâmiyye müdâfa'a ve değnek ve sopa ile mukâbele eylemişlerdir",[125] "oralarda asâkir-i şâhâne bulunmamasından nâşî müdâfa'a-i cân ve ırz için hazırlanmakda bulunan ahâlî-i İslâmiyye o emir ve vesâyâ-yı hükümete teb'iyyetle sabr-hân olarak şu ahvâle tahammül etmeyi göze aldırmış iken, o fesad nâşirleri ile bi'l-ittifâk köylü Ermenilerin kurâ-yı İslâmiyye üzerine muhâcemelerine dayanamayarak mukâbele-i bi'l-misle mecbûr olmuşlardır"[126] gibi ifadelerin çokluğudur. Müslüman ahali, heyecan duyguları ile kolayca galeyana gelen ya da kendini korumak amacıyla karşı saldırıda bulunan bir toplumsal grup olarak algılanmaktadır. Böyle bir algı dünyası Müslümanların devlet tarafından "reaktif", "tepkisel" olarak görüldüğünü, hatta kendi kendine düşünemeyen duygularıyla hareket eden bir topluluk olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Nefs-i müdafaa yani kendini koruma meselesini vurgulamak amacıyla da her olay anlatılırken en çok altı çizilen nokta olayı kimin başlattığıdır. Yukarıda da açıklandığı gibi böylesi bir anlatı, durumun sıfır toplamlı oyun mantığı ile algılandığını göstermektedir. Oysa merkeze gönderilen raporlardaki ölü sayılarına bakıldığında Ermenilerin kayıplarının Müslümanlardan daha fazla oluğu görülecektir.

---

121 Sivas Vilâyeti Polis Komiserliği'nden Alınan 5 Kânûn-ı Evvel Sene 1311 Târih ve Şifreli Telgrafnâmenin Halli Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 133.

122 Hey'et-i Teftîşiyye Tarafından Makâm-ı Sâmî-i Sadâret-penâhîye Takdîm Olunup Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne Bir Sûreti bâ-Tezkere İrsâl Buyurulan Lâyihadır, Trabzon Vilayet-i Aliyyesi Nefs-i Trabzon Vak'ası, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 165.

123 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 90.

124 *A.g.e.*, s. 90-91.

125 Mar'aş Polis Komiserliği'nden 1 Teşrîn-i Sânî Sene 1311 Târihiyle Alınan Tahrîrâtın Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 119-120.

126 Hey'et-i Teftîşiyye Tarafından Makâm-ı Sâmî-i Sadâret-penâhîye Takdîm Olunup Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne Bir Sûreti bâ-Tezkere İrsâl Buyurulan Lâyihadır, Hınıs vak'ası, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 172.

Bab-ı Ali Nümayişi ile ilgili bir başka yazışmada, Müslüman ahaliden bazılarının birkaç Ermeni yaraladıklarına dair bilgi aktarılırken, Müslümanlar için "hareket-i nâ-becâdan müte'essir olan" yani uygunsuz hareketten üzüntü duyan ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadede de Müslüman ahalinin Ermenilere saldırmasındaki temel sebebin, böylesi bir gösteriden üzüntü duymaları sebebiyle saldırganlaşmaları olduğu anlatılmaktadır. Bu tip saldırıların engellenmesi amacıyla Müslümanlara yönelik yapılacak konuşmalarda, Müslümanların Ermenilere saldırarak yeniden arbede çıkmasına sebep olmaları "şe'âir-i İslâmiyyet ve menâfi'-i devlet ile kâbil-i tatbîk olamayacağı" (İslami adetlere ve devlet çıkarlarına uygun olmayacağının) belirtilmesi istenmiştir. Bu şekilde gerçekleşecek saldırıların hem devlet için hem de kendileri için iyi sonuçlar doğurmayacağı ve bu tip saldırılardan sakınmaları gerektiğinin kendilerine uygun bir şekilde tebliğ edilmesi ve bu tenbihatın tersine davranacakların tutuklanması emredilmiştir. Bu metinde de Ermenilere yönelik saldırılar devletin bekası üzerinden ele alınmış ve ana referans noktalarından biri olarak İslami kurallar gösterilmiştir.[127]

İstanbul Polis Müdürlüğü'ne yazılan başka bir tezkerede, Ermenilere saldıran Müslümanlar "birtakım sarıklı ve başıbozuk adamlar" olarak tarif edilmektedir. Burada önemli olan nokta Bab-ı Ali Nümayişi'nde ya da diğer ayaklanmalarda Müslümanlar için asla "fesad" kelimesinin kullanılmamasıdır.[128] Aynı metinde bazı Hristiyan hanelerine tecavüz edilmek istenerek kapılarına kamalar kakıldığı ve bu durumun "çirkin" olduğu, "heyecan ve galeyan"ı tazeleyeceği ve bunun birçok zarar getireceğinden inzibatiyenin bir kat daha dikkatli olarak hiçbir Hristiyan ve Ermeni hanesine bu şekilde bir saldırının olmasına izin verilmemesi emredilmektedir. Banka Vak'ası'nda da yine aynı şekilde halkın "galeyan"a geldiği ve bu sırada bazı ölümlerin olduğu, bazı eşyalara zarar geldiği fakat zabıtanın gerekli tedbiri aldığı anlatılmıştır. Zabtiye Ermenilerin saldırılarını önlerken halkın heyecanını teskin ederek ve saldırganları tutuklayarak işin önü alınabilmiştir.[129]

---

127 Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıklarıyla Dersa'âdet Polis Müdîrliği'ne ve Jandarma Alayı Kumandanlığı'na Ta'mîmen Yazılan 19 Eylül Sene 1311 Târihli Tezkerenin Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 78.

128 İstanbul Polis Müdîrliği'ne Yazılan 19 Eylül Sene 1311 Târihli Tezkere Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 79.

129 Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden Vârid Olan 10 Ağustos Sene 1312 Târihli ve 564 Numaralı Tezkere Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 2, s. 346-357.

Bab-ı Ali Nümayişi'nde Ermeni ve Müslümanlar arasındaki çatışmaya son vermek amacıyla "gerek erbab-ı cinâyeti ve gerek galeyan-ı efkâr" sebebiyle tecavüzlerde bulunan Müslümanların tutuklandıklarının yazıldığı bir yazışmada kendilerine yönelik saldırılardan dolayı duydukları korku nedeniyle kiliselere sığınan Ermenilerden "Ermeniler ve Müslümanlar devletin tebaa-i sâdıka ve mutî'ası olup, galeyan-ı efkârdan dahi eser ve her iki millet efrâdının yekdiğerine tecâvüz etmeleri-çün meydanda bir sebeb ve mahal kalmadığı" uygun ve ikna edici bir şekilde bildirilerek bundan vazgeçmeleri ve kiliselere dolan Ermenilerin çıkarılmaları istenmiştir.[130] Devlet, kiliselerdeki Ermenilerin çıkarılmalarını isterken, bir yandan kamu düzeninin ve asayişin yeniden kurularak gündelik hayatın normale dömesini sağlamaya çalışmaktadır. Ancak burada devlet elitlerinin sorun olarak gördükleri asıl mesele, söz konusu durumun yabancı devletlerin temsilcileri tarafından nasıl değerlendirileceğidir. Devletin, etnik çatışmalara dönüşen olaylara karşı sergilediği tutum ne olursa olsun, her zaman dikkat etmek zorunda kaldığı noktalardan biri uluslararası arenadaki imajıdır. Devletin eylemleri ya da bunların yansıtılış biçimleri her daim uluslararası müdahalelerin konusu haline gelebilmektedir. Bu nedenle içerideki çatışmalar, hem iç politika hem de dış politika açısından devletin bekası meselesi ile birlikte tartışılmaktadır. Tam da bu sebeple, içgüvenlik meselesi yurttaşların güvenliği dışında devletin kendi güvenliği olarak algılanmakta ve kurgulanmaktadır.

Bir başka önemli nokta, Ermeni komitacıların cezalandırılmaları meselesidir. Bir tezkerede zabıta memurlarına yönelik suikastlar ve Van'da yaşanan çatışmalar, bir ihtilal teşebbüsünü önceleyen olaylar olarak görülmektedir. Metinde bunların sorumlusu olarak görülen "Ermeni caniler" ibret olacak bir ceza almazlarsa ayaklanmaların önünün alınamamasından endişe edilmektedir. Bunun dışında hapisten başka ceza görmemeleri zabıta memurlarında da usanma yaratacaktır.[131]

---

130 Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıklarıyla İstanbul Polis Müdîrliği'ne ve Dersa'âdet Jandarma Alayı Kumandanlığı'na Ta'mîmen Yazılan 20 Eylül Sene 1311 Târihli Tezkere Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 81-82.

131 Kâtib-i Sânî-i Hazret-i Şehriyârî Atıfetlü Ahmed İzzet Beyefendi Hazretleri'ne Jurnal ve Huzûr-ı Me'âlî-Mevfûr-ı Cenâb-ı Sadâret-penâhîye ve Adliye ve Mezâhib Nezâret ve Dâhiliye Nezâret-i Celîlelerine 25 Mayıs Sene 1312 Târihiyle Gönderilen Tezkerenin Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 2, s. 235.

B) Örgütler, Anarşizm, Fesad

Nazım Paşa'nın raporu, Ermeni örgütleri hakkındaki ifadelere bakıldığında, yoğunluklu olarak anti-anarşist bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bunun en büyük sebebi kuşkusuz Avrupa'da devletler nezdindeki anti-anarşist tutum ve uluslararası bir anarşist komplo korkusudur. Hınçak Örgütü'nün programı incelenerek, örgütün hedefleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Nazım Paşa'nın özellikle vurguladığı nokta, örgüt programının anarşizm fikrine dayandığıdır. Programın bir maddesinde yazılan halkın bir kısmına iktidar vererek diğerlerini onların zulmü altında güçsüz bıraktığı, memleketin servet ve mutluluğunun işçilerin sayesinde ortaya çıktığı bu yüzden iktidarın onlara teslim edilmesi gerektiği fikrini değerlendirirken Hınçak Örgütü'nün asıl amacının "anarşistlik" olduğunu "itiraf" ettiğini ifade etmektedir.[132] Devlet elitleri nezdinde "anarşistlik" açıkça söylenmemesi gereken ancak "itiraf" edilen bir durumdur.

Ermeni hareketini tanımlarken "Ermeni fesadı nâmı verilen şekavetler" (Ermeni fesadı ismi verilen eşkiyalıklar) olarak tanımlamaktadır. Ermenilerin, özel hukuk ve mezhep hürriyeti açısından diğer gayrimüslimlerden bir farkları olmadığını ve devlet içinde yüksek pozisyonlarda bile istihdam edildiklerini belirterek, tüm bunların Ermenilerin güven içinde yaşadıklarının bir kanıtı olduğunu ifade etmektedir.[133] Ermenilerin hükümete yönelik hiç bir şikayetleri olmadığını ve başka bir devlet kurmak gibi bir amaçları bulunmadığını belirtir. Tüm bunların vurgulanmasının sebebi, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin hiçbir sorunlarının olmadığını göstermektir. Böyle bir durumda, örgütlerin ihtilal çıkarma teşebbüsünün asıl amacı, kamuya ait malların paylaşımı ile "ağniya ve fukaranın" (zenginler ve fakirlerin) servetçe tam eşitliğinin sağlanmasıdır. "Ermeni fesadı" incelenirken asıl maksadının "hikmet-i medeniyete muvafik olup olmadığı" tüm bunlar gözetilerek anlaşılmalıdır. Dolayısıyla "Ermeni fesadı" medeniyet fikrinden uzak hatta onu yerle bir etme amacı güden bir harekettir. Amaçlarının anlaşılması için "erbab-ı insafın mahkeme-i vicdanlarına ihâle olunmak eslem-i tarîk-i adâlet"tir. Yani adaletin en iyi yolu bunu insaf sahiplerinin vicdan mahkemelerine bırakmaktır. Böylesi ifadeler, Nazım Paşa'nın anarşizm meselesini ne kadar tehlikeli gördüğünü göstermekle birlikte, asıl olarak yine

---

132 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 9.

133 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 45-46.

karşıtlıklar üzerinden ele aldığını ortaya koyar. Resmi metinlerdeki ifadelere bakıldığında, medeniyet karşıtlığına vurgu yapılmakla birlikte, anarşizmin acıma duygusu ve vicdan ile ele alınması önerisi de dikkat çekmektedir. Bu ifadeler, durumun sadece somut bir tehdit olarak değil aynı zamanda duygusal bir karşıtlıkla ele alındığını göstermektedir.

Metnin devamında Londra ve Amerika'da bulunan Ermeni anarşistlerin ne kadar tehlikeli olduklarını göstermek için "erbab-ı mefâsidin ru'esâsından olan Ermeni anarşistlerinin Avrupa anarşistleri mesleğini dahi fersah fersah geçmiş oldukları" belirtilmiştir. Avrupalı anarşistlerden daha tehlikeli olduklarını anlatmak için Amerika'daki Hınçak Komitesi başkanı Nişan Karabetyan'ın Kumkapı Nümayişi'nin dördüncü yılı kutlamaları mitinginde "hükümet ve diyânet ve nikâhın nev'-i beşere bir ağırlık olmasından dolayı kaldırılması lüzûmuna dâir" yaptığı konuşma gösterilmektedir. Metinde önemli görülen birkaç nokta vardır. Öncelikle, Ermeni Cemaati'nin ne kadar iyi ve adil yaşadığı tekrarlanmıştır.[134] Bu konunun başka resmi metinlerde de tekrar edilmesi, Ermeni örgütlerinin Osmanlı Ermenileri'nin ihtiyaçlarını ya da taleplerini dile getiren oluşumlar olmadığı ve tamamen kendi amaçları ve talepleri ile hareket eden, Ermeni halkından kopuk yapılar olduğunu gösterme hedefine hizmet etmektedir. Aynı zamanda Ermeni Cemaati'nin yaşamı bu şekilde anlatılaştırılırken devletin, cemaate olan yaklaşımının tamamen olumlu olduğu da tekrarlanmaktadır. Böylece "Ermeni fesadı", aslında anarşistlik amacına hizmet eden, irrasyonel, hükümete, dinlere ve evliliğe karşı ve tam da bu sebeplerden ötürü hem "hikmet-i medeniyet"e aykırı hem de Avupa'daki örneklerinden daha tehlikelidir. Tüm bu anlatı önceki paragraftaki metindeki gibi Ermeni örgütlerinin Ermeni Cemaati nezdinde hiçbir meşruiyetlerinin olmadığını göstermeyi amaçlamaktadır. Nazım Paşa'nın raporunda, farklı biçimlerde de olsa, en çok tekrar edilen unsurlardan biri olarak Ermeni örgütlerinin meşruiyetlerinin olmadığını gösterme çabasıdır. Bu bir yandan dış kamuoyuna yönelik olmakla birlikte bir yandan da içeride devlet elitlerinin kendi gerçekliklerini inşa etme çabalarını göstermektedir. Resmi söylemin bu şekilde belirmesi, Ermeni meselesinin gerçek dinamiklerinin üzerini örtmekle birlikte çözüm arayışlarını da sınırlamakta ve tüm meseleyi bir güvenlik sorununa dönüştürmektedir. Aynı metinde, durumun anlaşılması ve ona uygun davranılması talebini dile getirirken Na-

134 Devlet söyleminde aynı tip tekrarlamalar söylemsel bir örüntü yaratmaktadır. Bkz. Chang and Mehan, *a.g.e.*, s. 5.

zım Paşa'nın kullandığı "insaf", "vicdan", "adalet" gibi kelimeler Zabtiye Nazırı'nın aslında tüm bir Ermeni meselesine nasıl baktığını göstermektedir. Raporda Osmanlı Devleti'nin iyicil, Ermeni komitelerinin ise kötücül olarak temsil edilmesi bir tarafın şefkatli diğer tarafın zulümkar olarak anlatılaştırılması da bu meselenin iyi kötü arasında bir mücadale olarak görülmesinin sonucudur. Devlet, tebaasına gösterdiği şefkat ve adalet ile iyi bir ebeveyn gibi anlatılmaktadır. Ermeni komiteleri ise yalanları, eylemleri ve tüm Ermeni Cemaati'ni devlete karşı kışkırtmaya çalışan, tek hedefleri Osmanlı Devleti'ni yıkmak olan kötülük yuvaları olarak yansıtılmaktadır.

Romanya gazetelerinin iki Ermeni'nin anarşist olmaları sebebiyle tutuklanmalarının ardından yazdıkları yazıları da içeren tahkikat metninde odaklanılan mesele, "Ermeni erbab-ı fesadının" anarşistlik fikrini amaç edinmiş olmalarının bir kez daha ispatlanmış olmasıdır. Söz konusu metinde, "anarşistlik fikrinin" desteklenmesi için "Avrupa anarşist cem'iyyetleri"ne katılarak cemiyetler tarafından "asıl anarşistlerin" yanlarına gönderilmeleri ve oradan da başka yerlere yollanmalarının planlandığı anlatılmaktadır. Stoyanof adlı anarşistin yanına birçok genç gönderilmiş ve bazı şehirlerde de "anarşist acenteleri" açılmak istendiği resmi araştırmada ortaya çıkmıştır. Bu da "Ermeni erbab-ı fesadı"nın fikirlerini ve asıl amaçlarının "anarşistlikten ibaret" olduğunun kanıtı olarak ele alınmıştır.[135] "Ermeni fesadının" anarşist olması ve Avrupa anarşistleri ile işbirliğinde bulunması, devlet için önlenmesi gereken bir durumdur. Avrupa'da da aynı dönemde çok ciddi bir anarşist korkusu olduğu ve buna ilişkin önlemler alındığı düşünülürse bu vak'aya neden bu kadar önem verildiği anlaşılabilir. Bu tutumun altında tüm anarşistlerin birleşeceği kuşkusu yatmakla birlikte, Osmanlı Devleti için uluslararası kamuoyuna Ermeni hareketinin anarşizmle bağını göstermek, hareketin uluslararası arenada da meşruiyetini yitirmesine sebep olabilecek bir etken olarak ele alınmış olabilir.

Başka bir tahkikat raporunda,[136] Sason ve Talori olayları için Hınçak Örgütü suçlanmaktadır. Hınçaklardan Hamparsum Boyacıyan'ın "Ermenilerin her yerde kazandıkları" gibi şeyler söyleyerek Ermenileri "bi'l-iğfâl" (kandırdığı) isyana teşvik ettiği yönünde istihbarat bilgileri aktarılmaktadır. Bu olayların aydınlatılması için örgütün gazetesinde çıkan -özellikle bu yerler üzerine yazılmış- "ihtilal" makalelerini içeren yazıların incelenmesi gerekli

135 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 44-45.

136 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 55-64

görülmektedir. Rapora göre, örgüt programından da açıkça anlaşıldığı gibi "Ermeni komitelerinin servetce herkesin müsâvât-ı kâmile bulundurulması gibi cem'iyyât-ı beşeriyye ve terakkiyât-ı hâzıra-i medeniyyeyi esâsından herc ü merc eyleyecek bir fikr-i mel'anet-kârânenin îcâbâtından bulunmuş"[137] yani Ermeni komiteleri herkesin maddi açıdan eşit olması gibi toplumu ve şimdiki ileri medeniyet özünde düzensizlik, kargaşalık yaratacak lanet edilmeye müstahak olacak şeyleri yapmaktadırlar. Devlet elitleri açısından herkesin mali yönden eşit olması toplumsal düzeni alt üst edecek bir fikirdir. İstihbarat raporunun dayandığı mektuplardan birinde, örgütün Londra'daki merkezinin Anadolu'da yeterince eylem yapılmadığına ilişkin şikayetine dikkat çekilerek, adı geçen "müfsidin"in ihtilal çıkarmak ve Ermeniler üzerinde anarşistlik fikrini yaymaya çalışmaktan bir an geri kalmadıklarını gösterdiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla devlet elitlerinin gözünde Ermeni hareketi, toplumsal düzeni derinden sarsacak hatta yeni bir düzen kurma amacını güden ve tam da bu nedenlerle devletin bekası açısından en büyük tehditlerden biri olarak tanımlanmaktadır. Tüm bunların yanında raporda isimleri anılan mahkûmların büyük bir kısmı padişahın "şefkat ve merhamet"i neticesinde affa uğramak ya da cezalarında değişiklik yapılması gibi "lütuflarına nâ'il" olmuşlardır. Ancak raporda "âtıfet-i mülûkâne tarîk-i sıdk u savâbdan muvakkaten inhirâf eden ba'zı Ermeni sebük-mağzânına karşı bir ni'met-i celîle olduğu hâlde erkân-ı cem'iyyet bunu lâyıkıyla takdîr edememiş ve ile'l-ân tahrîkât-ı mefsedet-kârâneye devâm eylemekde bulunmuşdur" şeklinde ifade edilen yani affın hükümdara yakışacak biçimde, doğruluk yolundan geçici olarak sapan bazı akılsız Ermenilere karşı bir nimet olduğu halde cemiyet ileri gelenleri bu durumu takdir edememiş ve şimdiye kadar fesadlık için tahriklerine devam etmişlerdir.[138] Burada vurgulanan nokta, Ermeni örgütlerinin had bilmezliği ve nankörlüğüdür. Metinde, Ermeni örgütlerinin Padişahın iyi niyetine rağmen eylemlerine devam ettikleri ifade edilmektedir.

"Ermeni fesadı" adına Londra Hınçak Örgütü'nün yakın ve uzak olmak üzere iki temel hedefi vardır. Bunlardan ilki, Ermenilerin oturduğu yerlerde karışıklık çıkararak ve "ihtilal" aracılığı ile bağımsız bir hükümet kurmaktır. İkincisi de Avrupa'da mevcut hükümetlerden hiçbirisinin idare biçimine uymayan sermayeyi ve toprağı eşitlik ilkesi ile bireylere dağıtan bir hükümet oluşturmak ve anarşi fikrini yaymaktır. Bu amaçlara erişmek için Lond-

137 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 59.

138 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 60.

ra'daki "Ermeni fesadı" Avrupa kamuoyunu Hükümet-i Seniyye aleyhine "galeyan"a getirmek amacıyla "neşriyat-ı bedhahane"yi yaygınlaştırmaktadır. Metne göre daha önceden Londra gazetelerinde Hükümet-i Seniyye aleyhine çıkan yazılardan da bu komite sorumludur. "Ermeni fesadı" ıslahat fikrine dayanmamakta, onun yerine Osmanlı Ermenileri'ni sosyalizm yoluna sevk ederek derece derece anarşi fikrini "hükümât-ı şarkıyyeyi ateş-gâh-ı şûriş ve ihtilal hâline getirmek" (doğu hükümetini ateşe tapanların ibadet yeri ve devrim haline getirmek) amacına dayandığı Hınçak Komitesi'nin önceki yayınları göstermiştir.[139] Bu metinde temel dayanak noktası Hınçak Örgütü'nün reformlarla yetinmek gibi bir niyeti olmadığı, daha kökten ve yıkıcı bir devrimin peşinde oldukları tespitidir. Söz konusu yıkıcılık devlet nezdinde, sosyalist ve anarşist fikirler ekseninde anlaşılmalıdır.

Londra Hınçak Komitesi'nin, Londra gazetelerinin yayınları ve İngilizlerin yardımlarıyla, Osmanlı tebaasından Ermenileri "ahâlî-i sâdıka hükümet-i metbû'alarından tenfir edilmek" (tebaaları oldukları hükümetten nefret ettirerek) ve "erbab-ı fesada cüret verilmeğe" çalışılmaktadır. İngiltere Sefâreti adına yapılan "efkâr-ı tehdîd-kârâne" ve İngiliz Sefâreti ile Patrikhane arasındaki gizli görüşmeler "erbab-ı fesadın" "vesîle-i sû-i telakkiyâtına" (kötü biçimde yorumlamalarına neden olarak) başka biçimlerde kamuoyunda heyecan uyandırmaktadır. Nazım Paşa'ya göre Londra komitelerinin teşvik ve tahrikleri sonucu devam etmekte olan "nihilizm ve sosyalizm esaslarına dayanan ve Ermeni teşebbüsat-ı fesadiyesi"ne ilişkin en büyük yanılgı söz konusu teşebbüslerin ıslahat ve bunun gibi işlerle yok edilmesinin mümkün olmadığıdır. Teşebbüsün günden güne daha da genişlemesi Rusya'daki, özellikle Kafkasya eyaletindeki, Ermeniler ile birleşerek sosyalizm biçiminde halk hükümetini Kafkasya sınırının sonuna kadar götürmek amacına hizmet etmektedir. Rusya'daki "erbab-ı fesadın" nihilizm yöntemince Memalik-i Şahane'de yapılan cinayetlerin biçimine bakarak, bunların Rusya nihilistleriyle birleşmiş olduklarına dair bir kanıt yoktur. Ancak Nazım Paşa, Gürcü ahalisi arasında Ermeniler olduğunun göz önüne alınması gerektiğini ve Gürcü gençlerinin Londra'da Rusya aleyhine kurdukları komitenin ve çıkarmakta oldukları "ihtilal gazetesi"nin yönetim ve yürütme organlarının incelenmesini istemektedir. Bunların nerelerden ve ne şekilde teşvik edildikleri, destek gördükleri ve bu örgüt ile Ermeni örgütleri arasındaki ilişkiler Rusya

---

139 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 61.

Devleti için de araştırılması gereken bir sorundur.[140] Tüm metin boyunca hem doğrudan İngiltere suçlanmamaktadır hem de İngilizlerin yaptıklarının komite tarafından yanlış anlaşıldığı ve heyecan yarattığı vurgulanmaktadır. Bu söylemin temelinde de tıpkı "sade dilan ahali" kullanımında olduğu gibi, İngiltere'yi olumsuzlamadan yine komitelerin kötü niyetlerine dayalı bir tablo kurgulanmaktadır. Komitelerin ıslahatla işlerinin olmadığı özellikle belirtilirken bu örgütlerin ne kadar tehlikeli oldukları anlatılmaya çalışılmaktadır. Örgütlerin kökten bir değişim istemeleri ıslahatın kendisini de işlevsizleştirmektedir. Devamlı sosyalizm, nihilizm vurgusu yapılması özellikle İngiltere ve Rusya'ya durumun sadece Osmanlı açısından değil tüm devletler açısından tehlike arz ettiğini göstermek içindir.

Çıkan ayaklanmalarda ya da çatışmalarda devlet, Müslüman ahali ve Ermeniler arasında her zaman şiddet kullanımı başat rol oynamıştır. Fakat devlet raporlarında, kullanılan şiddet anlatılırken farklı unsurların fâili olduğu olaylar için farklı sıfatlar kullanılmaktadır. Ermeniler tarafından özellikle cinayetle sonuçlanan vak'alarda "vahşiyane ve mel'unane"[141] ya da amaçlarını anlatırken "teşvîkât ve tahrîkât-ı mel'anet-kârânede"[142] gibi ifadeler sıklıkla resmi yazışmalarda yer bulmaktadır. Şiddet yalnızca Ermeniler tarafından kullanılmıyorsa da Ermeniler şiddet kullandıklarında resmi metinlerde bu ifadelerin kullanılması, onların insani olmayan özelliklerle canavarlaştırıldıkları söylenebilir.

Devletin Ermeni örgütlerine yönelik tutumunu anlamak açısından başka bir nokta örgütler arasında fark görmemesidir. 19 Mayıs sene 1312 tarihli ve 224 numaralı tezkere'ye mutalaa olarak Dahiliye Nezareti'ne yazılan 23 Mayıs 1312 tarihli tezkerede vilayetin Truşak Komitesi'ne ilişkin verdiği bilgilerin doğru olmadığı bildirilmektedir. Van'da bir ayaklanma çıkacağı istihbaratı üzerine yapılan tahkikatta tutuklanan Ermenilerin sorgularından ve ev aramalarında ortaya çıkan evraktan Truşak Komitesi'nin "ihtilal çıkarmak, kan dökmek, cebir ve şiddet göstermek, sû-i kasd icrâ etmek husûsunda zerre kadar bir fark olmadığı gibi, maksatları beynindeki fark ve ihtilâf ise biri-

---

140 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 63.

141 28 Eylül Sene 1311 Târihinde Tanzîm ve Takdîm Kılınan Fezleke Sûretidir, *a.g.e.*, cilt 1, s. 85.

142 Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne Vârid Olan 30 Haziran Sene 1312 Târih ve 280 Numara ile Yazılan Tezkere Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 2, s. 282-284.

nin sosyalizm efkârına, diğerinin de iştirâk-i emvâl usûlü hilâfında bir Ermenistan Hükümeti teşkîli teşebbüsüne hizmet etmekden ibâret olmasına"[143] şeklinde ifade edilmiştir. Zabtiye Nazırı'na göre örgütler nihai olarak aynı amaca hizmet etmektedirler. Tezkerenin devamından anlaşıldığı kadarıyla Van ve çevresinde Truşak Örgütü daha güçlü olmasına karşın Hınçaklar tarafından da desteklenmektedirler. Dolayısıyla Zabtiye Nazırı'na göre iç ayaklanmalar söz konusu olduğunda asıl mesele bağımsız bir Ermenistan fikridir. Bu amaç, politik olarak farklı örgütler arasında bir bağlantı kurulmasının temeli niteliğinde görülmektedir. Zabtiye Nazırı'nın hiç söz etmediği nokta ise Van, Erzurum, Adana, Halep vilayetlerine yayılan coğrafyada bu örgütlerin neden ve nasıl kabul gördüğü meselesidir.

Dahiliye Nezareti'nden yazılan ve Samsun, Amasya, Sivas, Trabzon gibi geniş bir bölgeyi konu alan başka bir tezkerede, Ermeni örgütleri tarafından ülkenin farklı yerlerinde çıkarılan "hadisat-ı ihtilaliye" yani ayaklanmalar örgütlerin programlarına bakılarak değerlendirilmektedir. Söz konusu örgüt programları tezkereye göre dünyada hiçbir hükümetin idare biçimiyle uyuşmayacak şekilde mülkiyetin, kamu servetinin ve arazilerin eşit bir biçimde paylaşılması, halk hükümeti, "dîn ve hükümet ve izdivâcın lağvı" gibi anarşi amacına dayanmaktadır. Örgütler tarafından Ermenistan adına talep edilenler gazetelerinde yazılsa da bunlar yakın vadeli amaçlar olarak "Ermenilerin hissiyyât-ı milliyye nokta-i nazarından tahrîkleriyle" yani milliyetçilik duygularının tahrik edilmesi, kısa vadeli amaca ulaşıldıktan sonra "anarşi fikrini" hayata geçirme niyetindedirler. Ayrıca bu fikir yalnızca Memalik-i Şahane'ye özgü olmayıp, bütün Avrupa nihilist ve anarşistleriyle birleşerek tüm hükümdarların ellerindeki hükümet yönetimlerini ortadan kaldırma gibi "fikr-i sakîmini" (hastalıklı bir fikri) itibar arttırmak için ortaya koydukları kesin delillerle gösterilmiştir. Metne göre söz konusu "fesad"ların suikast tehdit, tahrip ve bu gibi gayrimeşru sebeplerle meydana getirilmiş olması anarşi fikrinin gereklerinden olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu amaçla, önceki sene Dersaadet'te, Van'da ve ülkenin başka yerlerinde Hınçak Örgütü tarafından çıkarılan ayaklanmalar hükümetin aldığı önlemler neticesinde başarısız olmuştur. Amaçları bir fakat eylem biçimleri farklı olan örgütler olumsuz sonuçlardan dolayı birbirleriyle rekabete girişmişler ve yeni ayaklanmalara kalkışmışlardır. Böylece Truşak Komitesi'nin Dersaadet'te bir

143 Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne Yazılan 23 Mayıs Sene 1312 Târihli Tezkere Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 2, s. 244-245.

ayaklanma çıkarma planına Hınçak Komitesi de yardım etmiştir.[144] Tüm bu anlatı çerçevesi içinde yine devlet elitlerinin vurguladıkları unsur, Ermeni örgütlerinin tek hedefinin bağımsız bir Ermenistan olmadığı ve uzun vadeli esas planlarının anarşi olduğudur. Böylelikle, örgütlerin hareket ve hedefleri için yine anti-anarşist ifadeler kullanılarak uluslararası anti-anarşist tutumun kullanılmaya çalışıldığı söylenebilir. Raporun söylemsel kurgusunun temel ayaklarından biri anti-anarşizm olmakla birlikte söz edilen tüm olaylar ve olgular devletin bekası çerçevesinde ele alınmıştır.

C) Patrik, Değişen Tutum ve Kiliseler

Ermeni Patrikhanesi, her zaman Osmanlı Devleti için Ermeni milletini temsil eden biricik siyasi aktör olarak görülmüştür. Fakat Ermeni hareketinin ortaya çıkardığı örgütler, eylemler ve ayaklanmalarla görünür hale geldikçe ve sorun uluslararası politikanın konusu haline gelmeye başladıkça, Osmanlı Devleti ile patrikhane arasındaki ilişkiler değişmeye başlamıştır. Eylemlerle paralel olarak Osmanlı devlet yazışmalarına bakıldığında bu durum daha net anlaşılacaktır.

Bab-ı Ali Yürüyüşü ile ilgili Sadaret'ten yazılan 16 Eylül 1311 tarihli tezkerede, yürüyüşe dair alınan istihbarata dayanarak öncelikle yürüyüşün engellenmeye çalışılması, herhangi bir arbede çıkmaması için gerekli tedbirlerin alınması, yürüyüş engellenemezse yeni tedbirler alınarak Patrik'e polis müdürü ya da yine önemli bir makamda bulunan başka biri gönderilerek planlanan eylemden haberi olup olmadığı ve bu eylemi engellemek için ne yapması gerekiyorsa derhal yapması gerektiğinin anlatılması yazılmıştır.[145]

28 Eylül 1311 tarihli fezlekeye göre birbiri ardına çıkarılan aflardan "cesaret alan" Ermeni komiteleri, ülkenin farklı yerlerinde çıkardıkları olaylarla yabancı müdahalesi amaçlarına ulaşamadıklarından İstanbul'da büyük bir "vak'ayı ihtilaliye" çıkararak bu amaçlarına ulaşmak istemişlerdir. Fezlekede, tahkikatlara dayanarak Ermeni örgütlerinin gün geçtikçe çoğaldıkları yazılmaktadır. Buna ek olarak, zabıta tarafından örgüt üyelerinin tutuklanmalarına rağmen Ermeni Patriği'nin başvurularıyla tutuklananların serbest bırakılmasıyla "Ermeniler"in ne yaparlarsa yapsınlar ceza almayacakları fikrini edin-

---

144 Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden Vârid Olan 10 Ağustos Sene 1312 Târihli ve 564 Numaralı Tezkere Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 2, s. 346-357.

145 Makâm-ı Sâmî-i Sadâret-penâhîden 16 Eylül Sene 1311 Târih ve 317 Numara ile Vârid Olan Tezkere-i Sâmiyyenin Sûretidir , Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1 , s. 70-71.

dikleri görüşü ileri sürülmektedir. Bab-ı Ali Nümayişi istihbaratı alındığında, istihbarata dayanarak İstanbul Polis Müdürü Hüsnü Bey eylemden bir gün önce eylem girişiminin yasaklanmasını sağlamak amacıyla Patrikhane'ye Patrik ile görüşmeye gitmiştir. Patrik, kendi sözünün dinlenmeyeceği gerekçesiyle böyle bir çağrı yapmayı reddedince tüm olaylardan kendisinin sorumlu tutulacağı beyan edilmiştir. Osmanlı devlet eliti, Ermeni olaylarında meşru siyasi aktör olarak Patrikhane'yi görmektedir. Devletin temel amacı Patrikhane dolayımıyla bir güvenlik krizini çözmek ya da yumuşatmak olarak okunabilir. Ancak özellikle Bab-ı Ali Nümayişi ile birlikte Osmanlı Devleti, Patrikhane'yi de olayların sorumluları arasına sokmuştur. Söz konusu fezlekede Ermeni Patriği'nin olacağı kesin olan ve kendisi tarafından da bilinen bu eyleme yönelik tavrının "cem'iyyet-i ihtilaliyyenin teşebbüsünü" yasaklamak değil "icrâsı tarafını iltizâm ve tervîc eylediği"nin (yapılmasını gerekli gördüğünün ve desteklediğinin) anlaşıldığı ifade edilmiştir. Eylem sürerken ilk günün gecesi tekrar Patrikhane'ye bir temsilci gönderilmiş ve toplananların dağılması yönünde Patrik'in çağrı yapması talep edilmiştir. Bu çağrı üzerine dağılanların "iğfâl olunmuş" bulunanları hakkında zabıtaca bir işlem yapılmayacağı teminatı verilmiştir. Ermeni Patriği "güya erbab-ı ihtilal"in kendisinin sözünü dinlemediklerini fakat dağılmaları için nasihat edeceğini bildirmiştir. Ancak gece saat beşe kadar dağılması beklenen topluluk dağılmayınca, Patrikhane'ye topluluğun dağılması için resmi tebligat yapılmıştır. Tüm bu süreç için fezlekede, yazılanlar Osmanlı devlet elitlerinin Patrikhane'yi Ermeni devrimci örgütleri ile birlikte hareket ediyor olarak gördüklerine işaret etmektedir. Metnin ilerleyen kısımlarında "erbab-ı ihtilalin fikir ve maksad-ı denâ'et-kârânelerini ve Patrikhâne'nin onlara karşı ne derecelerde müsâ'ade-kârâne davrandığını" daha iyi anlatmak için Hınçak üyelerinin Patrikhane Kilisesi'ne girmeleri ve bir ayinle amaçları için yemin ettikleri anlatılmaktadır.

Patrikhane'ye ve diğer Ermeni kiliselerine ilişkin başka bir kuşku da saldırılarda bulunan "erbab-ı fesadın" kiliselere girmesi ve kilise papazları ve hizmetlileri tarafından korunmaları meselesidir. Sadaret'e yazılan bir tezkerede bu kişilerin ruhani kimselerce korunmaları ya da kaçmalarına yardım edilmesi, görevleri dinî işlerle uğraşmak olan kilise görevlilerinin böyle bir sığınak sunmalarının uygunsuz olduğu belirtilmiştir.[146]

---

146 Makâm-ı Sâmî-i Sadâret-penâhîye Yazılan 17 Mayıs Sene 1312 Târihli Tezkerenin Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 2, s. 232.

Tüm bu yazışmalarda görmezden gelinen unsur, Patrikhane'nin örgütler nezdinde de Osmanlı Devleti yanında görülmesidir. Dolayısıyla Patrikhane, İstanbul'da yaşanan çoğu olayda örgütlere müdahale edecek güçte olmadığı gibi örgütler nezdinde de Ermeni Cemaati'nin tümünü temsil etme meşruiyetine sahip değildir. Patrikhane, hem Osmanlı Devleti açısından hem de örgütler açısından kuşku duyulan bir siyasi aktördür.

D) Göçmen İşçiler

Devletin potansiyel tehdit olarak gördüğü unsurlardan biri de İstanbul'da bulunan alt sınıflardır. Alt sınıflar içinde de özellikle sezonluk işçiler resmi yazışmalarda dikkat çekmektedirler. 16 Haziran 1311 tarihli bir tezkerede, suikast girişimlerinin zabtiye memurlarına yönelmesiyle birlikte zabtiyenin daha agresif yöntemlere geçmek zorunda kaldığı anlatılmaktadır. Bu şekilde yakalananların da "hammal ve rençber ve tulumbacı makûlesi eşhâs"tan ibaret olduğu, ancak bu gibilerin, yakında Ermenistan kurulduktan sonra tutukluların tahliye edileceği ve Ermenistan'da ödüllendirilecekleri ümidiyle, tutuklanmaktan üzüntü duymayıp aksine, isimlerini "vatan-perverlikle" Hınçak gazetesine yazdırmak için zabıtaca yakalanmak ve tutuklanmak arzusundadırlar.[147] Zabtiye Nezareti'ne göre tahrikler ve bu tip yayınlar devam ettikçe, bu kişilere özel tutuklamaların faydası görülemez. Nezaret, asıl büyük sorunlardan birinin "fikr-i fesad"ı Ermeni okullarının öğrencilerine kadar yayılması ve Partrikhane'nin meseleye ilişkin tutumundaki değişim olarak görmektedir. Patrik'in birtakım "erbab-ı fesad"ı Patrikhane'de birer görevle yanına topladığını ve nezaretçe Patrik kontrolunda görülen "başlıca vesâ'it-i mefsedeti bulunan Ermeni mektebleri" öğretmenleri, kiliseler vaizleri ve haklarında hiçbir muamele yapılamayan yabancı elçiliklerde çalışan Ermeni memurlarına dikkat çeker. Devlet elitleri açısından Patrik yalnızca "fesad" yayın yapmakla kalmaz. Aynı zamanda Hükümet-i Seniyye aleyhine İngiltere Elçiliği'ne ve Londra gazetelerine raporlar gönderdiğini aktarır. Bu metinde Zabtiye Nezareti tarafından tehdit unsuru olarak görülenler yalnızca komitacılar değildir. Zabtiye Nezareti bu tezkerede Hınçakların Ermeniler arasında bağımsız Ermenistan fikrini destekleyen bir kamuoyu yarattığını ve bu fikirlerin İstanbul'un bekârlarını yani tulumbacı, rençber, hamal gibi

147 Zabtiye Nezâreti'nden Makâm-ı Sadâret-penâhîye 16 Haziran Sene 1311 Târihiyle Yazılan Tezkerenin Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 64-67.

alt sınıfları içinde cezai ve polisiye tedbirleri hiçe sayacak şekilde kabul gördüğünü belirtmektedir. Artık İstanbul'un Ermeni alt sınıfları cezai tedbirleri hiçe sayan potansiyel tehlike unsurları olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun yanında meşru siyasal aktör olarak görülen Patrikhane de Patrik'in İngiltere Elçiliği ile kurduğu ilişki neticesinde iç düşman olarak algılanmaktadır. Özellikle okullar ve kiliseler Patrikhane eliyle bağımsız Ermenistan fikrini yayan kurumlar olarak görülmektedir. Tezkerenin devamı Patrik'e ilişkin tahkikat raporu niteliğindedir.[148] Devletin Patrik'e ilişkin böyle bir dosya açması bile önemli bir meseledir.

Londra Hınçak Komitesi'nin programından bahsederken nihilizm, sosyalizm ve anarşist kurallar ve amaçlara dayanarak "esâfil-i nâsa hoş görüneceği tabî'î olan taksîm-i emvâl usûlünün îcâb ettireceği tama'a hissiyyâtı milliyye tahrîkâtıyla müdâhelât-ı ecnebiyyenin verdiği cür'etler dahi munzam olarak fevka'l-gâye şımarmış ve fesad programlarının mevâdd-ı cinâ'iyyesini icrâya başlamış" (halkın en aşağısına hoş görüneceği doğal olan malların paylaşımı usulünün gerektireceği açgözlülük duygularının misliyle tahrikleri yabancıların müdahalelerinin verdiği cesaretlere de ek olarak en üst derecede şımarmış ve fesad programlarının cinayet maddelerini uygulamaya başlamış) olduklarını ifade etmektedir.[149] Devlet elitlerinin alt sınıfları nasıl gördükleri Hınçak programı üzerine yapılan yorumlardan da anlaşılmaktadır. Ekonomik ya da siyasal sorunlar üzerinden bir tartışma yürütmeden, partinin alt sınıflar tarafından kabul görme olasılığını alt sınıfların açgözlülüğüne dayandırmak, aynı zamanda var olan toplumsal düzene karşı her itirazı da marjinalleştirmek anlamına gelmektedir.

Bab-ı Ali Nümayişi ile ilgili başka bir tezkerede "taşralı Ermeniler"e dilekçe verme fikrini verenin Hınçak Komitesi olduğunu ve bu komite üyelerinin kimler oldukları bilinmesine rağmen anılan kişiler haklarında ceza verilemeyeceğine emin olduklarından yakalanmalarından ya da sorgulanmalarından bir sonuç çıkmayacağı görüşü bildirilmiştir.[150] Beyoğlu Mutasarrıflığı'na yazılmış bir evrakta Ermeni alt sınıflara ilişkin ifadeler daha açıktır. İstanbul'a taşradan gelmiş ve "erâcîf-i münteşire"den (yayılmış yalan sözlerden) dolayı "şımarmış" olan birtakım Ermenilerin üçer-dörder ve bazılarının da silahlı

---

148 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 66.

149 A.y.

150 Makâm-ı Sâmî-i Sadâret-penâhîye 17 Eylül Sene 1311 Târih ve 204 Numara ile Yazılan Tezkerenin Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 71-72.

olarak tenha yerlerde dolaşmaları ve meyhane gibi yerlerde "tefevvühât-ı bî-edebâne ve tehdîdât-ı mel'anet-kârâneye cür'et eylemekde oldukları" (edepsiz, münasebetsiz sözler ve lanet edilesi tehditlere cesaret etmekte oldukları) haber alınmıştır. Bu gibi "edepsizliklerin" her zaman hazır bulunan güvenlik uygulamalarına karşı bir etkisi bulunamayacağı belirtilerek Galata'daki kömür amelesinin de "münasebetsizliğe" başladıkları bildirilmiş ve bunun üzerine "taşradan gelmiş ve serseriyâne dolaşmakda bulunmuş olan Ermenilerin ve amele-i merkûme miyânında işi gücü olmayan ve mücerred fenâlık îkâ'ı maksadıyla gelmiş bulunan Ermeni eşirrâsının tedâbîr-i hasene ile üçer-beşer toplattırılarak dâire-i zabtiyyeye irsâlleri"[151] yönünde karar alınmıştır.

"Erbab-ı fesad"dan ortaya çıkarılanların adliyeye teslim olunduğu ve haklarında sebep ve sabit delil elde edilemeyen "fesad" aracılarının bulundukları yerlerdeki zabıtanın nezaretinde memleketlerine gönderildikleri gibi han ve bekâr odalarıyla bu gibi yerlerde işsiz güçsüz bulunan ve "komitelerin cüz'î itmâ'ıyla fesad teşebbüsüne" alet olmaları olası olan Ermeniler toplattırılarak memleketlerine gönderilmişlerdir. Truşak Komitesi'nin gönderilmelerine ve Komite'nin verdiği kararlara karşı tamamlayıcı tedbir olarak gece ve gündüz kollar ve devriyeler gezdirilerek güvenlik tedbirleri uygulanmıştır. Bunlarla birlikte, dışarıdan gelen Ermeni şüpheliler hemen nezaret altına alındığından Truşak Komitesi'nin önceki sene olduğu gibi kuvvetli bir ayaklanma çıkarmasına imkan verilmediği belirtilmiştir.[152]

Komiteye ya da fesada dahil olanlar polis tarafından takip edilip tutuklanarak ve eylemleri ispatlanarak evraklarıyla adliyeye gönderilmiş ve zan altında kalanlarla tüm bunlarla ilişiği olmayıp "serserice dolaşan ve fesada eğilimi olanlar" yol masrafları verilerek ve kontrol altında memleketlerine gönderilerek "mefsedet" ve bir uygunsuzluğun meydana gelmesi engellenmiştir.[153] İstanbul'a taşradan gelen Ermeniler büyük oranda sezonluk işçilik yapmaya gelmektedirler. Dolayısıyla bu karar sezonluk işçi olarak gelmiş Ermenilerin hepsinin devlet tarafından şüpheli görüldüğünü ve İstanbul'dan uzaklaştırılmaları gerektiği fikrini somutlamaktadır.

---

151 17 Haziran Sene 1311 Târih ve 223 Numara ile Beyoğlu Mutasarrıflığı'na Yazılan Müzekkirenin Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.* cilt 1, s. 74.

152 Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne Vârid Olan 30 Haziran Sene 1312 Târih ve 280 Numara ile Yazılan Tezkere Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.* cilt 2, s. 282-283.

153 Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden Vârid Olan 10 Ağustos Sene 1312 Târihli ve 564 Numaralı Tezkere Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.* cilt 2, s. 346-357.

Başka bir tezkereye göre, Dersaadet'teki "fesad"ı düzenleyenlerin çoğu Kumkapı, Gedikpaşa, Samatya'da hanelerde ve bekâr odalarında 5.000'e yakın sayıdaki Tekfurdağı Ermenileri'dir. Hınçakların önceki sene yaptıkları ayaklanmalardan daha etkili ayaklanmaları bu sene üstlenen, memur ve muhbirlere suikast düzenleyen "muhbirlere sû-i kasd sûretiyle teşebbüsât-ı mel'anet-kârânelerini icrâya başlayan" Truşak Komitesi'nin eylemlerine aracı olmak üzere Tekfurdağı Ermenileri'nden birçoğu "iğfâl" edilmiştir. Bunlardan zan altında olanların zabıtaca memleketlerine iadelerine girişildiğinden bundan böyle yerel idarece bu gibilerin deniz ya da kara yoluyla Dersaadet'e gelememeleri ve orada da bir kötülük düzenlememeleri için tahkikat ve takibatın yapılması yönünde mutasarrıflığa tebliğ edilmesi[154] de aynı mantığın bir sonucudur.

Bu bölümde II. Abdülhamid döneminde uluslararası anti-anarşist işbirliğinin dönemin devlet elitlerinin kullandıkları kavramlara ve idari düzenlemelere nasıl yansıdığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Uluslararası anlamda güvenliğe ilişkin idari sistemlerin tekleştirilmesine ya da benzerlik kazandırılmasına ilişkin bir eğilim göze çarpmaktadır. Bunun bir ileri aşaması olarak ortak merkezî bir polis birimi kurulması bu dönemde gerçekleşmemiş olsa bile modern devletlerin kendilerini koruma politikalarına dair önemli bir ipucu vermektedir. Uluslararası anti-anarşist tutum ve işbirliğinin Osmanlı Devleti tarafından nasıl görüldüğü, devletin güvenlik politikalarına ilişkin tutumunu göstermektedir. Roma Konferansı ve St. Petersburg Protokolü, Osmanlı Devleti içinde siyasi düzeyde gayet görünür olan, güvenliğe ilişkin tartışmaların idari yansımalarını göstermeleri açısından da önemlidirler. İdari hukuki tartışmaların, hikmet-i hükümet ekseninde devlet elitlerinin tehdit olarak gördükleri unsurlara ilişkin nasıl bir söylemsel alan kurdukları ve bu alanda kavramlar arasında ne tür eklemlenmeler olduğu devlet elitlerinin zihin yapısını anlamak için tartışılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, devletin söylemsel kurgusunu da gösterir biçimde coğrafi mobilizasyona dair kendi altyapısal iktidarını nasıl kurmaya çalıştığı tarihsel süreklilik içinde ele alınacaktır.

---

154 28 Mayıs Sene 1312 Târihiyle Kâtib-i Sânî-i Hazret-i Şehriyârî Atûfetlü Ahmed İzzet Beyefendi Hazretleriyle Gönderilen Jurnal ve Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne Yazılan Tezkere Sûretidir, Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, cilt 2, s. 241.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

COĞRAFİ HAREKETLİLİĞİ KONTROL ETMEYE YÖNELİK DÜZENLEMELER VE UYGULAMALAR

Osmanlı devlet elitleri, İmparatorluğun geniş coğrafyası içinde özellikle tehdit olarak tanımladıkları unsurlara karşı her türlü coğrafi mobilizasyonu kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Serseriler, bilinmeyen şahıslar (meçhul'ül ahvâl eşhâs) veya şüpheli şahıslar (mazanne-i su'i' eşhâs) her daim coğrafi mobilizasyon açısından kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.[1] Bu kontrol etme pratiğinin uzun bir geçmişi olmakla birlikte II. Abdülhamid döneminde çıkarılan Men'-i Mürur Nizamnamesi, iki Pasaport Nizamnamesi ve otel düzenlemcleri ile modern teknikler de kullanılmaya başlanmıştır. Modern devlete ilişkin sosyoloji literatürü coğrafi mobilizasyona ilişkin kontrol politikalarını ve uygulamalarını anlamlandırmak açısından önemli bir alan açmaktadır. İlk bölümde anlatılan eksende devlet, bir yandan tebaasına ilişkin yeni tanımlama, tasnifleme ve kayıt altına alma yöntemlerini geliştirip uygularken bir yandan da tüm bu bilgileri şifreleyerek depolar ve kendi açısından önemli gördüğü olguları ya da faaliyet alanlarını standartlaş-

1 Christoph Herzog, "Migration and the State on Ottoman Regulations Concerning Migration Since The Age of Mahmud II", *The City in the Ottoman Empire Migration and the Making of Urban Modernity*, Edited By Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi And Florian Riedler, Routledge, London, New York, 2011, s. 119-120. Herzog, Osmanlı Devleti'nin coğrafi mobilizasyonu kontrol altına alma çabalarını incelerken tarihsel sürekliliğe vurgu yapmaktadır ve bu çalışmada da olduğu gibi, mürur tezkeresine ve pasaportlara ilişkin düzenlemeleri serseri nizamnamesi ve polis düzenlemeleri ile birlikte okumaya çalışmaktadır. Ancak bu makalede 1884 düzenlemesinden bahsetmeyerek özellikle 1911 ve 1914 düzenlemelerine odaklanmıştır.

tırır. Böylesi bir standartlaşma, tüm bu alanların koordinasyonunun devlet tarafından organize edilmesini sağlayacaktır. Yönetme stratejileri ise bu bilgiler ve kayıtlar üzerinden kurulurken istatistikî bilgilerin çoğalması, genişlemesi ve ayrıntılandırılması ile yani gözetleme teknolojilerinin yoğunlaşması ile modern devlet açısından idari hüküm sürmenin temellerini oluşturacaktır. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti, coğrafi mobilizasyonu kontrol edebilmek için geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarının modern devletin altyapısal araçlarının kurulmasında nasıl kullanıldığı ve tüm bunların, zaman zaman hikmet-i hükümet ile perdelenen, meşruiyet alanı içinde nasıl işlevselleştiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde coğrafi mobilizasyonu kontrol etmeye yönelik devlet politikaları, arşiv kaynakları kullanılarak söz konusu literatür çerçevesinde incelenecektir.

I. Geleneksel Uygulamada Yol İzinleri

Pasaport kullanımı, özellikle de iç pasaport uygulamaları, modern dönemden önce de karşımıza çıkmaktadır. İçeride uygulanan yol izni ya da iç pasaportlar birkaç nedenden ötürü gerekli görülmektedir. Bunlardan en bilineni toprağa bağlı üretimin devamlılığını sağlamak amacıyla köylünün yer değiştirmesini önleme amacıdır. Osmanlı İmparatorluğu için en sık rastlanan neden ise iç pasaportlarla ya da yol izinleriyle büyük kentlere, özellikle İstanbul'a göçün önüne geçerek olası bir kamu düzeni sorununun meydana gelmesini önlemektir.[2] İstanbul'a giriş çıkışların kontrol altına alınmaya çalışılması hem şehrin iaşesi ile ilgili sıkıntıların ortaya çıkmaması, göçmenlerin, özellikle de bekârların, kent yaşamını olumsuz etkileyeceği düşünülen davranışlarının engellenmesi hem de şehrin başkent olmasından ötürü burada çıkabilecek ayaklanmaların kontrol altına alınabilmesi açısından önemli görülmektedir. Dolayısıyla devletin coğrafi hareketliliği kontrol altına alma çabası, yalnızca kamu düzeninin değil aynı zamanda politik düzeninin de devamlılığını sağlama amacını taşımaktadır.

Göçlere ilişkin düzenlemelere önem verilmeye başlanması ve kısıtlamaların uygulamaya konması özellikle kriz dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyılda ekonomik ve toplumsal sıkıntıların neden olduğu Celali İsyan-

2 18. yy. İstanbul'u üzerine göçler ve kamu düzeni üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Başaran, *Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control, and Migration in Istanbul at the End of the Eighteenth Century, 1789-1793*, yayımlanmamış doktora tezi, Chicago University, Chicago, 2006.

ları bu tip uygulamalara ilişkin emirlerin sıkça tekrarlandığı bir dönemdir. Diğer bir dönem, yine bir kriz dönemi olarak adlandırabileceğimiz ve Patrona Halil İsyanı'nın gerçekleştiği 18. yüzyıldır. Her iki dönemde de güvenlik zaafı ve aşırı vergi yükü nedeniyle taşradan İstanbul'a göçler yaşanmıştır. Öncelikle taşrada güvenlik sorununun artması, yükselen vergilere karşılık üretimin zayıf kalması, İstanbul'da ikamet eden halkın raiyyet ve tekalif-i şakka vergilerinden muafiyeti gibi birçok ayrıcalık sahibi olmasının yanında özellikle dinî kurumlar tarafından fakirlere yönelik yardımların varlığı gibi nedenler İstanbul'a göçü cazip kılmıştır.[3]

A) Kefalet Sistemi, Göç ve Sosyal Kontrol

Başlangıcı bilinmemekle birlikte, karışıklıkların önünü almak amacıyla kefalet sistemi İstanbul'dan başlayarak uygulanmaya başlanmıştır. Kefalet sistemi iskân politikası, kamu düzeni, asayiş ve vergi düzeninin korunması meseleleriyle doğrudan ilgili olarak ele alınmalıdır. Kefalet usulü ile kişi, ikamet ettiği yeri "kabul edilebilir bir neden"den ötürü terk etmek zorunda kalırsa vergi ya da benzeri görevleri aksatmayacağını taahhüt ederek, kendisi yokken de vergisinin ödeneceğine dair kefil gösterdiği takdirde yol izni alabilir.[4] Bir kişi arandığında ilk sorulacak soru "kefili kim?" dir. Ve bu şekilde aranan kişi bulunmaktadır.[5] "Kefalet-i müteselsile" mahalle ya da köy gibi yerleşim birimlerindeki tebaanın birbirine kefil olması esasına dayanarak uygulanan toplu kefalet sistemi olarak anlaşılmaktadır. Subaşı emri ile kadı, bu işlem için kefile bağlanacak ve kefil olacak kişileri mahkemeye getirtir ve köy ya da mahallenin erkekleri topluca birbirlerine, özellikle yaşlılar gençlere, kefil olurlardı. Köyün kethüdası kefillere kefil olur, dinî temsilci olarak imam ya da papaz da kethüda ile hepsine kefil olurdu. Eğer sezonluk işçiler söz konusu ise bunların otel niteliğinde kaldıkları bekâr odalarının odabaşısı ya da kethüda, burada ikamet edenlere kefil olmak zorundaydı.[6] Bekâr odala-

3 Halil İnalcık, "İstanbul" , *The Encyclopedia of Islam*, cilt IV, E. J. Brill, Leiden, 1978, s. 234 ve s. 239.

4 Abdullah Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usulü", *Tarih ve Toplum*, cilt 28, sayı 164, İstanbul, 1997, s. 5.

5 A.y.

6 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975 ve Adalet Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 151-152.

rı çoğunlukla vakıfa bağlanmış olarak işletilmekteydi ve özel işletme olsalar dahi buraların kethüdalarını ve odabaşılarını devlet tayin etmekteydi. Bir işte istihdam edilen işçiler için kefalet sistemi en önemli kontrol mekanizmalarından biriydi. Kefilsiz işçi çalıştırmak yasaklanmıştı. Bunun en önemli nedeni kuşkusuz güvenlik sorunuydu. Özellikle büyük şehirlerde asayişin sağlanması için kefalet sistemi önemli görülmekteydi.[7] Örneğin 1579'da İstanbul mahallelerinde kefilsiz adam oturtulmaması dönemin önemli meselelerinden biridir. "Ehli fesad"ın İstanbul'da olduğu merkezce bilinmekle birlikte kimin "fesad" olduğu belli olmadığından İstanbul halkının birbirine kefil edilmesine ve bu işlemin imam, müezzin, kethüda, vakıf odalarının odabaşıları ve kervansaraycıları tarafından yapılması bildirilmiştir. Kefili olmayan olursa, "mazanne" ve "mütehhem" olanların himaye edilmemesi emredilmiş ve eğer bir kimse "fesad" ederse ve kefili yoksa, onu himaye eden kişinin de küreğe mahkûm edileceği ilan edilmiştir. Meyhane ve bozahanelerde "ehli fesad" tespit edilirse buna göz yuman kişiler idam edilecektir.[8]

Yine bu dönemde 1596 tarihli bir belgede, Galata ve Tophane'de yerli ve evli olmayan Rum ve Ermenilerin yani göçmen işçilerin kefile verilmeleri emredilmiştir.[9] Tanzimat sonrası göçerlerin iskan meselesinde de kefalet sistemi kullanılır ve kayıtlar altı ayda bir kontrol edilir. Kefalet altındaki kişi suç işleyip kaçtığı takdirde, kefil onu bulmakla yükümlüydü. Eğer kişi, kefil olduğu şahsı bulup mahkemeye teslim edemezse suçlu bulunana kadar hapis yatmaktaydı. Mürur tezkeresinden önce İstanbul'a gelişleri kontrol etmek amacıyla kefili olmayanların semtlere sokulmaması uygulaması vardı. Gelen yabancıya kefillerini sorma ve gerektiğinde kadıyı bilgilendirme görevi imamlardaydı ve imamların en önemli görevlerinden biri olarak ele alınmaktaydı.[10]

İstanbul'a vergiden muaf olmak için gelen nüfus çoğaldıkça iaşe sorununu iskan ve istihdam sorunları takip etmiştir. Hicri 975 senesinde (1567) Rumeli ve Anadolu'daki ahalinin topraklarını bırakıp İstanbul'a, özellikle de Eyüp ve Kasımpaşa'ya yerleşmeleri ile mal-ı miriye zarar verdikleri sebebiyle her mahallede kaç hane olduğunun ve beş yıldan az orada oturanların tespit

---

7 A.y.

8 Akdağ, *a.g.e.*, s. 145-146.

9 Ahmet Refik, *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 21-22.

10 Saydam, *a.g.e.*, s. 8-11 ve Akdağ, *a.g.e.*, s. 272.

edilmesi emredilmiştir. Söz konusu emirde beş yıldan fazla oturanların hepsinin defterlere işlenmesi karara bağlanmıştır. İmam, müezzin ve kethüdalara, gelenlerin yerleşmelerine engel olmaları, "ehli fesad" ve "şenaat" olanlar, kefili olmayanlar ve fahişelerin yerlerinin tespit edilerek hapsedilmeleri kararlaştırılmıştır.[11] İstanbul'a yönelik göç 18. yy.'da İstanbul'un iaşesine yönelik ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir.[12] Bu ve yukarıda anlatılan benzer sorunlar nedeniyle ve göçü engellemek için III. Ahmet döneminde 1724'te bir ferman kaleme alınmıştır.[13] İstanbul'a göçü engellemek için kente giriş çıkışlar kontrol altına alınmaya çalışılıyordu. Hatta kentte yaşayan göçmenlerden sürekli bir işe sahip olduğunu kanıtlayamayanların kaldıkları yerler basılıyor ve bu kişiler memleketlerine geri yollanıyorlardı. Hicri 1137 (1724) tarihli bir vesikada Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a gelişleri özellikle de ev göçünü engellemek için buralardan gelme niyeti olanlara yol izni ya da ruhsat verilmesi yasaklanmış ve buna rağmen İstanbul'un kontrol noktalarına gelenler olursa onların geri çevrilmesi emredilmiştir.[14]

Bu tarihlerde devlet merkezi tarafından tehlike unsuru olarak görülen grup Arnavut göçmenlerdir.[15] Patrona Halil İsyanı'na katılan çok sayıda Arnavut göçmen merkezin göçmen Arnavutları tehdit unsuru olarak görmesine yol açmıştır. Bu nedenle, İstanbul ve çevresinde kontrol altında tutulmaya çalışılan ve şehre girişleri özellikle sınırlandırılan kesim de Arnavut göçmenler olmuştur. Örneğin, hicri 1147'de (1734) Üsküdar, Kartal, Pendik ve Gebze'de serseri gezen ve kefilleri olmayan Arnavutların memleketlerine gönderilmesi emredilmiştir.[16] Göçü engellemek ve istenmeyenleri geri göndermek için İstanbul'a kayıklarla gelen işsiz güçsüzlerin Kocaeli üzerinden memleketlerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[17] Ancak durumda hiçbir de-

---

11 Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1935, s. 139-140.

12 Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, cilt: 38, no: 151, Temmuz 1974, s. 459.

13 M. Münir Aktepe, "İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt: 9, sayı: 13, Eylül 1958, s. 6-7.

14 Ahmed Refik, *On İkinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, Enderun Kitabevi, 1988, s. 80-81 ve 105-106 (Bundan sonra *On İkinci Asr-ı Hicri'de* olarak yazılacaktır).

15 Başaran, *a.g.e.*

16 Ahmet Refik, *On İkinci Asr-ı Hicri'de*, s. 131-132.

17 Ahmet Refik, *On İkinci Asr-ı Hicri'de*, s. 199 İstanbul'daki istenmeyen unsurların

ğişiklik olmamış ve konuya ilişkin önlem alınmasına dair emirler uzun süre gündemde kalmıştır. Hatta İstanbul'a göç amaçlı girişler İstanbul gümrük emini Mehmed Efendi'ye yazılan 1729 tarihli bir fermanla tamamen yasaklanmıştır. 1731'de iş takibi ya da şahsi işler için girişlere de izin verilmemesi kararı alınmış ve bu işlerin kaza ya da kasabadan bir ya da iki kişi tarafından takip edilmesi bildirilmiştir. İstanbul'a zorunlu giriş çıkışlar da kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1734 tarihli hüküm bunu göstermektedir.[18] Tüm bu düzenlemelerin temelinde göçmenlerin olası bir ayaklanmaya eklemlenmeleri korkusu vardır. Bu nedenle özellikle Arnavutlara ve Kürtlere ilişkin uygulamaların sıkı tutulduğu göze çarpmaktadır.

Söz konusu sorunların çözülmesi ve İstanbul'a göçün engellenmesi için 1740'ta da bir adaletname kaleme alınmış ve ev göçü olmaması için gerekli kurumlar ve makamlar uyarılmıştır. Vilayetlerde işlerini görmek için arz ve mahzar ile gelenlerin de toplu halde gelmelerinin önüne geçilmesi için tedbir alınması istenmiştir. Kendi işleri için gelenlerin de yanlarında alaybeyi arzı, senedi, kadıdan ilamları, iş için geldiklerini gösterir belge ile gelmeleri şart koşulmuştur. İstanbul'a zahire ve eşya getiren tüccarlara ise tüm bu prosedürlerde kolaylık gösterilmesi kararlaştırılmıştır. 1764'te güvenlik sorunu az çok ortadan kalktığı halde İstanbul'a göçün devam etmesi sonucunda göçün, tarımsal üretim üzerinde de olumsuz etkiye sebep olduğu gerekçesiyle önlenmesi gerektiği tekrar edilmiş ve bundan böyle göçle gelenlerin geri gönderilmeleri kararı alınmıştır. İstanbul'a göçün önlenmesi için taşrada kaza ahalilerinden kimseyi kaza dışına kontrolsuz bırakmamaları için "nezr"e bağlanmaları ve birbirlerine kefil olmaları uygulamaları göze çarpmaktadır. Bunun için "hüccet-i şeriyye" düzenlenip Baş Muhasebeye kaydolunmak için İstanbul'a gönderilmesi istenmeyen girişlere karşı bir tedbir olarak düşünülmüştür. Yerini terk edenler geldikleri yerlerine gönderilecekler, her kaza halkı gücüne göre nezr'e bağlanacak, birbirlerine kefil olacaklar ve böylece de tahayyül edilen kamu düzeni sağlanacaktı.[19]

İstanbul'a giriş çıkışlara getirilen yasaklamalar genellikle ev göçünü önlemeye, İstanbul nüfusunu kontrol altında tutmaya yönelik yasaklardır. Dolayısıyla burada asıl mesele mekansal hareketliliğin engellenmesidir. Nüfusun

---

memleketlerine gönderilmeleri daha sonra II. Abdülhamid döneminde de karşımıza çıkmaktadır.

18 Aktepe, *a.g.e.*, s. 9-13.

19 Özkaya, *a.g.e.*, s. 460-461.

İstanbul'a yerleşmesinin önünü almak için zaman zaman coğrafi hareketliliğin tüm türlerine yönelik bir yasaklama stratejisi izlenmiştir. Ancak bu izlek, güvenlik sorunsalının merkezî devlet politikaları için önemli bir sorun teşkil etmesi ile değişmiştir. Özellikle II. Mahmut döneminden itibaren devlet coğrafi hareketliliğin her türü üzerinde etkin kontrol ve izleme sistemleri geliştirmeye çalışacaktır.

B) Göç, Kamu Düzeni ve 19. Yüzyılda İdari Değişiklikler

1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılması ve Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile birlikte başlayan idari ve hukuki değişiklikler, güvenlik ve kamu düzeni uygulamalarında da değişimlere neden olmuştur. 1826'da kurulan İhtisab Nezareti özellikle İstanbul'un kamu düzenini sağlamaya yönelik bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. 1829'da ise muhtarlık teşkilatı kurulur. Bu iki idari değişim başkent açısından güvenlik uygulamalarının daha da sıkılaştığı bir dönemin başlangıcı olarak görülebilir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte ocak mensuplarının memleketlerine gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak yeniçerilerin bu konuda isteksiz olmaları, güvenlik ve kamu düzeni açısından tehlikeli bulunmuş ve İstanbul'daki işsizler tespit edilerek devlet eliyle geri dönmemek üzere memleketlerine gönderilmeye başlanmıştır.[20] Musa Çadırcı, II. Mahmut döneminde 1829'da muhtarlık teşkilatının kurulmasını İstanbul'a göçü ortadan kaldırma ve güvenlik zaafının önünü alma amacına bağlamaktadır. Çadırcı, iç seyahati düzenleyen kuralların da aynı dönemde gözden geçirilmesinin bu tezi destekler nitelikte olduğunu belirtir.[21] Yine II. Mahmut döneminde Osmanlı-Rus savaşının ardından nüfus sayımı yapılmış, sayım sonuçlarının değerlendirilmesi ve nüfus işlerinin yürütülmesi amacıyla İstanbul'da Ceride Nezareti kurulmuş, sancak merkezlerinde ise bugünkü nüfus müdürlüklerine benzer Defter Nazırlığı örgütü oluşturulmuştur.

---

20 *Ankara Şer'iye Sicili*, no. 224, belge 267'den aktaran Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İçgüvenlik", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 13, sayı 24, 1980, s. 54-55.

21 Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir Araştırma", *Belleten*, cilt XXXV, sayı 135, 1970, s. 415. (Bundan sonra "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı" olarak yazılacaktır.) ve Musa Çadırcı, "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, t.y., s. 260.

Devlet, kendi yönetimi altındaki nüfusun bilgisine erişmeye çalışmaktadır. Ceride Nezareti ile birlikte toplanan bu bilgiyi depolayacak ve şifreleyecek bir birim kurmuştur. Devlet artık kendi nüfusunu kayıt altına almaya başlamıştır. Nüfusun bilgisine erişmek için 1831 sayımında devlet, lonca kethüdalalarını ve dinî liderleri, yerel nüfus memurları ile birlikte kullanmıştır. Dolayısıyla devletin nüfusuna erişebilmesi için hala yerel aracılara ihtiyacı vardır. Bu aracılar, aynı zamanda geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarının da önemli aktörleridir.

Bu iki temel olay, seyahatlerin kontrolu ve nüfus sayımı devletin nüfusunu kontrol ederken aracılar yerine kendisinin doğrudan müdahil olmasını getiren sürecin başlangıcı olarak yorumlanmalıdır. Bu süreç, devletin hükmettiği nüfusa ilişkin ayrıntılı bilgi toplamaya başlaması ile birlikte yazılı dokümanların çoğalmasını getirecektir. Öyle ki sonunda doğum sertifikalarından, ikametgah belgelerine, pasaportlara kadar uzanan geniş bir kayıt zinciri meydana çıkacak ve gündelik hayatın parçası haline gelecektir. Bu tam da gözetlemenin, disiplin süreçlerinin bir parçası haline gelmesini doğuracaktır.[22] Tüm bu düzenlemelere bakarken yeni bir yönetim mantığına geçilmeye çalışıldığı da akılda tutulmalıdır.

Dönemin başka bir yeniliği olarak muhtarlık teşkilatına bakıldığında, muhtarların görevleri öncelikle mahallenin ya da köyün asayişini sağlamaktı. Muhtarlar bu amacı gerçekleştirmek için başka şehir ya da köyden gelenlerin mürur tezkerelerini kontrol ederek, ne amaçla geldikleri ve ne kadar kalacakları gibi bilgileri öğrenmekle yükümlülerdi. Mürur tezkereleri, tıpkı Rusya'daki iç pasaportlar gibi hem kimlik belgesi hem de kişinin hangi meşru sebeple bulunduğu yeri terk ettiğinin belgesidir.[23] Muhtarların tezkerenin

---

22 John Torpey *The Invention of the Passport, Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge University Press, Cambridge, New York 2000, s. 16.

23 Charles Steinwedel, "Making Social Groups, One Person at a Time: The Identification of Individuals by Estate, Religius Confession, and Ethnicity in Late Imperial Russia", *Documenting Individual Identity* içinde, s. 74. Rusya'da da kimse resmi izinsiz ya da pasaportsuz yerini terk edemezdi. Rusya'da kırdan kente emek göçü meselesine iç pasaportlar üzerinden bakan bir çalışma için bkz., Jeffrey Burds, "The Social Control of Peasant Labor in Russia: The Response of Village Communities to Labor Migration in the Central Industrial Region, 1861-1905", *Peasant Economy, Culture and Politics of European Russia 1800-1921*, der. Esther Kingston-Mann, Timothy Mixter, Jeffrey Burds, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1991.

sahte olmadığını tespit etmeleri, sahte tezkere ile ya da tezkeresiz gelenleri mahalleye almamaları gerekmekteydi. Eğer gelen kişi sürekli kalmak için gelmişse, onu yerleştirmek de muhtarın göreviydi. Son olarak muhtar, gelen kişiye birisini ya da kendini kefil göstererek mahalle defterine kaydedip defter nazırına bildirmek zorundaydı.[24] Tüm bu süreç önceki sistemde imama kefalet ile bağlı olan yerel halkı, muhtarlık teşkilatı ile muhtara kefaletle bağlı hale getirmekteydi.[25] Neticede yine toplu kefalet sistemi yürümekteydi. Ancak bu sefer, muhtarı yerel sosyal kontrol mekanizmasının başına geçiren düzenlemeyle, yerelden sorumlu muhtarın yetki alanı daha berraklaşmıştı. Osmanlı'da muhtarlık teşkilatının kurulması ile birlikte ölüm ve doğum olaylarının yazıldığı "mahallat" adı verilen defterler de yeni tip bir kaydetme pratiğini göstermektedir.[26] Bu yolla devletin nüfusu hakkında sayısal bilgilere ulaşması ve şehirdeki nüfus değişimlerinden haberdar olması sağlanmaktadır. Benzer bir uygulama Rusya'da da özel defterler tutularak yapılmaya çalışılmıştır. Doğum, evlilik ve ölüm gibi nüfus bilgilerinin yerel dinî otoritelerce tutulduğu bu defterler için 1831 yılından itibaren standartlaşmaya gidilmiştir. Böylece, çara tebaası hakkında süreklilik arz eden bir bilgi akışı ve tebaaya da resmi tanınma sağlamak amaçlanmıştır.[27]

Aynı dönemde bir başka kurumsal değişim İhtisab Nezareti'nin kurulmasıdır. 1826'da kurulan İhtisab Nezareti'nin nizamnamesine baktığımızda metnin büyük oranda İstanbul'a gelenlerin şehre giriş çıkışlarını düzenleme amacı taşıdığını görmekteyiz. Bu amacı yerine getirmek için halihazırda İstanbul'da bulunan esnafın sayıca belirlenmesi ve kefilleri ile isim ve eşkâllerini gösterir şekilde kimlik tespiti yapılmasını şart koşulmuştur. Özellikle İstanbul, Galata, Üsküdar ve Boğaziçi iskelelerinde bulunan hamal, kayıkçı ve hamamlardaki tellak, natır ve dükkanlardaki esnafın bu şekilde defterlere kaydedilmesi düzenlenmiştir. Bu defterlerin bir kopyası İhtisab Ağası'na verilecektir. İstanbul'a giriş çıkışlarda Küçükçekmece'de ve Bostancıbaşı köprüsünde mürur tezkeresi kontrolu yapılacak, girişler de yine bir deftere kaydedilecek ve mürur tezkerelerinin üzerine "ihtisaba" yazılacaktır. Kişi daha sonra İhtisab Ağası'na tezkeresini ibraz etmek zorunda-

---

24 Çadırcı, *Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı*, s. 414.

25 Çadırcı, *Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)*, s.259, Alada, *a.g.e.*, s. 185-186.

26 Alada, *a.g.e.*, s. 185.

27 Steinwedel, *a.g.e.*, s. 69.

dır. İhtisab Ağası da bu kişileri kayıt altına alacaktır. İsim, şöhret, kişinin yaptığı iş, nereden geldiği, gelme nedeni ve tarihi belirtilerek Anadolu ve Rumeli isimli iki defterde toplanacaktır. İstanbul'a gelen bekârlar için özel hanlar tahsis olunacak ve bu hanlarda kalan bekârlar kefalete bağlanacaktır. Nizamnameye göre, bu kişilerin gereğinden fazla İstanbul'da kalmaları engellenmelidir. Bunu kontrol altına alabilmek amacıyla şehri terk edenler için İhtisab Nezareti'ndeki deftere "kaydı bozulmuştur" diye yazılması zorunludur. Eğer taşradan gelen kişi işsiz güçsüz, serseri takımından ise tezkeresine "adeta ihtisaba" diye işaret konulmalıdır. Bu şekilde söz konusu şahıs İhtisab Ağası'na tezkeresini ibraz için geldiğinde uygunsuzluğu kesinlik kazanırsa, İstanbul'dan sınırdışı edilecektir.[28]

Bu değişimleri hicri 17 Z 1256 (10.02.1841) tarihli 16 maddelik Men'-i Mürur Nizamnamesi izlemiştir.[29] Nizamnameye göre mürur tezkeresi alacak kişi, imam ve muhtardan alınan mühürlenmiş tezkereyi Bab-ı Seraskeriye'de Mahallat Kâtibi Odası'nda imzalatmak ve İstanbul Mahkemesi'nden mürur tezkeresini aldıktan sonra İhtisab Nezareti'nde mühürletmek zorundadır. Eğer işlem taşrada yapılacak ise imam ya da muhtardan alınan tezkere, nüfus nazırına götürülerek imzalatılacak söz konusu evrak mahkemeden alınıp zabtiye tarafından mühürlettirildikten sonra jurnal memuruna kayıt ettirilecektir. Mürur tezkeresi, Tanzimat'ın, henüz yerel kurumları değiştirmediği yerlerde eski usullerle verilmeye devam edilecektir. Nizamnamenin 16. maddesine göre, verilen mürur tezkerelerine dair kayıt tutulacak ve her üç ayda bir bu kayıtlar kontrol edilecektir.

Nizamnamenin 3. maddesinde kefalet sistemi tekrar karşımıza çıkmaktadır. Mürur tezkeresi alacak kişi, başvurduğu mahallin yerlisi değilse oradan iki kişiyi kefil göstermedikçe mürur tezkeresi alamaz. 10. maddeye göre tezkeresiz bulunan kişi eğer kendine kefil gösteremiyorsa tutuklanmaktadır. Tutukluluk süresi 11. maddede 3 gün olarak belirlenmiştir. Aynı madde de tutukluluk süresi bittikten sonra söz konusu kişinin memleketine gitmek üzere, tutuklanma nedeninin yazıldığı, mürur tezkeresi ile salıverilmesi

---

28 Osman Nuri Ergin, "İhtisab Ağalığı Nizamnamesi Evahir-i Muharrem 1242", *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, cilt 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1999, s. 330-333.

29 Talimatnamenin tam transliterasyonu için bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", *Belgeler*, cilt 15, sayı: 19, Ankara, 1993, s. 173-178.

de düzenlenmiştir. Eğer kişi bu maddeyi de ihlal ederse 12. maddeye göre hapsedilecek ve cezası bitiminde yanında bir asker ile memleketine gönderilecektir.

6. maddede mürur tezkeresinde kişinin ismi, şöhreti, sinn ü sanatı, eşkâli, ikamet ettiği vilayeti, gideceği yerlerin ve tezkere verilen mahallin isimleri, hangi devlet tebaasından olduğu ve tezkerenin hangi tarihte verildiği gibi bilgilerin yer alması gerektiği düzenlenmiştir. Böylelikle hem kişinin kimlik tespiti hem de gelip gittiği yerler kolayca anlaşılabilecektir. 8. madde İstanbul'dan başka yerlere gideceklerin izleyecekleri prosedürü anlatmaktadır. Buna göre İstanbul dışına gidecekler mahalle imam ve muhtarlarından, esnaflar esnaf kethüdalarından, bekâr olup handa kalanlar hancılar kethüdasından alacakları mühürlü pusulalara adlarını yazdırıp kayıtlı oldukları defterlerden isimlerini sildirip, Meclis-i Tahaffuz'dan sağlıklı olduklarını gösterir belgeyi İhtisab Nezareti'ne göstererek mürur tezkeresi alabileceklerdir. İstanbul'a karadan giriş çıkışlar Büyükçekmece, Şamlar, Büyük Derbend, Yarımburgaz, Bulgurlu ve Beykoz derbentlerinde mürur tezkeresi yoklamaları ile kontrol altında tutulacaktır. Deniz yoluyla giriş çıkışlar ise Liman Odası tarafından kontrol altında tutulmaktadır.

1841 Talimatnamesi henüz pasaport düzenlemesi olmadığından aynı zamanda ülkeye giriş çıkışları kontrol altına alma amacını taşımaktadır. Talimatnamenin 5. maddesi Osmanlı tebaasından olanların başka ülkelere gitmeden önce mürur tezkeresi için İhtisab'dan aldığı belge ile Hariciye Nezareti'ne başvurarak bu makamdan onay aldıkları takdirde tekrar İhtisab'a ve gidecekleri yerin konsolosluğu varsa oraya mühürletmek zorundadırlar. Konsolosluk yoksa, düzenleme bu kişilerin tezkerelerini, söz konusu ülkeye gittiklerinde mühürletmelerini şart koşmaktadır. Dışarıdan Osmanlı'ya gelecek kişiler için de pasaportlarını İhtisab Nezareti'ne göstermeleri ve imza ettirmeleri zorunludur. Deniz yoluyla gelenler için bu kontrol görevi öncelikle kaptan tarafından yapılmalı, sonra yolcuların pasaportları aynı şekilde işlenmelidir.

1841 Nizamnamesi ile Dersaadet'e temelli gelecekler ya da kent içinde mahallesini değiştirecekler için de bir düzenleme yapılmıştır. 16. maddeye göre Dersaadet'e yerleşmeye gelenler öncelikle İhtisab Nezareti'ne giderek mesleğini, sanatını ve kayıt olmak istediği mahallenin ismini ve yanında çalışacağı kişinin ismini bildirmek zorundadır. Elbette bu bildirim muhtardan ve esnaf kethüdasından alacağı ilmühaber ile mümkündür.

Yukarıdaki düzenlemeleri hicri 11 Rebîülevvel 1261, miladi 20 Mart 1845 tarihli 17 maddelik Polis Nizamnamesi[30] ile kurulan polis teşkilatı izlemiştir. Nizamname'nin ilk iki maddesi polisin başlıca görevinin asayişin ve kamu düzeninin sağlanması olduğunu, bu amaçla karakollardaki nizamiye askerlerinin celp ve istihdam yetkisi de dahil olmak üzere tüm yetkilerle donatıldığını belirtir. 3. ve 4. maddesi, imparatorluk içinde yer değiştiren ya da yabancı ülkelerden gelen yolcuların kontroluna ilişkindir.[31] Özellikle İstanbul'a göçü kontrol altında tutmak ve iç seyahatin izne bağlanması için çıkarılan mürur tezkeresi ve yabancılar için pasaport kontrolları bu anlamda önemli gözükmektedir. Bu sorumluluğu 10. maddede düzenlenen otel, han, lokanta gibi yerlerin gözetim altında tutularak denetlenmesi izlemektedir.

Hicri tarihle 1283'de (1867) Pasaport Odası Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre dışarıdan gelecek olan kişi pasaportunu kendi ülkesindeki Devlet-i Aliyye konsolosluğuna vize ettirmek zorundadır. 20 Muharrem 1286 (02.05.1869) tarihli Pasaport Kalemleri Nizamname Layihası ve aynı tarihli Pasaport ve Mürur Tezkeresi Nizamname Layihası hazırlanmış fakat altı ve yedi maddelik bu nizamnameler yürürlüğe girmemiştir.[32] Uzun bir süre Pasaport Odası Nizamnamesi kullanılmıştır. Yabancılar için pasaport dışında vize ve mürur tezkeresi de gerekli görülmüştür. Vize Nizamnamesi'nin 7. maddesine göre Osmanlı'ya gelen herkes vizeli pasaportlarını kendi konsolosluklarına vize ettirdikten sonra mürur tezkeresi alabilmeleri için yazılan evrakı Liman Odası'nda ya da bu işle görevlendirilmiş memurlara ibraz ettikten sonra mürur tezkeresi alabilirler. Bu dönemde yapılan idari değişikliklerden biri de herkesin mürur tezkeresi ve pasaport başvurusunda nüfus tezkeresini ibraz etmeye mecbur olması[33] pasaport ve

---

30 Metnin tam transliterasyonu için bkz. Osman Nuri Ergin, "Polis Nizamı", *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, cilt 2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, no: 21, İstanbul, 1995, s. 875-878.

31 Nizamnameye göre polisin tüm görevlerini tasnif etmeye kalkarsak, nüfus kontrolu amacı taşıdığını, kamusal mekanların gözetlenmesine ve denetlenmesine hizmet ettiğini, her türlü "ahlaksız" ve "asayiş-i ammeyi ihlâl edecek her gune fidne fesad" davranış biçiminin ya da bu şekilde nitelenebilecek yayın, tiyatro ya da diğer eğlence biçimlerini engelleme amacı taşıdığını ve nihayet bugünkü anlamda belediye zabıtasının görevlerini de üstlendiğini söylemek mümkündür.

32 *ŞD*, 1278/19, 30 Ra 1288 (18.06.1871).

33 "8 Şevval 1298 Tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 4. Madde-i Muadelesi", *Düstur*, 1. Tertip, cilt 5, no: 230, s. 880.

mürur tezkeresi için getirilen ilmühaberin vukuat ilmühaberi gibi işlem görmeye başlaması ve kayıt altına alınmasıdır.[34]

Pasaport ve mürur tezkeresi yoluyla işleyen kontrol sisteminin yürütülebilmesi için kimlik tespiti en önemli unsurlardan biridir. 19. yüzyılda nüfusun bilgisine ulaşmak da önemli meselelerden biri haline gelmiştir. Nüfus sayımları ile başlayan bu bilgi edinme ve saklama işi imparatorluk nüfusuna yönelik kimlik belgelerinin düzenlenmesi ile devam etmiştir. 1831 sayımının ardından birkaç nüfus raporu olsa da Kırım Savaşı'na dek bunlar çok düzensizdir. Kırım Savaşı ile birlikte devletin içine düştüğü ekonomik darboğaz, vergi mükellefiyeti olan mülkleri ve vergi mükellefi olan erkekleri kayıt altına alarak, onlara kimlik bilgilerini içeren ve vergi yükümlülüklerini yazan vergi nüfus tezkeresi çıkarmakla görevlendirilmiş olan Tahrir-i Emlak Nezareti'nin kurulmasına neden olur.[35] Tahrir-i Emlak Nezareti'nin kurulmasının ardından 1878'de Sicill-i Nüfus Nizamnamesi çıkarılır. Artık herkesin mühürlü ve imzalı nüfus tezkeresi olmak zorundadır. Nüfus tezkeresi, doğum sertifikası ve kimlik kartı gibi işlem görürken tüm resmi işlemlerde ihtiyaç duyulan bir belge haline gelmiştir. Nüfus tezkeresi ile devlet, hem nüfusunu kayıt altına almakta hem de herhangi bir durumda tek bir belge ile bir kişi için ihtiyacı olan tüm bilgilere erişmektedir. Nüfusa kayıtlı olmamak ya da nüfus memurlarına gerekli bilgileri vermemek cezalandırılmaktadır. Doğum, ölüm, evlilik, boşanma, ikametgah değişimi gibi bilgiler yerel olarak kayıt altına alınmakta, düzenli olarak merkeze raporlar iletilmekteydi. Böylelikle imparatorluk sürekli güncellenen nüfus bilgilerine sahip olmaktaydı. Bu sistem ile birlikte ilmühaber evrakı iyi hal kağıdı olmaktan çıkmıştı. Yerellerdeki muhtar ya da imam, doğan her çocuk için kimlik bilgilerini içeren bir ilmühaber işleyerek, bunu kazalardaki nüfus memurlarına iletmekle görevliydi. İlmühaber artık devlet tarafından kimliğin standart bilgilerinin kayıt altına alınması anlamına geliyordu, böylelikle doğan çocuk için nüfus tezkeresi hazırlanıyordu.[36]

---

34 "Sicill-i Nüfus Vukuatları Hakkında Nüfus Nazır ve Memurları Tarafından İcra Olunacak Muamele ve İta Kılınacak Cetvellerin Sureti Tanzim ve İtasına Dair Talimat", 1301, *Düstur*, 1.Tertip, cilt: 5, no: 47, s. 197-200, madde 5.

35 Stanford Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 9, no: 3, 1978, s. 327.

36 *A.g.e.*, s. 331.

II. II. Abdülhamid Döneminde Coğrafi Mobilizasyonu Kontrol Altına Alma Çabaları

II. Abdülhamid döneminde coğrafi mobilizasyonu kontrol altına alma çabaları büyük oranda devlet elitlerinin zihinlerindeki kamu düzeni anlayışı ve tehdit algısı ile birlikte şekillenmiştir. Modern devlet aygıtına has kurumsal, idari değişimler ile birlikte kontrol etme politikaları ve pratikleri Osmanlı tebaasının gündelik hayatını derinden etkilemiştir. Devletin hem sınırları içindeki hem de sınırlarındaki hareketliliği kontrol etme biçimleri kendi tebaasını nasıl algıladığına dair de önemli ipuçları sunmaktadır. Bu kısımda önce iç pasaport niteliğindeki mürur tezkeresi, pasaport ve otellere yönelik düzenlemeler ve uygulamalar incelenecektir.

A) Mürur Tezkeresi

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde hem mürur tezkeresi hem de pasaport için yeni düzenlemeler karşımıza çıkmaktadır. Hicri 18 Zilkade 1304[37] tarihli 25 maddelik Mürur Nizamnamesi[38] mürur tezkeresine ilişkin kuralları yeniden düzenler. Mürur tezkeresi matbu, koçanlı ve resmi mühürlü olmak zorundadır. Nizamnamenin 4. maddesine göre, kişi gittiği yerlerde ilmühaber ibraz etmeye mecbur değildir. Zaten ilmühaber olmadan mürur tezkeresi düzenlenemeyeceği için mürur tezkeresi yeterlidir. 5. maddeye göre, mürur tezkeresinin sahte olmadığını gösteren ve tezkere için harç alınmasını sağlayan matbu muayene pulu şartı getirilmiştir. Eğer tezkere talep eden kişi fakir ise bunun yerine damga vurulur. 6. maddeye göre, devamlı surette gidip gelenler her seferinde değil ama 6 ayda bir kaydolunurlar. 7. maddeye göre, mürur tezkereleri Dersaadet ve diğer yerlerde nüfus idaresi mürur şubelerinden ve vilayette nüfus nazır ve memurları tarafından verilir. Böylelikle tezkere alma işleminin bürokratik yapısı değiştirilmiştir. Mürur tezkeresi almak için Tezkere-i Osmaniyye ile ilmühaber ibrazı şarttır. Artık kefalet sistemi yavaş yavaş daha bürokratik ve birey ile tanımlanan bir sistemle birlikte işlemeye başlamaktadır. 9. maddeye göre devlet memurları çalıştıkları dairenin müdürü, reisi ya da nazırından, mahalle sakinleri imam ya da muhtardan, medrese öğrencileri ulum müderrislerinden, gayrimüslim tebaa patrikhane, hahamhane ve kilise cemiyetlerinden veya taşrada metropolit ve

37 Rumi 27 Temmuz 1303, Miladi 06.09.1887.

38 *Düstur* 1. Tertip, cilt 5, no: 223, s. 861-865.

despothanelerden ve manastırda bulunan keşişler manastırın gomnosundan veya köy kocabaşılarından ve handa sakin olanlar dahi hancılar kethüdasının onayı ile odabaşılarından ve tebaa-i ecnebiyeden olanlar mensup oldukları devletin temsilciliğinden ve temsilcilik bulunmayan yerlerde yerel hükümetlerden ilmühaber alacaklardır. 10. maddeye göre ilmühaberler hamilinin memuriyet veya sanatını, eşkâlini, gideceği yeri ve maiyetinde kimse varsa onunla ilgili aynı bilgileri içerecektir. İlmühaber ibraz edemeyen veyahut gösterdiği ilmühaberler sabıka durumuna uymayan kişilere, Zabtiye Nezareti tahtında bulunanlara ve Heyet-i Adliye tarafından giriş yapması yasaklananlara mürur tezkeresi verilemeyeceği 12. maddede düzenlenmiştir. Karyelerde Nahiye Müdürü tarafından da mürur tezkeresi düzenlenebilir. Bu tezkereler kaza nüfus memurları tarafından açık olarak tanzim ve hükümet eliyle nevahi müdürlerine irsal ve teslim olunacaktır. Müdürler tarafından alınan harç karşılığında kişiye verilir. 15. maddeye göre nevahi müdürleri her ay sonunda kaza nüfus memuruna gelir hesabını gösterirler. 16. maddeye göre, polis tarafından talep edildiğinde herkes mürur tezkeresini göstermek zorundadır. Mürur tezkeresi olmayanlar ya da olup da vize ettirmemiş olanlar 18. maddeye göre para cezası vermek zorundadırlar. Ancak tekrar kefil ve ikamet göstererek yol izni alabilirler.

Bu nizamname, Giddens'in açıkladığı şekliyle "gündelik olanın öngörülebilirliği"ni sağlamak amacıyla yapılan düzenlemelerin bir örneği olarak ele alınmalıdır.[39] Gündelik olanın öngörülebilirliğine ulaşmak için gözetleme süreçleri merkezî öneme haizdir. Mürur Nizamnamesi, ilk olarak bireyin bürokratik olarak tanımlanması ve tanınması üzerine oturmaktadır. Birey, devletin idari mekanizmaları aracılığıyla tanımlanmış olan kriterlere göre kimliğini doğrulamak zorundadır. Devlet, idari aygıtını kullanarak geleneksel sosyal kontrol mekanizmaları vasıtasıyla bireye dair önemli gördüğü bilgileri toplar ve kontrol eder. Bu, bilginin depolanması ve farklı idari birimler aracılığıyla şifrelenmesi anlamına gelir. Devletin depoladığı ve şifrelediği bilgiler, bireylerin davranışlarını düzenlemesini sağlamaktadır. Bir idari düzenleme olarak Mürur Nizamnamesi ile devlet, bireylerin dahili seyahatleri üzerinde otorite kullanabilir hale gelmektedir. Osmanlı ülkesinde seyahat edenlerin Osmanlı tebaasından ya da başka devletlerin tebaalarından olmaları fark etmeksizin mürur tezkeresi almaları zorunlu olduğundan, yurtdışından gelen

39 Bkz. 1. Bölüm, s. 12-13.

Osmanlı tebaalıların mahalli nüfus memurlarından ya da şehbenderliklerden aldıkları pasaportlar Osmanlı içinde seyahat etmeleri için yeterli değildir.[40] Öncelikle içeriye girmek için pasaport kontrolu yapılmaktadır. Daha sonra kişiye, ülke içinde seyahat etmek için aynı zamanda izin belgesi niteliğinde olan mürur tezkeresi gereklidir. Osmanlı ülkesinde gezmek için çifte kontrol vardır. Böylelikle devlet mürur tezkeresi ile dışarıdan içeriye gelenlerin ülke içinde seyahat edecekleri yerlerin bilgisini de toplamakta ve bu seyahatleri de koordine etmektedir. Dolayısıyla gözetleme ve idari iktidar arasındaki ilişki gündelik yaşam pratiklerini kayıt tutarak, şifreleyerek hem standartlaştırır hem de onların devlet tarafından koordine edilmesini sağlar. Mürür tezkerelerine ilişkin düzenleme ve uygulamalar bireyin kimliğinin doğrulanması, seyahatlerin izlenmesi ve düzenlenmesi, İstanbul'a yönelik düzenlemeler ve uygulamalar, istenmeyen unsurlardan kurtulma, limanlar ve kontrol noktaları, nüfusun kontrolü ve istatistik, yabancıların seyahatlerinin kontrolü, istihbarat ve takip etmeye yönelik uygulamalar, usulsüz verilen tezkereler ve sahte evraklar olarak dokuz başlık altında incelenmiştir.

1. Bireyin Kimliğinin Doğrulanması

Bu standartlaştırma ve koordine etme süreci pürüzsüz işlememiştir. Öncelikli olarak "bireyin kimliğinin doğrulanması" süreci devlet eliyle düzenlenmelidir. Mürur Nizamnamesi'nin yürürlüğe hemen konmaması bir süre daha eski uygulamanın devam etmesine sebep olmuştur. Eski uygulama devam ederken bile standartlaşan kimliğin bir göstergesi olan Tezkere-i Osmaniyye ibraz edeyemeyenlere mürur tezkeresi ve pasaport verilmemesi kararlaştırılmıştır.[41] Dahiliye Nezareti'nden Mamüratilaziz vilayetine yazılan evrakta, tüccar ve bunun gibiler nüfus tezkeresi ibraz etmedikleri sürece "meçhul" olacaklarından, tezkeresiz kimseye polis ya da diğer dairelerde mürur tezkeresi ya da pasaport işlemi yapılmaması bildirilmiştir. Bu durumun ticareti aksatmaması için, başvuracak kişilerin devletin resmi ve standartlaşmış kimlik kartına sahip olması gerekmektedir. Tezkere-i Osmaniyye ibraz edemeyenlere kesinlikle yol tezkeresi ve pasaport verilmemesi, verenlerin cezalandırılması kararlaştırılmıştır.[42] Buna karşın Osmanlı tebaasının çoğu, Tezkere-i Osmaniyye'den yoksun oldukları için birçok uygulamada il-

40 *DH.MKT*, 1574/40, 09 R 1306 (13.12.1888).
41 *DH.MKT*, 1371/97, 14 M 1304 (13.10.1886).
42 *DH.MKT*, 2068/90, 06 R 1312 (03.01.1895).

mühaber yeterli görülmüştür. İşleri gereği seyahat etmek zorunda olan gemi kaptan ve tayfalarının tıpkı arabacılar gibi liman dairelerinden ilmühaber almaları ve mürur tezkeresi bulundurmaları zorunluluğu vardır.[43] Seyahat eden kişinin yanında eşi, 20 yaşın altında çocuğu, yakınları, hizmetçisi ya da beslemesi varsa ilmühabere ve mürur tezkeresine, kimliği ve yolculuk yerlerini tanıtan bilgileri ile bu kişiler de eklenecektir. Burada göze çarpan unsurlardan biri söz konusu kişinin erkek olmasıdır. Özne konumundaki erkeğin "haremi" olarak ifade edilmiş olan eşi de, tıpkı 20 yaşın altındaki akraba ya da hizmetçiler gibi idari muameleye tabidir. Evli kadınlar eşleri ile birlikte seyahat ediyorlar ise bu idari işlem için tek başlarına tanımlanmış kimliklere sahip değildirler. Seyahat eden diğer kişiler 20 yaşın üzerinde iseler ayrı birer ilmühaber ve mürur tezkeresi çıkarmak zorundadırlar.[44]

Mürur tezkeresi edinebilmek için gerekli şartlardan biri olan ilmühaber ibrazı için Müslüman ve gayrimüslim ilmühaberlerinin önce muhtarlar ve ihtiyar meclisleriyle ikinci derecede ruhani reisler tarafından tasdik edilmeleri zorunlu sayılmıştır.[45] Dahiliye Islahat Komisyonu yazışmalarında, Osmanlı Devleti tebaasından Hristiyan yolculara mürur tezkeresi verilebilmesi için bağlı oldukları kilise ya da muhtarlıktan ilmühaber almış olmaları ve bu belgeye mezheplerinin yazılması gereği hatırlatılmaktadır. Ayrıca, taşra ahalisinden olup Dersaadet'e ya da başka yerlere gidip gelen şahıslar, tezkere ya da pasaportlarını kaybederlerse, bu belgeleri yeniden edinebilmeleri için kefil göstermeleri ya da geldikleri yer ile yazışılarak yeni belge düzenlenmesi gerekmektedir.[46] Amerika'dan pasaportsuz olarak İskenderiye'ye dönen Diyarbakırlı Mıgırdıç, kardeşi Oseb ve eşi (belgede eşinin adı geçmemektedir) buradan mürur tezkeresi alırlar ve tezkereleri ile Dersaadet üzerinden Diyarbakır'a geçerler. Bu kişilerin pasaportları olmamasına rağmen kefil gösterebildikleri için Diyarbakır'da kalmalarına izin verilir.[47] Başka bir örnekte, Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'den Dersaadet'e gitmek isteyen Ermenilere vekalethane mürur tezkeresi vermemiştir. Bu kişiler, Varna Tüccar Vekaleti'nin verdiği bilgiye göre, tezkeresiz ve pasaportsuz bir şekilde Dersaadet'e kabul olunmuşlardır. Zabtiye Nezareti, bu durumu çözmek için önceden Dersa-

---

43 *ŞD*, 2334/24, 12 B 1323 (12.09.1905).
44 *DH·MKT*, 2069/66, 2 N 1312 (14.04.1896).
45 *DH.MKT*, 1476/115, 28 R 1305 (12.01.1888).
46 *DH.TMIK.M*, 6/87, 29 Z 1313 (11.06.1896).
47 *DH·MKT*, 409/77, 17 S 1313 (09.08.1895).

adet ile ilgisi olan yani burada ikamet etmiş ve iyi halleri bilinenlere tezkere düzenlenebileceğini bildirmiştir.[48] Taşralı Ermenilere kefalet-i müteselsileye bağlanmaları kaydıyla mürur tezkeresi, pasaport verilmesi[49] uygulamalarında da kilit nokta kefalet yönteminin uygulanmasıdır.

Mürur tezkeresi edinmek için gerekli görülen ilk koşul kimliğin, devletin kabul ettiği biçimde ibraz edilmesidir. Bunun için gerekli görülen belgeler hala geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarının işlerliğine dayanmaktadır. Özellikle ilmühaber örneğinde görüleceği gibi devletin altyapısal aygıtları, bir yandan idari büroların ve işlemlerin çoğalması ile bürokrasinin genişlemesi ve işlevlerinin çoğalması çerçevesinde bürokratikleşmeye dayanırken bir yandan da geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarının işlemesine temel zemin olarak görülebilecek millet sistemine, yani dinî aidiyetlere dayanmaktadır. Nüfus daireleri tarafından bir yerden başka bir yere gidecek gayrimüslimlere verilecek mürur tezkerelerinin ve pasaportların mezhep hanelerine Hristiyan yerine, Ermeni ya da Rum ibaresi yazıldığında bundan vazgeçilerek Hristiyan tabiri yazılmasının taleb edilmesi ve uygulamaya bu yönde devam edilmesi,[50] idarenin millet sistemini temel alan uygulamadan vazgeçmediğini gösterir. Aslında millet sisteminin, idari sistemin sürdürülebilirliğini sağladığı yönünde bir yorumda bulunulabilir. Geleneksel sosyal kontrol mekanizmaları, modern idari düzenlemelerin uygulanabilmesi için idari ağın bir parçası gibi işlev görmektedir. Uygulamalara bakıldığında geleneksel mekanizmalar, altyapısal iktidarın millet sistemine kadar uzanan modern olmayan zemini olarak tartışılabilir. II. Abdülhamid döneminde hala sosyal kontrol mekanizmaları ve idari ağ tam anlamıyla anonimleşmemiştir. İdari anonimleşme, modern devletin tam anlamıyla modern altyapısal iktidar aygıtlarını da oluşturduğu anlamına gelmektedir. Bu dönemde devlet, bir yandan millet sistemini kullanarak kapsayıcı iktidarını hala kullandığını göstermekte bir yandan da bürokrasinin genişlemesi ve toplumsal süreçlerde etkin hale gelmesiyle despotik iktidarını güçlendirmektedir. Ancak uzun vadede kapsayıcı iktidarın devletin yeni faaliyet alanlarında yetersiz kalması, altyapısal iktidarın güçlenmesine yönelik politikaların etkin hale gelmesini doğuracaktır ve normatif pasifizasyonu sağlayacaktır. Dersaadet Limanı'na gelecek yolcuların pasaport ve mürur tezkerelerinin kontrolu için daha önce

---

48 *DH.TMIK.M*, 88/21, 18 S 1318 (17.06.1900).
49 *MV*, 95/31, 26 Z 1315 (18.05.1898).
50 *DH.MKT*, 378/37, 01 Z 1312 (26.05.1895).

hazırlanmış olan talimat layihasını, Mürur Nizamnamesi gereği yeniden tertip etmek üzere Dahiliye Nezareti içinde bir komisyon teşkili talebi[51] örneğinde de görülebileceği gibi devlet, seyahat iznine yönelik evrakların kontrolunu düzenlemek amacıyla yeni idari metinler hazırlamakta, bunları da bürokrasi içinde kurduğu komisyonlar eliyle yürütmektedir. Bürokrasi, bu durumda personel açısından yeni faaliyet alanlarını düzenleyebilecek bilgi ile donatılmış kişileri istihdam ederken aynı zamanda güvenlik meselesiyle doğrudan ilgili bir konuyu da teknikleştirmektedir. Bu tip teknikleştirmeler sayesinde de idarenin gündelik hayata müdahalesi artmaktadır.

2. Seyahatlerin İzlenmesi ve Düzenlenmesi

Mürur tezkeresi "vatandaşların ülke içindeki seyahatlerini izlemek" için kullanılan en temel araçtır. Devlet, vatandaşların seyahatlerini izlemekle kalmaz, "seyahatlerin düzenlenmesi"ni de mürur tezkeresi aracılığıyla yapar. Mürur tezkeresi seyahatlerin düzenlenmesi açısından farklı biçimlerde kullanılabilmektedir. 1896 senesinde Beyrut'a gelen Ermeniler ile ilgili yazışmalar, merkezin koyduğu yasaklar, yerelde bunların nasıl uygulandığı, mürur tezkeresi kullanımı, Ermenilerin hangi koşullarda tehdit olarak görülmedikleri ve komisyonun müdahale alanına ilişkin ipuçları barındırmaktadır. Beyrut'ta Ermeni nüfusunun az olduğu belirtilerek, vilayet kıyılarında Ermenilerin ikamet ettikleri yerlerde de yol olarak kullanılacak iskeleler olmadığı yazılmaktadır. Dolayısıyla dışarıdan gelen Ermenilerin kentteki iskele dışında, yerli Ermenilerin bulunduğu yerlere çıkma olasılıkları çok düşüktür. Yazışmalarda Beyrut'a gelen meskensiz Ermenilerden "serseri" diye bahsedilmekte ve "serseri Ermeniler"in memleketlerine gönderilmeleri fakat Dersaadet'e gelme niyeti olanların orada tutulması kararı[52] ve bunu takiben herkes gibi sanat ve ticaret ile uğraşan Ermenilerin de her yere gidebilecekleri yer almaktadır. Beyrut vilayeti, Dersaadet'e başka yerlerden gelen ya da başka iskelelere çıkmak için mürur tezkeresine sahip oldukları halde oraca kabul edilmeyip, Beyrut'ta kalmak isteyen Ermeniler olduğunu bildirmektedir. Kefalet ve nezaret altında tutulan bu Ermenilerin de bu haklarından yararlanabilmeleri gerektiğini belirtilerek Ermenilerin burada

---

51 *İ.HUS*, 45/10 Ş 1313 (25.01.1896).

52 *DH.TMIK.M*, 14/33, 06 R 1314 (14.09.1896) Belgenin kenarına kırmızı kalemle düşülen notta "açıkça söylendiğinden şimdiye kadar onun hükümlerini muhafaza etmeye dikkat etmek gerekirdi şu serserilerin" yazılmaktadır.

sayıca çoğalmalarının ille de mahzurlu olmadığı için geldikleri vapurla geri gönderilmelerinin usule aykırı bir uygulama olacağı ifade edilmiştir. Merkeze, Kıbrıs ve İskenderiye'deki "müztema-i hemşerileri"ne katılmalarının uygun olup olmayacağı konusunda fikir sorulmaktadır. Komisyondan gelen cevapta sanat ve ticaretle uğraşan herkesin ülke içinde dolaşması serbest olduğundan Beyrut'a gelen Ermenilerin sanat ve ticaretle uğraştıkları yönünde bir kanaat varsa, kendilerine engel olunmaması gerektiği bildirilmekteydi. Ancak "serseri" olanların ve "müfsit"lerin özel düzenlemelere ve daha önceki tebligata göre muamele edilmesi gerektiği kararı[53] Ermenilerin Osmanlı içindeki seyahatlerinde hangi unsurlara izin verildiğini göstermektedir. Bu olay, Ermenilerin hangi koşullarda tehdit olarak görülmedikleri, komisyonun müdahale alanı ve yasaklamaların yorumlanmalarına ilişkin birçok tartışma alanı açabilir.

Başka bir vak'ada Muş, Bitlis vesair ahalisinden olup 10 senedir aileleri ile birtlikte Pazarcık, Bilecik, Varna vesair yerlerde ikamet etmekte olan Ermenilerden bazıları memleketlerine geri dönmek amacıyla vekalethaneye müracaat etmişlerdir. Söz konusu kişiler mürur tezkerelerini tecdit ettirmedikleri için tezkerelerin süresi dolmuştur ve yeni tezkere talebinde bulunmuşlardır. Bu Ermenilerin bazıları, bulundukları yerlerdeki "mefâsidlerle" ilişki içindedirler ve bu sebepten dolayı kendilerine tezkere verilmemektedir. Bunun üzerine bu kişiler polis idaresine müracaat ederek Osmanlı tebaasından olduklarını gösteren şahadetname ibrazı ile taleplerinde ısrar etmektedirler. Bu kişilerden Papaz Artin veled-i Haruk'un başvurusu, "Ermeni müfsidleriyle" ilişkisi olduğu ve 8 senedir Pazarcık dışında "Ermeni müfsidleri" ile "ihtilat ve kesb-i marif etmiş olması" gerekçesiyle reddedilmiştir. Ancak bu kişilerin, adlarına yabancı devlet pasaportları çıkarmak yoluyla Osmanlı ülkesine girmeye çalışabilecekleri düşüncesiyle Varna'dan Dersaadet'e gelecek Ermenilerin pasaportlarında vekalethane vizesi yoksa girişlerine müsaade edilmemesi, polisin gerekli araştırmayı yapması ve Varna Tüccar Vekaleti'nin de bu durumu gözeterek işlem yapması kararlaştırılmıştır. Söz konusu durumun hiçbir şikayete konu olmaması için tüccar olanlara "hüsn-ü sûretle" muamele olunması, bu uygulama sırasında asla şiddet kullanılmaması öğütlenmiştir.[54]

---

53 *DH.TMIK.M*, 20/63, 19 Ca 1314 (26.10.1896).

54 *DH.MKT*,249/36, 16 Z 1311 (20.06.1894).

3. İstanbul'a Yönelik Düzenlemeler ve Uygulamalar

Mürur tezkeresi uygulamalarında göze çarpan hususlardan biri, düzenlemelerin ve uygulamaların genellikle İstanbul merkeze alınarak düşünülmüş olmasıdır. Söz konusu uygulamalar ve düzenlemeler iki gruba ayrılabilir. İlk gruptakiler İstanbul'a gelme niyetiyle yola çıkan şahıslara, ikinci gruptakiler ise İstanbul'daki bazı grupların İstanbul dışına gönderilmesine yönelik uygulamalardır. Mürur tezkeresi uygulamalarında en yaygın örüntü "İstanbul'a giriş çıkışlara getirilen kısıtlamalar"dır. Özellikle ayaklanma korkusunun, devletin tehdit algısındaki başat rolü göz önüne alındığında politik eylemler sonrasında İstanbul'a giriş çıkışlar belgelerde önemli meselelerden biri olarak ele alınmıştır. Bu konuda dikkat çeken noktalardan biri, sezonluk işçilere yönelik İstanbul'dan gönderilme kararlarıdır. İstanbul, her zaman işçi göçünü kendine çeken bir kent olmuştur.[55] Sezonluk işçiler, tarihsel bir süreklilik içinde İstanbul'un yönetimi söz konusu olduğunda her daim kontrol altında tutulması gereken bir grup olarak ele alınmıştır. Bunun iki temel nedeni vardır. İstanbul'a gelen sezonluk işçiler batıda kullanıldığı anlamıyla "tehlikeli sınıflar" olarak algılanmışlardır. Göçmenlik durumu alt sınıf olma durumuyla birleşince, kamu düzenini bozmaya meyyal bir grup olarak özel kurallara tabi tutulmuşlardır. 1903 tarihli bir belgede görülebileceği gibi bu kişilerin mürur tezkerelerine sahip olmaları yeterli değildir. Bu belgede, Vilayet-i Şahane'de seyahat eden arabacı ve yük hayvanları taşımacılık yapan makkarecilerin mürur tezkeresi olması ve kefalete bağlanmaları konusunda polis komiserliğine gönderilen tezkere hükümlerinin uygulanması talep edilmektedir.[56]

İkinci olarak, II. Abdülhamid döneminde bu algıya Avrupa'da eylemle propagandanın ortaya çıkardığı bombalı saldırılar, suikastlar gibi eylemlere ilişkin korku ile milliyetçiliklerin şehrin alt sınıfları nezdinde kabul görmesi korkusu da eklenmiştir. Tüm bunlar İstanbul'a giriş çıkışların mürur tezkeresi ile sıkı kontrol altına alınmasının, kamu düzenini sağlama hedefi dışında, olası politik eylemlere karşı bir tür önleme mekanizması olarak düşünüldüğüne işaret etmektedir.

İlk olarak, "İstanbul'a girişlere getirilen kısıtlamalar ve yasaklar" bu örüntüyü ispatlar niteliktedir. Bulgarların şehre girişine ilişkin olarak Selanik

---

55 İşçi göçünü çeken ve iten yerler kavramsallaştırması için bkz. Lucassen, "Migrant Labor in Europe", s. 5.

56 *ZB*, 466/75, 22 Te 1319 (04.08.1903).

bombalamasından sonraki senelerde güvenlik tedbirlerinin elden bırakılmaması, mürur tezkeresinin güvenlik politikaları önleyici uygulamalar içinde ele alındığını göstermektedir. 1905'te Bulgar "erbab-ı fesadı"nın Selanik şehrine karşı yeni bir suikast planladıkları ve söz konusu kişilerin Dersaadet'e gelme ihtimallerine karşı buna engel olunması ve hiçbir uygunsuzluğa meydan verilmemesi kararlaştırılmıştır.[57] 1906'da Sofya Bulgar Komitesi'nin arabacılardan oluşan bir komiteyi İstanbul'a göndererek "fesad" çıkaracakları bilgisi elde edilmiş ve bunun üzerine yazılan iradeye göre bu kişilerin Dersaadet'e girişlerinde herhangi bir uygunsuzluğa meydan verilmemesi uyarısı yapılmıştır.[58] Bulgar Kilisesi'nin açılışı için İstanbul dışından birçok kişinin İstanbul'a geleceği bilinmekle birlikte bir muhbirden alınan bilgi doğrultusunda bunların arasında karışıklık çıkarmak isteyen "erbab-ı fesad"dan kimseler de gelecektir. İstanbul'a gelecekler arasında "namuslu ve haysiyetli" kimseler de bulunacağı için herkesin şehre girmesini yasaklamak doğru bulunmamıştır. Bu sebeple zabtiye, uygunsuzluk çıkarma amacında olanların şehre girişini engellemekle, engelleyemiyorsa bir uygunsuzluğa karşı tüm önlemleri alarak karışıklık çıkmasına izin vermemekle ve asayişin devamını sağlamakla görevlidir.[59] Güvenliğe ilişkin idarenin aldığı tedbirler, olağanüstü hal durumu tedbirleri gibi de okunabilir. Böylesi bir okumanın sonuçlarından biri, olağanüstü durumun gündelik olanın içine yerleştirildiğini göstermesidir. Olağanüstü durumun gündelik olanın içine yerleştirilmesi kriz durumunun sıradanlaşması anlamına gelmektedir. Böylelikle, devletin bekası sorununa yönelik olarak alınan olağanüstü önlemler de sıradanlaşır.[60]

İkinci olarak, "İstanbul'dan gönderilen unsurlara ilişkin uygulamalar" vardır. Burada en önemli kriterler "kişinin bir işte istihdam edilip edilmediği" ve "fesad olup olmadığı"dır. İstanbul'daki işsiz güçsüz takımının memleketlerine gönderilmeleri için çok sayıda karar vardır. Dersaadet'te bulunan başıboş Ermenilerin memleketlerine iadesi ve taşradan gelecek serserilerin de şehre girişlerine meydan verilmemesi,[61] işsiz güçsüz serseri takımından olan

---

57 *ZB*, 31/5, 12 Ni 1321 (25.04.1905).

58 *ZB*, 31/15, 26 A 1322 (08.09.1906).

59 *ZB*, 30/12, 24 Ni 1314 (06.05.1898).

60 Günümüzde böylesi bir sıradanlaşmanın en basit örneklerinden biri üniversite ve alışveriş merkezlerindeki dijital güvenlik kapılarıdır.

61 *İ.HUS*, 42/ 71313/R-85, 19 R 1313 (04.10.1895).

kimselere İstanbul'a geliş izni verilmemesi,[62] başka tarihli iki belgede benzer şekilde zikredilen işsiz, sanatsız, serseri, sabıkalı Ermenilerin Dersaadet'ten ihracı kararı, önceki sene meydana gelen hadise olarak ifade edilen Osmanlı Bankası Baskını'ndan dolayı haklarında araştırma yapılan ve Dersaadet'ten gönderilen hallerinden şüphe edilen serseri Ermenilerin tard ve tedibi,[63] hanlarda ve otellerde toplanan Ermenilerin memleketlerine iadeleri ile taşradan gelecek serserilerin de girişlerinin yasaklanması için bir karar çıkarılması,[64] işsiz ve maaşsız kaldıklarından Dersaadet'te kalmaları mahzurlu olan şahısların kendilerine verilecek pasaportlara ya da tezkerelere "Dersaadet'e dönmemek üzere verildi" ifadesi yazılarak Dersaadet haricinde Osmanlı içinde bir yere gitmelerine ya da yurtdışına çıkmalarına engel olunmaması ve sanat ya da ticaret için Dersaadet'ten ayrılanların evraklarına böyle bir ifade yazılmaması,[65] Dersaadet Limanı'nda bulunan Ermeni kayıkçılardan bazı şüpheli ve sabıkalıların Dersaadet'e dönmemek üzere Sakız, Midilli ve Rodos'a gönderilmeleri[66] gibi uygulamalar merkezin hangi temelde bu insanları İstanbul'dan göndermek istediğini göstermektedir.[67]

Alman imparatorunun Dersaadet'e gelmesi birçok ihbarı ve komplo teorisini de beraberinde getirmiştir. Bunların neticesinde şehirde olağanüstü önlemler alınmıştır. Galata'da birçok kişi "serseri" olmak sebebiyle tutuklanmış ve daha sonra da memleketlerine gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.[68] Ermeni Komitesi'nin Alman imparatoruna Dersaadet'te suikast girişiminde bulunacağı[69] ya da Washington Sefareti'nden alınan bilgiye göre Korbaşoğlu Minas isimli Ermeni'nin Almanya imparatorunun geçeceği yol üzerine

---

62 *DH.TMIK.M*, 5/14, 09 Z 1313 (22.05.1896).

63 *Y.A.RES*, 88/ 41, 21 Ra 1315 (20.08.1897) Bu belgede gönderilme kararında yine en belirleyici unsur olarak Patrikhane nezdinde kefalet-i müteselsileye bağlanmış olmak gelmektedir. Bu üç belge ile aynı içerikte farklı tarihlerde çok sayıda belge bulunmaktadır.

64 *İ.DH*, 1327/1313/R-63, 19 R 1313(04.10.1895).

65 *BEO*, 2249/168648, 19 L 1321 (07.01.1904).

66 *ZB*, 413/88, 04 Ma 1322 (17.04.1906).

67 İşsiz, güçsüz, serseri takımından olanlara ilişkin uygulamaların dönemin sosyal politikaları ekseninde ele alındığı bir kaynak için bkz. Özbek, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet*, ayrıca İstanbul'dan gönderilme kararlarının tarihsel devamlılığı için bkz. 1.bölüm, s. 5.

68 *DH.MKT*, 2136/32, 05 B 1316 (20.11.1898).

69 *HR.SYS*, 2862/24, 04.10.1898.

bir bomba yerleştirmek amacıyla rahip kıyafeti ile Dersaadet'e geldiği[70] yine Washington Sefareti'nden alınan bilgiye göre Ermeni Komitesi'nin Almanya İmparatoru'na bir istidaname takdimi ve imparatorun İstanbul'da kaldığı süre içinde bir olay çıkarma kararında oldukları[71] gibi istihbarat bilgileri şehre girişlerin kısıtlandırılmasının dışında, şehirdeki alt sınıfların tutuklanmalarına kadar varan önlemleri de beraberinde getirmiştir.

Devlet tarafından mürur tezkeresinin önleyicilik işlevi çok daha geniş bir şekilde kullanılmış, "seyahatlerin düzenlenmesi" işlevi göz önünde tutularak, politik konjonktür ile birlikte devlet nezdinde "fesad" olarak yaftalanan gruplara ilişkin özel uygulamaların oluşmasına zemin oluşturmuştur. Dersaadet'te olup mürur tezkeresine tabi olmayan yerlere gidecek Ermenilerin bulundukları yerlerdeki polis komiserliklerinden neden gittiklerini açıklayan bir ilmühaber almaları düzenlemesi[72] devletin politik açıdan tehdit olarak gördüğü unsurlara ilişkin farklı düzenlemeler getirdiğini göstermektedir. Hikmet-i hükümet için kanun üstünlüğü değil, devletin bekası önceliklidir. Bu noktada devlet elitlerinin kimi tehdit olarak gördüğü yapılan düzenlemelerin kimi hedef aldığını da göstermektedir. Bu düzenleme, Çatalca, Yalova, Karamürsel, Şile, Silivri ve Büyükçekmece'den Dersaadet'e gelecek Ermeniler için yapılmıştır. Aynı şekilde, Dersaadet'ten bu yerlere giden Ermenilerin ilmühaber almadan yolculuk yapmaları zabtiye tarafından uygunsuz bulunmuş ve bu Ermenilerin de yerel polis komiserliklerinden ilmühaber almaları gerekli görülmüştür. İlmühaber burada mürur tezkeresi gibi bir işleve sahiptir çünkü üzerinde sahip olan kişinin nereye gideceği, kaç gün kalacağı, ne için gittiği ve dönüş tarihleri gibi bilgiler kaymakamlık ya da mutasarrıflık onayı ile birlikte yazmak zorundadır. Resmi Damga Kanunu'nun 27. maddesinin 17 numarasında[73] bir vilayet dahilinde seyahat etmek için hazırlanan ilmühaberlerde pul zorunluluğu olmaması nedeniyle puldan muaf olarak kullanılabilecektir.[74] Bu düzenleme güvenliğe ilişkin olağanüstü duruma işaret ederken, idari işlemin daha rafine bir hal aldığını da göstermektedir. 1899 senesinde, geçimlerini amelelik ve rençberlikle sağlayan Ermenilerin Dersaadet'e gelmelerine izin verilmiş olmasına rağmen merkez, bu gibi kişi-

70 *HR.SYS*, 2862/27, 03.10.1898.
71 *HR.SYS*, 2862/26, 08.10.1898.
72 *ZB*, 374/1, 25 H 1322 (8.07.1906).
73 Bkz. *Düstur*, 1. Tertip, cilt 3, s. 302.
74 *ZB*, 71/82, 30 T 1322 (12.11.1906).

lerin İstanbul'da toplanmayı amaçladıklarını düşünmektedir. Bu gerekçeyle, Dersaadet'e gelmek isteyen Ermenilere ruhsat verilmemesi tüm birimlere duyurulur. Devlet elitleri, devletin bekasına ilişkin kaygılarıyla kimin tehdit olduğunu tanımlarken, tehdit unsurlarına ilişkin idarenin tüm aygıtlarını kullanarak yeni uygulamalar getirmektedir. Bu uygulamalar bir yandan idari iktidarın faaliyet alanına işaret ederken, bir yandan da bu faaliyet alanının özellikle alt sınıfları dışlayan, yaftalayan pratikler üzerinden şekillenmesine sebep olmaktadır.

4. İstenmeyen Unsurlardan Kurtulma

Mürur tezkeresinin bir başka işlevi "istenmeyen unsurlardan kurtulma"dır. 29 Nisan 1903'te Selanik Osmanlı Bankası bombalamasından sonra 9 Aralık 1903'te dışarıdan gelen ya da Osmanlı'dan yabancı ülkelere giden "Bulgar erbab-ı fesadı"nın tezkereleri ve pasaportlarının kontrolunun gereğince yapılmasına yönelik olarak Edirne, Kosova ve Yanya vilayetlerine yazı gönderilmiştir.[75] Yapılan tahkikatlardan birinde Bulgar komiteleri mensuplarının sahte pasaportlarla hareket ettikleri ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Dersaadet'e pasaport ve mürur tezkeresi verilirken tahkikat yapılması için Manastır, Kosova, Debre ve İpek mutasarrıflıklarına telgraf çekilmesi kararlaştırılmıştır.[76] 1903 senesindeki bir başka yazışmada Bulgar komitecilerin Dersaadet'te Selanik bombalamasına benzer bir eylemde bulunacakları istihbaratı alınmasının üzerine, Bulgarlara yönelik güvenlik önlemleri tekrar ele alınmıştır. İlk olarak, Bulgar Eksharlığı'ndan Dersaadet'teki Bulgarlar içinde "kefalet ve beyan-ı emniyet" edemeyeceği Bulgarların İstanbul'dan çıkarılması istenmiş, kefalet altında bulunan ve güvenli olanlarınsa kalması kararlaştırılmıştır. Güvenli olmayan kişilerin isimlerinin Bulgar Eksharlığı tarafından hükümete sunulması talep edilmektedir. Eksharlık tarafından söz konusu teşebbüsün içinde olduğundan şüphe duyulan ve bundan önce de İstanbul'da "efkâr-ı mefsedetkeranesi" bilinen Bulgar gemicileri kendilerine nasihat edilerek memleketlerine geri gönderilmişlerdir. Böylelikle İstanbul'da, Osmanlı tebaasından olup da komiteye üye olan kimse kalmamıştır. Ancak buna rağmen "Bulgar erbab-ı fesadı"ndan kimselerin İstanbul'da olduklarına dair söylentiler devam etmektedir. Bu sebeple Eksharlık temsilcisine göre, İstanbul'da bulunan ve ekserisi amele olan ve işgüçleriyle meşgul fakir Bul-

75 *BEO*, 2232/167348, 30 N 1321 (09.12.1903).
76 *TFR.I.UM*, 4/349, 19 Za 1321 (06.02.1904).

garların içinde de araştırma yapmak gerekmektedir. Ayrıca Bulgar tüccar ve esnafından komiteye üye olanlar olabileceğinden olanlara ilişkin de tahkikat yapmak gerekmektedir.[77] Bu yazışmaya dayanarak anlaşılan mürur tezkeresinin tek başına yeterli olmadığı ve millet sistemine dayanan bir kefalet sistemi ile birlikte ele alındığında devletin nüfuz alanına ilişkin daha geniş bir yorumlama alanı sunduğu söylenebilir.

5. Limanlar ve Kontrol Noktaları

İstanbul'a gelme niyetiyle yola çıkan şahıslara yönelik uygulamalar için özellikle "limanlardaki kontrollar" önemli görülmektedir. İskelelere çıkacak tezkeresiz yolcuların yakalanarak Mürur Nizamnamesi'ne uygun muamele yapılması önemle üzerinde durulan hususlardan biridir.[78] Örneğin, Dersaadet'e ulaşmak üzere rençber ve hamal gibi birçok halkın Trabzon'a geldiği, bunların arasında birtakım Ermenilerin bulunması muhtemel olduğundan söz konusu kişilerin Trabzon'a gelmelerine bile izin verilmeyerek bulundukları yerlerden hemen memleket ve köylerine iadeleriyle, birtakım serserilerin Dersaadet'e gelmelerine mani olunması belirtilmiştir.[79] Aynı olay üzerine yapılan başka bir yazışmada, gelenlerin büyük bir kısmının mürur tezkereleri ve Tezkere-i Osmaniyyelerinin olmadığı ve bu kişilerin hallerinin şüpheli görüldüğü belirtilmiştir. Bu kişilerin Trabzon'a gelmelerine bile engel olunması ve eğer Dersaadet'e gelirlerse hemen memleketlerine geri gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Oradan gelen vapurlarda tezkeresiz ve serseri kişiler bulunursa hangi iskelelerden vapura girdikleri tespit edilerek görevli memur hakkında cezai işlem başlatılacağı bildirilmiştir. Trabzon ve Kastamonu vilayetlerine ve Sinop mutasarrıflıklarına İnebolu, Bartın ve Ereğli kaymakamlıklarına bu konuda telgrafla bilgi verilmesi ve eğer Dersaadet'e bu yolla "serseriler" gelecek olursa hemen memleketlerine ya da Trabzon'a geri gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.[80] Çoğu, kötü ekonomik koşullar sebebiyle iş bulmak için göç etmeye çalışan ve büyük bir kısmı köylü olan bu kişiler için devlet, ziraat sandıkları kurma sözü vermiştir.[81] İşsiz güçsüz serse-

77 *Y.A.HUS*, 448/77, 21 S 1321 (19.05.1903).
78 *ZB*, 589/48, 27 Ma 1322 (09.04.1906).
79 *İ.HUS*, 29/1312/Ra 081, 25 Ra 1312 (26.09.1894).
80 *BEO*, 483/36200, 26 Ra 1312 (16.09.1894).
81 *İ.HUS*, 1312-Ra-25/81, 25 Ra 1312 (26.10.1896)' den aktaran Florian Riedler, "Armenian Labour Migration to İstanbul and the Migration Crisis of the 1890's",

ri takımının Dersaadet'e gelmelerini engellemek için sahili olan vilayetlerde gerekli tedbirlerin alınması ile zararlı ve meçhul kimselere tezkere verilmemesine dikkat edilmesi kararı da bu çerçevede ele alınmalıdır.[82] Samsun'da bulunan ve "ayak takımından olan Ermeniler" ile bu gibi sair "serseri"lerin Dersaadet'e girişlerine engel olunması da benzer bir karardır.[83]

Benzer başka bir vak'aya Mersin Limanı'nda da rastlanmaktadır. Mersin Limanı için yapılan yazışmalarda mürur tezkeresi kontrolunun ötesinde, Mersin İskele Komisyonu'ndan, yolculardan şüpheli görülenler ve Ermeniler hakkında mahalli idarelere sorularak tahkikat yapma uygulamasına başlanmasının istenmesi Osmanlı ülkesindeki coğrafi hareketliliği kontrol etmede mürur tezkeresi kontrollarının yeterli görülmediğini göstermektedir.[84] Mersin İskele Komisyonu, yolcuların hepsi hakkında önce mahalli idarelerden bilgi alıp sonra da vilayete haber vermektedir. Ancak bu, zabtiye için birtakım karışıklıklara sebep olur. Komisyonun her yolcu için değil ama şüpheli olan Ermeni ve serseriler için tahkikat amacıyla mahalli hükümetlere sorması gerekmektedir.[85] Liman komisyonları ile merkez, bilgi toplama ve depolama işlemlerini gerçekleştirirken oluşturulan idari ağ ile devletin altyapısal iktidarını da pekiştirmektedirler. Ancak burada devletin yaptırmaya çalıştığı tahkikatların, aracıları içeren sosyal kontrol mekanizmalarına dayanıyor oluşu, devletin hala kapsayıcı iktidarını kullandığını, hatta kullanmak zorunda kaldığını göstermektedir. Çünkü hala merkezî idari birimler, tüm ülke coğrafyasına yayılarak devletin tebaasını oluşturan bireylere nüfuz edebilecek kadar güçlü değildir. Dolayısıyla altyapısal iktidarının kapasite sorununu, kapsayıcı iktidarını oluşturan ağlar ile çözmeye çalışmaktadır.

Her iki örnekte de ekonomik sebeplerle ya da güvenlik sebepleriyle İstanbul'a gelmeye çalışanlar alt sınıflardır. Devletin tavrı ise İstanbul'a ihtiyaç duyulandan fazla insan almamak ve 1890'lardan itibaren özellikle de 1895 ertesi güvenlik politikalarının da sertleşmesi ile birlikte, güvenlik zaafına meydan vermemek için sezonluk ya da daimi göçü önlemeğe yönelik-

---

The City in the Ottoman Empire Migration and the Making of Urban Modernity, ed. Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi, Florian Rielder, Routledge, London and New York, 2011, s. 165.

82 *DH.TMIK.M*, 4/41, 03 Z 1313 (16.05.1896).

83 *İ.HUS*, 42/1313/R-13, 21 R 1313 (10.10.1895).

84 *DH.TMIK.M*, 23/42, 22 C 1314 (28.11.1896).

85 *DH.TMIK.M*, 23/42, 22 C 1314 (29.10.1896).

tir. Göçü engellemeye yönelik politikalar İstanbul'a ilişkin nüfus politikası ve ev göçü yasakları ile birlikte okunmalıdır. Erzurum'un Refahiye kazasına bağlı bir karyeden Arten kızı Nazeli, Beşiktaş'ta ikamet eden eşi Markar'ı görmek amacıyla İstanbul'a gelmek için Patrikhane üzerinden Zabtiye Nezareti'nden izin istemektedir. Zabtiye Nezareti'nin bu konuya ilişkin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıya cevaben İstanbul'da çalışan taşralıların sıla için memleketlerine gitme izni alabilmeleri sebebiyle Nazeli'nin İstanbul'a gelmesi uygun bulunmamış ve Ermenilerin Dersaadet'te toplanmalarının önlenmesi amacıyla Dersaadet'e ev göçünün yasaklandığı hatırlatılmıştır.[86]

Güvenlik zaafına meydan vermemek için idari işlemlerde de farklılaşmalar olmaktadır. Samsun İskelesi'nden vapurlara binen yolcuların pasaport ve mürur tezkerelerinin liman komisyonu tarafından mühürlenmesi, belgenin iskele komisyonunca görüldüğünü gösterdiğinden, Dahiliye Islahat Komisyonu tarafından bu yönde uygulamalara onay verilmiştir.[87] Böylelikle mühür, bir idari işlem olarak bürolar arası iletişimi sağlayan bir araç haline gelmiştir. Liman komisyonları merkezî idarenin kolları gibi çalıştıklarından bu anlamda önemli birimlerdir. İskelelere çıkacak tezkeresiz yolcular hakkında Mürur Nizamnamesi'nce işlem yapılması[88] gibi uygulamalarda idari zincirin ilk halkasını polis ve liman komisyonları oluşturmaktadır.

Denizden girişlerin kontrol edilebilmesi için posta vapurlarının gece -akşam ezanından sonra- limana yanaşmaları yasaklanmış ve bu konu ile ilgili sorunların Dersaadet Liman Başkanlığı'ndan vilayet liman başkanlıkları arasında yazışmalarla çözülmesi tercih edilmişse de her iskelede farklı memurların farklı düşünce ve eylemlerle hareket ediyor oluşu konsoloslar tarafından bir şikayet konusu haline gelmiştir. Bu nedenle Trabzon valisi konuyu açıklığa kavuşturmak amacıyla Dahiliye Nezaretine bu uygulamanın yumuşatılmasını talep eden bir yazı göndermiştir.[89]

Bir başka önemli nokta, İstanbul'a giriş çıkışların kontrol noktalarından yapılmaması meselesidir. Özellikle deniz yoluyla İstanbul'a gelip "kontrol noktaları dışında kalan yerlerden şehre giriş yapmak" tezkeresiz kişiler için en çok tercih edilen yöntemlerden biridir. Bunun temel sebebi, altyapısal iktidar aygıtlarının yetersizliğidir. Devlet iktidarı henüz nüfuz edici bir hal

---

86 *ZB*, 20/26, 18 E 1322 (01.10.1906).
87 *DH.TMIK.M*, 26/74, 17 Ş 1314 (21.01.1897).
88 *ZB*, 589/48, 27 Ma 1322 (09.04.1906).
89 *DH.TMIK.M*, 26/44, 12 Ş 1314 (16.01.1897).

almadığından emirler ve yasaklar çerçevesinde oluşturduğu düzenlemeleri uygulayarak otoriter iktidarını kullanmaya çalışmaktadır. Bunlar da yetersiz kaldığında, tekrar kontrol etmek üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu duruma ilişkin bir belgede, İstanbul'a deniz yolu ile giren "Ermeni fesadesi ve başıboş serserilerin" engellenmesi için Tersane-i Amire tarafından Zabıta İdaresi'ne yeterli istimbot ve sandal verilmesi gerektiği kararı yazılmıştır.[90] Ancak açıktır ki bu karar uygulansa bile kontrolu sağlamak zordur. Bunun temel sebebi teknoloji ve personel sınırlılığıdır.

6. Nüfusun Kontrolu ve İstatistik

Mürur tezkeresi altyapısal iktidar aygıtlarından biri olarak düşünüldüğünde devletin kendi "nüfusunu izleyebilmesine ve istatistik tutabilmesine" olanak sağlar. Devletin nüfusu izleme ve istatistik tutma işlevini üstlenmesi nüfusu yönetmek için önemli bir araç olmakla birlikte güvenliğe ilişkin kriz durumlarında da uygulayacağı politikaların biçimlenmesini sağlayan en önemli veritabanıdır. 12.07.1902 tarihinde Sadaret, Ermeniler arasında hareketlenmeler olduğuna dair birtakım söylentileri, Anadolu'dan "amele" olarak çok sayıda Ermeni'nin geleceği bilgisini, Narlıkapı Kilisesi'nde yapılacak bir toplantının istihbaratı ile birlikte yorumlayarak tüm bunlar ile ilgili gerekli tedbirlerin alınmasını Dahiliye Nezareti'ne yazmıştır.[91] Sadaret, İstanbul'a girişlerin biçim ve derecesine, kilisede toplanacakların isim ve sıfatlarına, taşradan gelen ve rençberlik ve benzeri işlerde çalışmak için İstanbul'da bulunan Ermenilerin İstanbul için ihtiyaç duyulandan fazla olup olmadığına yönelik Sadaret'e ve Dahiliye Nezareti'ne bilgi verilmesini talep etmektedir. Sadaret'e göre, sezonluk işçi olarak gelen Ermenilerin nüfus miktarını bilebilir durumda olmalarına rağmen ne Zabtiye Nezareti'nden ne de Şehremaneti'nden şimdiye kadar tebligat yapılmaması sebebiyle hemen tedbir almak mümkün olmamıştır. Bu nedenden dolayı Sadaret, Zabtiye Nezareti'nden ve Şehremaneti'nden şimdiye dek topladıkları bilgilerden ve gözetlemelerden bu tip bilgileri ve söz konusu toplantıya gideceklerin bir listesini istemektedir. İstediği bilginin günlük vukuat olmadığını, ama bu tip bilgilerin asayiş ve memleket emniyetini ilgilendiren konularda böyle önemli

90 *DH.TMIK.M*, 14/54, 07 R 1314 (15.09.1896).

91 *A.MKT.MHM*, 634/15, 6 R 1320 (12.07.1902) içinde Sadaret Mektûbî Kaleminden Dahiliye Nezareti Celilesine 6 R 1320 (09.10.1902).

olaylar olmadan önce, tedbir almak için, Bab-ı Ali'ye bildirmenin gerekli olduğunu hatırlatmaktadır. Sadaret'in bu uyarı ve şikayetleri gözetleme teknikleri ile elde edilmiş bilgilerin yönetme pratiği içinde kullanılmasını sağlamak amacıyla yaptığı gözden kaçmamalıdır. Bilginin şifrelenmesi ve depolanması tek başına yeterli değildir. Bürokrasinin kayıt alma kapasitesinin artması altyapısal iktidarın oluştuğu zemin olmakla birlikte, gündelik hayatın kontrol edilebilmesi için bu kayıtların önem sıraları gözetilerek ayrıştırılmaları ya da önemli görüldükleri zaman bu kayıtlara kolayca ulaşabilmek gerekmektedir. Dolayısıyla şifreleme işi birkaç basamaklı olarak ele alınmalıdır. Ancak bu şekilde, içgüvenliğe ilişkin olarak çizilen stratejiler işlevselleşecektir. Hatta içgüvenlik stratejilerinin oluşturulmaları da buna bağlıdır.

Aynı yazışmada Sadaret, ibadetlerini gerçekleştirmek amacıyla ibadethanelere gitmenin olağan olduğunu ama kiliselerin politika tartışmalarının yapıldığı mekanlara dönüşmesinin hükümet açısından asayiş için zararlı görüldüğünü belirtmektedir. Böylesi bir duruma engel olmak için Adliye Nezareti'ne bağlı Mezhep Müdürlüğü Mutasarrıfi'nın Ermeni Patrikliği ile haber alınan toplantı yapılmadan önce bu meseleyi bildirmesi gerekli görülmüştür. İdare, şifrelenen bilginin koordinasyonu meselesinin önemini fark etmiş ve buna göre bir müdahale alanı çizmeye çalışmıştır. Söz konusu müdahale alanı aynı zamanda, devlet tarafından tanımlanan kamusal alanın da sınırlarını göstermektedir. Kilisede "kabiliyetli ve doğruyu söyler" sivil memurlar görevlendirerek toplantının amacı hakkında bilgi toplamak ve kilise dışında da asayişin zedelenmemesi için hafiye bulundurmak gereğinin Sadaret, Dahiliye ve Zabtiye nezaretleri tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Zabtiye Nezareti, Hınçak Örgütü içindeki bölünmenin yerini ittifaka bırakma ve Osmanlı ülkesinde yeni eylemlere kalkışma olasılığını incelemiştir. Aynı komite tarafından Amerikan pasaportlu bir Ermeni'nin İzmir'e giderek orada bazı Ermenilere tehditnameler dağıtması ve bu kişiyi tutuklayan polis memurlarının ertesi gün başka bir Ermeni tarafından bıçaklanarak öldürülmesi olayı dışında zabtiyenin elinde başka bir bilgi yoktur. Zabtiye her an asayişi sağlamaya hazır olmak zorundadır. Zabtiye, yurt dışındaki Ermeni komitelerinin propaganda ve tahriklere devam ettiklerini belirtir fakat Osmanlı içindeki Ermenilerin bir ayaklanmaya kalkışmaları tahkikata göre beklenen bir durum değildir. Ancak yine de her duruma göre tüm tedbirlerin alınmasına devam edilmiştir. Dersaadet'te "ayaktakımından olan Ermeniler"in nüfuslarının çoğalması, girişlerinin ve mürurlarının

serbest bırakılması amacıyla ortaya çıkan teşebbüslere dikkat edilmektedir. Devlet elitlerine göre, "ayaktakımından Ermeniler" ayaklanmalarda araç olarak kullanıldıklarından, bunların nüfuslarının artması zararlı bulunmuştur. Dersaadet'teki son Ermeni olaylarından sonra Şehremaneti verilerine göre Dersaadet'te ticaret ve sanatla uğraşanlar ve diğer esnaf dışında taşralı olarak altı bin kadar Ermeni bulunmakdadır. Ve bu miktar Dersaadet'in sanat ve ticaretlerine ne kadar müsait olduğuna kanıttır.[92]

Söz konusu toplantı, adı geçen kilisede her iki-üç senede bir yapılan meclis azası seçimidir. Seçime katılacaklar bu hakka sahip olan ve kilisenin ruhani idaresinde bulunan kişilerdir. Bu kişiler birer ikişer kiliseye gelip oylarını bir varakaya yazarak kilisede bulunan kutuya atmaktadırlar. Bu varakaların kapalı pusulaları sonra açılarak sonuç belirlenmektedir. Bu işlemler sırasında seçim dışında hiçbir şey konuşulmadığı orada bulunan sivil ve lisana aşina memurlar ve müfettişin verdiği rapordan anlaşılmaktadır. Seçmenler içinde "su'i hal" sahibi yani kötü halli kimse varsa bildirileceği eklenmiş ve toplantının başka bir amaca yönelik olmadığı bildirilmiştir.[93] Kilise azasına seçilmiş yedi kişinin isimleri ve bunlar hakkında tahkikat yapılarak aralarında kötü halli kimse olup olmadığının araştırılması istenmiştir.[94] Ermenilerin Dersaadet'te uygunsuzluk çıkaracaklarına ilişkin söylentinin asılsız olduğu ve Şehremaneti verilerine göre Dersaadet'te Ermenilerin nüfuslarının artmasına engel olmak için mürur ve uburlarının (geçme) sınırlandırılması gereği de bildirilmiştir.[95] Tüm bu yazışmalar alt sınıf Ermenilere ilişkin devlet elitlerinin algısını da göstermektedir. Her an ihtilal aracı olabilecek bu gruba karşı, seyahat izinleri ve yasaklamalarını düzenleyen mürur tezkeresi dışında kullanılan altyapısal iktidar aygıtı hiç şüphesiz geniş takdir yetkisi ve etki alanı ile polistir.

Merkez serseri, şüpheli ya da fesad olarak nitelendirdiği bu kişileri yalnızca Dersaadet'ten uzaklaştırmakla kalmaz aynı zamanda bunlara ilişkin kayıtlar da tutar.[96] Özellikle sezonluk işçilere ilişkin en çarpıcı örnek Dersaadet'e gelip hamal, amele ve buna benzer işlerde çalışan Ermenilerin bir defterde

---

92 Bab-ı Ali Daire-i Umur-u Dahiliye Tesri-i Muamelat Komisyonu'ndan Sadarete 15 Ağustos 1318 *a.b.* içinde.

93 Nazır-ı Umur-ı Dahiliye'den Sadarete, 6 Temmuz 318 *a.b.* içinde.

94 Zabtiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 30 Haziran 318, *a.b.* içinde.

95 Sadaretten Dahiliyeye, 15 Ağustos 318, *a.b.* içinde.

96 Zabıtaca memleketlerine gönderilen serseri Ermenilerin listesi için bkz. *Y.PRK.ZB*, 18/34, 25 Ra 1314 (03.09.1896).

kayıtlarının tutulması örneğidir.[97] Benzer bir amaçla İstanbul'daki "serseri Ermeniler"in durumlarının soruşturulması için Dahiliye müsteşarının başkanlığında bir komisyon kurulmuş, daha sonra bu komisyonun görevleri Zabtiye Nezareti'ne aktarılmıştır.[98] Komisyon-ı Mahsusa aracılığıyla 1312 senesi Teşrinisanisinin son haftasında ticaret, ziyaret, tedavi, tahsil amacıyla Memalik-i Şahane ya da ecnebiyeye gitmek için -Romanya olmadığı belirtiliyor- başvuran Ermenileri gösteren ve zabtiye tarafından hazırlanan cetvel,[99] 1312 Teşrinisani başlangıcından sonuna kadar bir ay zarfında İskenderun'a karadan ve denizden gelip giden Ermenilerin sayısını, geldikleri ve gittikleri yerleri gösteren cetvel,[100] yine Komisyon-ı Mahsusaca Dersaadet'e gelen hamal, amele ve benzeri işlerde çalışan Ermenilerin isimlerini gösteren defterin hazırlanıp gönderilmesi,[101] Eyalet-i Mümtaze ve yurtdışına gitmek üzere 8-14 Kanunisani tarihleri arasında Komisyon-ı Mahsusaya başvurarak mürur tezkeresi ve pasaport alanların listesi,[102] Dersaadet'e gidip gelenlerin isimleri,[103] Memalik-i Şahane dahilinde ticaret, ziyaret, tedavi, tahsil için gelmek arzusuyla müracaat eden Ermeni, Ermeni Katolik ve Protestan miktarını gösteren cetvel ve mürur tezkeresi ya da pasaport ile ticaret için gelmiş ve avdet eylemiş olanların listesi,[104] Dersaadet'ten taşraya gönderilmiş Ermenilerin zabtiye tarafından hazırlanan isim ve şöhretlerini gösteren defter ile Dersaadet'te bulunduğu belirlenen serserilerin kayıtlarının gönderilmesi,[105] Komisyon-ı Mahsusaca Dersaadet'e gelen hamal, amele ve benzeri Ermenilere ait bir defterin düzenlenip gönderilmesi[106] gibi örnekler merkezin Komisyon-ı Mahsusa aracılığıyla düzenli bir biçimde tuttuğu kayıtları örnekler niteliktedir. Serseri ve yabancı oldukları gerekçeleriyle sürgün edilen kişilerin isim, şöhret ve sanatlarıyla ne gibi kötülükler yaptıklarının vilayetlerden Dahiliye Nezareti'ne gönderilmesi talebi[107] de bu çerçevede ele alınabilir.

---

97 *ZB*, 30/26, 21 My 1316 (03.06.1900).
98 *İ.ZB*, 1/1314 B 1, 01 B 1314 (06.12.1896).
99 *DH.TMIK.M*, 26/58, 15 Ş 1314 (19.01.1897).
100 *DH.TMIK.M*, 26/4, 1 Ş 1314 (05.01.1897).
101 *DH.MKT*, 2355/57, 6 S 1318 (05.06.1900).
102 *DH.TMIK.M*, 27/39, 29 Ş 1312 (24.02.1895).
103 *Y.PRK.ZB*, 24/30, 18 N 1317 (01.05.1901).
104 *Y.PRK.KOM*, 9/22, 01 Ş 1314 (05.01.1897).
105 *DH.TMIK.M*, 70/43, 10 M 1317 (21.05.1899).
106 *DH.MKT*, 2355/57, 6 S 1318 (05.06.1900).
107 *DH.MKT*, 2063/10, 27 Z 1310 (11.07.1893).

7. Yabancıların Seyahatlerinin Kontrolu

Limanlardaki uygulamalardan biri de "yabancı tebaalı kişilerin mürur tezkeresi" alma zorunluluklarına dairdir. Mürur tezkeresi ile devlet, "yabancıların ülke içindeki seyahatlerini kontrol edebilecek, düzenleyebilecektir." Memalik-i Şahane'ye dışarıdan gelen ecnebiler pasaportlarının yanında mürur tezkeresi de almak zorundadırlar. Hariciye Nezareti maiyetinde olan fakat Zabtiye Nezareti eliyle yürütülen pasaport kalemleri, "Pasaport Kalemleri Nizamname Layihası"na göre yurtdışına çıkacaklara pasaport düzenlemenin yanında, yurtdışından gelen yabancı tebaalılara mürur tezkeresi düzenleme görevini de yerine getirmekle sorumludular.[108] Söz konusu layiha ile Memalik-i Şahane'ye gelmek ve ülke içinde seyahat etmek isteyen ecnebilerin mensup oldukları devlet konsolosluklarından birer beyanname almaları ve bu beyannameyi mürur tezkeresi ile birlikte kullanmaları düzenlemesi getirilmiştir. Bu düzenlemenin temelinde "su'i" hareketleri görülenlerin ya da "anarşistlerin" sınırdan girmelerini önleme amacı yatmaktadır.[109]

Osmanlı ülkesinde seyahat etmek isteyen yabancılara mürur tezkerelerinin nüfus nazırı ve memurları tarafından verilmesi nizamname gereği olduğundan pasaport idarelerince yabancılara mürur tezkeresi verilemez.[110] Osmanlı ülkesinde, Osmanlı tebaası için mürur tezkeresi gerektirmeyen seyahatlerde yabancı uyruklulardan mürur tezkeresi talep edilmesi uygun görülmemiştir. Mürur tezkeresi şartı olmayan seyahatlerde Osmanlı tabiyetine sahip kişiler, Tezkere-i Osmaniyye ile kimliklerini ispat etmektedirler. Dolayısıyla, yabancı tebaalı kişilerin bu tip seyahatlerde nüfus müdürlüklerinden mürur tezkeresi almak yerine, kimliklerini ispat edebilmeleri için konsoloshanelerinden alacakları tabiyet ilmühaberi ya da yalnızca pasaportları ile kimliklerini ispat etmeleri yeterli görülmüştür.[111]

İskenderun üzerinden Dersaadet'e gelen ikisi İngiliz, ikisi Flemenk dört kişinin pasaportlarına İskenderun'da polis tarafından vize işlemi yapılmış ancak bu kişilerin mürur tezkereleri olmadığından merkez yapılan işlemi usulsüz olarak nitelendirmiştir. Bu gibi kişilerin pasaportları yanlarında kalmakla birlikte mürur tezkeresi almaları zorunlulukları olduğu, pasaportların sadece

---

108 *ŞD*, 1278/19, 30 Ra 1283, (18.06.1871).
109 *DH.MKT*, 2131/14, 24 C 1316 (10.10.1898).
110 *DH.MKT*, 1557/39, 17 S 1306 (23.10.1888).
111 *DH.MKT*, 314/65, 06 C 1312 (04.12.1894).

hududu geçmek için kullanıldığı içerideki seyahatler için mürur tezkeresi alınması gerektiği hatırlatılmıştır.[112]

Ecnebi tebaanın Dersaadet'e gelmek üzere mürur tezkeresi alabilmeleri için konsolosluklarından hüviyetlerini, ikametlerini, geliş nedenlerini, ne kadar kalacaklarını içeren bir beyannameye sahip olmaları gerekmektedir. Bu gibi kişilerin geliş nedenlerine dair mahalli memurlar ve zabtiye tarafından araştırma yapılması da prosedürün bir parçası haline getirilmiştir. "Mefsedet" olanların "su'i hareketleri" görülüyor ise kanuni muamele yapılması hatırlatılırken, seyahat eden kişilerin politika ile uğraşmaması ve "anarşist gibi ihtilalcilerin" girişlerinin önlenmesi konusuna dikkat edilmesi vurgulanmaktadır. Bab-ı Ali Tesri-i Muamelat Komisyonu'ndan Hariciye Nezareti'ne bu gibi kişiler yanlışlıkla gelirler ya da geçerlerse sefaretler tarafından zorluk çıkarılmadan gerekli işlemlerin yapılacağı yazılmıştır.[113]

8. İstihbarat ve Takip Etmeye Yönelik Uygulamalar

Mürur tezkeresi "istihbarat ve takip amacı" ile de kulanılmaktadır. İstanbul'dan İzmir'e gitmek için aldığı mürur tezkeresi ile yola çıkan Yunanlı Jorj Kolarasi'nin İzmir'e gitmediği anlaşılmış ve şüpheli olduğuna karar verilmiştir. İstanbul'a döndüğünde gözlem altında bulundurularak hakkında bilgi verilmesi Zabtiye Nezareti'nden İstanbul Polis Müdürlüğü'ne yazılmıştır.[114] İstanbul'a gelmek için mürur tezkeresi alıp Adana'dan yola çıkan yolcuların İzmir'de kalma ihtimaline karşı gerekli önlemlerin alınması[115] gibi örnekler de bu amaçlara uygundur. Mürur tezkeresi ve konsoloshanelerden aldıkları beyanname ile Beyrut'tan Dersaadet'e hareket eden Fransız yolcuların Dersaadet'e vardıkları, aynı vapurda bilinmeyen İtalyan yolcular hakkında tahkikat yapılması, Zabtiye Nezareti'nden Beyrut'a yazılmıştır.[116] Avrupa ve Amerika'da bulunan sakıncalı kimselerin ülkeye girişlerinin engellenmesi amacıyla Mısır ve Bulgaristan yoluyla ülkeye girenlerin tezkere ve pasaport kontrollarının yapılması ve haklarında bilgi istenmesi gerekli görülmektedir. Mısır'a gidecekler için tahkikat yapılmadan tezkere düzenlenmemesi özel-

---

112 *ZB*, 443/116, 17 Ks 1316 (30.01.1901).
113 *DH.TMIK.M*, 71/46, 3 S 1317 (11.06.1899).
114 *ZB*, 381/135, 18 A 1323 (31.08.1907).
115 *ZB*, 402/21, 8 Ts 1321 (21.11.1905).
116 *ZB*, 408/14, 12 H 1320 (25.06.1904).

likle belirtilmiştir.[117] Mısır, İskenderiye ve Kahire gibi kentleriyle hem uzun yol gemilerinin uğradığı bir liman hem de farklı siyasi görüşlerin dolaşımda olduğu kentleri barındırmaktadır.[118] Dolayısıyla Mısır'a gitmek için tezkere talep edenler merkezin gözünde siyasi gruplara da üye olma potansiyeli taşımaktadırlar. Ancak devlet, kapasite sınırlılıkları ve merkeze uzak olmaları nedeniyle buralarla ilgili çok yoğun bir gözetim ve denetim faaliyetine girişmemiştir.

9. Usulsüz Verilen Tezkereler ve Sahte Evraklar

Mürur tezkeresi uygulamalarında en büyük sorunlardan biri "usulsüz verilen tezkereler"dir. Maraş, Siirt ve Çemişgezek nüfus idarelerinden gerekli şartlara sahip olmayan bazı kimselere Dersaadet'e gelmeleri için mürur tezkeresi verildiği öğrenilince, Islahat Komisyonu buralardan Dersaadet'e gelen kim olursa olsun geçişlerine izin vermez ve bunu takiben çok sayıda şikayet alır. Bunun üzerine Dersaadet'e gelmek için müracaat edenlerden "serseri" ve "fesadcılar" hariç olmak üzere Ermeni ve saireden tezkere talep edenlerin taleplerinin karşılanması kararlaştırılmıştır.[119] "Sahte belgeler" de bu şekilde ele alınabilir. Dersaadet'e giriş için bazı şahısların pasavanları kahveciler vasıtasıyla Ermenilere satmakta olduğu ortaya çıkmış ve bunun önlenmesi için gereğinin yapılması emredilmiştir.[120] Yapılması öngörülen kontrollar her zaman sorunsuz işlememekte, uygulamada aksaklıklar olmaktadır. Trabzon ve Kastamonu vilayetlerine hitaben Dahiliye Nezareti, birtakım "erbab-ı mefsedet"in ötede beride bazı "melanetler" yapmasına meydan verildiği gerekçesiyle bunu önlemek için iskelelere gidip gelenlerin nüfus ve mürur tezkerelerinin nüfus ve zabıta memurlarınca kontrolunu emretmiştir. Bu konuda ihmali görülenlerin cezalandırılmaları kararlaştırılmıştır.[121] Dahiliye Nezareti böyle bir yazı kaleme aldığına göre, kontrolların gereği gibi yapılmadığı söylenebilir. İskenderun iskelesinden giriş çıkış yapan yolculardan pasaport ve mürur tezkerelerinde eksiklik bulunanların usulüyle düzeltilerek

---

117 *DH.MKT*, 2085/6, 30 Ca 1315 (26.10.1897).

118 İskenderiye ve Kahire kentlerindeki farklı akımlar ve bunlar arasındaki ilişki için bkz. İlham Khuri Makdisi, *a.g.e.*, 1. ve 3. bölümler.

119 *DH.TMIK.M*, 51/13, 15 Za 1315 (06.04.1898).

120 *ZB*, 20/76, 01 Ar 1322 (Belge bu şekilde kayıtlı olmasına rağmen miladi bir ay olan Aralık hicri tarihte kullanılmıştır).

121 *DH.MKT*, 2060/40, 20 Ş 1310 (09.03.1893).

bu eksikliklerin tezkere ve pasaportu veren memura daha sonra tazmin ettirilmesi kararı da benzer bir duruma işaret etmektedir.[122]

Devletin getirdiği gözetleme ve kontrol düzenlemelerine karşı madunlar da kendi karşı stratejilerini geliştirmişlerdir. İhtida eden Ermenilerin Dersaadet'e ve diğer yerlere gitmek için mürur tezkeresi aldıktan sonra eski dinlerine döndükleri öğrenilmiş ve söz konusu Ermenilerin bunu "fırsat bilerek ... aldıkları tezkereler ile icra-i mefsedet eylemeleri muhtemel" görüldüğünden ve ihtida edenlerin birçoğunda aynı durum gözlemlendiğinden bu durumu önlemek için istisnai bir kural getirilmesi talep edilmiştir.[123] Başka bir örnekte, Cebel-i Lübnan ahalisi Mısır üzerinden Marsilya'ya pasaportsuz, vize edilmiş mürur tezkereleri ile geçmektedirler. Böylece daha az masraf ve daha az kontrolla yer değiştirebilmektedirler. Bu sebepten dolayı Beyrut vilayeti inzibatiye ahvâliyeye uygun olarak Mısır memurlarının mürur tezkerelerini vize etmemelerini talep etmiştir.[124] Her iki olay da Giddens'ın "denetimin diyalektiği" olarak tarif ettiği duruma işaret etmektedir.

Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin 723 nolu 319 tarihli mazbatasına göre umum nüfus memurları için bir defter tutulması ve bir sene içinde nizama ve tebligata aykırı bir şekilde üç kez tezkere ya da pasaport verdiği ortaya çıkan bir memurun azli veya tebdili yoluna gidilmesi tüm mutasarrıflıklara duyurulur.[125] Ülke içinde seyahat edecek Bulgaristan ve Şarkî Rumeli ahalisine mürur tezkeresi verilirken hüviyetleri yerine geçen pasaportlarının alınmaması ve buna aykırı hareket eden memurlar hakkında kanuni muamele yapılması düzenlenmiştir.[126] İdare, yeni düzenlemelerle kendi personelini de denetlemeye çalışmaktadır.

Mürur tezkereleri olmadığı için Yumurtalık'a gelen 40 kişilik amele grubu, polis vasıtasıyla iadeleri kararlaştırıldığı halde, iskeledeki yüzbaşı tarafından işçilerin muhtarlıklarından aldıkları ilmühaberlerin yeterli olduğu düşüncesiyle salıverilmeleri sonucu kaçmışlardır. Bundan böyle bu yüzbaşının mülkiyenin işlerine karışmasının önlenmesine karar verilmiştir.[127] Yüzbaşı geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarını yeterli görmekteyken merkezî

---

122 *DH.MKT*, 1506/67, 24 Ş 1305 (06.05.1888).
123 *DH.TMIK.M*, 145/49, 13 Ra 1321 (09.06.1903).
124 *DH.MKT*, 1623/82, 17 N 1306 (29.04.1890).
125 *BEO*, 29/2110, 08 Z 1309 (04.07.1892).
126 *DH.MKT*, 96/13, 18 Za 1312 (13.05.1895).
127 *DH.MKT*, 239/12, 16 Za 1311 (21.05.1894).

idarenin uzantısı niteliğindeki polis içgüvenliğe ilişkin başka yöntemlere ya da aygıtlara geçmektedir. Bu vak'a idari personelin yeni sistemle uyumlaşma problemini göstermektedir.

Dersaadet'te çalışmak için mürur tezkeresi alarak bunu Amerika'ya ve Avrupa'ya kaçmak için kullanan kişilere meydan verilmemesi[128] kararı kontrolların yetersizliğini ya da suistimallerin olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde taşradaki Ermenilerden tüccar ve iyi halli (hüsn-ü hal eshabından) olmayanların Dersaadet'e gelmeleri yasak olduğu halde bir süredir buna uyulmadığı görülmüştür. Zabtiye Nezareti ile haberleşilmedikçe bunlar dışındakilere ruhsat verilmemesi duyurulmuştur.[129] İdari sistemdeki zayıflıklar madunlara, bunları kendileri için zayıfların silahları gibi kullanmak için alan açmaktadır, denetimin diyalektiği belki de bu tip örneklerle görünür hale gelmektedir.

Benzer bir vak'a Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'ya ticaret yapmak amacıyla gidip gelen Osmanlı vatandaşlığı taşıyan kişilerin seyahat evraklarında da tespit edilmiştir. Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'da bulunan Osmanlı Devleti memurlarına yalan söyleyerek geçiş evrakı almayı başaranların bu evrakları "erbab-ı fesade"ye vererek "birtakım müfsidin" Osmanlı ülkesine girmelerine yardım ettikleri fark edilmiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak için vekalethaneden pasaport ya da mürur tezkeresi alanların nüfus tezkerelerine, düzenlenen evrakın tarih ve numarası kayıt edilerek bu "ihanet"in ortadan kaldırılması amacıyla bir uygulama yapılmaktadır.[130] Ancak, ticaret yapmak için gidenlerin bir kısmı yanlarındaki Tezkere-i Osmaniyyelerini zayi ettiklerini beyan ederek, bazıları da yanlarında günü geçmiş pasaport varken Tezkere-i Osmaniyyeleri üzerine mürur tezkeresi alarak ve bazı "fesade"ye vererek bu kişilerin Osmanlı ülkesine girmelerine yardım etmektedirler. Bu kişilerin Şehbender Nizamnamesi uyarınca para cezası ödemeleri gerekmektedir. Ardından bu evrakların yıpranmış olduğu nüfus memurlarınca da beyan edilerek ellerindeki tezkereleri tecdit ettirenlere verilecek tezkereye öncekinde bulunan kayıtları da eklenecektir. Evraklarını zayi ettiklerini beyan edenlerden, tezkereler suistimal edildiğinde sorumlu tutulacak bir kefil göstermediklerinde Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 4.

---

128 *ZB*, 588/1, 14 Te 1308 (26.10.1892).

129 *ZB*, 588/46, 11 A 1317 (24.08.1901).

130 3 Mart 319 (?) Vidin Tüccar Vekaleti Tahrirat Sureti, *DH.MKT*, 731/15, 4 R 1311 (14.10.1893).

maddesinde gösterilen para cezasının iki katının alınması gerekli görülmüştür. Pasaport memurlarınca eski pasaportun talep ve saklanması usulünün de suistimallere sebep olacağı Vidin Tüccar Vekaleti'nden bildirilmiştir. Tezkere-i Osmaniyye üzerine Nüfus Nizamnamesi'nin hükümlerinden olan nakl-i mekan işleminden başka bir şey kaydetmek aslında kurala aykırı olmakla birlikte Tezkere-i Osmaniyye sahibinin hüviyeti aynen işlenerek eskisi alıkonulmaktadır. Şehbender ve vekalethanelerde düzenlenecek pasaport ve mürur tezkereleri sayıca sınırlanmış olduğundan ve bu birimlerce aynı evrakları tekrar düzenleyecekler kolayca anlaşılabileceğinden söz konusu evraklar için yazılı kayıtların ilavesi gereksiz görülmüştür. Zayi olanın yerine tezkere talebinde bulunanların Nüfus Nizamnamesi'nin 8. maddesi uyarınca arzuhal ile beraber, ikamet ettikleri mahallerden getirecekleri ilmühaber üzerine esas sicildeki kayıtları gereği Tezkere-i Osmaniyye düzenlenecektir. Yıpranmış olması sebebiyle değiştirmek için gösterilen Tezkere-i Osmaniyyeler kayıtlarıyla incelenecek ve sahibinin ahvâli soruşturulacaktır. Bu uygulamaya aykırı ilmühaber verenler ve sahte ya da takma isim ile nüfus, mürur tezkeresi ya da pasaport kullananlar hakkında da kanunun gereği uygulanacaktır. Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyyesi'nden, kurallara aykırı olarak kefil ahzine ya da başka bir suretle muamelede bulunmaya gerek olmayıp, bu gibi yolsuzluklara meydan verilmemesi, memurlara ve zabıtaya dikkatli bir şekilde kanuniyenin korunmasına dikkat edilmesi gereği genelleştirilerek tebliğ ve ifade edilmesi yazılmıştır.[131] Devlet açısından kimliğin doğrulanması meselesi en büyük sorunlardan biridir. Bu dönemde özellikle güvenlik teknolojilerinin henüz yeterince gelişmemiş olması devletin tüm güvenlik kontrollarını yazılı dokümanlar üzerinden yapmaya itmiştir. Böylelikle devlet kendi personelini de denetlemeye çalışmaktadır.

Osmanlı ülkesi içinde coğrafi hareketliliği kontrol altına almaya çalışan kararlar, özellikle Ermenilere yönelik olarak şüpheli, serseri, fesad gibi tanımların muğlaklığı nedeniyle geniş bir kesimi etkilemiştir. Serseri ve işsiz takımından olmayan Ermenilerin, ticaret için Dersaadet veya başka vilayetlere gitmelerinde mahzur olmadığını belirten bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla kısıtlama, tüm Ermenileri etkiler biçimde uygulanmış ve bu da birtakım şika-

131 Dahiliye Mektûbî Kaleminden Umum Vilayat ile Elviye-i Gayr-i Mülhakaya Muharrerat Şehremaneti ve Hariciye ve Zabtiye Nezaret-i Celilerine Tezkere 4 R 321/17 Haziran 318 (26.09.1903), *DH.MKT*, 731/15 içinde.

yetlere neden olmuştur.[132] Başka bir örnek memleketlerinde ve Dersaadet'te kalması sakıncalı görülen serserilerin sorulmaksızın keyfi olarak sürülmelerinin doğru olmadığını belirten belgedir.[133] Özellikle Osmanlı Bankası Baskını'ndan sonra birçok Ermeni İstanbul'dan gönderilmişlerdir. Baskından sonra tutuklanıp haklarında hüküm tertip edilmeyenler memleketlerine gönderilmişlerdir. Bu Ermenilerden 166'sı Samsun'a ve 129'u Trabzon'a çıkarılmak üzere idare-i mahsusa vapuruna memur refaketiyle bindirilmiş ve oradan memleketlerine vardıklarına dair mahalli hükümetlerinden birer kıta ilmühaberin hazırlanması kararlaştırılmıştır.[134]

Osmanlı Bankası Baskını'ndan sonra seyahat kısıtlamaları Ermenileri hedef alarak daha da sıkılaşmıştır. Baskın sonrası olaylar göz önüne alındığında İstanbul Ermeniler için güvenli bir şehir olmaktan çıkmıştır. Bu ortamda İngiltere sefareti ve diğer sefaretler tarafından talep edildiği şekilde, Dersaadet'teki ecnebi tebaası hizmetinde bulunup hadiselere karışmamış olan Ermenilerden yurtdışına yahut memleketlerine gitmek isteyenlere pasaport veya mürur tezkeresi verilmesi izni çıkarılmıştır.[135] Osmanlı Bankası olayından yaklaşık bir sene sonra Ermenilere yönelik genel af çıkarılmış, "serseri ve işsiz takımından olmayan Ermenilerin" ticaret için Dersaadet ya da başka vilayetlere gitmelerinde sakınca olmadığı[136] belirtilerek seyahat kısıtlamaları kaldırılmıştır. Elbette burada yine temel kriter ticaret yapıyor olmaktır. Osmanlı Bankası olayından iki sene sonra taşralı olup memleketlerine gitmek isteyen Ermenilere kefalet-i müteselsile uygulanmak üzere mürur tezkeresi, ticaret için yurtdışına gideceklere pasaport düzenlenmesi uygulaması tekrar gündeme gelmiştir.[137]

B) Pasaport Düzenlemeleri

Modern pasaport fikri 1792'de devrim Fransası'nda politik nedenlerle karşımıza çıkmaktadır.[138] Özellikle stratejik noktalara seyahat eden insanların

---

132 *DH.TMIK.M*, 34/54, 14 M 1315 (14.06.1897).
133 *DH.MKT*, 2078/40, 28 B 1314 (02.01.1897).
134 *Y.PRK.ZB*, 18/34, 25 Ra 1314 (03.10.1896).
135 *A.MKT.MHM*, 628/44, 27 Ra 1314 (05.09.1896).
136 *DH.TMIK.M*, 34/54, 14 M 1315 (14.06.1897).
137 *MV*, 95/31, 26 Z 1315 (17.05. 1898).
138 Andreas Fahrmeir, "Governments and Forgers: Passports in the 19th Century Europe", *Documenting Individual Identity* içinde, s. 219.

kontrolu ya da yabancı ülkelerin ajanlarının ülkeye girişinin engellenmesi, serserilik ve bununla bağlantılandırılan suçların engellenmesi gibi meseleler[139] ve daha sonra da göçün kontrol altına alınması gerektiği fikri pasaport kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Kıta Avrupası'nda 1815 sonrası pasaportların birden çok işlevi vardır. Fahrmeir'a göre pasaportlar kimliği gösterme, devlet memurlarına vatandaşlarla yabancıları tek bir belge ile ayırt etme imkanı verme ve böylece yabancılara yönelik uygulamaları yürütebilme, devletin seyahatleri kontrol etmesini ve seyahati pasaport ya da vize dolayımıyla vergiye ya da harca tabi tutmasını sağlamak, polis memurları arasında giriş çıkışların pasaporta kodlanmasıyla, iletişim sağlayarak seyahat eden kişinin politik görüşünün anlaşılmasına hizmet etme gibi işlevleri yerine getirirler.[140] Lucassen'e göre pasaportun, sahibi için ve devlet için olmak üzere iki açıdan işlevi vardır. Pasaport sahibi için özgürce seyahat etme hakkı, milliyetini ispat, kimliğini ispat, elçilikten yardım alma hakkı ve sınırdışı edilmeye karşı koruma gibi işlevlere sahiptir. Devlet için kendi vatandaşlarının yurtdışına çıkışını engelleme, askerlik için kontrol işlevini yerine getirme, vergi ve harçlara ilişkin düzenlemeleri kontrol altında tutma, aranan suçluları tutuklama, milli ekonomiyi koruma, kendi vatandaşlarının ülkeyi terk etmelerini teşvik etme, yüksek nüfusun düşmesini sağlama, nüfusun istenmeyen kesiminden kurtulmak (yoksul, issiz, suçlu, vb.), yabancıların girişlerini ve seyahatlerini kontrol etmek, istenmeyen yabancıların ülkeye girişini engellemek, istenmeyen yabancıları sınırdışı etmek, gerekli görüldüğünde yabancıların gitmelerini garanti altına almak, nüfusu izlemek, vatandaşların seyahatlerini izlemek (özellikle iç pasaport ile), yabancılar için özel olarak düzenlenmiş kayıt alma prosedürleri ile yabancıların izini sürerek takip etmek gibi işlevlere sahiptir.[141]

---

139 Fransa`da devrim sonrası Ulusal Konvansiyon döneminde Genel Güvenlik Komitesi (Surete General) soyluları ve ülkedeki yabancıları izlemekle sorumluydu. 1795`e gelindiğinde yapılan idari değişiklikler neticesinde izleme, güvenlik, pasaport, hapishane, kamu sağlığı, ahlak, ticarethaneler gibi çok geniş yetki alanı ile Merkezî Polis Bürosuna devredildi. Philip John Stead, *The Police of Paris*, Stapless Press Limited, London, 1957, s. 66-69.

140 *A.g.e.*, s. 220.

141 Leo Lucassen, "A Many-Headed Monster: The Evolution of the Passport System in the Netherlands and Germany in the Long 19th Century", *Documenting Individual Identity* içinde, s. 237. (Bundan sonra "Many Headed Monster" olarak yazılacaktır.)

Abdülhamid dönemi, pasaport ve mürur tezkeresi düzenlemelerinin modern anlamda yeniden yapılandırıldığı ve bu tip belgelerin kontrollarının sıkılaştırıldığı bir dönemdir. Bunun en temel nedenlerinden biri seyahat eden, hareket eden grupların tehdit olarak algılanmasıdır. Böylesi bir algılama biçimi öncelikle toplumun "sükunet ve düzen"[142] temelinde düzenlenmesi amacı ile birlikte düşünülmelidir. Toplumsal düzenin devlet elitleri tarafından tahayyül edilen hali ile dönemin dayattığı koşullar arasındaki farklılık bu iki unsur arasında politik zeminde derin bir çatışma durumuna sebep olmuştur. Bu durum hem karar alıcıların hem de bürokratik yapının, devlet otoritesinin ve modern anlamda bürokratik baskının gündelik hayatta devamlı kendini hatırlatmasının rutin kontrol biçimleri şeklinde kendini göstermesini getirmiştir.

Pasaport düzenlemeleri iki temel hukuki metne dayanmaktadır.[143] Bu metinler 23 Rebîülâhir 1301 (1884) tarihli Pasaport Nizamnamesi[144] ve 7 Cemâziyelâhir 1312 (1894) tarihli Pasaport Nizamnamesi'dir.[145] Bu iki temel metin çerçevesinde uygulamaya baktığımızda düzenlemelerin amacı, kimleri hedef aldığı, devletin kendi tebaası içindeki farklı unsurlara göre kendini nasıl konumlandırdığı ya da Memalik-i Şahane'ye gelen ya da gelme teşebbüsünde bulunan yabancılara karşı bakışının nasıl olduğu gibi noktalar berraklık kazanacaktır.

Söz konusu iki hukuki metin birbirlerine oldukça yakındır. 1884 düzenlemesi 14 maddeden oluşmaktadır ve ilk sekiz madde dördüncü madde dışında her iki metinde de aynıdır. 1884 düzenlemesinin maddeleri genişletilerek 1894 düzenlemesinde de yer almışlardır. 1884 düzenlemesinin 1. maddesine göre Memalik-i Osmaniye'den başka ülkelere giden herkes pasaport edinmeye mecburdur. Pasaport, kişinin kimliği yerine de geçtiğinden 2. maddede pasaport sahibinin tabiyeti, ikameti, mesleği, baba adı, varsa eş ve çocukları hakkındaki bilgilerin bulunması düzenlenmiştir. Tüm bunları belgeleyen pasaport resmi bir mühürle damgalanır ve bir sene geçerli

---

142 Alf Lüdtke, *Police and State in Prussia, 1815-1850*, trans. Pete Burgess, Cambridge University Press, New York, 1989, s. 21.

143 Bu metinlerin hukukçu bakış açısı ile incelenmesi için bkz. Rona Aybay, "Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükümeti ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar", *Tarih ve Toplum*, cilt 3, sayı 13 (Ocak 1985), s. 46-53.

144 *Düstur*, 1. Tertip, zeyl 4, no: 2055, s. 4-6.

145 *Düstur*, 1. Tertip, cilt 6, no: 386, s. 1530-1535.

olmak kaydıyla düzenlenir. Tüm bu bürokratik gereklilikler bireyin kimlik tanımının standartlaşması anlamına gelmektedir. Bireyi tanımlamak ya da kim olduğunu anlamak devlet tarafından önceden oluşturulmuş kurallara bağlanmıştır.

Pasaportlar, her iki düzenlemede de 4. madde ile Dersaadet'te Zabtiye Nezareti ve taşrada vilayet, liva, kaza ve nahiyelerin en büyük memuru tarafından imza edilebilir. Ancak 1894 nizamnamesi bu yetki alanını Dahiliye ve Hariciye nezaretlerinin sorumluluk alanları ile yeniden tanımlamıştır. Böylece bireyin kimliği devlet bürokrasisi eliyle onaylanmış olur, geçerlilik kazanır. Bu süreç bireyin hukukileşmesi kadar devlet nezdinde okunaklı olması anlamına da gelir.[146]

Pasaport almak isteyenlerin kimliklerini doğru beyan etmelerini kontrol altında tutmak amacıyla pasaport alanın adı, baba adı, nereye niçin gitmek istediği, gideceği yerde nerede ve ne kadar kalacağı ve kişinin eşkâl bilgilerini içeren ilmühaber yani mühürlü pusula[147] ibraz etmeleri gerekir. 6. maddeye göre ilmühaber Müslüman cemaat için imam, muhtar, medresenişin olan talebe-i ulum müderrislerinden alınmalıdır. Gayrimüslimler ise bu belgeyi patrikhane, hahamhane veya kilise cemiyetlerinden, taşrada metropolit ve despothanelerinden veya köy kocabaşılarından almalıdırlar. Eğer pasaport talep eden kişi handa kalıyorsa ilmühaberi hancılar kethüdasının onayı ile odabaşıcılarından alacaklardır. Böylece devlet, geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarını kullanarak modern pasaportun en önemli sorunlarından biri olan kimliğin doğrulanmasını gerçekleştirmeye çalışacaktır. Pasaport başvurusunda bulunan bireyin beyan ettiği kişi olup olmadığı pasaport işlemini yapacak memur tarafından çoğu kez bilinmediğinden pratik çözüm olarak bu tür bir yönteme başvurulmuştur.

Aslında modern pasaportun cemaatten bireye geçişte en önemli göstergelerden biri olduğu göz önünde tutulursa Osmanlı'nın bu dönemde yönetim zihniyeti açısından bir geçiş döneminde olduğu daha net anlaşılacaktır. Bireyler, bu dönemde pasaport uygulamalarında hala geleneksel cemaat ilişkileri ile tanımlanmaktadırlar. Bunun en önemli nedeni imparatorluk coğrafyasının genişliği ve bu coğrafyaya denk altyapısal iktidar biçimlerinin yetersizliğidir. Hareketin meşru ve efektif kontrolu ancak gelişmiş bir bürokrasi

---

146 Scott, *a.g.e.*, s. 14.

147 Çadırcı, *Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı*, s. 414 ve Alada, *a.g.e.*, s. 185.

ve teknoloji ile mümkündür.[148] Başka önemli bir neden de imparatorluğun bir arada kalmak için hala millet sistemine dayanıyor oluşudur. Millet sistemi, bürokrasinin tüm kayıt altına alma sürecini kolektif kimlik tanımları üzerinden yapmasını ve çoğunlukla İstanbul ve önemli liman kentleri dışında bireye dayanan kayıt sistemlerini sınırlı kullanmasını getirmiştir. Açıktır ki liman kentleri insan dolaşımının en yüksek oranda yaşandığı mekanlardır ve yalnızca insanlar değil insanlarla birlikte fikirler de liman kentleri üzerinden dolaşıma girmektedir.[149] Dolayısıyla merkez için liman kentlerine kimlerin girip çıktığını kontrol altında tutmak önemli meselelerden biridir. Benzer bir durum özellikle 1848 sonrası kıta Avrupası'nda demiryolu ve tren istasyonu kontrollarında karşımıza çıkmaktadır.[150]

7. ve 8. maddeler de ilmühaberin hangi bilgileri içermesi gerektiğini ve kimlere pasaport verilemeyeceğini düzenler. 8. maddeye göre ilmühaberi olmayan, ilmühaberi sabıka ahkamına uymayan, halihazırda hakkında davası olan ve ülkeyi terk etmesi yasak olanlara pasaport verilmez.

İki nizamname arasındaki bir başka farklılık 9. maddede kendini göstermektedir. 1301 düzenlemesine göre bir yere gitmek üzere pasaport edinip de sonra vazgeçenler pasaportlarını iade etmeğe mecburdurlar. 1312 düzenlemesinde bu hüküm aynen korunmakla birlikte genişletilmiştir. Öyle ki "erbab-ı servet ve ticaret ve sanattan olmayıp da diyarı ecnebiyeye gitmek üzere pasaport isteyen serseriler bilahara memleketlerine iadeleri için vuku bulacak masrafi tesviye edebileceklerini teminen memuruna bir kefil ita etmeğe ve bir mahalle azimet etmek üzere pasaport istihsal edipte muahharan

---

148 John Torpey, "Coming and Going: On the State Monopolization of the Legitimate "Means of Movement"", *Sociological Theory*, vol. 16, no. 3, 1988, s. 242.

149 Osmanlı'da liman kentleri üzerine son dönemde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Örnek olarak bkz. *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914*, der. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfi Yurt Yay., İstanbul, 2003, "The Late Ottoman Port-Cities And Their Inhabitants: Subjectivity, Urbanity, And Conflicting Orders", ed. Malte Fuhrmann & Vangelis Kechriotis, *Mediterranean Historical Review*, Vol. 24, Issue 2, 2009 (özel sayı), *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, der. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Tarih Vakfi Yurt Yay., İstanbul, 2003.

150 Hsi Huey Liang, *The Rise of Modern Police and the European State System from Matternich to the Second World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, s. 30.

azimetten külliyen fariğ olanlar pasaportlarını ait olduğu idareye iade etmeye mecburdurlar." Yeni düzenleme 3 Sefer 1308 tarihli Serseri Mazannei Su'i Olan Eşhâs Hakkında Nizamname ile tanımlanan "serseri"lerin memleketlerine geri gönderilmeleri gerektiğinde masrafların karşılanmasını da garanti altına alma amacındadır. Benzer bir uygulama, tam tersi şekilde yani dışarıdan gelenlere ilişkin olarak, 1860 sonrası Hollanda ve Almanya'da da görülmektedir. Pasaportlar yalnızca politik kontrol aracı olarak değil aynı zamanda yoksulluk sorunu karşısında oluşturulan refah uygulamalarında kimlerin yararlanacağı sorunu için de bir denetim yöntemi olarak kullanılmaktadırlar. Almanya'ya gelen yabancı işçiler milliyetlerini gösterir belge ya da pasaport yanında yoksulluk yardımına ihtiyaç duyduklarında hangi devlet ve belediyenin kendilerinden sorumlu olduğunu da ispat etmekle yükümlüydüler.[151] Böylesi bir uygulama açıktır ki pasaport rejiminin serbestleştiği[152] dönemde bile alt sınıfların birden çok doküman taşıma gerekliliklerini ortaya koyar.[153]

1884 ve 1894 düzenlemeleri yalnızca başka ülkelere gidecek Osmanlı vatandaşlarına ilişkin düzenlemeler yapmakla kalmamış Osmanlı'ya giriş yapacak ecnebi tebaaya yönelik de düzenlemeler getirmiştir. 1884 düzenlemesinin 10. maddesine, 1894 düzenlemesinin 11. maddesine göre, kişinin Osmanlı topraklarına girmek için kendi devletinden pasaport edinmesi ve bu pasaportu söz konusu ülkedeki Devlet-i Aliyye'den ikamete memur süfera ve şehbenderlerden birine vize ettirmeleri gerekmektedir. Osmanlı temsilciliği bulunmayan yerlerden gelenlerin pasaport bulundurmaları kâfidir. 1894 düzenlemesinin 13. maddesine göre Osmanlı vizesi tek bir seyahat için geçerlidir. Ancak ayda iki kez sınırı geçmek zorunda olanlar için altı ay geçerli olan bir vize muamelesi yapılabilmektedir. Aynı maddeye göre asayişi tehdit eden bir durum olduğunda bu hüküm geçerliliğini yitirebilir.[154] 1894 düzenlemesine, söz konusu bölüme ilişkin Avrupa devletlerinden itirazlar gelmiştir. Netice olarak, nizamname layihasında yer alan ecnebilerin ikamet pusulası ahzine mecbur olmaları ifadesi çıkarılmıştır. İkamet tezkeresi dü-

151 Lucassen, *a.g.e.*, s. 249.

152 19. yüzyıl I. Dünya Savaşı'na dek pasaport rejiminin serbestleştiği bir dönem olarak analiz edilmektedir. Bu tezin karşı argümanı için bkz. Lucassen, *a.g.e.*

153 1860 sonrası dönemde pasaport zorunluluğu kalktığı halde yabancı göçmen işçiler polis tacizinden korunmak için pasaport taşırlar. Bkz. Lucassen, *a.g.e.*, s. 246.

154 Osmanlı temsilciliklerinde yapılan pasaport ve vize işlemlerine dair bkz. "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderliklerine Gönderilecek Talimat", *Düstur*, 1. Tertip, cilt zeyl 4, referans no: 2076.

zenlemeğe ve dağıtmağa ilişkin madde tabiyet nizamnamesi içinde düzenlenmiş olduğundan Pasaport Nizamnamesi'nde buna gerek olmadığı kararı verilmiştir.[155]

Benzer düzenlemeler Avrupa'da 1830 devrimi sonrasında yabancılara yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. 1833'de Hollanda otoritelerinin politik nedenlerle Fransız vatandaşlarından giriş çıkışlar için pasaport ve vize istemeleri, Prusya'ya gelen yabancıların pasaportlarını her gece için vize ettirmeleri ya da 1848 sonrası Fransa'da yabancıları izlemeye yönelik uygulamaların sıkılaştırılması tehdit algısı ile doğru orantılıdır.[156] Ancak ülkelerin içerideki politik durumları değiştikçe bu düzenlemelerde değişmiştir. Alman prenslikleri arasında 1850'de yapılan serbest geçiş antlaşması ile vize zorunluluğu kalkmış, yol kartları-yol izinleri üzerindeki bilgiler standartlaşmış ve basitleştirilerek kendi aralarında pasaport kontrolları da sonlanmıştır.[157] 1865'de Kuzey Alman Federasyonu'nun yaptığı pasaport antlaşması ile yabancılar ve prensliklerin tüm tebaası için pasaport gerekliliği kaldırarak oturum kartı uygulamasına da son verilmiştir.[158]

1894 düzenlemesi 14, 15 ve 16. maddelerde dışarıdan Osmanlı'ya gelecekler için yapılması gereken bürokratik işleri sıralamıştır. 1894 düzenlemesinin 17. maddesine göre pasaportu olmayan ve kimliğini kanıtlayamayan kişi Memalik-i Şahane'ye giremez. Pasaportu olup da vize ettirmemiş ise vize harcının iki katı ceza ödeyecektir. Kişi pasaportsuz olarak ülkeye girdi ise buna ilişkin açıklamayı Zabtiye Nezareti'ne yapmak zorundadır. 18. madde sahte pasaport kullananlar için düzenlenmiştir ve sahte pasaportun tespit edildiği an C.K.H.'nin 156. ve 157. maddelerinin işleme sokulacağını belirtmiştir. Pasaportun işlevini yerine getirmesi onun güvenilirliğine bağlıdır. Fotoğraf ya da parmak izinin yaygın olarak kullanılmadığı dönemde Avrupa'da fiziksel tarif ve imza ayırt edici olarak görülür.[159]

---

155 *İ.KAN.*, 4/2, 7 C 1312 (22.08.1901).

156 Lucassen, *a.g.e.*, s. 243-245 ve Torpey, *a.g.e.*, s. 60.

157 John Torpey, *The Invention of the Passport, Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2000, s. 76 (Bundan sonra "The Invention of the Passport" olarak yazılacaktır).

158 *A.g.e.*, s. 82.

159 Kimlik tespiti meselesi dönemin önemli problemlerinden biridir. Polis tarafından kullanılan yöntemler hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz. Peter Becker, "The Standardized Gaze: The Standardization of the Search Warrant in Nineteenth-Century Germany", *Documenting Individual Identity* içinde, ve Anne M. Joseph,

Avrupa'da Fransız Devrimi ile birlikte ve özellikle de 1815 sonrası politik gelişmeler, kentleşme, sanayileşme ve istikrarsız emek pazarı ekseninde artan coğrafi hareketlilik, özellikle hareket halindeki yoksullara ilişkin bir tehdit algısı üretmiştir. Bu algı, yoksul göçmenlerin devlet tarafından çoğu kez "serseri" olarak tanımlanmalarını ve "patolojik göçebeler" olarak yaftalanmalarını beraberinde getirmiştir.[160] Yoksulların ve politik tehdit olarak algılanan unsurların kontrolu için kimliği gösteren iç pasaport, oturma izni,[161] yabancıların polise kayıtlı olduğunu gösteren sertifikalar,[162] ikametgah bel-

---

"Anthropometry, The Police Expert and the Deptford Murders: The Contested Introduction of Fingerprinting for the Identification of Criminals in Late Victorian and Edwardian Britain", *Documenting Individual Identity* içinde ve Kristin Ruggiero, "Fingerprinting and the Argentine Plan for Universal Identification in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Documenting Individual Identity* içinde.

160 Leo Lucassen, "Eternal Vagrants? State Formation, Migration, and Travelling Groups in Western-Europe, 1350-1914", *Migration, Migration History, History, Old Paradigms and New Perspectives*, ed. Jan Lucassen, Leo Lucassen, Peterlang, Bern, 1997, s. 240. (Bundan sonra "Eternal Vagrants" olarak yazılacaktır.)

161 1793 düzenlemesine göre Fransa sınırı geçtikten sonra bile yabancıları izlemekteydi. Gelen yabancılar bir tür sorgulamaya maruz kalıyor ve sorgu olumlu neticelenirse oturum sertifikası alabiliyorlar yoksa 24 saat içinde sınırdışı ediliyorlardı. Torpey, *a.g.e.*, s. 47.

162 Fransa sınırından giren tüm yabancılar pasaportlarını belediye otoritesine bırakmak zorundaydılar. Pasaportlar oradan genel güvenlik komitesine gönderilip vize edilmekteydi. Bu uygulama ile birlikte belediye yabancılara "carte de surete" vermekteydi. Bir çeşit kimlik niteliği gören bu kartı her zaman yanlarında taşımak zorundaydılar. Kartın üzerinde "hospitalite et surete" ve kişinin vatandaşı olduğu ülke Fransa ile barış içindeyse "fraternite" yazılmaktaydı. Torpey, *a.g.e.*, s. 50. Prusya'da uygulama daha farklı idi. 1813 düzenlemesi özellikle savaş zamanlarında ajanları uzak tutmak amacıyla oluşturulmuştu. Seyahat eden herkes yerel otoriteye değil Alman Şansölyesi tarafından yetkili kılınmış merkezi hükümete bağlı polis tarafından işlenmiş ve üst düzey bürokratlarca imzalanmış şekilde pasaportlarını işletmek zorundaydılar. Prusya'ya giriş çıkışlar için vize şartı olduğundan tüm yabancıların pasaportları da vizeli olmak zorundaydı. Ancak Prusya tek bir vizeyi de yeterli görmemiş ve yabancıların pasaportlarının kaldıkları her gece için vizelenmesi şartını da koymuştu. Bu düzenlemeler ile yabancılar ve bilinmeyen şahıslar devamlı güvenlik güçlerinin takibi altına alınmaktaydılar. Aynı zamanda hancılar, otelciler, yabancı işçi çalıştıran işverenler gibi bu kişilerle muhatap olan herkesi içerebilecek şekilde yorumlanabilen düzenleme sayesinde herkes yabancılara ilişkin bildiklerini polise anlatmakla yükümlüydü. Torpey, *a.g.e.*, s. 60. Hollanda'da 1830 ayaklanması ile birlikte yabancılara ilişkin sıkı uygulamalara girişmiştir. Bunlardan en çarpıcı

geleri[163] gibi belgeler çoğalmıştır. Böylece tek bir belgeye bağlı kalarak değil farklı belgeleri kullanarak çapraz kontrollar yapıldığı söylenebilir.[164] Pasaport düzenlemeleri ve uygulamaları güvenlik dışında yoksulluk meselesiyle de birlikte düşünülmelidir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde 1312 düzenlemesinin 9. maddesi, hiçbir mesleği olmayan serseri kişilerin yabancı ülkelere gitmek için pasaport talep ettiklerinde geldiklere yere iadeleri gerekirse, iade masraflarını karşılayacak kefil bulmaları gerekmektedir şeklindedir. Ancak çapraz kontrolların yapılmasını sağlayan bu belgeler için en temel problem sahte olup olmadıklarının anlaşılma sorunudur. Özellikle pasaportlar için, bu tehlikenin önünü almak amacıyla birtakım farklı yöntemler denenmiştir.[165]

19. yüzyılda göçün yoğunluğu ve politik gelişmeler devletler için kimliklerin yeniden tanımlanma sürecini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Fransız Devrimi sonrası yeni sistemde bireyler, vatandaşlık bağı ile tanımlanır hale gelmişlerdir. 20 Eylül 1792 ile birlikte birey yalnızca kimliğinin kayıtlı bulunduğu yere göre vatandaş olarak var olmaya başlamıştır.[166] Kendi vatandaşlarının kim olduklarını tespit etmek, devlet için önem kazanmıştır. Bu, bir yandan her bireyin kimlik dokümanları yoluyla biricikliğini göstermekte bir yandan da bireyin kimliğini standartlaştırarak bireyselliği devletin yarattığı sınıflandırma içinde bir birime indirilerek gayrişahsi bir şekle sokmaktadır.[167] Bu yöntem ikametgah kayıtları, seyahat izinleri, çalışma izinleri gibi dokümanlarla devleti görünür kılmaktadır. Standartlaşma aynı zamanda sekülerleşme ile de birlikte düşünülmelidir.

Uygulamaya baktığımızda pasaportların bir çeşit istihbarat kaynağı olarak kullanıldığını, farklı gruplara dahil kişiler için farklı sınırlamalara ya da

---

olanı gelen yabancıların ülkeye girişlerinden itibaren 6 saat içinde polise giderek kayıt olmaları ve emniyet kartı almaları zorunluluğudur. Hollanda'ya ilişkin bir başka düzenleme 1849'da yapılan yabancılar kanunudur. Buna göre gelen yabancıların 3 ay geçerli olan seyahat ve oturum izni (travel and residance pass, TRP) almaları gerekmektedir. Lucassen, "Many Headed Monster", s. 242.

163 Fransa'da kayıtlı ikametgalu bulunmayanlara serseri muamelesi yapılmaktaydı ve Fransız ceza kolonilerine gönderilmekteydi. Torpey, *a.g.e.*, s. 51.

164 Lucassen, *a.g.e.*, s. 235.

165 Fahrmeir, *a.g.e.*, s. 227.

166 Gerard Noiriel, *The French Melting Pot: Immigration, Citizenship, and National Identity*, çev. Geoffrey de Laforcade, University of Minnesota Press, 1996, s. xviii.

167 Jane Caplan and John Torpey, Introduction, *Documenting Individual Identity* içinde, s. 8.

müdahalelere izin verdiğini söylemek mümkündür. Özellikle Avrupa'da devrim dönemlerinde pasaport uygulamalarında bu konudaki değişimler belirgindir.[168] Kişinin sınıfsal konumuna ya da etnik kökenine göre farklı uygulamalara tabi olduğu birçok örnek vardır.[169] Devrim dönemi Fransası'nda pasaport uygulamaları olarak adlandırabileceğimiz kontrollar tamamen güvenlik odaklıdır ve özellikle serseri olarak tanımlanan unsurların serbestçe yer değiştirmelerini önleme amacı ile yapılmıştır.[170] Avrupa pasaport sisteminin başlangıcı olarak da kabul edilen Fransa'daki 1791 düzenlemesi tamamen siyasi nedenlere dayanmaktadır. Ve sınırı geçmek isteyen soyluları ya da devrim karşıtlarını takip altına alabilmek amacıyla yapılmıştır.[171] Amerika'da Çinliler,[172] Almanya'da Katolikler ve Polonyalılar,[173] İngiltere'de İrlandalılar[174] ve neredeyse Avrupa'nın her yerinde Çingeneler ya da göç eden yoksullar şüpheli şahıslar olarak algılanmışlar ve bu çerçevede muamele görmüşler hatta sınırdışı edilmişlerdir.[175] 1848 ile birlikte sosyalizmin yükselişe geçmesi hükümetlerin anti-sosyalist yasalar çıkarmasını da beraberinde getirmiştir. 1878'de kamu düzeninin tehdit altında olduğu gerekçesiyle dışarıdan gelenler için pasaport gerekliliği ve geçiş izinleri şartı tekrar getirilmiştir. Bu gibi örneklerin yanında özellikle politik değişim zamanlarında neredeyse her yerde yabancılar potansiyel tehlike unsuru olarak görülmüşler-

---

168 John Torpey, "Revolution of Freedom of Movement: An Analysis of Passport Controls in the French, Russian and Chinese Revolutions, *Theory and Society*, vol. 26, no. 6, 1997, s. 839.

169 Fahrmeir, *a.g.e.*, s. 288-289, Lucassen, *a.g.e.*, s. 235.

170 Torpey, *The Invention of the Passport*, s. 22.

171 Lucassen, *a.g.e.*, s. 239 Fransa 1792 düzenlemesi ile herkese pasaport alma şartı koşmuştur. Kişinin pasaportu yoksa sınırdaki idari birimden almak zorundadır. Böylelikle bireylerin güvenliğini korumak amacıyla izlenmesi dönemin önemli rutinlerinden biri haline gelmektedir. Torpey, *a.g.e.*, s. 42.

172 Amerika Birleşik Devletleri'nin 1882 düzenlemesi Çinliler aleyhine ırksal dışlamaya dayanmaktadır. Editorial Comment, "The Passport Question Between the United States and Russia", *The American Journal of International Law*, vol. 6, no. 1, 1912, s. 189.

173 Elaine Glovka Spencer, *Police and the Social Order in German Cities. The Düsseldorf District, 1848-1914,* De Kalb, 1992, s. 76 ve Ulrich Herbert, *A History of Foreign Labor in Germany, 1880-1980,* Ann Arbor, 1990, s. 10-11.

174 Emsley, *The English Police: A Political and Social History*, Longman, Londan, 1996, s. 158.

175 Lucassen, *a.g.e.*, s. 235.

dir. Fransa örneğinde 1791 Anayasası ile devlet kendi vatandaşlarına seyahat özgürlüğü tanırken uygulamada yabancıları sıkı kontrol altına almakta ve bunun için yeni yöntemler geliştirmektedir. Hatta bu durum kelime olarak yabancının güvenilirliğinden şüphe edilen kişi olarak anlaşıldığı izlenimini uyandırmaktadır.[176] Bunun temel nedeni, devlet elitlerinin devletin bekasına yönelik tehditleri jeopolitika temelinde sorunsallaştırmaları ve buna dayanarak dışarıdan gelenlere ilişkin bir tehlike söylemi kurmalarıdır. Böylesi bir sorunsallaştırma, uluslararası devletler sistemi ile doğrudan ilgili olduğu gibi devletin yapısal olarak temelinden dönüştüğü bir döneme işaret etmesi açısından da önemlidir.

Modern pasaport uygulaması öncelikle kayıt altına alma sistemi ile birlikte düşünülmelidir. Bireyin seyahat etmesi kadar, gittiği yerlerde nerelerde kaldığı da bu sistemin bir parçası olarak düşünülmelidir. İlk olarak kalıcı ikametinin devlet tarafından biliniyor olması gerekir. Herkesin oturduğu yerin idari makamlarca bilinmesi bir yandan kolektif kefalete bağlı sistemin de bir parçasıdır. Böylece bireylere ilişkin enformasyonu toplayacak yerel ağlara ulaşmak kolaylaşacaktır. Bireylerin ikametgahlarının[177] polise bildirilmesi zorunluluğu kıta Avrupası sisteminin önemli basamaklarından biridir. Örneğin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu politik şüphelileri ya da tehlikeli şahısları takip etme amacıyla 1782'de bu uygulamaya geçmiştir.[178] Böylece devlet tarafından tehlikeli olarak görülen şahısların ya da ajan olmalarından şüphelenilen yabancıların yer değiştirmeleri özellikle Viyana'nın güvenliğini sağlamak için izlenilebilir kılınmıştır.

1. Pasaport Uygulamaları, Güvenlik, Şüpheli Şahıslar

II. Abdülhamid döneminde pasaport kontrollarında tehdit algısının yoğunlaştığı unsurlara ilişkin uygulamalar dikkat çekicidir. Arşivde pasaport kontrollarına ilişkin belgelerin önemli bir kısmının Ermenilerin giriş çıkışları ile ilgili olduğu göz önünde tutulmalıdır. Özellikle Rusya sınırındaki kontrollara ve bu konudaki sorunlara ilişkin hatırı sayılır miktarda belge vardır.

---

176 Torpey, *The Invention of the Passport*, s. 29-31, 52, 90, 92.

177 Kıta Avrupası'nda özellikle 1850 sonrası dönemde nüfus kayıt sistemi işler hale gelmiştir. Bu sistemle birlikte yerel otoriteler ikametgah değişimlerini kontrol altında tutabilir hale gelmişlerdir. Lucassen, "A Many Headed Monster", s. 250.

178 Donald Emerson, *Matternich and the Political Police Security and Subversion on the Habsburg Monarchy (1815-1830)*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1968, s. 10.

Bunun dışında yabancı işçilere ve Balkan milliyetçilerine ilişkin belgeler de göze çarpmaktadır. Dönemin pasaport uygulamaları kimlerin pasaport alabileceklerine yönelik politikalar, kimlik tespit aracı olarak pasaport, istenmeyen yabancıların ülkeye girişini engelleme aracı olarak pasaport, nüfusun istenmeyen kesiminden kurtulma aracı olarak pasaport, suçluların ve şüphelilerin tespiti, istatistik tutma aracı olarak pasaport, devlete yönelik sorumluluklar açısından pasaport, deniz yolunu kontrol etme aracı olarak pasaport, usulsüz verilen pasaportlar ve sahte belgeler, kontrol noktaları, egemenlik alanı olmak üzere on başlık altında incelenmiştir.

a) Kimlerin Pasaport Alabileceklerine Yönelik Politikalar

Dönemin en önemli sorunlarından biri "kimlere pasaport verileceği sorunu"dur. Gerekli vasıflara sahip olmayanlara pasaport verilmesi ya da pasaport işlemlerinde nizamnameye aykırı işlemler yapılmaması, merkezin üzerinde titizlikle durduğu noktalar olmasına rağmen bu konuda birtakım sorunlar yaşandığı açıktır.[179] Osmanlı'ya girişi yasaklanmış kimselere şehbenderlikler tarafından pasaport verilmesi yasaktır.[180] Bu konuda özellikle Ermenilere ilişkin çok sayıda belge ve uygulama karşımıza çıkmaktadır. Birçok Ermeni'nin Rusya üzerinden "suriş (karışıklık) ve fesad" çıkarmak için Anadolu'ya geçmek istedikleri istihbaratı alındıktan sonra, Osmanlı temsilciliklerine bu gibilere pasaport verilmemesi tebliğ edilmiş ve söz konusu Ermenilerden on ikisinin isim ve sanatlarını gösteren cetvel ile hepsinin birlikte çektirdikleri fotoğrafın gerekli yerlere gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[181] Böylelikle devlet, kendisi için bu kişilerin kimliklerini tanımlayan standart bilgileri rasyonel bir biçimde kullanmaktadır. Bu yazılı bilgilere dönemin teknolojisi açısından önemli bir yenilik olan fotoğraf kullanımını da ekleyerek, idari bürolar arası iletişim ağları sayesinde, bu kişilerin Osmanlı pasaportu almalarına engel olmuştur.

Ülke dışında pasaport talebi için Osmanlı temsilciliklerine başvuran Osmanlı tebaasından olan kişiler, eğer hüviyetlerini ispat edebilirlerse, sorunsuz bir şekilde pasaport alabilmektedirler. Bu kişilerin hüviyetleri meçhul olursa başka bir temsilcilik tarafından verilmiş tabiyet şahadetnameleri, eski pasaportlarından biri ya da bunlar yok ise Tezkere-i Osmaniyye bilgilerine sadık

---

179 *DH.MKT*, 2081/ 20, 10 Za 1314 (12.04.1897).
180 *DH.TMIK.M*, 34/ 50, 13 M 1314 (24.06.1896).
181 *Y.A.HUS*, 328/117, 28 Za 1312 (23.05.1895).

kalınarak yerel memurlar tarafından düzenlenmiş bir ilmühaber ile kişinin kimliğine dair güvenilir bilgiye sahip olunduktan sonra, kendilerine pasaport düzenlenmektedir. Çoğu vak'ada Ermenilere pasaport düzenlenmesinden kaçınılmışsa da bu birtakım şikayetlere sebep olmuştur. Bunun üzerine Marsilya Şehbenderliği'ne Ermenilere pasaport verilebileceğine dair bir emir gönderilmiştir. Fakat buradan pasaport alan, Avrupa ve Amerika'dan gelen 30-40 kadar "ihtilalci" Ermeni'nin Hınçakyan Cemiyeti ile ilişkileri olduğu anlaşılmış ve bu kişiler geri gönderilmişlerdir. Bu kişilerin maksadının Memalik-i Şahane'yi karıştırmak olduğu ve bu gibilere pasaport verilmemesi yönünde bir karar alınmıştır.[182]

Ermeni olaylarından sonra, Ermenilerin Osmanlı topraklarına gelmelerine izin verilmemesi kararı alınmıştır. Yurtdışına giden Ermenilerden Dersaadet'te hane ve ailesi olanlar için kefilleri olan, Patrikhane tarafından güvenilir oldukları beyan edilen ve kefalet-i müteselsileye bağlı olanların girişlerine izin verilecektir. Fakat söz konusu kararın aksine, taşradan çok sayıda Ermeni İstanbul'a gelmiştir. Bu kişiler, ailelerini de getirmeye teşebbüs etmişlerdir. Ermenilerin girişleri yasaklandığı için bu kişilerin peyderpey mahallerine gönderilmeleri ve geleceklerin şehre girişinin önlenmesi yönünde uyarıda bulunulmuştur. Umur-u Şehbender Müdürü bu durumun şehbenderlikler tarafından söz konusu düzenlemeye aykırı olarak verilen pasaportlar sebebiyle değil, sınırlardaki memurların pasaportsuz olsalar da bu kişilerin sınırdan girmelerine izin vermeleri sebebiyle olduğu yönünde görüşünü sunmuştur. Ermenilerin girişlerine ilişkin olarak alınmış kararların gereği gibi uygulanması gerektiği bildirilmiştir.[183] Bu vak'ada, devletin kimliği tespit etme yöntemlerinin hala parçalı toplumsal yapılar üzerinden işlediği açıkça görülmektedir. Bu durum, geniş bir çerçeveden bakıldığında devletin sınır kontrollarının hala zayıf biçimde işlemesi ile de uyumludur. Önceki kısımda da değinildiği gibi hala geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarının dayandığı millet sistemi ağları ile işleyen sistem, kapsayıcı iktidarın bir göstergesidir. Dersaadet'e seyahat evraklarından yoksun olarak ülke dışından gelmeyi başarmış Ermenilerin olması sınır kontrollarının zayıflığını göstererek, hala idarenin merkezî bir biçimde koordine edilemediğine de işaret etmektedir. Tüm bunların yanında, pasaport sahibi oldukları halde "ahvâli malum olanlardan başka" hiçbir Ermeni'nin Rusya'dan gelmesine

---

182 *HR.SYS*, 2790/35, 24.10.1895.

183 *Y.PRK.HR*, 29/13, 30 Ca 1318 (25.09.1900).

ya da Rusya'ya gitmesine izin verilmemesi talimatında da görülebileceği gibi giriş çıkış kontrollarında sadece pasaport ya da vize gibi evraklarının yeterli görülmediği ve bu kontrolların ağırlıklı olarak politik ayaklanma korkusu ile şekillendiği görülmektedir.[184] Dolayısıyla pasaport sahibi olmak da her unsur için tek başına yeterli değildir. Pasaport hamili olanlardan kimlerin Osmanlı dışına çıkacağına, dönüp dönemeyeceklerine ya da nerelere gidebileceklerine yine merkez karar vermektedir.

b) Kimlik Tespit Aracı Olarak Pasaport

Güvenliğe ilişkin konularda pasaport, seyahatleri kontrol ederek kimlerin giriş çıkış yapacağını göstermenin yanında "kimlik tespiti aracı" olarak politik kontrolu sağlamak konusunda da kullanılmaktadır. Dersaadet'e gitmek üzere pasaportunu vize ettirmek için şehbenderhaneye müracaat etmiş olan Nişan Artinof adlı bir Ermeni'nin sosyalistlerden Semavend'in fotoğrafına benzediği gerekçesiyle vize işleminin yapılmaması ve sonrasında takip edilmesi[185] ya da "Ermeni fesadçılarından" Karabet Hartek, Yusuf Baçyan ve Dikran Manok adındaki kişilerin Osmanlı ve Bulgar pasaportlarıyla İzmir'e gelecekleri ve yolda tutuklanmaları gerektiği[186] ya da Rusya Ermenileri'nden Hoseb adlı "şeririn" Rus pasaportuyla İstanbul'a geleceği bilgisi üzerine geldiği an yakalanması emri,[187] İran pasaportu ile taşradan Dersaadet'e gelerek Beyoğlu'nda Ermeni Patriği Kaymakamı'na suikast yapma teşebbüsünde bulunacakları haber alınan Ermeni anarşistlerden bazılarının yakalanması[188] gibi örnekler pasaportların istihbarat amaçlı kimlik tespitinde kullanıldığını göstermektedir. Elbette bu tarz belgelerin sayıca çokluğu hepsinin burada anılmasını imkansızlaştırmaktadır.

Dersaadet veya Vilayet-i Şahane ahalisinden olup da yurtdışına gitmek isteyenlerin, gidecekleri yerlerde kimliklerini ispat etmek ya da giriş yapmak için pasaport almaları gerekmektedir. Fakat alt sınıflar için pasaport harcı bir meseledir. Bu nedenle bazı kişiler yeterli paraları olmadığı için mürur tezkeresi ile Mısır'a gidip buradan pasaport temin ederek İngiltere'ye geçmektedirler. Bu durum Osmanlı Devleti için kimlik tespiti ya da bu kişilerin iyi hal

---

184 *DH.MKT*, 1591/64, 04 C 1306 (05.02.1889).
185 *HR.SYS*, 2770/41, (15. 10. 1894).
186 *Y. EE.KP*, 29/ 2896, 27 R 1324 (20.06.1906).
187 *DH.MKT*, 1084/43, 03 R 1324 (27.05.1906).
188 *DH.TMIK.M*, 20/54, 18 Ca 1314 (25.10.1896).

sahibi olup olmadıklarının tespiti açısından sakıncalı görülmüş olmalıdır ki bu kişilerin pasaport alabilmeleri için kefil göstermeleri şartının Mısır Hidivliği tarafından gözetilmesi uyarısı yapılmıştır.[189]

c) İstenmeyen Yabancıların Ülkeye Girişini Engelleme Aracı Olarak Pasaport

Belgelerde görülen bir başka dikkat çekici uygulama biçimi "istenmeyen yabancıların ülkeye girişini engelleme" amacına yönelik uygulamalardır. Burada sorulması gereken hangi yabancıların istenmeyen kategorisinde olduğu sorusudur. Bu sorunun cevabı iki ana endişeye dayanmaktadır. Öncelikle ülkeye giren yabancılar, ülkenin içgüvenliği açısından hiçbir soruna neden olmamalıdırlar, ikinci olarak da ülke içinde kamu düzeninin bozulmasına sebep olacak kimselerin ülkeye girişi engellenmelidir. Osmanlı Devleti'nin güvenlik endişesi öncelikle bölünme korkusuna dayanmaktadır. Dolayısıyla tehdit olarak gördükleri unsurlar, Ermeni hareketini ya da Balkanlardaki milliyetçilikleri destekleme potansiyeli taşıyan ya da bu hareketlerin içinde yer alan unsurlardır. Özellikle yabancı devletlerin vatandaşı olan Ermenilere ve bunlar içinde de özellikle Rusya kökenli olanlara karşı tehlike algısı yüksek düzeydedir. Bulgarlara ilişkin olarak da ileride bahsedilecek olan, Bulgaristan ile yaşanan pasaport krizlerini de gözeterek, vatandaşlık açısından geçişkenlik olması öncelikle "yabancı"nın tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Bulgarlara yönelik tehlike algısının sınıra dönüşmemiş hudutlardaki geçişkenlik ile ilgili olduğu söylenebilir. Böylesi bir geçişkenlik, merkezî modern devlete dönüşmeye çalışan imparatorluk için milliyetçilik tehditi olmadan bile sorunlu bir durum yaratmaktadır. Güvenliğe yönelik tehdit olarak görülen üçüncü unsur, yabancı tebaalı anarşistlerdir. Anarşistlere ilişkin uluslararası korkunun yanı sıra bu üç unsur arasında olabilecek bir ittifak, devlet elitlerinin korkulu rüyalarından biridir. Kamu düzeni açısından bakıldığında, istenmeyen kişiler alt sınıflardandır. Bu kişiler genellikle iş bulma amacıyla ülkeye girmeye çalışan ve halihazırda işsiz oldukları için "serseri" olarak tanımlanan kişilerdir.

İstenmeyen yabancıların ülkeye girişine engel olmak için devletin merkezî idari aygıtının düzenlemelerle yani sınırlardaki kontrolların nasıl yapılacağını, girişlerin nasıl engelleneceğini gösteren uygulama haritaları ve söz konusu prosedürleri uygulayacak personeli ile etkin olması gerekmekte-

189 *MV*, 75/27, 14 Z 1310 (28.06.1893).

dir. Yunanistan'dan gelecek "şekavet" ve "mefâsidat"ın ve "muzır eşyanın" sınırdan geçişini önlemek amacıyla Grebene ve Alasonya kazalarına ve sınırdaki altı kapıya lisan bilen pasaport memurları konması ve bu memurların maaşlarının arttırılması talebi, sınırdan geçişi engelleyecek memurların, maaş artışlarıyla rüşvet almamalarını sağlamaya yönelik olarak alınmış bir önlem olarak düşünülebilir.[190] Böylelikle idari hüküm sürmeyi sağlayacak altyapı aygıtlarından biri olarak ele alınabilecek memurların öngörülen şekilde davranmasını sağlamak amacıyla önlemler alındığı söylenebilir.

Pasaportsuz olarak Rusya'dan gelen Ermenilerin kabul edilmemesi bildirildiği halde[191] uygulamada bunun gerçekleştirilemediği, vizesiz ve pasaportsuz şekilde Osmanlı'ya ve İstanbul'a Ermenilerin geldiği anlaşılmaktadır.[192] Bunun üzerine, Osmanlı Devleti pasaportla dahi olsa Ermenilerin Rusya'dan girişlerini tamamen yasaklamıştır. Bu duruma karşılık Rusya Ermenileri'nin pasaport ile Osmanlı'ya giriş çıkış talepleri olmuştur.[193] Daha sonra Osmanlı temsilciliği tarafından Rusya'dan gelmek isteyen ya da Rusya'ya gitmek isteyen Ermenilere pasaport ya da vize verilmediği, ancak buna karşın hala giriş çıkışlar olduğu anlaşılmaktadır.[194] Tüm Osmanlı temsilciliklerine gönderilen daha erken tarihli bir uyarıda, yabancı pasaportlarla vize almak için Osmanlı temsilciliklerine müracaat eden Ermeniler hakkında tahkikat yapılması ve girişleri yasaklanmış olanlara vize verilmemesi bildirilmiştir.[195] Amerika'dan Osmanlı'ya gelmek isteyen Amerikan pasaportlu Ermenilerin de girişleri yasaklanmıştır.[196] Bu yasaklamaların temel nedeni, devletin altyapısal iktidarının güçsüzlüğüdür. Sınırlar hala çok geçişkendir ve merkezî devletin idari aygıtı başkentten uzaklaştıkça zayıflamaktadır.

Devletin yarattığı idari ağ, nizamnameler, kararlar, emirler, resmi evrak niteliğindeki kimlik kartları ve pasaportlar ile bunlara ilişkin kayıtlar aracılığıyla depoladığı bilgiler ve istihdam ettiği personel aracılığı ile görünürlük kazanmaktadır. Ağ biçimindeki bu yapı sayesinde devlet, istihbarata ihtiyacı olduğunda depoladığı ve şifrelediği bilgiyi kullanmaktadır. Tam da bu

---

190 *BEO*, 2118/158836, 22 R 1321 (Maliye'ye hitaben) (18.07.1903).
191 *MV*, 98-1/7, 15 Ra 1317 (23.07.1899).
192 *Y.PRK.ASK*, 157/6, 13 Ş 1317 (16.12.1899).
193 *Y.PRK.HR*, 28/35, 27 Ş 1317 (28.02.1900).
194 *DH.TMIK.M*, 94/18, 28 Ca 1318 (23.10.1900).
195 *DH.TMIK.M*, 37/67, 19 Ra 1315 (17.09.1897).
196 *Y.EE.KP*, 23/ 2294, 20 Z 1322 (25.02.1905).

yüzden kayıt tutma ve idari işlemler sıradan insanların hayatlarını doğrudan etkilemektedir. Güvenlik krizlerinin ve ekonomik krizlerin özellikle alt sınıflar nezdinde göçe sebep olması sonrasında, geri dönmek isteyen unsurların karşılaştıkları durum bu şekilde yorumlanabilir.

Güvenliğe ilişkin temel kaygılardan biri dışarıdan gelenlerin ülke içinde politik eylemlere kalkışmalarıdır. Ohannes Avadisyan isimli "müfsid"in Beşiktaş ve Beyoğlu "fesad cemiyetleri"ne talimat ve levazımat vermek üzere Filibe'den Dersaadet'e geleceği istihbaratı ve geldiği zaman yakalanıp tutuklanması emri[197] ya da Emaretten alınan istihbarat doğrultusunda, Memalik-i Şahane'den Şarkî Rumeli'ye firar etmiş olan "eşkıya"nın komitenin emri üzerine ilkbaharda karışıklık çıkarmak için geri dönmek üzere pasaport almaya başvurdukları bilgisi doğrultusunda bu kişilerin engellenmeleri kararı,[198] Sofya Bulgar Komitasının arabacılardan oluşan bir komiteyi İstanbul'a göndererek "fesad" çıkaracağı istihbaratı üzerine bunların girişlerine izin verilmemesi ve gerekli tedbirlerin alınması hakkındaki irade[199] gibi örnekler bu konudaki tutumu göstermektedir.

Güvenlik endişesine ilişkin eylem korkularından biri de anarşistler tarafından gerçekleştirilmesi muhtemel saldırılardır. Osmanlı tabiyetinde olmayan Ermenilere yönelik pratiklere benzer uygulamaların özellikle alt sınıftan yabancılara da politik şüphe ekseninde tatbik edildiği görülmektedir. Bu dönemde tüm Avrupa'da yaşanan eylemle propaganda olayları, göçmen işçilere ilişkin yeni güvenlik düzenlemelerini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti de özellikle anarşist ve sosyalistlere karşı yeni güvenlik politikaları kullanmıştır. Öncelikle anarşist ve sosyalistlerin Osmanlı'ya girişinin önlenmesi hedeflenmiş,[200] bu amaçla kontrollar tatbik edilmeye başlanmıştır. Osmanlı ülkesine gelmek ve seyahat etmek isteyen yabancıların mensup oldukları devlet konsoloslarından alacakları birer beyannameyi mürur tezkeresiyle birlikte kullanmaları, şüpheli hareketleri görülenlerin ve anarşist gibi ihtilalcilerin gelmelerine izin verilmemesi Osmanlı'nın bu konudaki tutumunu göstermektedir.[201] Sosyalist ve anarşistlerden Osmanlı'ya giren olursa

---

197 *ZB*, 31/83, 10 H 1324 (23.06.1908) ve *ZB*, 31/85, 15 H 1324 (28.06.1908).
198 *A.MTZ.(04)*, 154/11, 4 S 1325 (19.04.1907).
199 *ZB*, 31/15, 26 A 1322 (0809.1906).
200 *A.MKT.MHM*, 541/ 20, 18 R 1315 (15.09.1897).
201 *DH.MKT*, 2131/14, 24 C 1316 (09.11.1898).

fotoğraflarının çekilerek kayıt altına alınmasından sonra sınırdışı edilmeleri de dönemin uygulamalarından biridir.[202] Rano veled-i Rusi adlı Yunan tebaasından bir kimsenin sosyalist olmak şüphesiyle Fransa'dan sınır dışı edildikten sonra Rusya ve Romanyaca da kabul edilmeyip Dersaadet'e gelmesinin ardından hakkında bir tahkikat başlatılmış ve bu kimsenin "bir işle iştigal olmayub daima ahvâli siyasiye takibinde bulunduğu" anlaşılmıştır. "Fransa gibi cumhuriyetle idare olunan bir memleketden bile tard edilmiş olan Rano veled-i Rusi" ve bu gibi sosyalist ve anarşist kimselerin kabul edilmemeleri, fotoğrafları çekilerek gönderilmeleri emredilmiştir.[203] Fotoğraf kullanımına ilişkin başka bir uygulama, henüz gelmeden anarşistlere ilişkin istihbarat alınması ve fotoğraflarının gerekli yerlere gönderilmesidir.[204]

Fransa cumhurbaşkanının İtalyan bir anarşist tarafından öldürülmesi sebebiyle Fransa'dan sınırdışı edilen ya da kendiliklerinden firar eden, çoğunlukla da pasaportsuz olan, İtalyanların Osmanlı ülkesine girişlerinin engellenmesi[205] de böylesi bir korkuya işaret etmektedir. Hem İtalyanlar potansiyel anarşist olarak görülmekte hem de çok sayıda işsiz güçsüz yabancının Osmanlı ülkesine girmesi kamu düzeni açısından da istenmeyen bir durumdur. Romanya Hükümeti'ne teslim olan Potemkin adlı Rus zırhlısının "asi" mürettebatından bir çoğunun Romanya pasaportu ile Dersaadet'e geldikleri, bu kimselerin anarşist olmaları ihtimaline karşı tedbir alınması gerektiği[206] ya da sosyalist partiden ve "eşhâs-ı muzırra"dan oldukları anlaşılan Bulgar Vapuru İkinci Makinisti Kristof ile aynı vapurda çalışan aşçı Mihailof ve Lazarof'un Dersaadet'e geldikleri takdirde karaya çıkmalarına engel

---

202 *DH.MKT*, 2068/45, 27 M 1312(30.07.1894).

203 Rano veled-i Rusi Avusturya posta vapuruyla pasaportsuz olarak gelmiş ve Dersaadet'e gelip bazı ecnebi gazetelere muhbirlik etmiş ve sosyalistlerin akd ettikleri cemiyetde bir nutuk irad etmiştir. *DH.MKT*, 267/30, 29 M 1312 (01.08.1894) ve *DH.MKT*, 2068/45, 27 M 1312 (30.07.1894) tamim edildiği yerler Hicaz, Suriye, Bağdat, Musul, Haleb, Trablusgarb, Yemen, Erzurum, Cezayir, Diyarbekir, Hüdevendigar, Aydın, Selanik, Edirne, Bursa, Ankara, Konya, Sivas, Trabzon, Adana, Kastamonu, Mamüret'ül Aziz, Van, Bitlis, İzmir, Manastır, İşkodra, Yanya, Kosova, Çatalca, Bingazi, Basra, Küdus, Zor, Biga, Girit, Cebel-i Lübnan, Şehremaneti.

204 Atina'dan alınmış bir mektupla gelmekte olan iki anarşistin fotoğrafının merkeze gönderildiği, *Y.PRK.ZB*, 29/26, 03 Ca 1319 (18.08.1901).

205 *İ.HUS*, 25/1311 Z-102, 22 Z 1311 (26.06.1894).

206 *Y.PRK.ASK*, 232/20, 18 C 1323 (20.08.1905).

olunması, çıktıkları takdirde ise zabıtaca muamele icra olunması kararları da benzer niteliktedir.[207]

Paris'te parlamentoda meydana gelen cinayete karıştığı bilinen anarşist Paul Raklos'un Dersaadet'e geleceği Paris'te çıkan bir gazete haberine dayanılarak, istihbarat bilgisi olarak Dahiliye Nezareti'ne gelmiştir. Dahiliye bu bilgiye dayanarak söz konusu kişi geldiğinde zabtiye tarafından gözetim altında tutulmasını bildirmiştir.[208] Yabancı ülkelerden sınırdışı edilen İtalyan anarşistlerin ülkeye sokulmaması için tedbir alınması da aynı tip uygulamalardandır.[209] Başka bir örnek İtalya'dan Memalik-i Şahane'ye gelecekleri haber alınan, aralarında üç Ermeni'nin de bulunduğu, Avrupalı anarşistlere ilişkindir. Dahiliye Nazırı'ndan Aydın vilayetine yazılan şifreli telgrafta[210] Dahiliye ve Zabtiye nezaretlerine yazılan evraktan anlaşıldığı kadarıyla söz konusu 16 kişilik grubun bazılarının Avrupa'nın çeşitli yerlerine bazılarının da Osmanlı'ya gelme niyetiyle hareket ettikleri Rusya Tüccar Vekaleti tarafından bildirilmiştir.[211] Başka bir istihbarat örneği Garibaldi Fırkası'yla İtalya'daki birtakım serserilerin fırsatını bulup Memalik-i Şahane'ye girmek istediklerinin öğrenilmesi ve girmemeleri için "takibat ve takayyudat" yapılması kararlaştırılmasıdır.[212] Anarşist avında uluslararası işbirliği Rus, Fransız, Alman ve Avusturya sefaretleri baştercümanları tarafından Dersaadet'e gelecekleri bildirilen anarşistlerin hüviyetlerinin tesbiti üzerine çalışmaları dönemin ruhunu göstermesi açısından önemlidir.[213]

Osmanlı'ya çalışmaya gelen yabancı işçiler de bu tip uygulamalara maruz kalmışlardır. Osmanlı'ya İtalya'dan gelmek isteyen işçi, madenci ya da bunun gibi İtalyanların halleri şüpheli göründüğü durumlarda temsilciliklerce pasaportlarının vize edilmemesi uygulaması[214] ya da başıboş İtalyanların asayiş ve huzuru bozmamaları için haklarında iyice araştırma yapılmadan Osmanlı Devleti dahiline giriş vizesi verilmemesi hükmü göz önüne alınarak, Rayak-Hama demiryolu çalışmaları için Beyrut'a gitmek isteyen Romanya'daki İtalyanlar hakkında da bulundukları yerlerin konsolosluklarınca

207 *ZB*, 19/88, 01 Ağ 1322 (?).
208 *DH. MKT*, 186/25, 12 C 1311 (21.12.1893).
209 *MV*, 96/59, 23 B 1316 (08.12.1898).
210 *Y.EE.KP*, 14/1307, 10 Ca 1319 (25.08.1901).
211 *A.MKT.MHM*, 546/1, 24 S 1319 (11.06.1901).
212 *İ.HUS*, 90/1319/C-72, 26 C 1319 (10.10.1901).
213 *Y.PRK.HR*, 30/54, 11 M 1319 (30.04.1901).
214 *BEO*, 1696/127178, 13 R 1319 (30.07.1901).

tahkikat yapıldıktan sonra pasaportlarının vize edilmesi gerekeceği talimatı[215] gibi önlemler alınmıştır. Kasım 1902'de Belçika Kralı II. Leopold'un İtalyan anarşist Gennaro Rubino'nun suikast girişiminden sonra, İtalyanlara karşı alınan önlemler ve kontrollar daha da sıkılaştırılmıştır. Aynı şekilde Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot, İtalyan anarşist Caserio tarafından öldürüldükten iki gün sonra Fransa'da bulunan "serseri takımından" İtalyanların Osmanlı'ya girişine göz yumulmaması emredilmiştir.[216] İlginç olan nokta sıkı pasaport ve gümrük rejimi uygulayan Osmanlı Devleti'nde bulunan çoğu İtalyan olan Avrupalı anarşistlere ilişkin bilgi toplanmasına rağmen, çoğunun sınırdışı edilmemesi hatta faaliyetlerinin görmezden gelinmesidir.[217] Burada asıl mesele bu unsurların rejimi tehdit edip etmemeleridir. Öyle ki, devlet kendi varlığına ilişkin bir tehdit görmediğinde ya da işsiz güçsüzler gibi kamu düzenine yönelik bir tehlike görmediğinde, bu kişileri yalnızca listeler ve gözetler ancak sınırdışı etmez.

İtalyanların Avrupa'daki eylemlerde aktif rol oynamaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun İtalyanlara karşı daha fazla tahkikat yürütmesine neden olmuştur. İtalyan oldukları anlaşılan anarşistlerin fotoğrafları alınarak derhal İstanbul'dan çıkarılmaları,[218] Dersaadet'e gelen üç İtalyan anarşistin yakalanıp memleketlerine iadesi,[219] İstanbul'a gelmekte olan İtalyan amele ve emsalinin "teb'idinde müşkilat olduğundan" bu gibi şahısların pasaportlarının vize edilmemesi[220] gibi örnekler İtalyanların merkezce politik şüpheli olarak görülmeleri sonucu devamlı kontrol altında tutulma amacıyla örtüşmektedir. Pasaportlarını vize ettirmeksizin Taormina adlı vapurla Dersaadet'e doğru yola çıktığı Brindizi Şehbenderliği'nden bildirilen otuz İtalyan amele hakkında tahkikat yapılması,[221] Osmanlı Devleti'ne gelmek isteyen amele ve

---

215 *DH.TMIK.M*, 119/13, 15 Za 1319 (24.02.1902).

216 *İ.HUS*, 25/1311 Z-102, 22 Z 1311 (26.06.1894).

217 İlham Khuri Makdisi, *Levantine Trajectories; The Formulation and Dissemination of Radical Ideas in and Between Beirut, Cairo, and Alexandria, 1860-1914*, yayımlanmamış doktora tezi, Harvard Universitesi, Massachusets, Aralık 2003, s. 227-237.

218 *Y.PRK.ZB*, 32/43, 26 M 1320 (05.05.1902).

219 *Y.PRK.ŞH*, 12/2, 16 M 1320 (25.04.1902).

220 *Y.PRK.ZB*, 25/107, 16 R 1318 (12.08.1900).

221 *DH.MKT*, 1770/25 29 S 1308 (14.10.1890) ve *HR.TO*, 345/48, 18.09.1890 Osmanlı ülkesine girecek yolcuların pasaportlarının vize edilmiş olması gerekmektedir. İtalya Hükümeti de Osmanlı'ya gelecek yolcularla yolcuların

madenci İtalyanların pasaportlarıyla diğer evrakının şehbenderliklerce vize edilmemesi de bu çerçevede ele alınmalıdır. İtalyan vapuruyla İtalya'dan İstanbul'a gelmek üzere yola çıkan 30 işçi, pasaport sahibi oldukları halde pasaportlarını vize ettirmemişlerdir.[222]

Bu mesele ile ilgili olarak İtalyan Sefareti Hariciye Nezareti'ne, İtalyan Hükümeti'nin gereken duyuruyu yaptığı halde bu kişilerin vizesiz olarak İstanbul'a doğru yola çıktıklarını yazmış ve Devlet-i Aliyye'den gerekli müdahaleyi yapmasını talep etmiştir.[223] Burada İtalyan Hükümeti'nin tavrı, Avusturya-Macaristan İmparotariçesi Elizabeth'in 10.09.1898'de Luigi Lucheni tarafından öldürülmesinin ardından diğer Avrupa devletlerinin İtalya'ya yaptığı diplomatik baskı ile birlikte ele alınmalıdır. Muhtemelen İtalya'nın tutumu Avrupa'nın en çok işçi göçü veren ülkesi olarak suikast, bombalama eylemlerinde öne çıkan vatandaşlarını politik olarak desteklemediğini göstermeye yöneliktir.

Pasaport kontrolları ile ülkeye girişlerin engellenmesi, özellikle alt sınıflara yönelik olarak daha sıkı bir şekilde uygulanmaktadır. Osmanlı'daki uygulamalar anarşist olmayan İtalyanları da etkilemiştir. İtalya tebaasından bazı şahısların hiçbir suçları olmadığı ve pasaportları olduğu halde, anarşist araştırması bahanesiyle tutuklanmaları ve Memalik-i Şahane'den gönderilmelerinden sonra bu gibi uygulamaların tekrarlanmaması emredilmiştir.[224]

Elbette tahkikata uğrayan yabancılar yalnızca İtalyanlar değildir. Avrupa'daki anti-anarşist hava Osmanlı'yı da sarmıştır. Sosyalistlerin ve anarşistlerin ülkeye girişini engellemeye yönelik bir başka uygulama, yabancı ülkelerden Osmanlı'ya çalışmak için gelecek işçilerin sosyalist ya da anarşist olup olmadığının tespiti için bu işçiler hakkında tahkikat yapılmasıdır.[225] Bu amaçla, yabancı şirketlerde çalışan işçilerin anarşist ve sosyalist kimseler olup olmadığının araştırılması için isimleri ile nereden geldiklerini gösteren kayıtları içeren defterler tutulmuş ve işçilerin konsoloslukları vasıtasıyla kontrol edilmiştir.[226] Ancak bu defterlerin her şirkette ya da mahalde aynı şekilde tu-

---

pasaportlarını Devlet-i Aliyye şehbenderliklerinde vizelettirmelerini kabul etmiş ve bir ilanname ile duyurmuştur. 30 İtalyan amele bir İtalyan vapuruyla pasaportları vizesiz olarak Dersaadet'e gelmişlerdir.

222 *DH.MKT*, 2512/109, 12 R 1319 (29.07.1901).

223 *HR.TO*, 345/ 48, 18.09.1898.

224 *BEO*, 1324/99243, 04 S 1317 (12.06.1899).

225 *DH.MKT*, 45/4, 14 B 1315 (08.12.1897).

226 *DH.TMIK.M*, 63/40, 27 B 1316 (01.12.1899) ve *DH.TMIK.M*, 68/60, 7 Z

tulup tutulmadığı bilinmemektedir. Bu tip kontrollar için kefalet yöntemine benzer bir uygulama Yunanlı işçilerin kontrollarında karşımıza çıkmaktadır. Pasaport vizeleri tamam olan ve zararlı şahıslardan olmadıkları "muteber tüccarlar tarafından bildirilen" Yunanlı amelelerin Memalik-i Şahane'ye girmelerine engel olunmaması konusundaki karar bu tip girişler için uluslararası düzeyde de Osmanlı'nın hala geleneksel yöntemleri kullandığını göstermektedir.

Dersaadet Rıhtımı'na ait taş ocaklarında çalışan amele arasında anarşist bulunduğuna dair Washington Sefaret-i Seniyyesi'nden gelen haber üzerine işçilere yönelik bir araştırma başlatılmıştır.[227] Memalik-i Şahane'deki ecnebi şirketlerinde çalışan amele ve müstahdemlerin içinde anarşist ve sosyalistlerin olup olmadığının tahkik edilmesi kararlaştırılmıştır.[228] Hariciye Nezareti'nden Viyana Sefareti'ne yazılan yazıda, Şark Demiryolları'nda çalışan Avusturya-Macaristan tebaalı amelenin memleketlerini gösteren defter düzenlenmesi talep edilmiştir.[229] Şark Demiryolları Kumpanyası'nda çalışan amelenin anarşist olma ihtimaline karşı, Londra Sefareti'nden İngiltere tabiyetinde olan işçilerin "sevabıkı ahvâlleri ve efkârı siyasiyeleri" hakkında tahkikat yapması istenmiş fakat sefaret bunun mümkün olmadığını ama söz konusu kişiler hakkında oldukları yerde tahkikat yapılmasının daha kolay olduğunu belirten bir cevap vermiştir.[230] Paris Sefareti Seniyyesi'nden gelen cevaba göre, defterlerde isimleri yazan amele hakkında Fransa İçişleri Bakanlığı'na ve Polis Müdürlüğü'ne yazılmış ve bu amelelerin sosyalist ya da anarşist olmadıkları gibi haklarında hiçbir suç kaydına da rastlanmadığı tespit edilmiştir.[231] Atina Sefareti Seniyyesi'nden gelen cevaba göre, defterlerde kayıtlı isimlere ilişkin polis idaresinden anarşist olduklarına dair malumat alınmadığı belirtilmiştir.[232] Aynı şekilde Şark Demiryolları'nda çalışan İsviçreli işçiler için de Cenevre Başşehbenderliği'nden benzer bir cevap alınmıştır.[233] Bu vak'a aynı zamanda güvenlik alanındaki uluslararası işbirliğini

---

1316. (07.04.1900) Avusturyalı ve Yunan işçiler hakkındaki tahkikat için bkz. *DH.TMIK.M*, 77/51, 9 B 1317 (13.11.1899).

227 *DH.MKT*, 2118/47, 30 Ca 1316 (16.10.1898).

228 *DH.TMIK.M*, 68/60, 07 Z 1316 (17.04.1899).

229 *HR.SYS*, 2862/34, 10.11.1898.

230 *HR.SYS*, 2862/ 35, 12.11.1898.

231 *HR.SYS*, 2862/37, 20.11.1898.

232 *HR.SYS*, 2862/47, 10.02.1899.

233 *HR.TO*, 355/94, 19.11.1898.

de göstermektedir. Denetim, alt sınıfların politik mobilizasyonuna göre biçimlenmektedir.

Şark Demiryolları'nda işçi olan Mikara Raul adlı kişi için İsveç Sefareti'nden istenen malumata cevab olarak bu kişinin Memalik-i Şahane'de olan İsveçlilerin kayıtlı olduğu defterde ismine rastlanmadığı belirtilmiştir.[234] Stokholm Sefareti'nden gelen yazının 4 Kanunuevvel 98 tarihli tercümesinde bu ismin bir İsveç ismi bile olmadığı ifade edilmiştir. Yine aynı dosyada Madrit Sefaret-i Seniyyesi'nden Abraham Laparna isimli şahsın tahkikatı neticesinde İspanya Dışişleri Bakanlığı'ndan 14 Kanunuevvel 98 tarihiyle gelen cevapta, anarşistlerin merkezde toplanan kaytılarında böyle bir isme rastlanmadığı gibi Şark Demiryolları'nda istihdam edilen İspanya tebaası arasında da böyle bir kimsenin olmadığı belirtilmiştir. Bu bilgiler üzerine Hariciye Nazırı, Dahiliye Nezareti'ne 23 Kanunuevvel 314 tarihli yazısında Nafia ve Ticaret Nezareti tarafından düzenlenen defterlerdeki bilgiler doğrultusunda sefaretlerle yapılan yazışmaları aktarmış ve Mikara (Milikara) Raul ve Abraham Laparna isimli şahıslara ilişkin bilgi edinilemediğini bildirmiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti Demiryolları İdaresi'nin 25 Mayıs 315 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazdığı cevapta söz konusu defterlerin kumpanyalardan toplandığı belirtilmiştir. Bu defterlere göre Edirne Dedeağaç aksamı serkomiserliğinden yazılan bilgi notunda Abraham Laparna değil ama Abraham Saparta isminde bir memur bulunduğu ve Mikara Raul isminde biri olmayıp Melik Rupen adında biri olduğu ancak bu kişinin de 16 sene önce işten ayrıldığı ve bir daha görülmemiş olduğu bildirilmiştir. Sonuçta, Ticaret ve Nafia Nezareti Demiryolları İdaresi'nin söz konusu defterlerin kopyalarına sahip olmadığı için hangi isim hangi kumpanyanın defterinde ise ona göre araştırılması gerektiğini vurgulayarak bunun gerekli malumatı edinmek için yetersiz kaldığını belirtmiştir.[235] Bu örnekten hareketle söz konusu defterlerin henüz merkez tarafından tutulmadığı, şirketlerdeki işçi defterlerinin de kopyalarının gerekli idari birimlerde olmadığı görülmektedir. Ancak yine de bu tip kayıtlar vasıtasıyla Konsolosluklar üzerinden tahkikatlar yapılmaktadır.

Başka bir anarşist avı örneği de, Paço ya da başka bir sahte isim taşıyan "tehlikeli bir anarşistin" Dersaadet rıhtım şirketi taş ocaklarında veya şimendüfer idaresinde çalıştığı malumatıyla gerçekleşmiş, hafiye memurunun New

234 *HR.SYS*, 2862/50, 08.03.1899.
235 *DH.TMIK.M*, 68/60, 7 Z 1316 (17.04.1899).

York Şehbenderi tarafından doğrulanan ifadesinden anlaşıldığı üzere bu malumat Washington Sefareti Seniyyesi tarafından bildirilmiştir.[236]

Şirketler ve işyerleri, devlet tarafından işçilerin faaliyetlerinin gözlemlenebileceği mekanlar olarak görülmektedirler. Hem kelimenin gerçek anlamıyla eylemleri gözlenmekte hem de bilgilerini içeren defterlerin tutulması ile birlikte bilginin depolanması sağlanmakta ve devletin gerekli gördüğü zamanlarda bu bilgiye ulaşılması planlanmaktadır. Böylelikle hem işçiler devlet açısından okunaklı kılınacaklar hem de kayıt altına alınarak kontrol edilebileceklerdir. Ancak defterlerin düzenli olarak tutulamamaları ya da şirketlerin söz konusu bilgileri paylaşmak istememeleri, devletin bu yöndeki iradesini olumsuz etkileyebilmektedir.

Osmanlı Devleti tarafından anarşistlerin ülkeye girişine karşı alınan tedbirlere benzer şekilde Balkanlardaki milliyetçi hareketlerin de eylemle propaganda yöntemlerine başvurması sonucu, Balkanlardaki örgütlü harekete ilişkin de benzer bir tutum sergilenmektedir. Varna Limanı'ndan Rus bandıralı bir gemiye binen İran tebaası dört anarşist Bulgar Komitesi adına yabancı konsolosluklara suikast düzenleyecekleri şüphesiyle tutuklandıktan sonra, bu gibi kişilerin İstanbul'a ve Osmanlı'ya girişlerinin önlenmesi için tedbirlerin sıkılaştırılması kararlaştırılmıştır.[237] Makedonya'da komite üyelerinin pasaport ile Sırbistan ve Karadağ yoluyla sınırı geçmelerinin ardından, buna karşı önlem alınması ve hatta bunların "derdestleri" gündeme gelmiştir. Ancak söz konusu belgede daha sonra "derdestleri" ifadesinin üzeri çizilmiştir.[238] Dışarıdan gelen ya da yurtdışına giden "Bulgar erbabı fesadı"nın pasaportlarının ve tezkerelerinin dikkatli bir şekilde tetkik edilmesi[239] gibi uyarılar yazışmalarda sıklıkla görülmektedir. "Bulgar fesad komiteleri"nin Rumeli'de ve bilhassa Manastır vilayetinde çete muharebesine başladıkları ve buralardaki büyük merkezlerin hepsinde "anarşist usulüne" uyarak yabancı maliye kuruluşları ve bunun gibi "demiryolu hatlarını tahrip ve ahali-i İslamiyyeyi katliama tahrik" ile Avrupa'yı müdaheleye zorlamak gibi bazı hareketlerde bulunduğuna dair Rumeli Müfettişliği'nden gelen yazı, Osmanlı siyasi elitinin eylemle propaganda, isyan ve yabancı müdahalesi arasında kurduğu

236 *A.MKT.MHM*, 544/40, 8 Ca 1316 (24.09.1898) ve *HR.SYS*, 2862/17, 23.09.1898.

237 *DH.MKT*, 1197/41, 2 Ş 1325 (10.09.1907).

238 *A.MTZ. (04)*, 35/44, 12 S 1314 (23.07.1896).

239 *BEO*, 2232/167348, 20 N 1321 (09.12.1903).

ilişkiyi göstermektedir.[240] Bulgar "fesad komiteleri"nin Nisanın üçüncü haftasında çete muhaberesine başlayacakları ve "anarşist usulüne ittibaen demiryolu hatlarını tahrip edecekleri, dinamit ve dom dom kurşunları istimal edeceklerine" dair bazı ifadelerle bu konuda Avrupa basını nezdinde teşebbüslerde bulunulduğu, Rusya ve Avusturya sefaretleri ile gerekli görüşmelerin yapıldığı Hariciye Nezareti tarafından bildirilmiştir.[241]

Yabancılara ilişkin endişelerden biri de kamu düzeni ile ilgilidir. Vapurlardan yük boşaltan ecnebi hamallardan işsiz ve serserilerin hırsızlık, yankesicilik ve daha büyük suçlar işlemelerine engel olmak için memleketlerine iadesinin gerekeceği kararı böylesi bir endişeye işaret etmektedir.[242] Memalik-i Şahane'de bulunan serseri ve şüpheli Yunanlıların memleketlerine ihracı kararı ve sonrasında belirlenen sürenin iki kez uzatılması da benzer şekilde yorumlanabilir.[243] Rusya'dan sınırdışı edilen Romanya pasaportlu ve Romanya tabiyetinde olan kadın ve erkek 22 Musevi'nin Odesa'dan gelmekte olduğu ve bunları takiben daha çok kişinin gelme niyetinde olduğu, kişilerin "serseri takımından" oldukları, Osmanlı'ya gelmelerinin uygun olmayacağı görüşü de devlet elitlerinin bu kişileri kamu düzenine tehdit olarak görmeleri ile ilgilidir.[244] Devlet elitleri tehlikeli sınıflar ve göç politikası arasında bir ilişki kurmaktadırlar. Bir iş ve ikametgah ile bağlı olmayan alt sınıflar, özellikle kent düzeni için potansiyel tehlike oluşturmaktadır. Bu kişiler devlet elitlerine göre, hırsızlık, yankesicilik gibi suçlar işlemeye meyilli olmaları itibarıyla şehrin düzenini bozmaya yatkındırlar. Bunların yanısıra kaldıkları yerlerin sağlık koşullarına uymaması nedeniyle, birtakım salgın hastalıkların yayılmasına da sebep olabilirler. Aynı zamanda kentin nüfus dengesini de bozabilirler. Tüm bunlar devlet elitlerinin gözünde bu kişilerin şehre girişlerini engellenmek için yeterlidir.

İstenmeyen yabancıları engellemenin başka bir yolu da vize kullanımıdır. Osmanlı ülkesine gelecek tüccar ve bunun gibi İranlıların pasaportla-

---

240 *BEO*, 2033/152436, 29 Z 1320 (28.03.1903).

241 *BEO*, 2033/152437, 29 Z 1320 (28.03.1903) Bulgar fesad komitelerinin anarşist usulüne teşebbüs edeceklerine dair olan ihbar üzerine bu babdaki mütalaaların arzı için bkz. *Y.A.HUS*, 444/104, 29 Z 1320 (28.03.1903) ve Bulgar fesad komitelerinin çete muharebesine başlayacakları ve anarşist usulüne teşebbüs edecekleri bilgisi için bkz. *Y.A.HUS*, 444/125, 30 Z 1320 (29.03.1903).

242 *DH.MKT*, 1827/18, 29 Ş 1308 (09.04.1891).

243 *İ.MTZ*, 20/888, 30 Za 1314 (02.05.1897).

244 *HR.HMŞ.İŞO*, 171/67, 29 N 1305 (09.06.1888).

rında vize olmamasıyla ilgili açıklamada İranlıların, Rusya yolunu kullanarak Osmanlı'ya ve Dersaadet'e azimet ettikleri zaman pasaportlarını Devlet-i Aliyye şehbenderlerine vize ettirmeksizin Osmanlı ülkesine girip çıktıkları bildirilmiştir. Osmanlı Devleti bu yolsuzluğun önlenmesini sağlamaya çalışmaktadır.[245]

Yabancı ülkelerden Osmanlı'ya gelen ecnebiler için pasaport kontrollarında bir sorun çıkmasa bile durumu şüpheli görülenlerin hal ve hüviyetlerinin gizli olarak araştırılmasına karar verilmiştir. Bu karar tek başına pasaport ya da vize kontrolunun Osmanlı devlet elitleri için güvenliği sağlama noktasında yetersizliğini göstermektedir. Böylesi bir araştırmanın yapılabilmesi için boş olan altmış kişilik polis kadrosu yerine altı yüz kuruş maaşla otuz adet sivil polis istihdamı gündeme gelmiştir.[246]

d) Nüfusun İstenmeyen Kesiminden Kurtulma Aracı Olarak Pasaport

Bir başka sorun, temelli olarak başka ülkelere göç eden Ermeniler ile ilgilidir. Bu şekilde göç edenlerin geri dönüşlerinin yasaklanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. "Böylece nüfusun istenmeyen kesiminden kurtulma politikası olarak"[247] da pasaport kontrollarının kullanıldığı ya da "merkezce istenmeyen ülkelere seyahatin bu yolla yasaklandığı" söylenebilir. Dönüşe izin vermemek gitmeyi de engelleyebilecek bir karardır. Örneğin Muş Ermenileri'nden birkaç senedir Galos'ta olan ve İstanbul'a uğramadan memleketlerine dönmek isteyenlere "Ermenilerin avdetleri hakkındaki yasak" nedeniyle pasaport verilmemiştir.[248] Ermeniler hakkındaki umumi af dolayısıyla Memalik-i Şahane'ye dönenlerden "anarşist ve müfsid" olanların girmelerine izin verilmemesi ve diğerlerinin girişlerinde kolaylık sağlanması kararlaştırılmıştır.[249] Başka bir belgede, Bulgaristan Komiserliği'nden sorulan soruya cevaben Dersaadet'te hane ve ailesi olan Ermeniler ve taşralı

---

245 *HR.TO*, 347/120, 14.06.1892.

246 *İZB*, 2/1317/M-1, 12 M 1317 (22.05.1899).

247 Özellikle ulus-devlet inşası süreçlerinde nüfus politikalarına bakıldığında bölgenin ya da bir grubun güvenliğe ilişkin bir tehdit oluşturması veya disiplin açısından bir sorun olarak algılanması yerleştirme ve zorunlu göç politikaları noktasında iki önemli etkendir. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Murat Yüksel, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde Güvenlik Siyaseti ve Nüfus Siyaseti", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde.

248 *DH.TMIK.M*, 75/10, 05 Ca 1317 (11.09.1899).

249 *Y.PRK.BŞK*, 49/34, 26 B 1314 (11.09.1899).

olup memleketlerine dönmek isteyen Ermenilerin, kefalet-i müteselsileye kaydolarak mürur tezkereleri ile geri dönmelerine izin verilmesi, ticaret için yurtdışına gideceklere pasaport düzenlenmesi ve Osmanlı'ya dönmek için pasaportlarını Batum Başşehbenderliği'nde vize ettirmek için müracaat eden Rusyalı Ermeniler içinse "bunların içinde erbab-ı fesaddan oldukları malum olanlar" dışında diğerlerinin pasaportlarının vize edilmesi ancak bu şekilde gelenler içinde şüphe edilenler olursa hal ve hareketleri kontrol altında bulundurulması için geldikleri anda hemen telgrafla bildirilerek gerekli yerlere tebligat yapılması kararı verilmiştir.[250]

Osmanlı İmparatorluğu'ndan yabancı ülkelere bir daha dönmemek üzere göç eden Ermenilerin daha sonra dönmelerinin engellenmesi için söz konusu kişilerin Tezkere-i Osmaniyyeleri'ne el konulacak ve pasaportlarına "Tezkere-i Osmaniyyeleri'nin tevkif olduğu ibaresi" yazılacaktır. Bu işlemin icra yetkisi nüfus idaresinin bilgisi dahilinde vilayetlerde ve iskele komisyonlarındadır. Yine aynı belgeye göre, göç edecek Ermenilere verilecek mürur tezkerelerine de "ba'dema Memaliki Mahruse-i Şahane'ye avdet etmeyeceklerdir" ifadesi yazılacaktır. Bu kişiler için komisyonca bir defter tutulacak ve aynı zamanda Patrikhane'de de kayıt altına alınacaklardır.[251] Bu durumda olup geri dönmek isteyen Ermenilere tekrar pasaport verilmemektedir. Bu konuda bir başka uygulama, firar ederek ya da sürgün edilerek yabancı ülkelere giden Ermenilerin Osmanlı vatandaşı oldukları halde pasaport alma haklarının ellerinden alınmasıdır.[252] Memalik-i Şahane'den İran'a gitmek isteyen Ermenilere pasaport verilmemesi de gidilecek yerin Osmanlı tarafından belirlendiğini gösteren bir başka örnektir.[253] Bu belgelerde hiçbir nizamnamede yer almayan işaretleme teknikleri sözkonusudur. Resmi evrak üzerine yazılan ibareler bürokratik bürolar arasında iletişimi sağlamakta ve kendilerinin birer istihbarat kaynağına dönüşmesiyle idari ağı görünür hale getirmektedir. Seyahat evraklarına ilişkin uygulama tehlike algısı ekseninde biçimlenmekte ve idari ağ ile birlikte okunduğunda toplumda "sembolik şiddetin" yayılmasına hizmet etmektedir.

Osmanlı Bankası Baskını'ndan sonra çok sayıda Ermeni, Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Osmanlı'dan başka ülkelere gitmiştir. Bu Ermenilerin

---

250 *MV*, 95/31, 26 Z 1315 (27.05.1898).
251 *DH.TMIK.M*, 75/ 63, 20 Ca 1317 (26.09.1899).
252 *DH.TMIK.M* ,16/50, 21 R 1314 (29.09.1896).
253 *MV*, 112/8, 10 B 1323 (10.09.1905).

geri dönebilmeleri II. Abdülhamid'in bir kereliğe mahsus olarak 10 günlük bir süre için (4-14 Recep 1314) Osmanlı'ya kabul edilmelerine karar vermesiyle mümkün kılınmıştır. Ancak söz konusu kararın hadiseden önce ve hadise sonrasında ticaret yapmak amacıyla pasaport alarak yurtdışına giden Ermeniler için uygulanıp uygulanmayacağı İstanbul Polis Müdürlüğü'nden Zabtiye Nezareti'ne oradan da Sadaret'e sorulmaktadır (7 Kanunuevvel 312/19.12.1896). Sürenin bittiği günden sonra Gürcü vapuruyla gelen ve geçerli süre başlamadan evvel pasavan alınış olan 25 Ermeni, zabıta tarafından vapurdan çıkarılmamışlardır. Bu Ermeniler hakkında yapılan araştırmada bir kısmının İstanbul, geri kalanının da taşra ahalisi olduğu anlaşılmıştır. Ancak süre bitiminden sonra geldiklerinden haklarında daha derin bir tahkikat yapılması amacıyla bir memur görevlendirilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde tezkerelerini süre bitiminden önce aldıkları ya da şüpheli olmadıkları anlaşılırsa ertesi gün Ermenilerin büyük yortusu olduğundan "dedikodu"ya yol açmamak için bunların vapurdan çıkarılarak kefaletle salıverilip verilmeyeceği yine zabtiye tarafından sorulmuştur (8 Kanunuevvel 312/20.12.1896). Cevaben, zabıtaca iyi halde oldukları anlaşılanların vapurdan kefil ile salıverilmeleri kararlaştırılmıştır. Zabtiye Nazırı'ndan Sadaret'e 9 Kanunuevvel 312'de (21.12.1896) yazılan evraka göre Rus ve Gürcü vapurlarıyla daha çok sayıda Ermeni'nin geleceği ve bu kimseler arasında kabul edilemeyecek kişiler de olacağından zabtiye bunların vapurlardan çıkmamaları için tedbir alacaktır. Ancak buna rağmen, vapur şirketleri tarafından bu kişiler vapurlardan çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, Memalik-i Şahane'ye gelmeleri uygun olmayan Ermenilere Varna Tüccar Vekaleti, Köstence Şehbenderliği ve bu gibi diğer birimler tarafından pasaport ve pasavan verilmemesi emredilmesi önerilmektedir. Zabtiyeden Sadaret'e yazılan başka bir bilgilendirme yazısında, yukarıda yazılan duruma ek olarak, Odesa'dan Dersaadet Limanı'na Rusya Kumpanyası'ndan Olga adlı vapurda mürur tezkeresine sahip Ekinli Mayans (?) ile eşi ve Erzurumlu Mardirus isminde üç Ermeni, buna ek olarak İskenderiye'den Hidiviye postasının Tevfik-i Rabbani vapurunda Mıgırdıç isimli bir Ermeni ve Varna Nemçe Kumpanyası'nın Venüs isimli vapurunda da Diyorgi Ohannes ve Agop adında iki Ermeni bulunduğu ve Dersaadet'e çıkmak için bunlardan birinin Varna'dan birinin Burgaz'dan vapura bindikleri belirtilmiştir. Sözü geçenleri karaya çıkarmamak için vapurlar zabtiyenin taht-ı nezaretine alınmışlardır. Boğazdan geçen Anadolu isimli Fransız Kumpanyası vapurunda Dersaadet'e gelmek için Marsilya'dan

binmiş 10 kadar Ermeni'nin varlığı Kale-yi Sultaniye'de bulunan Eczayı Nariye Müfettişi'nin çektiği telgrafla anlaşılmıştır. Bu kişilere ve bunlar gibi geleceklere ne muamele yapılacağı büyük bir mesele haline gelmiştir (10 Kanunuevvel 312/22.12.1896). Tüm bu yazışmalarda ilginç olan kısım Zabtiye Nezareti'nin bu kadar detaylı istihbaratı nasıl topladığıdır. Gemi kaptanlarının gemideki yolculara ilişkin bilgileri önceden vermeleri ihtimal dahilinde olmakla birlikte, yazışmalarda istihbarat kaynaklarına ilişkin bilgi yoktur. 12 Kanunuevvel'de (24.12.1896) zabtiyeden yazılan başka bir bilgi notunda, Bulgaristan bandıralı Yoris adlı gemide 50, Gürcü Kumpanyası'nın Sakız Vapuru'nda kadın ve erkek 10 Ermeni bulunup, çıkmalarına izin verilmediği yazılmıştır. Bunlar gibi daha birçok Ermeni'nin gelmekte oldukları, gelen ve geleceklere muamele izni verildiği belirtilmiştir. 24 Kanunuevvel'de Hariciye Nezareti'ne, Zabtiye Nezareti'ne ve Dahiliye Nezareti'ne, söz konusu müddetin dolması nedeniyle Zabtiye Nezareti'nden ne yapılacağını soran yazıya karşılık, bazı sefaretlerden af süresinin uzatılmasından yana öneriler geldiği belirtilmiştir. Gelen kişiler arasında "ihtilal komiteleri"ne mensup olan ve yaralamalarda bulunmuş olanların ayırılmaları ve geri kalan istisnaların aftan yararlanmaları sağlanmalıdır. Burada asıl önemsenecek nokta geri dönmelerine izin verilebilecek hal ve sıfat dışında "su'i bilfesad ve mazanne-i su'i" olanların girmelerine kapı açmak meselesine dikkat etmektir. Dolayısıyla tehlikeli ya da şüpheli olma kriteri kararların uygulanmalarında en temel referans noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kişilerin gelmesi içgüvenlik açısından tehlikeli görülmüştür. Bu kişilerin "fesad" bir saldırı için toplanmaları kolay olduğundan buna göre tahkikat yapılması gereklidir. Fakat tahkikat yapılması zor ve belki de imkansız olacağından sefaretlere ikna edici cevabın verilmesi, sürenin uzatılması ve bu kararın esasına göre zabıtaca kontrol altında bulunmak üzere 75 gün daha uzatıldığı ilanıyla icabının Zabıta Nezareti'ne havalesi hakkında Encümen-i Mahsus-u Vükela tarafından mazbata hazırlanmıştır. Süre uzatıldıktan sonra gelenler, zabtiye tarafından derdest olunduktan sonra şüpheli olmayanların İstanbul'dan olan kısmı Patrikhanece tasdik edilmiş kefalet bağı ile bağlanarak salıverilecek ve taşralılar memleketlerine gönderileceklerdir. Zanlılar ise kanunen cezalandırılacaklardır. Edirne'den hergün Ermeniler gelmektedir ve zabtiyeye göre gelmeye de devam edeceklerdir. Bu gelenler de araştırıldıklarından bu iş için özel bir komisyon kurulması ve bu komisyonun "erbab-ı şer ve mefsedetin duhulüne izin vermeyip iadeleri" Sadaret Mabeyin Başkitabet-i Celilesi'nden cevap niteliğinde tebliğ olunmuştur. 19 Rebîülevvel 314 tarihli tezkere ile Zabti-

ye Nezareti'nden Dersaadet ve diğer yerlerde "yerli" (muhtemelen İstanbulluları nitelerken yerli ifadesini kullanmaktadır), taşralı ve yabancı birçok Ermeni "erbab-ı fesadı" bulunduğundan bunların dışarıya ihracı ile gerekli muamelenin yapılması için Dahiliye Müsteşarı Ahmet Refik Beyefendi ve 12 Cemâziyelevvel 314 tarihli tezkere ile bildirildiği üzere göç etmek isteyen Ermenilerin göçlerinin nedenlerinin araştırılmasıyla bir daha geri dönmemek üzere ellerinden kefil senetleri alınarak bunların Patrikhane'ye tasdik ettirilmesi ve diğer ayrıntılar için biri Hüseyin Hamid Beyefendi başkanlığında iki komisyon kurulmasını talep edilmiştir. Ahmed Refik Beyefendi'nin yönetimindeki komisyonun Zabtiye Nezareti'nin tahkik heyetine görev verildiği gibi görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Hüseyin Hamid Bey'in altındaki komisyona bazı memurlar görevlendirilmiş ancak bunların kendi asıl memurluklarına ait iş yoğunluğu nedeniyle komisyona layıkıyla devam edemedikleri anlaşılmıştır.[254] Bu vak'a devletin istemediği ya da tehdit olarak gördüğü vatandaşlarına karşı aldığı tutumu göstermek açısından önemlidir. Devlet kendi içgüvenliğine yönelik bir siyasa belirlerken, II. Abdülhamid döneminin özelliklerinden biri olarak görülebilecek iç politika dış politika ayrımının belirsizleşmesi ile birlikte söz konusu siyasaları tekrar gözden geçirmek durumunda kalmaktadır. Sonuç olarak seçtiği ya da oluşturduğu uygulamaları hayata geçirebilmek için devlet özellikle zabtiye eliyle bilgi edinmekte ve çoğu kez bu bilgiler ekseninde yeni stratejiler çizmektedir. Elde edilen ya da edilecek bilgilerin sınırı ve çeşidi arttıkça bu işlevi yerine getirecek daha alt birimler kurmaktadır. Dönem, idare içinde komisyonların sıklıkla kullanıldığı bir dönemdir. Bu şekilde bürokrasi kendisi kararlar almakta, daha doğrusu inisiyatif kullanmakta, alanını genişletmekte ve aynı zamanda güvenliğe ilişkin alınan kararlar teknikleşmektedir. Bu şekilde idare daha pratik bir şekilde işlerken özellikle güvenlik konusunda hem metinlerle hem de komisyonlarla her yeri saran bir bulut haline gelmektedir. Ancak personelin sayıca ve nitelikçe yetersizliği devlet tarafından öngörülen işlevlerin yerine getirilememesi sonucunu vermektedir.

Pasaport düzenlemeleri ile devlet gidilmesini istemediği ülkelere gidişi ya da nüfusun bir kesiminin bu ülkelere gitmesini de yasaklayabilmektedir. Amerikan Hükümeti daha fazla işçi göçüne ihtiyacı olmadığını bildirmiş ve bu amaçla Amerika'ya gitmek isteyenlere hükümetçe engel olunması kararı

---

254 *A.MKT.MHM*, 632/3, 4 B 1314 (09.12.1896).

vilayetlere iletilmiştir (9 Mart 1304). Harput Ermenileri'nden Amerika'ya gidip fabrikalarda çalışmak isteyen 70 kişilik bir grup Dersaadet'e gelmiş, fakat Amerika'ya gitmelerine engel olunmuştur. Masrafları devlet tarafından karşılanarak memleketlerine geri gönderilmişlerdir. Söz konusu belgede bundan sonra amelelik vesilesiyle ve "maksad-ı muzırraya hizmet etmek niyetiyle" Amerika'ya ya da başka yerlere gidecek olanlara pasaport verilmemesi yazılmıştır.[255] Amerika Birleşik Devletleri'nden işçi göçüne ihtiyacı olmadığını belirten bildirim politik bir tehdit algısına dayanmamaktadır. Ancak Osmanlı devlet elitleri böylesi bir durumda da ilk olarak kendi güvenlik endişeleri çerçevesinde hareket etmişler ve işçi göçü niteliğindeki coğrafi hareketleri de devletçe meşru olmayan politik amaçlar ile ilgili görmüşlerdir.

Başka bir vak'ada Osmanlı tabiyetinde olan ve Batum çevresinde çalışan on bin kadar amele Osmanlı pasaportuna sahip değillerdir. Söz konusu işçiler Tezkere-i Osmaniyye ya da Osmanlı Şehbenderliği'nden verilen ikamet tezkerelerine sahiptirler. Rusya, bu tezkereleri tanımayarak Hükümet-i Seniyye tarafından verilmiş ve Rusya konsolosları canibinde vize edilmiş pasaport ibraz etmeyenlerin sınırdışı edileceğini ve İran tebaalılara da aynı uygulamanın yapılacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti söz konusu kişilerin çoğunun Osmanlı pasaportu olmadığını ve neredeyse hepsinin Ermeniler olduğunu, çoğunlukla da "hadiselere karışmış fesad takımından" kimseler olduklarını ya da hadiselerden sonra izinsiz firar eden takımından olduklarını vurgulayarak bu kişilerin Osmanlı ülkesine kabul edilmeyeceği kararını almıştır. Eğer ki aralarında "İslamdan kimseler" var ise onlar için bu karar geçerli değildir.[256] Burada da idari işlem devletin bekasını merkeze alarak güvenlik ekseninde farklı unsurlara farklı uygulamalar yapılarak icra edilmektedir.

e) Suçluların ve Şüphelilerin Tespiti

Bir başka uygulama biçimi pasaport vasıtasıyla "aranan suçluların ya da politik şüphelilerin tespit edilmesi"dir. Dolayısıyla pasaport idari birimler arasında, işaretlemeler ya da yazılar ile iletişimi sağlayan bir belge olarak da kullanılmaktadır. Bunun en önemli örneklerinden biri kırmızı mürek-

---

255 *DH.MKT*, 1500/93, 12 Nisan 1888, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1839-1895)*, cilt 1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 85, Ankara, 2007, s. 27-28.

256 *M.V*, 109/17, 05 S 1322, (21.04.1904).

kep kullanımıdır. Memalik-i Şahane'de ihtilal çıkarmak amacıyla Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'da dolaşan serserilerin bir isim üzerine olan nüfus tezkeresiyle farklı yerlerden beş on tane pasaport aldıkları ve bunları "Sırp ve Bulgar tebaasından cem ve tertip eyledikleri haşerate tevzi itdikleri" öğrenilince nüfus tezkerelerine aldıkları pasaportun tarih ve numarasının kaydedilmesi uygulaması getirilmiştir. Bu kaydetme yöntemi daha önce kullanılan bir yöntem olmadığı halde "bazı ahvâlde tedâbir-i fevkalade ittihâzı (lazime-i hikmet-i hükümet) muvafik-ı hikmet-i hükümet olmasıyla" bundan sonra bu gibi fesad kişilerin, Osmanlı topraklarına girişinin engellenmesi ve bunların belirlenmesi için şehbenderliklerden verilecek pasaportlarına yapıştırılacak pulun en karışık kısmına erbab-ı fesad'dan olanların pasaportlarına "f" harfini gösterir şekilde "ufki bir çizgi" yazılması uygulaması ve sonrasında bu kişilerin zabtiyece tutuklanmaları,[257] Batum'da toplanan yabancı ve Osmanlı uyruklu Ermenilerden Osmanlı'ya gelmek isteyenlerin kabul edilenlerinin pasaportlarının kırmızı mürekkeple vize edilmesi[258] ve Memalik-i Şahane'ye gelmek üzere Marsilya Başkonsolosluğu'ndan pasaport alan Ermenilerin pasaportlarının işaretlenmesi[259] buna başka örneklerdir. Fesadı niteler şekilde pasaportlara "f" harfinin yazılması uygulaması daha sonraki yıllarda da zabtiyece "pek çok istifade" edildiği nedeniyle devam etmiş ve dışarıdan geleceklere buna göre tetkikat ve muamelede bulunulmuştur. Ancak daha sonraları, Bulgaristan Komiserliği'nin bu uygulamaya riayet etmediği görülmektedir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne, Komiserliğe tebliğ edilmesi için söz konusu karar tekrarlanmıştır.[260] Aynı belgede, Memalik-i Şahane'de ihtilal çıkarmak amacıyla Romanya ve Sırbistan ve Bulgaristan civarında dolaşan "serserilerin" şehbenderliklere ve tüccar vekaletlerine müracaatlarında gerekli görülen eski pasaportları yerel polis idaresinde zapt veyahut önceden anlatıldığı şekilde tutarak yalnız bir nüfus tezkeresiyle bir isim için beş on farklı yerden aldıkları anlaşılmıştır. Bu gibi "eşhâsı mefâside" bir nüfus tezkeresiyle birkaç pasaport almalarının önüne geçilmek için başka mahalden pasaport almışlar ise bilinmesi amacıyla verilecek pasaportun tarihi ve numarasının nüfus tezkerelerine yazılması da

---

257 *DH.MKT*, 2223/123, 12 R 1317 (19.08.1899) ve *DH.TMIK.M*, 75/19, 08 Ca 1317 (14.09.1899).

258 *DH.TMIK.M*, 18/59, 06 Ca 1314 (13.10.1896).

259 *HR.SYS*, 2748/6, 20.3.1895.

260 *DH.MKT*, 662/10, 1 Z 1320 (28.02.1903).

kararlaştırılmıştır. Bu uygulama da bir yönüyle işaretlemeler ya da kırmızı mürekkep kullanımıyla, idari bürolar arası iletişimi sağlama yöntemi olarak ele alınabilir. Diğer taraftan bu tarz işaretlemeler toplumu okunaklı kılma yönünde devlet tarafından kullanılan bilgi şifreleme yöntemlerinden biridir. Bu sefer bilgi dosyalama, sıralama yöntemiyle değil işaretleme yöntemiyle şifrelenmekte ve işaretlenen evrak idari işleme tabi tutuldukça şifreleme işlevsel hal almaktadır.

Pasaportun istenmeyen unsurların girişlerini engellemek için kullanılması, idarenin gündelik uygulamalarından biri haline gelmiştir. Bulgaristan'dan pasaportları olduğu halde Dersaadet'e gelen şahısların "serseri" yada "eşirra" sanılarak gözaltına alınmaları,[261] Belgrad'tan vizesiz pasaportla gelen Avusturyalı makinist Moris Forest'in durumunun incelenip, gözetim altında tutulması,[262] Dersaadet'e gelmek için Şehbenderhane'ce vize verilen Rus pasaportlu Ermenilerin ikamet ettikleri yerlerde hal ve hareketlerinin kontrol edilmesi[263] gibi örnekler girişleri engellenemeyen unsurlara ilişkin idarenin geliştirdiği yöntemleri göstermektedir. Bunların başında kuşkusuz gözaltına alma gelmektedir.

f) İstatistik Tutma Aracı Olarak Pasaport

Pasaportun "giriş çıkış istatistiklerini tutmada önemli bir aygıt" olduğu açıktır. Örneğin, vilayet tarafından pasaport alarak yurtdışına gidenler hakkında bir cetvel düzenlenerek Zabtiye Nezareti'ne gönderilmesi uygulaması vardır.[264] Ancak bunun dışında özellikle olağanüstü durumlarda pasaportsuz giriş çıkışların sayısı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Sason Ayaklanması sonrasında merkez, ayaklanma öncesinde ve sonrasında Rusya'ya pasaportsuz giden Ermenilerin sayısını tespit etmeye girişmiştir.[265] Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar polis mahallerinde Dersaadet'e gelen yabancıların geliş gidiş bilgilerini ve tabiyetlerini gösteren defterler tutulmaktadır.[266] Vilayetlerden pasaport alarak yurtdışına çıkanlar hakkında her ay Zabtiye Nezareti'ne bir cetvel gönderilmektedir.[267] Mürur tezkeresi ve pasaport alan Ermenilerin miktarını

261 *DH.MKT*, 2458/97, 16 Za 1318 (07.03.1901).
262 *ZB*, 391/3, 10 Tş 1323 (23.11.1907).
263 *ZB*, 23/22, 13 Tn 1323 (23.10.1907).
264 *DH.TMIK.M*, 71/46, 3 S 1317 (21.06.1899).
265 *Y.PRK.ASK*, 151/15, 06 M 1317 (16.05.1899).
266 15 günlük defterlerden biri için bkz. *ZB*, 703/46, 19 Ey 1307 (01.10.1891).
267 *İ.HUS*, 88/1319M-49, 03 M 1319 (22.04.1901).

gösteren cetveller hazırlanmaktadır.[268] Ermenilerin teker teker isimlerini, hangi ülkelerin acentalarıyla hangi gemilerle geldiklerini ve yanlarındaki seyahat evraklarını gösteren bir cetvel ile İstanbul'a gelen Ermenilerin pasaport kontrollarının yapıldığına ilişkin bilgiler depolanmaktadır.[269] Bunun yanında Pasaport Komisyonu, Ermeni, Ermeni Katolik ve Protestan ve Rumlar için on günlük işlem kayıtları tutmaktadır.[270]

g) Devlete Yönelik Sorumluluklar Açısından Pasaport

Pasaport aynı zamanda ödenen harçlarla devlet için bir "gelir kaynağı" olarak da ele alınmaktadır. Amerika'dan memleketlerine dönen Suriyelilerin İskenderiye'de daha az para ödemek suretiyle tezkere alarak, pasaportsuz olarak yola devam etmelerini merkez, hem nizama aykırı bulmuş hem de konsolosluğun gelirini etkilemekte olduğunu ifade etmiştir.[271]

Pasaport "zorunlu askerliğe ilişin" de bir kontrol alanı olarak ele alınmıştır. Redif askerleri bakayasının pasaportla yurt dışına çıkışına engel olunması ve askerlik durumunu belirtmeyenlere pasaport verilmemesi uygulaması bunun bir göstegesidir.[272] Zorunlu askerlik gibi vergi yükümlülüğünü aksatmamak da pasaport verilirken üzerinde durulan noktalardan biridir. Eyalet-i Mümtaze'ye ya da yabancı ülkelere gideceklerin askerlik, vergi ve bunun gibi yükümlülükleri hakkında gerekli taahhüt alınmadan bu kişilere pasaport ya da bunun gibi evraklar düzenlenmemesi Dahiliye Nezareti tarafından bildirilmiştir.[273]

Pasaport uygulamalarına baktığımızda aslında bu uygulamaların belli unsurlara ilişkin kurumsallaşmış ayrımcılık pratikleri olarak tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Bu pratikler devletin "serseri", "fesad", "anarşist" gibi yaftalama biçimleri ile birlikte düşünülmelidir.

h) Deniz Yolunu Kontrol Etme Aracı Olarak Pasaport

Mekansal hareketliliğe ilişkin önemli başka bir mekanizma "limanların ve gemilerin kontrolu"dur.[274] Dersaadet Limanı'na gelip giden gemilerin

---

268 Bu cetvellerden biri için bkz. *Y.PRK. KOM*, 9/22, 01 Ş 1314 (05.01.1897).
269 *Y.PRK.ASK*, 100/73, 08 R 1312 (07.10.1894).
270 *Y.PRK.DH*, 11/56, 18 Ca 1318 (13.09.1900).
271 *DH.MKT*, 1680/143, 17 R 1307 (07.05.1890).
272 *DH.MKT*, 1961/92, 19 Za 1309 (15.06.1892).
273 *DH.MKT*, 1591/64, 04 C 1306 (05.02.1889).
274 Boğazlardan geçen yabancı gemilere ilk kez 1452 senesinde "izn-i sefine fermanı"

sadece hareket günü değil, limanda kaldıkları müddetçe nezaret ve gözlem altında bulundurulması kararı çerçevesinde söz konusu kontrollar sıkılaştırılmıştır.[275] Özellikle önceden istihbarat alınan durumlarda kontrollar gemilerin aranmasını getirmektedir. Selanik'e içinde "Ermeni anarşistler" bulunan Messagerv, Avusturya ve İtalya vapurlarının gelmesi ve gemilerin aranması,[276] gemilerle Dersaadet'e gelen "Ermeni anarşistler"in bir kısmının karaya çıkarak ecnebi kıyafetinde dolaşmalarına ve ecnebi gemilerinde gizlenenlerin de yakalanarak Dersaadet'e girmelerine engel olunması için tedbir alınması[277] bu tutuma dair örneklerden bazılarıdır. Memalik-i Şahane limanlarına gelecek olan İtalyan vapurlarına "anarşist" binmemesine itina olunmasının acentelere tebliğ edilmesi ise yine Osmanlı'yı "anarşist" unsurlardan korumaya yönelik bir önlemdir.[278]

İtalya Hükümeti'nin Sosyalist Parti'ye (İştirak-i Emval Partisi) ve sosyalistlere yönelik uygulamaya başladığı sert politika nedeniyle birçok İtalyan sosyalistin Osmanlı'ya gelebilecekleri düşünülerek bu konuya ilişkin önlemler alınmıştır. Devlet elitlerine göre İtalya'da sosyalizm taraftarlarına karşı uygulanacak zorlayıcı tedbirler bu kişilerin Memalik-i Mahruse'ye kaçmalarına sebep olabileceğinden, bu gibi kimselerin girişlerinin önlenmesi amacıyla Osmanlı ülkesine varan yabancı uyruklular için Pasaport Nizamnamesi'nin

---

veya "mürur tezkeresi" verilmeye başlandı. Gemilere ilişkin mürettebat, gidilen gelinen yer, tarihler ve yük bilgileri izn-i sefinelerin kayıtlı olduğu "İzn-i Sefine Defterleri"ne yazılmıştır. Aygün'e göre, Küçük Kaynarca ve devamındaki antlaşmalar tebaanın Rusya iskelelerini kullanma yolunu açtığından bu tarihten sonra izn-i sefine fermanı verme gayrimüslim tebaayı ve Karadeniz'e giriş-çıkışı kontrol etme temelinde önem kazanmıştır. Bu nedenle, Osmanlı tebaasının izn-i sefine fermanı alabilmesi sıkı şartlara bağlanmıştır. Bu fermanlar, gemileri kontrol etmekle yükümlü gümrük eminleri ve liman nazırlarına hitaben yazılmakta idi. Bkz. İdris Bostan, "İzn-i Sefine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 23, İstanbul, 2001, s. 542. ve İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 6, 1990, s. 25-26, Necmettin Aygün "XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 23, Bahar 2008, Ankara 2010, s. 53-84.

275 *ZB*, 590/37, 20 Ma 1322 (02.04.1906).

276 *Y.PRK.ASK*, 14,/76, 24 Ra 1314 (02.10.1896).

277 *DH.TMIK.M*, 21/44, 27 Ca 1314 (03.12.1896).

278 *Y.A.HUS*, 524/25, 04 B 1326 (02.08.1908).

tam anlamıyla uygulanması kararı Dahiliye Nezareti'nden Liman Riyaset-i Behiyyesi'ne gönderilmiştir. Bu sebeple Liman Riyaset-i Behiyyesi bir layiha hazırlamıştır. Pasaport Nizamnamesi'nin uygulanabilmesi için kurulan komisyon ve layihada önerilenler Şûrâ-yı Devlet tarafından kabul edilmiştir. Önerilerden ilki Pasaport Nizamnamesi'nin sıkı bir şekilde uygulanması için liman riyasetlerinin uyarılmasıdır. Vapur kaptanlarının nizamnamenin gereği gibi uygulanmasına engel olan davranışları, merkez tarafından en büyük sorunlardan biri olarak görülmektedir. Özellikle hal ve mesleği bilinmeyen kişilerin ve özellikle de "hey'et-i ictimaiye (toplum) aleyhinde ve kuyud-u kavânin-i umumiye hilafında" olan sosyalistlerin girişleri engellenmelidir. Dersaadet Limanı'na gelecek gemilerdeki ve vapurlardaki kişiler hakkında gerekli tahkikat yapılması için bir layiha hazırlanmıştır. Öncelikle vapurlarla gelen kişiler kayık ya da sandal ile dışarıya çıkacaklar ise kayıkçılık ve sandalcılık yapan kişilerin araştırılmaları gereklidir. Bu kişilere yönelik idari işlemler Şehremaneti'nden alınıp liman reisliklerinin yetki alanına verilmelidir. Mürur Nizamnamesi'nin uygulanabilmesi için bir Teftiş ve Nezaret Komisyonu kurulmalıdır. Komisyonda zabtiye, liman reislikleri ve Şehremaneti'nden kişiler bulunmalıdır. Gerekli işlemler yapılmadan kimsenin vapurlardan çıkmaması sağlanmalı ya da komisyonun işlemleri yapabilmesi için bir misafir dairesi kurulmalıdır. Yolcular kayık ya da sandalla İstanbul'a çıkacaklarsa ya İstanbul gümrüğüne ya da Galata gümrüğüne çıkarılmalı ve buralarda pasaport memurları tarafından gerekli işlemler yapılmalıdır. Her türlü deniz taşımacılığı özellikle ticari eşya taşımacılığı idari olarak Şehremaneti'nin görev alanındadır ancak bunlar hakkındaki muamele bahriye düzenlemelerine göre yapılmaktadır. Layiha ile önerilen bunların da Bahriye Nezareti'ne bağlı liman dairesinin görev alanına alınmalarıdır. Yolcu taşıyan sandalcıların, yolcuları pasaport memurlarına göstermeden taşıma yapmalarını önlemeye yönelik bir ceza düzenlenmelidir. Ülkeye girmek ya da çıkmak isteyen herkesin pasaportu olmak zorundadır. Pasaport kontrollarına ilişkin önerilen başka bir düzenlemede yabancılar pasaportlarını hem kendi devlet konsoloslarında hem de yabancı ülkelerdeki Osmanlı temsilciliklerinde vize ettirmek zorundadırlar. Pasaport, Osmanlı ülkesine karadan geliniyorsa kontrol noktasındaki memura, denizden geliniyorsa limandaki memura hemen ibraz edilmek zorundadır. Giriş yapan kişi 24 saat içinde Kurşunlu Mahzen'deki liman odasına kişisel olarak giderek görevli memura "ispat-ı vücud" etmelidir. Daha sonra kendi ülkesinin temsilcisine giderek iskan ve ikamet ni-

yetinde ise temsilcilikten ikametgah kağıdı almalı ve hükümete bildirimde bulunmalıdır. 10 yaşından büyük her erkek için tek bir evrak düzenlenmelidir. Defterlere kayıtlı olan gemiciler ya da yolcular karada ikamet etmek niyetinde iseler söz konusu defterlerden isimlerinin kaldırıldığını gösteren bir belge ile liman odasına şahsen gelerek kaydolmak zorundadırlar. Osmanlı ülkesi içinde seyahat edeceklerin kendileri için düzenlenmiş mürur tezkerelerini Kurşunlu Mahzen'deki liman odasına giderek, ülkenin diğer yerlerinde ise görevli memurdan almaları gerekmektedir. Ülke içinde seyahat edecek yabancıların, pasaportlarını kendi temsilcilerine vize ettirerek, temsilciliklerinden alacakları mürur tezkerelerini de pasaportlarıyla birlikte taşımaları gerekmektedir. Mürur tezkerelerinde eşkâl ve kimlik bilgileri yazılmalı ve tezkereler temsilcilikler tarafından vize edilmelidir. Gemi ve vapur kaptanları gemilerindeki yolcuların pasaport ve vize kontrollarını yapmakla yükümlüdürler. Kaptanlar yolcuların pasaportlarını toplayarak sayı ile kontrol memurlarına vermek ve sonra da geri dağıtmakla yükümlüdürler. Eğer yolculardan birinin pasaportu yoksa ya da pasaportu kurallara uygun değilse liman odasına veya görevli memura bildirim yapılmalıdır. Bizzat kişi tabiyetini taşıdığı devletin temsilciliği tarafından verilecek bir kefaletname almak zorundadır. Bu şekilde gelen yolcu, makul bir açıklama yapamaz ve temsilciliğinden kefaletname alamaz ise sınırdışı edilir. Seyahat edecek yolcular gidecekleri yerlerde kalacakları bir ikamet ya da kefil göstermek zorundadırlar.[279] Yine İtalyan sosyalistlerin pasaportsuz olarak Osmanlı'ya gelmelerini önlemek amacıyla başka bir Şûrâ-yı Devlet kararında Pasaport Nizamnamesi'nin uygulanması kararlaştırılmıştır.[280]

Daha ileriki bir tarihte, Köstence Şehbenderhanesi'nden Zabtiye Nezareti'ne yazılan bir uyarıda "ahvâlleri daima iştibah bazı Ermenilerin" pasaportsuz ve vizesiz olarak Dersaadet'e gitmek istedikleri yönündeki bilgi paylaşılmış ve bu nedenle Romanya'dan gelecek gemilerin dikkatli şekilde teftiş edilmesi kararlaştırılmıştır.[281]

Dersaadet Liman Riyaset-i Alisi'nden liman reisliklerine çekilen bir telgrafla posta vapurlarının akşam ezanından sonra limanlara yanaşmalarını yasaklayan emir daha sonra başka bir telgrafla geri çekilmiş ve karşılıklı yazışma ile gemilerin durumuna göre karar verilmesi uygun bulunmuştur. Ancak her

---

279 *ŞD*, 4/8, 26 Ra 1296 (13.09.1879).
280 *ŞD*, 4/29, 13 M 1297 (27.12.1879).
281 *A.MKT.MHM*, 626/34, 22 R 1312 (21.10.1894).

iskelede farklı memurlar farklı uygulamalara gittiğinden konsolosluklar tek bir uygulama getirilmesini talep etmişlerdir.[282]

Gemi kaptanları ve kayıkçılar gibi yolcu taşıyanların, yolcuları hükümetçe belirlenen yerler dışında karaya çıkarmaları durumunda akıbetleri Pasaport Nizamnamesi'nin 18. maddesinde düzenlenmiştir. Pasaportsuz yolcuları hükümetin belirlediği mevkiden başka bir yerden alarak, Rusya'ya kaçırmakta olan sandal ve filika reisleri hakkında ne yapılacağına ilişkin ise söz konusu nizamnamede bir madde bulunmamaktadır. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi bu durumda da Pasaport Nizamnamesi'nin 18. maddesine göre işlem yapılması kararını vermiştir.[283] Gemi personeli ile ilgili olarak güvenliğe ilişkin bir durum olduğunda ise Varna-Dersaadet arasında gelip giden vapurların birinde çalışan eşkâli Bulgaristan Komiserliği'nden bildirilen, esmer, uzun boylu, kara uzunca bıyıklı, sakalı tıraşlı bir kişinin "melanet ve mefsedet" amacında olduğu istihbaratı alındığında olduğu gibi bu sorunu çözmek zabtiyeye düşmektedir.[284] Başka bir olayda da Drac'a gelen Berendezi vapurunun İtalyan kaptanı Angelo Pikapilo, yetkililere pasaport değil mürur tezkeresi ibraz etmiştir. Bu durum Pasaport Nizamnamesi'nin 12. maddesine göre değerlendirilmiş ve hakkında gerekli kanuni işlem yapılmıştır.[285]

Tüm bu olaylarda idari ağın yarattığı çerçeve içinde hukuk yeniden şekillenmekte ve daha ayrıntılı düzenlemeleri içerir hale gelmektedir. Fakat her seferinde konulan kurallar ya da süregelen uygulamalar alt sınıflar tarafından delinmektedir. Bu tip davranışlar bir tür hayatta kalma, hayatını idame ettirme stratejisi olarak yorumlanabilir. Devlet daha çok müdahale etmeye ya da kontrol etmeye çalıştıkça yeni düzenlemelerin ya da mekanizmaların dışında kalabilmek için yeni yollar ve stratejiler ortaya çıkmaktadır.

i) Usulsüz Verilen Pasaportlar ve Sahte Belgeler

Pasaport uygulamalarında devlet açısından en büyük sorunlar "usulsüz verilen pasaportlar ve sahte pasaportlar"dır. Pasaport ve pasavan işlemleri her ne kadar sıkı tutulmaya çalışılsa da merkezin önüne geçemediği durumlar her zaman karşımıza çıkmaktadır. Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan taraflarında dolaşan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda "ihtilal çıkarmak" isteyen

---

282 *DH.TMIK.M*, 26/44, 12 Ş 1314 (16.01.1897).
283 *DH.MKT*, 1683/61, 25 R 1307 (18.12.1889).
284 *ZB*, 31/14, 26 T 1322 (?).
285 *DH.MKT*, 799/54, 16 N 1321 (05.12.1903).

"serseri" takımından kimselere pasaport verildiği tespit edilmiştir. Hemen ardından, Hariciye Nezareti ve Bulgaristan Komiserliği uyarılarak gerekli önlemleri almaları istenmiştir.[286]

"Tebaa-i İslamiye'ye suikast fikrinde olan" beş Ermeni'den ikisinin İran pasaportuyla Rusya'ya hareket ettikleri ve sonrasında yakalandıklarını anlatan bir belgede, İran memurları tarafından "hüviyeti meçhul serseri ve firarîlere" pasaport verilmekte olması sebebiyle, bu gibi kimselere pasaport verilmesini önleyecek bir tedbir alınması için daha önce de birtakım girişimlerde bulunmuş olan Osmanlı Tahran sefirinin İran'daki pasaport düzenlemesine ilişkin bir çalışma içinde olduğu anlaşılmaktadır. İran'da pasaport verilirken Osmanlı'daki gibi mahalli yetkililerden alınan bir ilmühaberin gerekli mercilere sunulması uygulamasının yerleştirilmesi talep edilirken, İran'a vergi vermeyen yabancı uyruklulara İran pasaportu verilmemesi kuralının kesin olarak uygulanması da talep edilmektedir.[287] Osmanlı devlet elitleri sınırlardaki geçişlerle ilgili sınır komşusu oldukları devletlerin de benzer güvenlik tekniklerini uygulamalarını talep etmektedir. Devletler arası bu tip istenmeyen geçişlerin engellenebilmesi için komşu devletlerin benzer politikalar ve uygulamalar geliştirmeleri gereklidir. Dolayısıyla pasaporta dayalı kontrol sistemi tek bir ülke coğrafyasında uygulandığında anlamını yitirecektir.

Erzurum, Bitlis ve Van eyaletlerinden Osmanlı tabiyetinde olan birçok Ermeni, Rusya'da İran pasaportu edinerek Kafkasya'da seyahat etmektedirler. Bunların bazıları bu sahte pasaportları kullanarak Dersaadet'e gelmek niyetiyle Şehbenderhane'den vize muamelesi talep etmişlerdir. Ancak bir komisyoncu aracılığıyla Konçilerya'ya sunulan sahte pasaportlar vize edilmemiştir. İran pasaportuyla Memalik-i Şahane'ye gelen Ermeniler hakkında memurların dikkatli hareket etmeleri Batum Başşehbenderliği'nden bildirilmiştir. İran memurlarının bu gibilere pasaport vermemeleri, Tahran Sefareti Maslahatgüzarı'na tavsiye edilmiştir. Hariciye Nezareti, İran Hükümeti'nce Rusya'da bulunan İran memurlarına ve özellikle Tiflis Başkonsolosluğu'na bir talimat verilmesi gerektiğini ne var ki daha fazla gelir elde etmek hırsıyla memurların söz konusu talimata da riayet edemeyebileceğini, bu nedenle bu memurların teftiş edilmeleri gerektiğini İran Hükümeti'ne bildirmiştir.[288] Bu vak'ada da benzer bir durum vardır. Coğrafi hareketliliği kontrol etmek

---

286 *DH. MKT*, 662/10, 1 Z 1320 (28.02.1903).
287 *Y.A.HUS*, 281/6, 17 Ra 1311 (27.10.1893).
288 *DH.MKT*, 327/53, 6 B 1312 (02.01.1895).

ancak bir devletler sistemi içinde benzer kurallar ve uygulamalar geliştirilerek mümkündür.

Sahte pasaport satışı ülkede bir karaborsaya neden olmuştur. Sahte pasaportla Yalta'da yakalanıp Sivastopol Şehbenderliği'ne götürülmüş Osmanlı tabiyetine sahip kişiler sahte pasaport yapan birinden, 21 kuruşa üç adet sahte pasaport alarak Rize'den Yalta'ya kadar bu pasaportlarla seyahat etmişlerdir. Bu olay sonrasında Trabzon sahilindeki pasaport memurlarının kontrollar sırasında yeterince dikkatli olmadıkları anlaşılmıştır. Memurlar uyarılmışlar ve sahte pasaport örneği Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.[289] Yapılan başka bir tahkikatta Bulgar komiteleri üyelerinin sahte pasaport aldıkları ortaya çıkmış bunun üzerine pasaport verilirken güvenlik tahkikatının da sıkılaştırılması kararlaştırılmıştır. Dersaadet'te pasaport ve mürur tezkeresi verilirken "halleri malum olmayanlara" tezkere verilmemesi ve şüheli görülenlerin tutuklanması kararı Manastır, Kosova, Debre ve İpek mutasarrıflıklarına telgrafla bildirilmiştir.[290]

Sakız'da Osmanlı tebaasından oldukları halde sahte pasaportla Yunan tabiyetinde oldukları iddiasıyla iskelelere inmek isteyen kişilerin nüfus idaresine başvurularak gerekli araştırma yapıldıktan sonra pasaportlarına "bilaharic görülmüşdür" ibaresi tahrir ve pasaport mührüyle tahkim edildikten sonra iskeleden geçmelerine izin verilmesi uygulaması yapılmaktadır. Sefaretlerle devam eden görüşmeler neticesinde Pasaport Nizamnamesi'nde tebaa-i ecnebiyenin mahall-i ecnebiyeye girerken yanlarında bulunan pasaportların mahalli hükümet tarafından vize edilmesi kararlaştırılmış ve söz konusu nizamnamenin uygulamasına başlanmasına karar verilmiştir.[291]

Pasaportlara ilişkin başka bir sahtecilik örneği, sahte pasaport değil ama pasaportları saklamak yoluyla gerçekleşmiştir. Pasaportlarını zayi ettiklerini söyleyerek kadın ve erkek pek çok kişi, şehbenderhaneye pasaport almak için müracaat etmiştir. Bu kişilerin çoğu kimliklerini ispat etmek için Tezkere-i Osmaniyyelerini ibraz ederken bir kısmı da mürur tezkerelerini ibraz etmişlerdir. Mürur tezkerelerinde azimet yerleri Yanya, Selanik ve İzmir olarak görülmektedir. Bu kişilerin pasaportlarını gizledikleri anlaşılmıştır. Bu kişilerin amacı yurtdışına gitmek olarak yorumlanmış ve Selanik'e uğrayan Gürcü Kumpanyası vapurlarının bu gibi kişilere çok kolaylıkla hizmet ettiği göz

289 *DH.MKT*, 1413/41, 22 B 1304 (16.04.1887).
290 *TFR.I.UM*, 4/349, 19 Za 1321 (06.02.1904).
291 *DH.MKT*, 75/50, 07 Ra 1311 (17.09.1893).

önünde tutularak Dersaadet'ten Yunanistan'a gidenler bu durumu takip ettiklerinden, söz konusu vapurların Selanik'den geçişlerinde müşterilerinin yol evraklarının polis tarafından muayenesi uygulaması konulmuştur.[292]

Osmanlı tebaalılar için düzenlenen pasaport ve mürur tezkerelerinin sahibine ait olup olmadığı evrak üzerinde belirtilen eşkâl bilgilerine göre kontrol edilmeye çalışılmaktadır. Dahiliye Nezareti'nden Şûrâ-yı Devlet'e sunulan bir tezkerede insanların birbirlerine benzeyebilecekleri vurgulanarak, bazı kişilerin bu benzerliklerden yararlanarak kendi adlarına tezkere çıkarıp sonra da eşkâllerine benzeyen diğer kimselere ve "eşhâs-ı muzırra"ya bu belgeleri verdikleri yazmaktadır. "Eşhâs-ı muzırra"nın sahte mürur tezkereleriyle Osmanlı ülkesine girmesinin ve dolaşmasının engellenmesi için pasaport ve pasavan almak için müracaat edecek kişilerin -Bulgaristan Komiserliği'nden gelen tahrirata ve buna Zabtiye Nezareti'nden verilen cevaba dayanarak- insanların sima, renk, boyca benzerlikleri göz önünde tutularak- boy uzunluklarının alınması ve gidecekleri yerlere vardıklarında da aynı uygulamanın tekrarlanarak kontrol edilmesi Şûrâ-yı Devlet tarafından uygun bulunmuştur.[293]

Bazı Ermenilerin, Osmanlı pasaportlarını yurtdışına gitmek üzere kaydettirdikleri, sonradan pasaportlarını "birtakım ihtilalcilere" vererek Rusya'dan Van tarafına gönderdikleri bilgisi alınmıştır. Bunun üzerine yabancı ülkelere gidecek Ermenilerin ellerindeki pasaportların kaydedilmesi ve yeni pasaport verilmemesi için Vidin, Rusçuk ve Varna Tüccar vekillerine ve Filibe'de bulunan ikinci kâtibe bu konu hakkında yazı yazılmış ve ilgili tüm şehbenderlere gereken emirin Hariciye Nezareti tarafından gönderilmesi belirtilmiştir. Bu kez Rusçuk Tüccar Vekili'nden gelen telgrafnamede işsiz kalan birtakım Ermeniler, Rusya'ya gitmek üzere pasaport talebinde bulunmuşlar ve Varna Tüccar Vekili tarafından "bu gibilere" pasaport verilmiştir. Sonrasında kendisi bile merkeze pasaport verilip verilemeyeceğini sormuştur. Rusya'ya gitmek isteyen Ermenilerin Anadolu'dan geçeceklerine "zerre kadar şübhe olmadığından" Ermenilere pasaport verilmemesi cevabı yazılmış ve Ermenilere pasaport verilmesinin "kati'yen caiz olmadığından bunun men'" edilmesi yazılmıştır.[294]

Osmanlı Devleti için pasaport sahteciliğinin dışında başka bir önemli mesele pasaportsuz seyahat edenlerdir. Sırbistan'dan Osmanlı topraklarına ge-

---

292 *DH.TMIK.M*, 133/35, 12 B 1320 (14.10.1902).
293 *A.MTZ.(04)*, 102/23, 14 Ca 1321 (08.08.1903).
294 *A.MTZ.(04)*, 43/9, 03 Za 1314 (05.04.1897).

çen şahısların yoksul kişiler oldukları ve bu nedenle pasaport almadan sınırı geçtikleri tespit edilmiştir. Bu kişilerden biri dönüşte düşerek yaralanmışır.[295] Söz konusu kişiler muhtemelen gündelik işlerle geçimlerini sağlayan amelelerdir. Benzer bir vak'a Osmanlı ülkesinden özellikle Bitlis vilayetinden kara yoluyla Tiflis'e giden ameleler için de geçerlidir. Bunlar pasaportsuz olarak sınırı geçmektedirler. Hariciye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 4 Kanunusani 1308 tarihli 351 numaralı tezkere üzerine gereğinin yapılması Bitlis vilayetine bildirilmiştir. Bitlis vilayetinin 10 Mayıs 1309 tarihli cevap yazısında önceki sene kuraklık olduğu için bu tip geçişlerin olduğu ama 1308 senesinde kimsenin pasaportsuz olarak Tiflis'e gitmediği ve sene içinde 28 kişiye pasaport verildiği yazılmaktadır. Hariciye Nazırı Tiflis Başşehbenderliği'nden aldığı bilgilere dayanarak Bitlis vilayetinden 27 kişinin evraksız olarak, 53 kişinin Hamidiye Tezkeresi ile, 39 kişinin de mürur tezkeresi ile Tiflis'e gittiğini belirtmektedir. Bu kişiler tabiyet ilmühaberi çıkarmak için Tiflis Başşehbenderliği'ne başvurmuşlardır. Bu başvuruların sebebi Rusya Devleti'nin ülkesine giren yabancılara tabiyetlerini ve ikametlerini ispat etme yükümlülüğü koymasıdır. Osmanlı'dan giden "cühela-yı tebaa" birçok boş lafla (kıyl ü kal) Tiflis Başşehbenderliği'ne başvurmaktadır. Merkeze göre, bu kişilerin nizama aykırı davrandıkları açık olduğu gibi bu kişilerin müşkül durumda oldukları da açıktır. Bu sebeple Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis vilayetlerinden Rusya'nın Kafkasya, Kuban, Don ve Harkof vilayetlerine ticaret maksadıyla gidenler müşkül duruma düşmesinler diye, Memalik-i Şahane iskelelerinde ve hududunda icab ettiği gibi kayıt altına alınacaklar ve bu kişilere pasaport ahzı zorunluluğu getirilecektir.[296]

Pasaport almamak için başka evrakların kullanılmasına bir diğer örnek Romanya'ya giden amelelerdir. Romanya'dan vatanlarına dönen amelelerin yanlarındaki pasaportları yerel memurlar tarafından kontrol edilip, bu kişiler mürur tezkeresi almaya mecbur edilmekte ve Romanya'ya gidişlerinde yol tezkeresi yerine pasaport verilmektedir. Romanya Polisi bu tip tezkerelerle şehre girmek isteyenleri tutuklamaktadır. Bu durum Osmanlı Şehbenderhanesi'ne birtakım şikayetlerin gelmesine neden olmuştur. Ameleler, şehbenderhaneden pasaport almak yerine daha az para ödemek için memleketlerinden mürur tezkeresi almayı tercih etmektedirler. Oysa ki ni-

295 *BEO*, 2115/161358, 03 C 1321 (26.08.1903).
296 *DH.MKT*, 64/49, 2 S 1311 (14.08.1893).

zamnameye göre, Osmanlı'dan yurtdışına çıkan Osmanlı tebaası pasaport almak mecburiyetindedir ve senesi içinde vizelettirerek giriş çıkış yapabilir. Aynı şekilde Osmanlı sınırları içinde seyahat ederken de mürur tezkeresi bulundurmak zorundadır. Fakat yabancı ülkelerde mürur tezkeresi pasaport olarak kabul görmediğinden, kişilerin pasaport taşımaları, Osmanlı ülkesi içindeki seyahatlerde de mürur tezkereleri taşımaları gerekmektedir.[297]

Bu iki vak'ada da alt sınıflar masraf sebebiyle pasaport almayı tercih etmeyerek, onun yerine başka evrakları pasaport gibi kullanmaya çalışmışlardır. Her iki örnekte de pasaport sistemi uluslararası bir sistem olduğundan birtakım sorunlar çıkmıştır. 19. yüzyıl pasaport kullanımı ve kontrolları açısından serbestiyetin daha yaygın olduğu bir yüzyıl olarak tartışılsa bile jeopolitika ve alt sınıflar söz konusu olunca bu serbestiyetin yerini katı kurallar ve kontrollar almaktadır.

j) Kontrol Noktaları

Bir başka sorun "sınırlarda pasaport kontrollarının" iyi yapılmamasıdır. Bayezıd Şehbenderi'nin İranlılara pasaport düzenlemesini uygulamadığı tespit edilmiştir. İranlıların ceza ödemeden vizesiz pasaportlarla sınırı geçmeleri bu açıdan sorunludur.[298] Memalik-i Şahane'ye gelmeleri yasaklanmış olan "nihilistler"in sınırdaki pasaport memurlarının dil bilmemesinden istifade ederek sınırı geçmeleri de aynı şekilde ele alınmalıdır. Bunun üzerine hudut kapılarında gerekli önlemlerin alınması ve Erzurum ve Kars arasındaki bazı kapıların kapatılarak dil bilen memurların sınıra tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.[299]

k) Egemenlik Alanı

Pasaport düzenlemeleri ve uygulamaları devletlerin egemenlik alanlarını da göstermektedir. Merkezi modern devletin oluşması sürecinde sınırların belirginleşmesi ve sınırlar içindeki nüfusa nüfuz edebilmek önemli meseleler haline gelmiştir. Bu durum aynı zamanda devletler arasında da sınırların kesinleşmesi anlamına gelmektedir. Hudut boylarının yerini sınırlara bırakmaya başladığı bu dönem, Osmanlı Devleti için toprak kayıpları ile birlikte şekillenmiştir. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında Doğu Rumeli üzeri-

---

297 *DH.MKT*, 1467/3, 15 Ra 1305 (01.12.1887).
298 *DH.MKT*, 125/9, 21 S 1311 (02.09.1893).
299 *DH.MKT*, 427/70, 24 Ra 1313 (14.09.1895).

ne pasaport ve mürur tezkeresi kullanımına ilişkin olarak çıkan anlaşmazlık bu durumu örnekler niteliktedir ve seyahat evraklarının devletin egemenlik alanına ilişkin ne kadar önemli olduklarını göstermektedir.

Osmanlı Devleti, Doğu Rumeli'ye gidecek kişilere mürur tezkeresi düzenlemektedir. Bulgaristan ise bu evrakı tanımamaktadır.[300] Bunun dışında, Osmanlı Devleti tarafından hazırlanmış tüm evraklar için Hariciye Nezareti Umur-u Hukuk-ı Muhtelite Kalemi tarafından tasdik edilmesini şart koşmaktadır. Osmanlı Devleti ise kendi sınırları içindeki tüm evrakları düzenleme, tasdik etme, bunlardan hüküm çıkarma yetkisinin kendisinde olduğunu ve bunların iç hukuk meseleleri olduklarını belirtmektedir. Evrak ve senetlerin nasıl hazırlanacağını belirleme yetkisi Bulgaristan Emareti'ne ait değildir. Berlin Antlaşması gereğince Bulgaristan Emareti'nin söz konusu evrakların Hariciye Nezareti tarafından düzenlenmesi talebi geçerli olmamakla birlikte Dersaadet Noterliği (mukavelat muharrirliği) ve Adliye Nezareti tarafından işlem yapılması geçerlidir. Emaret zaten tasdik işleminin Umur-u Hukuk-ı Muhtelite Kalemi tarafından yürütülmesi talebinden vazgeçmiş ve Hükümet-i Seniyye ise Adliye Nezareti tarafından mühürlendikten sonra evrakın Sadaret'teki Özel Kalem tarafından tasdik edilmesini uygun bulmuştur. Bu işlem, Mısır ya da Tunus gibi yerlerde de aynı şekilde icra olunmaktadır. Yine de Bulgaristan Hükümeti uygulamayı durdurmamıştır. Osmanlı Devleti'ne göre tartışma konusu olan meselede sorumluluk Emaret memurlarına aittir. Bulgaristan'a gidecek yabancılara statükonun devamını sağlamak için düzenlenen Bulgaristan'a özel mürur tezkereleri Bulgaristan memurları tarafından kabul edilmemektedir. Bunun yerine yabancıların yanlarında bulunan pasaportlarına vize işlemi yapılmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin hukukuna ve yetki alanına tecavüz niteliği taşımaktadır.

4 Kanunuevvel 99, 13199 numaralı İstişare Odası mütaalanamesi tercümesine göre Bulgaristan, Bulgaristan'a giden ecnebilere Osmanlı memurları tarafından hazırlanan pasaportları ve Vilayet-i Şahane veya Dersaadet'te hazırlanıp emarete sunulacak evrak ve senetler Hariciye Nezareti Hukuk Kalemi tarafından tasdik edilmedikçe onaylamaktan kaçınmaktadır. Sofya Komiserliği bu konuda Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nden görüş taleb etmiştir. Bu iki konu ile ilgili iki görüş verilmiştir. Evrakların tasdiki meselesi 16 Teşrinievvel 99 tarihli 13199 numaralı tahriratta anlatılmıştır ve bu konuda Osmanlı

---

300 *A.MTZ(04)*, 65/23, 14.10.1317 (?) içinde.

Devleti'nin iç hukukunun geçerli olduğu vurgulanmıştır. Pasavanlar meselesinde ise Vilayet-i Şahane'den Bulgaristan'a yapılacak bir seyahat, Osmanlı sınırları içinde bir seyahat olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle yabancı ya da Osmanlı tebaasından kim olursa olsun bu konuda Hükümet-i Seniyye'nin gerekli gördüğü hukuki tedbirler geçerli olacaktır. Şimdiye dek bu konuda hiçbir şikayet olmadığının altı çizilmiştir. 29 Cemâziyelevvel 1306 ve 19 Kanunusani 1304 tarihli 1512 numaralı tezkereden anlaşıldığı üzere Yunan tebaasından Yani ve Atnabin'in mürur tezkereleri üzerindeki vize Bulgaristan Kethüdalığı tarafından iptal olduktan sonra sahip oldukları Yunan pasaportları vize edilmiştir. Bu durum Bulgaristan Emareti'nden şikayete sebep olmuştur. Hariciye Nezareti nezdinde şifahen Dahiliye Nezareti'nde yazılı olarak icra olunan bu ihtarata cevaben, Bulgaristan Hükümeti Vilayet-i Şahane'den Bulgaristan'a giden yabancılara Türkçe ve Fransızca Osmanlı pasavanları düzenlenmesine itirazının olmadığını belirtmiştir. Ancak sahiplerince bunları Bulgaristan Kethüdalığı'na vize ettirmek ihtiyari ise de birçok kimse hile ile birtakım pasaportları elde ederek Yunan tebaasından bulunduklarını ve Osmanlı pasavanları alarak ecnebi kimliklerinin Devlet-i Matbuaca tasdik edilmiş olduğunu iddia etmektedirler. Bunu önlemek için yalnız Yunanistan'da oturanlara pasavanlar düzenlenmemesi ve Bulgaristan Kethüdalığı'ndan vize edilmiş pasaportları ile seyahat etmelerinde fayda olacağı belirtilmiştir. Bu konuda Devlet-i Aliyye Komiserliği'nden ve Bulgaristan Kethüdalığı'ndan tebligat yapıldığına dair belgeye ulaşılamadığından söz konusu malumatı neye göre yaptıklarını açıklamaları talep edilmiştir. Aynı belgede Osmanlı'dan Bulgaristan'a gidenlerin birtakım güçlüklerle karşılaştıkları yazılmaktadır. Dersaadet'ten gidenler 10 franklık bir resme tabii tutulmaktadırlar. Bulgaristan'dan geçerek geri dönenler ise pasaportları ellerinden alınarak 5 franklık Bulgaristan pasaportu almak zorunda bırakılmaktadırlar. Bu uygulama yalnızca Osmanlı tebaasına uygulanmaktadır. Bu belge pasaport uygulamalarının ve buna ilişkin kuralların siyasi güç mücadelelerinde nasıl kullanıldığını göstemesi açısından önemlidir.

Pasaport, bu vak'ada devletin egemenlik alanını çizen önemli aygıtlardan biridir. Devletin idari olarak kullandığı iktidarın coğrafi sınırları da bu uygulama ile biçimlenmektedir. Mürur tezkeresi ve pasaport çok işlevli evraklardır. Bu evrakların kullanım biçimleri ya da kullanım alanlarındaki her türlü sınırlılıklar modern devletin kapasitesindeki sınırlılıkları da göstermektedir.

C) Otel Düzenlemeleri

II. Abdülhamid döneminde coğrafi hareketliliği kontrol etmek ve gözetleyebilmek için yapılan düzenlemelerden biri de otel, han, apartman gibi yerleri kiralayarak geçici süre bir şehirde kalan kişilerin bilgilerini toplamak amacıyla yapılan kayıt altına alma süreçleridir. Kayıtlar yoluyla buralarda kalan kişilerin bilgilerinin edinilmesi ve bu mekanların kontrol altında tutulabilmeleri için "Dersaadet ve Bilâd-ı Selase'de Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimat"[301] çıkarılmıştır. Bu düzenlemenin 1. maddesine göre, otel açacaklar ya da hanesinin odalarını kiraya verecekler polise bu konuda bilgi vermek zorundadırlar. 3. maddeye göre, otel ve misafirhane sahipleri C.K.H.'nin 245 ve 246. maddelerine dayanarak kabul edecekleri kişilerin ne taraftan geldiklerini, isim, şöhret, sanat, ticaret ve tabiyetlerinin bilgilerini içeren matbu cetvelli bir polis defteri tutacaklardır. Bu defterde misafirlerin hangi tarihte geldikleri, odaları ne zaman kiraladıkları açıkça kaydedilecek ve silinti olmayacaktır. Buna dikkat etmeyen otel ve misafirhane sahipleri 6 beşlikten 10 beşliğe kadar ceza ödeyeceklerdir. Aynı talimatın 4. maddesi polis defterlerinde hane sahiplerinin ve otelcilerin isim, şöhret, sin, mahall-i viladeti ve tabiyetiyle, misafirhanelerin açılış tarihi bulunmasını düzenlemektedir. 5. maddeye göre, müşterilerinin şüpheli takımından olduğunu bildiği halde polise haber vermeyen otel ya da hane sahibi C.K.H.'nin sahtekarlığa dair olan 15. faslına göre soruşturulacaklardır. 6. maddeye göre polisler kendileri gerekli gördüklerinde, otel ve misafirhaneye gelen yolcuların bilgilerini içeren defteri kontrol edecek ve yine polis idaresi bu defteri celb edebilecektir. Defterleri kontrol etmekle görevli polisler otel ve misafirhanede ikamet edenlerin, otel ve misafirhane değiştirenlerin isimlerini alarak deftere kaydedebileceklerdir. 8. maddeye göre zabıta, "eşhâs-ı muzırra"yı yani cinayetten zanlı ya da mahkûm olanları ve "serseri" şahısları her yerde arayabileceği gibi kirahanelerde gizlendiğinden şüphe edildiği takdirde oraları da arama yetkisine sahiptir. Arama yapılacak olan otel ve misafirhane sahip ya da kiracısı yabancı tebaadan ise kurallara göre polis idaresince aranır. 9. maddeye göre Dahiliye Nezareti bu nizamnamenin icrasına memurdur.

Otellere ilişkin benzeri düzenlemeler dönemin diğer devletlerinde de görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin uygulamaya çalıştığı düzenlemeler

---

301 14 Ramazan 1312, 27 Şubat 1310, 11 Mart 1895, *Düstur* 1. Tertip, Cilt 6, s. 1565-1566.

Fransa ve Belçika devletlerinin uyguladıkları düzenlemeler ile benzerlik taşımaktadırlar. Osmanlı Devleti özellikle İstanbul'a yönelik kamu düzeni ve güvenlik politikalarının merkezine, şehre giriş çıkışları ve şehrin iaşesinde en önemli taşıyıcılar olan sezonluk işçilerin gözetlenmelerini ve kontrol altında tutulmalarını koymaktadır. Bu örüntü 16. yy.'a kadar gitmektedir. II. Abdülhamid döneminde de devam eden bu politika, idari aygıtın yeni birimleri ve yeni teknikler ile sürdürülmüştür. Otel, apartman, han odası gibi kiralanabilen mekanların izlenebilmesi ve polisin bu mekanlara ilişkin kolayca bilgi toplayarak gerektiğinde bu bilgilere başvurabilmesine ilişkin uygulamaların geliştirilmesi ile özellikle ulaşım teknolojilerindeki ilerlemenin bir sonucu olarak seyahatlerin artması ve seyahatlerin sıklaşması arasında bir paralellik kurulabilir. Bununla birlikte güvenlik zaafiyetine yol açacağı düşünülen birtakım olaylar ya da eylemle propaganda uygulamaları gözetleme tekniklerinin geliştirilmesi amacıyla yeni idari düzenlemelere sebep olmuştur.

Demiryollarının döşenmesi ile birlikte çok sayıda Avrupalı'nın bu yolla ülkeye girmesi zabtiyece güvenliğe ilişkin yeni önlemleri zorunlu kılmıştır. Bu sebeple Büyükdere'den başlayarak Boğaziçi de dahil olmak üzere İstanbul'un her yerindeki otel ve kiralık hanlar ile meyhane, birahane, kahvehane gibi umumi yerlerin ve yabancı hastahanelerin mevkilerini, numaralarını, bu yerlerin tabiyetlerini, sahiplerinin kimlik bilgilerini bildiren defterlerin tutulması ve buralardaki sakinlerin isimlerinden kefalet alınması kararlaştırılmıştır. Han ve otellere şüpheli kişiler gelecek olursa, mekan sahiplerine ivedilikle zabtiyeye haber verme zorunluluğu getirilmiştir. Eğer mekan sahipleri, zabtiyeye haber vermezlerse bu kişiler ile suç ortağı sayılacaklar ve ona göre bir muameleye maruz kalacaklardır.[302] Başka bir belgede, Dersaadet ve Bilâd-ı Selase'de ve Boğaziçi cihetinde bulunan bilumum otel, apartman, pansiyon ile meyhane, birahane, kahvehaneler ve hanlar vesaire gibi yerler için ruhsat alınması ve bu yerlere ilişkin bilgilerin tutulduğu defterlerin merkez polis komiserliğince hazırlanarak mahalli komiserlerinin yirmi dört saatte bir kere görev alanlarındaki otel ve apartman ve bu gibi yerleri teftiş etmeleri ve bunların defterlerini kontrol etmeleri gerekmektedir. Deniz ve kara yolu ile gelmiş ve gelecek yolcuların isimlerinin kaydedilmesi için tutulacak listelerin özel olarak tayin edilmiş memurlarca yirmi dört saatte bir kere tanzim edilmesi gerekmektedir. Otelcilerin otellerine gelip giden

---

302 *İ.HUS*, 88/319 M-49, 03 M 1319 (22.04.1901).

yolcuların nam, şöhret ve mürurlarını seyahat evrakları ile kendi defterlerine kaydetmeleri ve yolcuların mürur tezkeresini ve pasaportlarını yirmi dört saat nezdinde geciktirerek bu süre zarfında mutlaka otel ve bunun gibi yerleri teftiş etmeleri gerekmektedir. Otelcilerin de otellerine gelip giden yolcuları bu yirmi dört saat zarfında mahalli polis merkezine ihbar etmeleri gerekmektedir.[303] Otellerde kalanların kimlik bilgileri ve seyahat rotaları bir deftere kaydedilecektir. Bu defterler zabtiye tarafından atanan memurlarca teftiş edileceklerdir. Bu işlemi gerçekleştirmek için Beyoğlu ve Üsküdar mıntıkalarıyla zabtiye reislerinden uygun memurlardan Celil Beyefendi başkanlığında bir komisyon teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu komisyon kanuna uygun bir şekilde kaleme alınmış bir layiha hazırlayacaktır. Sefaretlerden itiraz gelmesi durumunda Hariciye Nezareti gerekli yazışmalarda bulunacaktır. Aynı belgede İtalyan "eşhâs-ı muzırra"nın amele olmak amacıyla her türlü yola başvurdukları ve Tekfurdağı'na çıkarak oradan bile İstanbul'a giriş yapabilecekleri anlatılmaktadır. Sahillerin kontrolu için gerekli istimbotlar henüz tedarik edilemediği için ve çok fazla sahil olduğundan dolayı buraların izlenmesi ve kontrol altında tutulmalarının zor olduğu belirtilmektedir. Bu yüzden kontrolların sıklaştırılmasını sağlayacak istimbotların bir an evvel tedarik edilmesi gerekmektedir. Belgedeki önerilerden biri Avrupa'da polis tarafından kullanılan fotoğraf çekme yönteminin zabtiye tarafından tutuklanan ve şüpheli görülen şahıslar için uygulanması ve fotoğrafların dosyalanması gerekliliğidir. Bu uygulamayı desteklemek için Fransa'nın bu yöntemle çok sayıda anarşistin fotoğraflarını çekerek dosyaladığı ve güvenliğini sağladığı örneği verilmiştir.[304] Dolayısıyla söz konusu mekanların kontrollarına yönelik uygulamaların temel olarak istenmeyen unsurların altyapısal iktidar aygıtlarındaki yetersizlikler sebebiyle sınırlardan içeri girmesi olasılığına karşı düşünüldüğü de söylenebilir. Belgeye bütün olarak bakıldığında otellerde uygulanması düşünülen ve kişilerin kimlik bilgileri ile birlikte coğrafi hareketliliklerine dair de bilgileri barındıran defterlerin tutulması özellikle dışarıdan gelen ve Osmanlı devlet elitinin tehlikeli olarak gördüğü unsurlara ilişkin bir takip ve tespit sisteminin parçası olarak düşünülebilir. Bu uygulama, anarşist eylemlere katılma ya da bu eylemleri icra etme potansiyeli taşıdığı düşünülen ve Avrupa devletleri tarafından da bu şekilde yaftalanan, Osmanlı devlet elitlerinin de tehlikeli olarak gördüğü unsurlardan biri olan alt sınıf İtalyanların

303 *Y.MTV*, 214/164, 20 M 1319 (09.05.1901).
304 *İ.HUS*, 88/319 M-49, 03 M 1319 (22.04.1901).

iş bulmak amacıyla yüksek düzeyde bir coğrafi hareketlilikte bulunmalarına yönelik önlemlerden biri olarak da değerlendirilebilir. Bu durum Osmanlı ülkesine gelmek isteyen, işçi, madenci ya da bunun gibi İtalyanların halleri şüpheli görüldüğünde pasaportlarının temsilciliklerce vize edilmemesi uygulaması[305] ile birlikte düşünüldüğünde anlam kazanacaktır. Muhtemelen Osmanlı vizesi alamayan alt sınıf İtalyanlar kaçak yollarla İstanbul'a gelmeye devam etmekteydiler.

Oteller yada bu gibi yerlerde kimlerin konakladıkları özellikle güvenlik tehdidi olan durumlarda önem kazanmaktadır. II. Abdülhamid'i hedef alan suikast girişiminin soruşturması bu anlamda iyi bir örnektir. Abdülhamid Suikastı'nda içine patlayıcı yerleştirilmiş Victoria tipi arabayı gümrükten çıkaran kişi olan Silvio Ricci üzerine yapılan soruşturmada, bu kişinin Köse Aristidi olarak tanındığı fakat elbise diktirdiği terziye ve kiraladığı odanın sahibine ismini Alfons olarak yazdırdığı ortaya çıkmıştır. Sonraki ifadelerde Vahan ismini de kullandığı anlaşılacaktır. Hane sahibesi, İtalyan vatandaşı Madam Jack Marsine, kendisine daha önceki kiracılarından birinin -sonradan Romanya'da tıp okuyan Monalaki olduğunu hatırlar- kart viziti ile gelip oda tuttuğunu pasaportunda isminin Aristidi olarak yazdığını ve aslen Romanyalı olup İtalyan vatandaşlığına geçtiğini, komisyonculuk yaptığı bilgilerini vermiştir. Ancak bu bilgilerin hepsi Aristidi'nin söylediklerine dayanmaktadır. Madam Jack Marsine, Monalaki'nin pasaportunu görmüş ve onun düzgün biri olduğuna kanaat getirmiş olduğundan Aristidi'nin pasaportuna bakma gereği duymamıştır. Hane sahibesi, bu kişinin daha önce Lale sokağında bir evde oturduğunu ve Kalyoncu Kolluğu'ndaki polislerin kendisini tanıdığını, bu kişinin iyi bir adam olduğunu kendisine söylediklerini anlatmıştır. Aristidi, olaydan birkaç gün önce Atina ve Paris üzerinden Viyana'ya geçeceğini söylemiştir. Madam, Aristidi birkaç gün eve gelmeyince şüphelenerek polise gitmiştir ancak polis, Aristidi'nin umumhaneye gittiği için eve gelmemiş olabileceğini söyleyince işin peşini bırakmıştır.[306]

---

305 *BEO*, 1696/127178, 13 R 1319 (26.10.1901).

306 *Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Yapılan Suikastın Tahkikat Raporu*, Hazırlayan: Dr. Raşit Gündoğdu, Editör: Ömer Faruk Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 26-27. Eserin Türkçeleştirilmiş metni için bkz. *Sultan Abdülhamid Han'a Yapılan Suikastın Perde Arkası*, Hazırlayan: Harun Tuncer, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2010, s. 33. (Bundan sonra Türkçeleştirilmiş metin "suikastın perde arkası" olarak yazılacaktır.)

Madam'ın verdiği bilgilere dayanarak polis, Lale sokağındaki eve gider. Burada tahminen iki sene önce Aristidi'nin Silvio Ricci adıyla bir oda kiraladığı ortaya çıkar. Ricci, buradan Romanya'daki babasının yanına gitmek için çıkmıştır. Bu kez ev sahibesinin yeğeni, Yunan tabiyetli Matmazel Mari, bu kişinin pasaportunu gördüğünü ve İtalyan vatandaşı olduğunu belirtir. Suikast sabahına kadar Madam Marsine'in evinde kalan Alfons, Aristidi ve Silvio Ricci isimlerini kullanan bu kişinin son kaldığı odanın aranması için İtalyan Konsolosluğu'na tebligat gönderilmiş ve Konsolosluk'tan gelen bir icra memuru ile oda aranmıştır. Odada bulunan bildirilerin tercüme edilmelerinin ardından "ihtilalci" fikirler içerdiği ve "anarşizm" üzerine birtakım fikirler barındırdığı ortaya çıkmıştır.[307]

Suikast tahkikatında Belçikalı Edward Jorris, İsviçre vatandaşı olan Lipa Rips ve eşi, Rusya Ermenileri'nden Samuel Fain ve kızı olarak kendini tanıtan Robina hakkında yapılan araştırmada birçok kez farklı otellerde ve kiralık evlerde kaldıkları ortaya çıkmıştır.[308] Tahkikat Komisyonu Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndan otel kayıt defterlerini talep etmiş ve bu şekilde soruşturmadaki zaman ve mekanlar kontrol edilmiştir. Bu defterler, olaya adı karışmış kişilerin hangi tarihlerde nerelerde kaldıklarını ispatlamaktadır.[309] Daha sonra başka tanıkların ifadelerine dayanarak bu süre içinde söz konusu mekanlarda bu kişilerin kimlerle görüştüklerinin de bir listesi çıkarılmıştır.[310] Özellikle Edward Jorris'in itiraflarından sonra da başta kendi ikamet ettiği daire ve daha sonra olaya karışanların kaldıkları odalar ve daireler aranmıştır.[311]

Bu tahkikattan sonra, Zabtiye Nezareti Mektubi Kalemi'nden Beyoğlu Mutasarrıflığı'na yazılan bir evraktan anlaşıldığı üzere, tebaa-ı ecnebiyeden otel, apartman ve bunun gibi emlakı kiralayan ya da idare eden kimselerin defter tutmaları konusu Hariciye'den sefaretlere tebliğ edilmiş ve olumlu cevap alınmıştır. Otel ve apartmanlarda defter tutulup tutulmadığı zabtiye memurları tarafından kontrol edilerek araştırılacak ve defter tutmayan ya da zabtiyeye göstermeyen otel ve apartmanların isimleri ve mahalleri acilen yazı

307 *Suikastın Perde Arkası*, s. 36.
308 *A.g.e.*, s. 58-62.
309 *A.g.e.*, s. 75-77.
310 *A.g.e.*, s. 77-85.
311 *A.g.e.*, s. 108-109 ve 117-119.

ile bildirilecektir.[312] Otel, han, hamam gibi umuma mahsus yerlerin zabtiyece bilinmesi gerekliliği suikast girişiminden sonra bir kat daha artmıştır. Bu mekanlara girip çıkanların kimliklerinin bilinmesinin yanı sıra, seyahat dokümanları olmadan ülkeye girmiş kişilerin yakalanmaları açısından da bu tip kayıtlar vesilesiyle yapılan kontrollar önemlidir. Coğrafi haraketliliği kontrol etmeye yönelik uygulanan sistemin temeli, devletin kendi tebaasını geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarını kullanarak kişinin ikamet ettiği yer merkeze alınarak ilmühaber, Tezkere-i Osmaniyye ve mürur tezkeresi gibi kimliği ve seyahate ilişkin bilgileri üzerinden kontrol edebilmesine dayanır. Bunlar bürokrasi tarafından standartlaştırılmış ve kontrol edilebilen evraklardır. Seyahat eden kişi sezonluk işçi olarak İstanbul'a geldiyse bekâr odaları olarak adlandırılan hanlarda kalmaktadır. Bu hanların kontrol altında tutulmaları için özel düzenlemeler vardır.[313]

Suikast sonrasında bu mekanlarda kalan kişilerin veya bu gibi yerlerde geceleyeceklerin bilgilerini içeren birer varakanın cevabı yazdırılıp imzaltıldıktan sonra zabtiyeye verilmesi ve hazine için faydalı olacağı gerekçesiyle bu evrakın 10'ar paralık pula tabi tutulması önerilmiştir.[314] Dersaadet'te alınması gereken güvenlik tedbirlerinden biri olarak otellerde hüviyet ve konaklayanların hareketleri hakkında zabıtaya bilgi verilmesi için yabancı tebaalı olan otel ve han sahiplerine ve kiracılarına sefaretlerince tenbihat yapılması talep edilmiştir.[315] Anlaşılan bu yazışmalara ek olarak otel ve apartmanlara polis giremediğinden buralara dışarıdan gelecek şahısların isim ve hüviyetleri ile nereden geldiklerinin ve ikamet yerlerinin bir deftere kaydedilmesi hakkındaki düzenlemenin uygulanması amacıyla yabancılar için konsolosluklara sorulmuş ve cevap beklenmiştir.[316]

Fransa'daki uygulamaya bakılarak yabancı kişiler Dersaadet'te aranılacağı zaman, Dersaadet'te olup olmadıklarını bilmek için kendileri ile ilgili bilgiler kartonlara yazılacak ve otel ve mefruş hanelerde kalanların halleri zabtiye tarafından teftiş edilecektir. Kartonlar dışında bu bilgilerin yazılacağı def-

---

312 *Z.B*, 386/43, 5 H 1322 (18.06.1906).

313 Bkz. Florian Riedler, "Public People: Seasonal Work Migrants in Nineteenth Century Istanbul", *Public Istanbul - Spaces and Spheres of the Urban*, der. F. Eckardt, K. Wildner, Transcript, Bielefeld, 2008, s. 233-253.

314 *BEO*, 2634/197515, 29 Ca 1323 (01.08.1905).

315 *BEO*, 2639/197866, 07 C 1323 (09.08.1905).

316 *BEO*, 2648/198530, 20 C 1323 (22.08.1905).

terler tutulacaktır. Sahipleri ve kiracıları yabancı olan bu gibi yerlere polis giremediği için genellikle otelcilerin şifahen verdikleri malumat ile yetinilmektedir. Yabancı pasaportla ve takma isimle gelenler "feside" kimliklerini gizlemek için bu gibi yerlerde gecelemektedirler. Söz konusu araştırma usulünün yabancı apartman ve otellerde uygulanması bu durumu önlemenin bir yolu olarak düşünülmüştür. Otel ve apartmanlara dışarıdan gelenlerin ismleri, hüviyetleri, nereden geldikleri, mahalli ikametleri özel bir deftere kaydolacaktır. Bu konu hakkında sefaretlere Hariciye Nezareti üzerinden yazılan tebligata bir süre cevap gelmemiştir. Osmanlı Hükümeti sivil polis memurları ile bu işe en kısa zamanda başlamak istese de bu uygulamaya itiraz edenler bulunup bulunmadığı anlaşıldıktan sonra bu uygulamaya başlanması daha uygun bulunmuş ve bir süre daha sefaretlerden cevap beklenmiştir.[317] 25 Muharrem 1324 (21.04.1906) tarihli Bab-ı Ali Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi evrakında yazılanlara göre, Şûrâ-yı Devlet'e havale olmuş olan teklif incelenirken otellerde kalacaklardan alınacak pul resmine sefaretlerden itiraz edilebileceği için vazgeçilmiştir. Bu uygulamanın Bab-ı Ali tarafından kararlaştırılacak sayıda gerekli evraklar basıldıktan sonra Edirne, İzmir, Selanik, Beyrut, Adana, Trabzon ve Halep gibi sahili bulunan ve coğafi hareketlilikte önemli merkezler olarak görülen vilayetlerde uygulanması kararlaştırılmıştır. Şûrâ-yı Devlet toplantısına davet edilen İstanbul Polis Meclisi Reisi Hüseyin Hüsnü Efendi tarafından verilen bilgiye göre eskiden beri otel, han ve hamamlarda kalacaklara dair söz konusu bilgiler bu mekanların sorumluları tarafından kayıt altına alınmaktadır. Buna dayanarak yürürlükteki usule devam edilmesine ve ayrıca yeni evrak basılmamasına karar verilmiştir.[318] Otel ve bunun gibi mekanlar için polis tarafından alınacak güvenlik tedbirleri, Rusya, İngiltere ve Yunan Sefaretleri tarafından esasen kabul edilmiş fakat uygulama usulüne ilişkin birkaç öneri gelmiştir.[319]

Sahip ve kiracıları ecnebi olan otel ve apartmanlar hakkında alınan tedbirlere ve bu mekanların kullanım şartlarına ilişkin konulmuş yeni kurallara itiraz edilmeyeceğine dair Rusya, İngiltere ve Yunan temsilciliklerinden gönderilen cevaplar incelenmiştir. Otel, misafirhane, gecelik, aylık ve geçici olarak gecelenen yerler ve bu şekilde kiralanan hanelere uygulanacak

---

317 *BEO*, 2651/198825, 26 C 1323 (31.08.1905).

318 *BEO*, 2787/208973, 25 M 1324 (21.03.1896).

319 *DH.MKT*, 1016/54, 27 B 1323 (27.09.1905) ve Sefaretlerden gelen cevabı tekrar eden bir başka belge için bkz. *İ.HUS*, 134/1323 Ş-57, 21 Ş 1323 (21.10.1905).

bu kurallara ilişkin olarak sefaretlerden bir itiraz gelmemekle beraber, daimi olarak kiralanan eşyalı daireler ve özel apartmanların bu kapsama sokulmaması gerektiği belirtilmiştir. Bu tip emlakları kiralayan emlak sahiplerine defter tutma zorunluluğu getirilemeyeceği savunulmaktadır. Başsavcılıktan (Başmüdde-i Umum) Sadaret'e gönderilen evrakta bu itirazın 1312 talimatına uygun olduğu belirtilmiştir.[320] Aynı konu üzerine başka bir belgede Yunan Temsilciliği'nden gelen cevabın tercümesi ile Edirne vali muavini, Başmüdde-i Umum, İstanbul Baş Müdde-i Umumu, Şûrâ-yı Devlet azası ve Nafia Müşiri'nin imzaları vardır.[321] Benzer ifadeler dile getiren Almanya, Avusturya, İsveç ve Norveç sefaretleri ise düzenlemede öngörülen cezalara ilişkin açıklama talep etmişlerdir.[322]

Yakın tarihlerde 150 kişi civarında olan Beyoğlu Mutasarrıflığı yetki alanındaki han, otel ve apartman kapıcıları memleketlerine gönderilmek istenmiştir. Ancak daha sonra bu kararın "adalet ve merhamet"e uygun olmaması sebebiyle bunların içinden mahkûm, sabıkalı ve halleri şüpheli olanların ve mazanne-i su'i olanların hakkında bir defter düzenlenmesi ve bu defterde bu kişilere ait kimlik bilgilerinin yanı sıra mahkûmiyetleri, su'i halleri ya da sabıkaları kaydedilerek üç gün için defterin Komisyon-ı Mahsusaya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kişilerin içinde bakmak zorunda oldukları yakınları olanlar, iyi hal sahipleri ve şimdiye kadar haklarında hiçbir şüphe olmayanların kefalet-i kavmiyeye bağlanmaları kararlaştırılmıştır. Bu belgenin altında da Edirne vali muavini, Başmüdde-i Umum, İstanbul Baş Müdde-i Umumu, Şûrâ-yı Devlet azası ve Nafia Müşiri'nin imzaları vardır.[323] Konsolosluklardan, otel ve apartmanlarda zabıta tarafından yapılan her yazışmada otel ve apartman sahibinin konsolosluğuna bilgi verilmesi talep edilmiştir.[324] Ertesi gün tarihli başka bir belgede yabancıların kaldıkları otellerde teftiş yapacak polislerin yabancı dil bilgileri yetersiz olduğu için bu işi gereği gibi yerine getiremediklerinden bahsedilmiş ve önceki sene oluşturulmuş bölüklerden birine dahil olan 300 guruş maaş alan bu memurların diğer bölüklere dağıtılarak yerlerine yabancı dil bilen 600 guruş maaşlı sivil memurların istihdam edilmesi önerilmiştir. Bütçedeki kısıtlılık göz önüne alınarak 80 polis memu-

---

320 *BEO*, 2688/201590, 20 Ş 1323 (19.10.1905).
321 *Y.MTV*, 279/110, 17 Ş 1323 (17.10.1905).
322 *BEO*, 2677/200764, 03 Ş 1323 (03.10.1905).
323 *Y.MTV*, 278/44, 14 B 1323 (14.09.1905).
324 *BEO*, 2733/ 204950, 07 Za 1323 (03.01.1906).

ru yerine 40 sivil memur istihdam edilmesi önerilmiştir. Meclis-i Mahsus-a Vükela 24 Receb 1323 (24.09.1905) tarihinde, bu konu için bir komisyon teşkil edilmesi ve lisan bilen, dil sınavını geçmiş becerikli ve namuslu 30 sivil memurun 800 guruş maaşla müfettiş olarak istihdam edilmesine karar vermiştir.[325]

Merkez tarafından Dersaadet'e geldikleri bildirilen şahısların geliş tarihleriyle ikamet yerlerinin bildirilmesi gerekli görülmüştür.[326] Otel kontrollarına ilişkin çok sayıda örnekten biri, Selanik'teki Osmanlı Bankası bombalamasından sonra Selanik'teki hükümet konağı çevresinde çok sayıda han ve otel olması ile ilgilidir. Bunların Bulgarların elinde olduğu, birtakım kişilerin buralarda kaldıkları bilgisi ile Bulgarların tünel kazarak hükümet konağını bombalama ihtimalleri olması şüphesiyle birleşmiştir. Bu yüzden burada devam eden lağım inşaatının polis tarafından teftiş edilmesi gerektiği bildirilmiştir.[327] Benzer bir örnek İstanbul için de geçerlidir. "Bulgar fesad komitesi"nin üyelerinin Galata ve Sirkeci'de iki otelde akşamları saat altıda toplandıkları öğrenilmiştir. Yapılan araştırmaya göre, Avrupa'dan iki "fesad" kişi Sofya'ya gitmişler ve Dersaadet'e dinamit göndermek için Varna'ya geçeceklerdir. Bir çatışmaya meydan vermeden zabtiye tarafından gerekenin yapılması ve kiracıların tutuklanması emredilmiştir.[328] Muhtelif tarihlerde Dersaadet'e gelip ikametgah olarak gösterdikleri yerlere gitmedikleri anlaşılan şahısların isimlerinin bulunduğu defter ve haklarında araştırma yapılması gereği (birinin bir süre otelde kalıp Varna'ya gittiği anlaşılmış) nerede kaldıkları gitmişlerse ne zaman ve nerelere gittikleri gibi bilgilerin araştırılması emredilmiştir.[329] Farklı zamanlarda Dersaadet'e gelip deniz komiserliğince gösterilen ikametgahlarına gittikleri araştırılmış şahıslar hakkında düzenlenen isim defterlerinin kontrol edilmesi de yine kayıt sistemi ile coğrafi mobilizasyonu kontrol etmek amacını taşımaktadır.[330]

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin coğrafi mobilizasyonu kontrol altında tutmak ve denetlemek amacıyla yaptığı düzenlemeler ve uygulamalar anlaşılmaya çalışılmıştır. Pasaport, mürur tezkeresi ve otel düzenlemeleri dola-

---

325 *Y.A.RES*, 134/45, 06 Za 1323 (02.01.1906).
326 *ZB*, 633/82, 14 E 1322 (27.09.1906).
327 *TFR.I.KV*, 181/18016, 11 L 1325 (17.11.1907).
328 *ZB*, 31/72, 27 Mart 1324 (09.04.1908).
329 *ZB*, 381/82, 6 H 1323 (19.06.1907).
330 *ZB*, 381/35, 14 Ni 1323 (27.04.1907).

yımıyla devlet elitlerinin geliştirdikleri uygulamalar idarenin uygulama içerisinde kendi alanını nasıl genişlettiğini göstermektedir. Devlet bir yandan nüfusunu kontrol etmeye çalışırken bir yandan da kimlik bilgilerini taşıyan evraklar vasıtasıyla ve coğrafi hareketliliği kontrol eden yegane meşru güç olarak istediği unsurları dışarıda bırakmaktadır. Nüfusu kontrol etme noktasında II. Abdülhamid döneminde yapılan düzenlemeler ileriki dönemler için yadsınamaz öneme haizdir. Bir yandan nüfusa yönelik bir meşruiyet politikası diğer yandan personeli, kurumları ve yazışmaları ile yetki ve nüfuz alanı gittikçe genişleyen bir idari aygıt karşımıza çıkmaktadır. İdari aygıt, devletin altyapısal iktidarı güçlendikçe şiddete daha az başvuracaktır. Ancak bu dönem hem çıplak şiddetin hem de sembolik şiddetin sıklıkla kullanıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla coğrafi mobilizasyonu kontrol etme noktasında devletin altyapısal iktidarı henüz tam olarak kurulmamıştır.

SONUÇ

19. yüzyıl dönemselleştirmesi,1800-1900 tarihsel aralığını anlatmaktan çok daha geniş bir anlamı içinde barındırmaktadır. Hobsbawm'ın yaptığı dönemselleştirme ile 1789-1914 arasını kapsayan uzun 19. yüzyıl, bir yandan tüm dünyaya egemen hale gelecek liberal kapitalizmin yarattığı dönüşümler ile bir yandan da yeni toplumsal taleplerle ortaya çıkan devrimler ve ideolojiler ile günümüz dünyasını şekillendirmiştir. Uzun 19. yüzyıl ile birlikte devletlerin yönetim aygıtları olarak uzun süredir devam eden kurumsal ve işlevsel dönüşümleri belirginleşmiş günümüz modern devletini meydana getirmiştir. Yönetmenin anlamı, tüm bunların sonucunda ortaya çıkan yeni teknikler ile bambaşka bir düzleme kaymıştır. Artık devlet işlev alanı genişlemiş ve yoğunlaşmış, kendi sınırları içindeki nüfusun ayrıntılı bilgisine sahip, bu nüfusa nüfuz edebilen, bu şekilde "iktidarını toplumun içinden kuran" bir yapıya dönüşmektedir. Devletin dönüşümü farklı coğrafyalarda birtakım benzerliklerle olduğu kadar farklılıklarla da gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti açısından 19. yüzyılın son çeyreği bu çerçevede anlamlandırılabilir.

Osmanlı Devleti için bazı yazarların III. Selim döneminden, bazı yazarların Tanzimat Fermanı ile birlikte başlattığı değişim, çoğu kez modernleşme-batılılaşma reformları çerçevesinde okunmaktadır. Elinizdeki çalışma, ele aldığı II. Abdülhamid dönemi boyunca Osmanlı Devleti açısından modern devlet politikalarını ve bu yöndeki uygulamaları anlamlandırmaya çalışırken idari değişimleri yalnızca ilerlemeci modernleşme reformları olarak görmekten ziyade onların içine oturduğu toplumsal, politik zemini anlama niyetini taşımaktadır.

Bu eksende ortaya çıkan politikalara ve uygulamalara bakıldığında yeni yönetim stratejilerini anlamlandırmak, aynı zamanda devletin ve yönetim zihniyetinin dönüşümünü anlamlandırmak anlamına da gelebilecektir. II. Abdülhamid dönemi için nüfusa ilişkin politikalar ve uygulamalar, söz ko-

nusu değişimi anlamlandırabileceğimiz kullanışlı örnekler sunmaktadır. Rus Savaşı'nın ardından imparatorluk içinde önemli demografik değişimler yaşanmıştır. 1877-1896 arasındaki 19 yıl içinde resmi kayıtlara göre 1.015.015 Müslüman'ın Kırım, Kafkaslar ve Balkanlardan Osmanlı'ya göç ettiği görülmektedir. Bu rakam 1908'de 5 milyonu bulmuştur. Berlin Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti, kaybettiği toprakların yanında çoğunluğu Hristiyan olan 4.5 milyona yakın insan da kaybeder. Böylesi bir durumda devlet merkezi, öncelikle beşeri ve tabii kaynaklarının bilgisini edinmeye odaklanır. Müslüman göçmenlerin iskanı Anadolu'daki Müslüman oranını arttırmıştır. Göçmenleri geldikleri yeni siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel, coğrafi mekana asimile etmenin bir yöntemi olarak, İslam eritme potası olarak kullanılmıştır. Devletin bu alt üst edici hareketlilik karşısında yeni nüfus yapısını kontrol etmek amacıyla yeni teknikler geliştirmesi gerekmektedir. Bu konjonktürde, devletin yönetim ihtiyaçları ile panislamizmi kullanmaya çalışması arasında doğrudan bir ilişki kurmak yanlış olmayacaktır.

Bu noktada devletin istatistikî veriler toplamaya başlaması da gayet anlamlıdır. Özellikle nüfusa yönelik istatistiklerin daha ayrıntılı bir şekilde toplanmaya başlanması, uzun vadede yönetim tekniklerine ilişkin bir değişimi de işaret etmektedir. Tüm toprak kayıplarının ardından, imparatorluk yine de coğrafi olarak geniş ve nüfus bakımından olabildiğince heterojendir. Bu durumda hükmettiği topraklardaki nüfusun bilgisine erişerek, ona göre yönetim stratejileri oluşturulmak istenmiştir. Ya da özellikle yeni ve eski gözetleme teknikleriyle toplanan bilginin, halkın eğilimini öğrenmekten çok, onu yönlendirme amacıyla kullanılmaya çalışıldığı söylenebilir. Artık sınırlar içindeki nüfusa geleneksel idari aygıtlarla hükmetmekten ziyade nüfusu yönetmek, onu idare etmek daha önemli bir meseledir.

II. Abdülhamid dönemi öncesinde İhtisab Nezareti, muhtarlık teşkilatı, nüfus işlerini yürütmek için kurulan Ceride Nezareti, Defter Nazırlığı gibi yapılar öncelikli olarak nüfusun izlenmesi ve nüfusun bilgisine ulaşmak için kurulmuşlardır. Bu yapıların yanında iç seyahati düzenleyen Men'-i Mürur Nizamnamesi ile yurtdışına gidiş gelişleri düzenleyen Pasaport Odası Nizamnamesi'nin yukarıda söz edilen birimler ile aynı dönemde kaleme alınması tesadüf değildir. Bu nizamnamelerin II. Abdülhamid döneminde yenilenmelerinin ardından yürürlüğe giren yeni Sicill-i Nüfus Nizamnamesi ile nüfus tezkeresine ilişkin kurallar da sertleşmiştir. Nüfusa kayıt olanlara ilişkin bilgiler ayrıntılandırılmıştır. Öyle ki ilk olarak bu yeni

teknolojileri kullanabilmek için yeni idari birimler kurulmakta sağlık, refah politikaları ile topluma nüfuz etmek amaçlanmakta ve nüfusa ilişkin raporlar yazılmakta böylece idari aygıt olarak devlet "yönetimselleşmektedir." Devletin yönetimselleşmesini sağlayacak ilk unsur, devletin toplumu "okunaklı kılması"dır. Devlet, tebaasının ayrıntılı bir haritasına sahip olma amacıyla hareket etmektedir. Böylece karmaşık ve anlaşılmaz olan toplumsallık, devlet için "okunaklı kılınarak" idare etmeye yönelik olarak standartlaştırılır ve rasyonelleştirilir. Devlet, bu amaca uygun olarak yeni gözetleme tekniklerini uygulamaya sokar ve elindeki verilere göre politikalar geliştirir. İkinci olarak da, devletin tebaasının öngörülen davranış kodlarına uygun hareket edilmesi beklenmektedir. II. Abdülhamid döneminde bu ikinci unsur için, halkın davranışlarına yönetimsel bir proje dahilinde nüfuz etmekten ziyade, onları sınırlandırmak için kabul edilebilir olanla kabul edilemez olan ayrımına dayanan kaba müdahalelerin geliştirildiği söylenebilir. Bunun temel nedeni hegemonya krizine işaret eden meşruiyet sorunudur. Böylesi bir kriz durumunda devlet, toplumsal kontrolu sağlayacak yeni mekanizmalara ihtiyaç duyar ve yeni meşruiyet politikaları hegemonyasını güçlendirene kadar zor aygıtına ilişkin yeni stratejiler geliştirir. Söz konusu kriz durumu devlet elitlerine göre, devletin güvenliği ve bekasının tehlikede olduğunu göstermektedir. Bu vaziyette devlet elitlerinin "meşru tehdit tanımı" yapmalarını ve "devletin çıkarları"nı tespit ederek ona göre oluşturdukları stratejileri uygulamalarını getirir. Bu müdahale toplumsal düzenin yeniden inşası anlamına gelebilir. Ancak böylesi kriz durumlarında devlet, toplumsal düzeni istediği gibi düzenlemeye dönük bir alan kazanır.

Ermeni milliyetçi hareketi ve Balkanlardaki milliyetçi mücadeleler, "fesad" kavramını güvenlik söyleminde başat konuma getirmiştir. Modernleşme reformları ve İstanbul gibi büyük rıhtım kentinde yaşanan sosyo-ekonomik değişimlerin neticesi olarak başta millet sistemi olmak üzere, geleneksel yönetim stratejileri artık işlememektedir. Tebaasına doğrudan nüfuz etme kapasitesi zayıf olan Osmanlı Devleti için tüm bunlar iktidar aczi anlamına gelmektedir. Tam da böyle bir acz nedeniyle, güvenlik meselesine ilişkin idari düzenlemeler de uygulamalar da çok sert olmuştur. Dolayısıyla II. Abdülhamid dönemi aslında, imparatorluk çapında meşruiyet krizi ile yüzyüze gelen devlet elitlerinin hem rıza hem de zor kullanarak meşruiyeti yeniden kazanma mücadeleleri ile elele gitmiştir. Bir yandan simgesel düzeyde ele alınabilen meşruiyet arayışları bir yandan da her an kullanılmaya hazır baskı politikaları Janus'un iki yüzü gibi karşımıza çıkmaktadır.

Güvenlik meselesine ilişkin önlemler de bu şekilde ele alınmalıdır. Genellikle literatürde kamu düzeni çerçevesinde ele alınan mevsimlik göçmen işçiler III. Selim döneminden itibaren hem kamu düzeni hem güvenlik ekseninde ele alınmış II. Abdülhamid döneminde de bu şekilde devam etmiştir. Ancak Ermeni hareketinin ve Bulgar milliyetçilerinin, özellikle 1890'dan sonra, anarşist terör yöntemleri kullanmaya başlaması mevsimlik işçilere yönelik daha sıkı kontrolların getirilmesinin nedenleri arasındadır. İstanbul'da yaşanan Bab-ı Ali Yürüyüşü, Kumkapı Nümayişi, Osmanlı Bankası Baskını, Selanik'te meydana gelen Osmanlı Bankası bombalaması ve kentin diğer yerlerindeki bombalama eylemleri, demiryolu sabotajları, zabtiye memurlarını hedef alan suikast girişimleri ve son olarak da başarısızlıkla sonuçlanan II. Abdülhamid suikastı Osmanlı devlet elitlerinin tehdit algısı ve bu eksende şekillenen güvenlik politikaları açısından önemli tarihsel olaylardır. Bu durum Avrupa'da kendini gösteren anti-anarşist önlemlerin Osmanlı'da da uygulanmasını getirmiştir. Önlemlerin dışında devlet elitlerinin uluslararası dayanışma içinde anarşist ve anarşist eylem tanımlarını nasıl yaptıkları da dönemi anlamlandırmak açısından önemlidir.

Halihazırda Avrupa'da bu konudaki tüm gelişmeleri takip etmekte olan Osmanlı Devleti bu eylemlerle yalnızca önlemleri arttırmakla kalmamış özellikle göçle İstanbul'a çalışmaya gelmiş işçilere yeni uygulamalar getirmiştir. Bu uygulamaların herkese yönelik olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini bilmemekle birlikte Ermenilere uygulandıklarında zabtiye tarafından kayıt altına alındığını söylemek mümkündür. Bu tutum, özellikle alt sınıflara mensup Ermenilerin devlet tarafından potansiyel tehlike unsuru olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Elbette bu tip önlemler yalnızca Ermeni göçmenlerle sınırlı kalmamış Bulgar milliyetçilerine ve imparatorluğun farklı yerlerinde çalışan yabancı işçilere de aynı güvenlik tahkikatları yapılmıştır. Dolayısıyla dönemin güvenlik anlayışının, sınıfsal ayrımları da içinde barındırdığını görmek gerekir. Ancak bunun Osmanlı'ya özgü olduğunu iddia etmek yanlış olacaktır. Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan gibi devletlerde de özellikle serserilik, anarşistlik ve mevsimlik işçiler arasında bir bağ kurulduğu unutulmamalıdır. Böylesi bir bağ söylemsel düzeyde, Osmanlı Devleti'nin idari yazışmalarında da karşımıza çıkmaktadır. "Fesad", "serseri" ve "anarşist" arasında kurgulanan geçişlilik, birtakım yaftalamalar üzerinden idari uygulamaları biçimlendirmektedir. Devlet elitlerinin "hikmet-i hükümet" ekseninde kurdukları söylemsel alan, idari uygulamalarla birleştiğinde

elitlere geniş bir manevra alanı açmakta ve siyasal olanın sınırlarını belirlemekle birlikte yeni marjinallik biçimleri kurgulayarak kimi unsurları dışarıda bırakmakta hatta sembolik şiddete dönüşmektedir. Tüm bunlar idari uygulamaları da farklı unsurlara göre yeniden biçimlendirmektedir.

İmparatorluğa gelen tüm yabancı uyruklular potansiyel tehdit olarak görülmüştür. Özellikle Avrupalılara ilişkin pasaport kontrolları ve gümrük uygulamaları dışında birebir takip etme ve bu kişiler gittikten sonra otel odalarını arama gibi üst derece diye tabir edebileceğimiz güvenlik uygulamaları imparatorluğun her yerinde olmasa da İstanbul'da sıradan hale gelmiştir.[1] Bu durum devletin uluslararası arenadaki durumunun bir yansıması olarak ele alınabilir. Şark Meselesi'nin hala gündemde olduğu ve imparatorluğun Düvel-i Muazzama içinde yer edinmeye çalıştığı bu dönem, güvensizliğin boyutları hakkında fikir verebilir.

Bu dönemde, gözetim tekniklerinin sınırlı olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda tebaayı, var olan ya da merkez tarafından tahayyül edilen toplumsal düzenden koparmayacak veya tebaanın bu toplumsal düzene muhalefet etmesini engelleyecek şekilde düzenlenen zapt etme pratiklerine (policing) öncelik verildiği de yadsınmamalıdır. Dolayısıyla, yönetim tekniklerinde bir değişimden bahsedilebilir. Ancak bu değişimin sınırlı olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Öyle ki siyasi iradenin bu tip bir niyeti olsa dahi, henüz devlet bunu uygulamak için yeterli aygıta sahip değildir. "altyapısal iktidarı"nın sınırlılığı imparatorluk çapında çoğu bölgede hala "dolaylı yönetim" biçimlerinin geçerli olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılın son çeyreği aynı zamanda insanların coğrafi mobilizasyonlarının da yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu durumun sebeplerini, insanların nereden nereye gittiklerini, coğrafi mobilizasyon tipleri arasındaki farklılıkları araştıran çok sayıda akademik çalışma vardır. Bahsedilen anlamda dönemin karakteristiğini en kolay anlatacak vak'a örneklerinden biri Hobsbawm'ın 19. yüzyıl üçlemesinin son kitabı olan *İmparatorluk Çağı*'nın giriş kısmında anlattığı kendi ailesinin hikayesidir.[2] Annesi, 19 yaşında Viyana'dan İstanbul, İzmir, Halep, İskenderiye'de mağazalar zinciri kurmuş olan dayısının yanına Triste'ye gider. Babası, Rus Polonyası'ndan

1 *ZB*, 402/18, 1321, Frankfurt'tan İstanbul'a gelen bir Alman vatandaşı kaldığı odadan ayrıldıktan sonra yapılan aramada yasak bir kitap bulunmuştur.

2 Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s. 9-10.

Londra'ya göç etmiş bir aileden gelmektedir ve kendisi de kamu görevlisi olarak Mısır'a yerleşmiştir. Daha sonra aile serüveni, Viyana, Berlin ve Londra güzergâhında devam etmiştir. Bu vak'a iktisadi ve savaşı da kapsayan politik nedenler ile kişilerin ne kadar sıklıkla yer değiştirebildiklerini ve bunun o dönem açısından anormal olmadığını göstermektedir. Başka bir vak'a politik ve coğrafi mobilizasyonu paralel takip edebileceğimiz İtalyan anarşist Errico Malatesta'nın hayatıdır. Malatesta politik görüşleri sebebiyle sürgün, politik görüşlerini yaymak ya da devrimci eylemlere destek olmak gibi sebeplerle 1871'den 1921'e kadar, Mısır, Cenevre, Londra, Romanya, Paris, Belçika, Buenos Aires, İspanya, Amsterdam'ı kapsayan geniş bir coğrafyayı dolaşmıştır. Tüm bu yerler arasında Kral Umberto suikastından sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na gelmek istediyse de ülkeye girişi yasaklanmış ve bindiği gemiden karaya çıkartılmamıştır.[3]

19. yüzyılın özellikle son çeyreği Osmanlı İmparatorluğu için coğrafi mobilizasyonun denetlenmeye çalışıldığı bir dönemdir. Bu dönemde yapılan mürur tezkeresi, pasaport ve otel düzenlemeleri bu çerçeve içinde ele alınmalıdır. Devlet, yalnızca coğrafi mobilizasyona ilişkin modern gözetleme ve kayıt altına alma tekniklerini uygulayarak kendi toprakları içindeki hareketleri okunaklı kılmaya çalışmaz. Bir yandan da, bu kayıtlar vasıtasıyla kendi toprakları içinde seyahat eden insanları, standartlaşmış ve ayrıntılandırılmış kimlik bilgileri vasıtasıyla okunaklı kılmaya çalışır. Bu amaç, devletin nüfusunu düzenleme çabası ile birlikte ele alınmalıdır. Modern öncesi devlet, sınırlı alanlarda nüfusuna ilişkin özellikle vergilendirmeyi kolaylaştıracak birtakım bilgilere sahiptir. Ancak kullandığı yönetim teknikleri açısından da meşruiyet zemini açısından da daha ayrıntılı ve çeşitlenmiş bilgilere ihtiyacı yoktur. Fakat devletin toplumsallığı okuma ve idari anlamda rasyonelleşme süreci, toplumsalın kendi karmaşık dünyasından koparılarak incelikli basitleştirmeler yoluyla standartlaştırılmasını getirmiştir. Ve idari iktidar bir ağ gibi gündelik hayatı sarmalamıştır. II. Abdülhamid dönemi bu sürecin bir parçasıdır. Bu dönem, birçok alanda olduğu gibi pasaport, mürur tezkeresi ve otel kontrolları konularında da devletin altyapısal iktidarının tam olarak kurulmadığı bir dönemdir. Bu kontrollar, geleneksel sosyal kontrol mekanizmaları ile birlikte yürütülmektedir. Altyapısal iktidarı kurma meselesi, devletin nüfusunu okunaklı kılma süreci içinde bu kontrollar aracılığıyla her

3 Errico Malatesta, *Malatesta: Bir İtalyan Anarşisti Hayatı ve Düşünceleri*, çev. Zühal Kiraz, Kaos Yay., İstanbul, 1999.

türlü ayrımcı müdahaleyi de mümkün hale getirebilir. Bu müdahalelerin bir kısmı kimliği tanımlamanın toplumsal cinsiyet boyutu örneğinde de görülebileceği gibi devamlılık gösterirken bir kısmı da tehlike algısına göre ya da devlet elitlerinin devletin bekası nasıl sağlanır sorusuna verdikleri cevaplara göre yeniden biçimlenmekte ve ayrıntılandırılmaktadır.

Pasaportlar devlet açısından birçok işleve sahiptir. Elinizdeki çalışmada pasaportların işlevleri Fahrmeir ve Lucassen'in kavramlaştırmaları ile ele alınmıştır. Pasaportlar Fahrmeir'a göre kimliği gösterme, devlet memurlarına vatandaşlarla yabancıları tek bir belge ile ayırt etme imkanı verme ve böylece yabancılara yönelik uygulamaları yürütebilme, devletin seyahatleri kontrol etmesini ve seyahati pasaport ya da vize dolayımıyla vergiye ya da harca tabi tutmasını sağlama, polis memurları arasında giriş çıkışların pasaporta kodlanmasıyla, iletişim sağlayarak seyahat eden kişinin politik görüşünün anlaşılmasına hizmet etme gibi işlevleri yerine getirirler. Lucassen'e göre pasaportun, sahibi için ve devlet için olmak üzere iki açıdan işlevi vardır. Pasaport sahibi için özgürce seyahat etme hakkı, milliyetini ispat, kimliğini ispat, elçilikten yardım alma hakkı ve sınırdışı edilmeye karşı koruma gibi işlevlere sahiptir. Devlet için kendi vatandaşlarının yurtdışına çıkışını engelleme, askerlik için kontrol işlevini yerine getirme, vergi ve harçlara ilişkin düzenlemeleri kontrol altında tutma, aranan suçluları tutuklama, milli ekonomiyi koruma, kendi vatandaşlarının ülkeyi terk etmelerini teşvik etme, yüksek nüfusun düşmesini sağlama, nüfusun istenmeyen kesiminden kurtulmak (yoksul, issiz, suçlu, vb.), yabancıların girişlerini ve seyahatlerini kontrol etmek, istenmeyen yabancıların ülkeye girişini engellemek, istenmeyen yabancıları sınırdışı etmek, gerekli görüldüğünde yabancıların gitmelerini garanti altına almak, nüfusu izlemek, vatandaşların seyahatlerini izlemek (özellikle iç pasaport ile), yabancılar için özel olarak düzenlenmiş kayıt alma prosedürleri ile yabancıların izini sürerek takip etmek gibi işlevlere sahiptir.

II. Abdülhamid dönemi pasaport düzenlemeleri ve uygulamaları incelenirken bu çerçevede bir analiz, devletin altyapısal iktidarının kapasitesi ve toplumu okunaklı kılma yöntemleri tartışılarak yapılmaya çalışılmıştır. Arşiv kaynaklarının zenginliği bu tür bir analize imkan vermektedir. Bu çalışma çerçevesinde erişilen belgeler, idari yazışmalar dolayımıyla devletin idari aygıtının genişliğini ve sınırlılığını birlikte göstermektedir. Devlet, coğrafi mobilizasyonu kontrol etmek için çoğu kez yalnızca pasaport kontrolları ile yetinmez, çapraz kontrollar da yapmaya çalışır. Pasaport ve mürur tezkere-

leri, güvenliğe ilişkin bir sorun teşkil edebileceği düşünülen durumlar ya da kişiler için kefalet sistemi ile birlikte yürütülmeye çalışılır. Yabancı işçiler söz konusu olduğunda ise farklı birimlerin kayıtları, hatta konsolosluklar aracılığıyla bu kişilerin memleketlerindeki kayıtlar, çapraz kontrola tabi olur. Tüm bunlar idari aygıtın yapısı ve işlevlerini modern devlet sosyolojisi açısından anlamlandırabilmemizi olanaklı kılmaktadır.

Otel düzenlemeleri ve uygulamaları da modern devlete özgü bir kayıt altına alma sistemini göstermektedir. İstanbul'un her yerindeki otel ve kiralık hanlar ile meyhane, birahane, kahvehane gibi umumi yerlerin ve yabancı hastahanelerin mevkilerini, numaralarını, bu yerlerin tabiyetlerini, sahiplerinin kimlik bilgilerini bildiren defterlerin tutulması ve buralardaki sakinlerin isimlerinden kefalet alınması söz konusu kayıt sisteminin temelini oluşturmaktadır. Han ve otellere şüpheli kişiler gelecek olursa, mekan sahiplerine zabtiyeye haber verme zorunluluğu getirilmiştir. Otellerde kalanların kimlik bilgileri ve seyahat rotaları bir deftere kaydedilecektir. Bu defterler de kontrola tabidir. Bu tip yerler için ruhsat alınması ve bu yerlere ilişkin bilgilerin tutulduğu defterlerin ve bu mekanların yirmi dört saatte bir teftiş edilmesi gerekmektedir.

Tüm bu uygulamalara rağmen devlet için kaçak yollarla gelen kişileri tespit ve takip etmek yine de zordur. Kontrollara ilişkin teknikler geliştikçe, bu kontrollardan kaçınma yöntemleri de gelişmiştir. Sahte pasaportlar, farklı kimlikler kullanma, özellikle deniz yoluyla gelenler için kontrol noktaları dışındaki yerlerden giriş yapma, hatta din değiştirme gibi yöntemler devletin altyapısal aygıtlarının yetersizlikleri ile birleşince madunlar için bu tip kontrollardan kaçınma stratejilerinin oluşmasına imkan vermiştir. Ancak bu stratejileri aramak zorunda kalmak bile, madunlar açısından gündelik hayatın çatışma dolu doğası hakkında fikir vermektedir.

II. Abdülhamid dönemi boyunca uygulanmaya çalışılan sıkı pasaport rejimi, özellikle İstanbul'a giriş çıkışların kontrolu ve şüpheli şahısların izlenmesi gibi güvenlik önlemleri, Avrupa'da anarşist eylemlerin neden olduğu korkunun sonuçları olarak da okunabilir. Osmanlı Devleti için özellikle II. Abdülhamid dönemi, modern anlamda "iç düşman" kategorisinin inşa edildiği ve siyasetin sınırlarının tam da bu temel referansla şekillendiği bir dönemdir.[4]

---

4 İç düşman kavramının kullanılması açısından tarihsel söylemsel bir devamlılıktan bahsedilebilir. Bkz. Biriz Gonca Berksoy, *The Policing of Social Discontent and the Construction of the Social Body: Mapping the Expansion and Militarization of the*

Özellikle Ermeni milliyetçi hareketinin etkileri ile uygulamaya konan güvenlik tedbirleri başkent açısından yadsınamaz öneme haizdir. Bu durum iç tehdit öne sürülerek, devletin güvenlik konusundaki eylemleri için geniş bir alan sağlamıştır. Dönemin güvenlik anlayışını yalnızca Abdülhamid'in kişisel özellikleri açısından okumak, bu anlamda dönemin dinamiklerini görünmez kılma tehlikesini içermektedir.

Dönemin devlet elitlerinin tüm çabalarına rağmen, teknolojik ve idari yetersizlikler, personelin sayıca ve donanımca yetersizliği gibi sebepler coğrafi mobilizasyonun istenildiği gibi denetlenmesine olanak vermemiştir. Fakat tüm bu dönem, modern devlet aygıtının meşru şekilde coğrafi mobilizasyonu kontrol etmesi anlamında önemli idari değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak ele alınmalıdır.

Özellikle tehdit algısı üzerinden hareketle devletin coğrafi mobilizasyonu kontrol etme çabası, günümüzde de önemli meselelerden biridir. 9/11 İkiz Kuleler eyleminin ardından yükselişe geçen islamafobi, Müslümanlık ve terörizm arasında bir bağlantı kurmaktadır. 9/11'in ardından, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Schengen bölgesi içindeki devletlerin pasaport ve vize işlemlerini ayrıntılandırmaları, kimliğin tespiti için yeni prosedürler geliştirmeleri tam da coğrafi mobilizasyon ile tehdit algısı arasındaki ilişki çerçevesinde ele alınmalıdır. Müslüman göçmenlere yönelik güvenlik uygulamaları da ikamet ettikleri devletlerin vatandaşlığına sahip olsalar bile, diğer unsurlara yönelik uygulamalardan farklılaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla göçmenlik, Müslümanlık, terörizm arasında söylemsel düzeyde kurulan bağ uygulamalarla birleşmiştir. Terörizmin nasıl engellenebileceği ya da birtakım unsurların nasıl kontrol edilmeleri, gözetlenmeleri gerektiğine ilişkin yeni bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu sorunsal etrafında yazılan çalışmalar, terörizme karşı uluslararası işbirliğini Roma Konferansı ile başlatmaktadırlar. Çipli pasaportlar, parmak izi, retina taramaları, bioptik fotoğraflar gibi yeni aygıtlar ya da teknikler 19. yy.'daki kayıt sistemlerinin küreselleşmesi gibi küresel düzeyde uygulanmaya başlanmıştır.

Günümüz Türkiyesi açısından bu duruma baktığımızda tablo değişmektedir. Devlet için merkezî öneme haiz sorun Kürt meselesidir. Bu sebeple 1990'lardan beri süregelen polis eliyle yürütülen kimlik kontrolları, bu amaçla "gbt" teknolojisinin kullanılmaya başlanması, kimliğin kayıtlı olduğu

---

Police Organization in Turkey in the Post-1980 Period, yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi 2007, İstanbul, 5. Bölüm.

yer ya da doğum yerine göre kişinin şüpheli kategorisine sokulması, özellikle Kürt mevsimlik işçilerinin çalışmak amacıyla gittikleri yerlerde terörist olarak yaftalanmaları, üniversitelerdeki eylemlerde ilk olarak Kürt öğrencilerin şüpheli görülerek tutuklanmaları gibi örnekler tehdit algısı ve buna yönelik uygulamalar açısından Kürt meselesine işaret etmektedir.

II. Abdülhamid döneminde de bugün de coğrafi mobilizasyonu kontrol altına alma çabaları için geliştirilen teknikler ve kimliğin tarif edilme biçimleri, devletin tebaasını oluşturan unsurları nasıl tanımladığına ilişkin güçlü veriler içermektedir. Bu, devletin vatandaşlık tanımı açısından çok önemlidir. Bu tip kontrollar vasıtasıyla tehdit kategorisi içinde görülen unsurlar, aynı zamanda devletin makbul vatandaşa ilişkin de bir tanım yaptığını göstermektedir. Ortaya çıkan tablo, devletin çoğu kez politik, toplumsal, iktisadi çatışmaları çözmek amacıyla sıfır toplamlı oyun mantığı ile hareket ettiğini göstermektedir. Bu durum elbette sorunları çözmekten ziyade, ayrımcı pratiklerin artmasını, dışlama biçimlerinin çeşitlenmesini ve güçlenmesini sonuçta da kaba şiddeti içeren müdahalelerin artmasını getirmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

A.MKT, A.MKT.MHM, A.MKT.MVL, A.MKT.NZD, A.MKT.UM, A.MTZ.(04), BEO, DH.İD, DH.MKT, DH.MKT.PRK (DES), DH.MUĞ, DH.TMİK.M, DH.TMİK.S, HR.MKT, HR.TO, HR.HMŞ.İŞO, HR.SYS, İ.DA, İ.DH, İ.HUS, İ.HR, İ.KAN, İ.MTZ, İ.MMS, İ.MVL, İ.ZB, MV, MVL, TFR.I.A, ŞD, TFR.İ.KV, TFR.İ.UM, TFR.İ.SL, Y.A.HUS, Y.A.RES, Y.EE, Y.EE.KP, Y.MTV, Y.PRK.ASK, Y.PRK.EŞA, Y.PRK.DH, Y.PRK.HR, Y.PRK.KOM, Y.PRK.BŞK, Y.PRK.MK, Y.PRK.TKM, Y.PRK.UM, Y.PRK.ŞH, Y.PRK.ŞD, Y.PRK.ZB, ZB

Basılı Eserler:

Adanır, Fikret; *Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfi Yurt Yay., İstanbul, 1996.

.....; "Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme: Çarlık Rusya'sı ve Habsburg İmparatorluğu Arasında Osmanlı'da Vatandaşlık", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 182, 2009, s. 54-63.

Akarlı, Engin Deniz; "Maslaha from "Common Good" to "Raison d'Etat" in the Experience of Istanbul Artisans, 1730-1840", *Hoca, 'Allame, Puits de Science: Essays in Honor of Kemal H. Karpat*, edited by Kaan Durukan, Robert W. Zens, Akile Zorlu-Durukan, The ISIS Press, İstanbul, 2010.

.....; *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, Princeton, 1976.

Akça, İsmet, Balta Peker, Evren; "Ordu, Devlet, Güvenlik Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti,* der. İsmet Akça, Evren Balta Peker, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Akçam, Taner; *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

.....; *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

Akdağ, Mustafa; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri: I. Kısım Merkezi ve Umumi Kanunnameler*, cilt 4, Fey Vakfi, İstanbul, 1992.

Akman, Mehmet; *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, Eren Yay., İstanbul, 2004.

Aktepe, M. Münir; "İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt: 9, sayı: 13, Eylül 1958.

Alada, Adalet; *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008.

Altınay, Ahmet Refik; *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

.....; *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

.....; *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1935.

Alyot, Halim; *Türkiye'de Zabıta*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947.

Anastasopolis, Antonis; "Kaos Kıvılcımının Çakması: Osmanlı'nın Karaferye Bölgesinde Ayanlar Arası Çatışma ve Devlet Müdahalesi 1758-1759", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma*, der. Jane Hathaway, Çev. Deniz Berktay, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 117-140.

Anderson, M. S.; *The Eastern Question, A Study of International Relations*, The Mcmillan Press, London, 1983.

Anderson, Malcolm; *In Thrall to Political Change Police and Gendarmerie in France*, Oxford Univ. Press, New York, 2011.

Artinian, Vartan; *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, çev. Zülal Kılıç, Aras Yay., İstanbul, 2004.

Aybay, Rona; "Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükümeti, Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar", *Tarih ve Toplum*, sayı 3, cilt 13, İstanbul, 1985, s. 46-53.

Aydın, Mahir; "Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı: XIII, 1998, s.239-258.

Aydın, Mithat; "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1272/14645.pdf.

Aygün, Necmettin; "XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 23, Bahar 2008, Ankara 2010, s. 53-84.

Aykut Türker, Ebru; *Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire*, yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk İlkeleri ve Inkılap Tarihi Enstitüsü , Boğaziçi Üniversitesi, 2011.

Aytekin, E. Attila; *Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak-Ereğli Kömür Madenlerinde İşçiler, 1848-1922*, Yordam Kitap, 2007.

Baktıaya, Adil; "19. Yüzyıl Sonunda Anarşist Terör, "Toplumun Anarşistlerden Korunması Konferansı (1898)" ve Osmanlı Devleti", *Bilgi ve Bellek*, sayı 8, cilt 4, 2007.

Başaran, Betül; "III. Selim ve İstanbul Şehir Siyaseti, 1789-1792", *1789-1792, Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., Istanbul.

.....; *Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control and Migration in Istanbul at the End of the Eighteenth Century, 1789–1793*, yayımlanmamış doktora tezi, Chicago University, Chicago, 2006.

Bayley, David; *Patterns of Policing*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1985.

Becker, Peter; "The Standardized Gaze: The Standardization of the Search Warrant in Nineteenth Century Germany", *Documenting Individual Identity*, ed. Jane Kaplan & John Torpey, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2001, s. 139-163.

Berberian, Houri; *Armenians And The Iranian Constitutional Revolution Of 1905-1911: The Love For Freedom Has No Fatherland*, Boulder, Westview, 2001.

Berkes, Niyazi; *The Development of Secularism in Turkey*, Hurst & Company, London, 1998.

.....; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

Berksoy, Biriz Gonca; *The Policing of Social Discontent and the Construction of the Social Body: Mapping the Expansion and Militarization of the Police Organization in Turkey in the Post-1980 Period*, yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi 2007, İstanbul.

Berliére, Jean-Marc; "The Professionalization of the Police Under the Third Republic in France", 1875-1914, *Policing Western Europe* içinde s. 36-54.

Bostan, İdris; "İzn-i Sefine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 23, İstanbul, 2001.

.....; "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 6, 1990, s. 21-83.

Brenner, Robert; "From Theory to History: 'The European Dynamic' or Feudalism to Capitalism?" *An Anatomy of Power the Social Theory of Michael Mann*, Ed. John A. Hall, Ralph Schroeder Cambridge University Press, 2005.içinde, s. 189-232.

Burds, Jeffrey; "The Social Control of Peasant Labor in Russia: The Response of Village Communities to Labor Migration in the Central Industrial Region, 1861-1905", *Peasant Economy, Culture, and Politics of European Russia 1800-1921*, der. Esther Kingston-Mann, Timothy Mixter, Jeffrey Burds, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1991.

Chang, Gordon C. and Mehan, Hugh B.; "Discourse in a Religious Mode: The Bush Administration's Discourse in the War on Terrorism and its Challenges", *Pragmatics*, vol. 1, no: 16, 2006, s. 1-23.

Cohen, Stenley & Scull, Andrew; ed.; *Social Control and the State: Historical and Comperative Essays*, Martin Robertson, Oxford, 1983.

Collins, Rulin Randall; "Mann's Transformation of the Classic Sociological Traditions, *An Anatomy of Power* g Class Strategies and Citizenship", *Sociology*, vol. 21, no: 3, 1988, s. 339-354.

Corey, Robin; *Fear: The History of a Political Idea,* Oxford University Press, Oxford, New York, 2004.

Cörüt, İlker; *Social Rationality of Lower Class Criminal Practices in the Late Nineteenth Century İstanbul*, yayımlanmış master tezi, Boğaziçi University, 2005.

Çadırcı, Musa; "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme,* Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, t.y.

.....; "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", *Belgeler*, cilt 15, sayı: 19, Ankara, 1993, s. 173-178.

.....; "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İçgüvenlik", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi,* cilt 13, sayı 24, 1980.

.....; "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir Araştırma", *Belleten* ,cilt XXXV, sayı 135, 1970.

Çetinkaya, Yusuf Doğan; *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

Dadrian, Vahakn N.; *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from Balkans to Anatolia to the Caucasus,* Berghahn Books, 1997.

Daflem, Mathieu; "Bureaucratization and Social Control: Historical Foundations of International Policing", *Law & Society Review*, vol. 34, no. 3,2000, s. 601-640.

.....; "International Police Cooperation in North America", *International Police Cooperation: A World Perspective*, ed. D.J. Koenig & D. K. Das, Lexington Books, Lenham MD, 2001, s. 71-98.

.....; "International Policing in 19th-century Europe: The Police Union of German States, 1851-1866", *International Criminal Justice Review*, no: 6, s. 36-57.

.....; "Wild Beasts Without Nationality, The Unceratin Origins of Interpol, 1889-1910", *Handbook of Transnatinol Crime and Justice*, ed. Philip Reichel, Sage Publications, Thousand Oaks CA, 2005, s. 185-275.

.....; *Policing World Society: Historical Foundations of International Police Cooperation*, Oxford University Press, New York, 2002.

Daly, Jonathan W.; *Autocracy Under Siege, Security Police and Opposition in Russia 1866-1905*, Northern Illinois University Press, De Kalb, 1998.

Darling, Linda T.; ""Do Justice, Do Justice, For That is Paradise": Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East,* vol. XXII, no. 1&2, 2003.

.....; "Islamic Empires, the Ottoman Empire and the Circle of Justice", *Comparative Studies in Society and History*, no: 49, 2007, s. 329-357.

Davis, Janifer; "Urban Policing and Its Objects: Comperative Themes in England and France in the Second Half of the 19th Century", *Policing Western Europe, Politics, Professionalism and Public Order 1850-1940,* der. Clive Emsley, Barbara Weinberger, Greenwood Press, New York, 1991.

Davison, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Dean, Mitchell; *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, Sage, London, 1999.

Demirel, Fatmagül; "II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü; ...Ve Perdeler Sansürle Açıldı", *Toplumsal Tarih*, sayı 63, cilt 11, Mart 1999.

.....; *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yay., İstanbul, 2007.

Deringil, Selim; "2. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törensel Doku: Görünmeden Görünmek", *Simgeden Millete 2. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

.....; "Geç Dönem Osmanlı İmp.aratorluğu'nda Ermeni Sorunu Çalışmak ya da Belgenin Gırtalığını Sıkmak", *Simgeden Millete 2. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

.....; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneğin İcadı, Muhayyel Cemaat (Tasarlanımış Topluluk) ve Pan-İslamizm", *Simgeden Millete 2. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

.....; *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, 2002.

.....; "Osmanlı'dan Türk'e: Türkiye'de Kimlik ve Sosyal Mühendislik", *Simgeden Millete 2. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

.....; *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

Dillon, Michael & Lobo-Guerrero, Luis; "Biopolitics of Security in the 21st Century: An Introduction", *Review of International Studies*, no: 34, 2008.

Donajgrodzki, A. P.; "Introduction", *Social Control in Nineteenth Century Britain*, Croom Helm, London, 1977.

Dönmezer, Sulhi ve Erman, Sahir; *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Genel Kısım*, cilt 1, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1987.

Düstur, 1. Tertip, cilt 6.

Düstur, 1. Tertip, zeyl 4.

Düstur, 1. Tertip cilt 5.

Düstur, 1. Tertip, cilt 3.

Editorial Comment, "The Passport Question Between the United States and Russia", *The American Journal of International Law*, vol. 6, no. 1, 1912.

Eldem, Edhem, Goffman, Daniel, Masters, Bruce, der.; *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti : Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.

Eldem, Edhem; "26 Ağustos 1896 "Banka Vak'ası" ve "Ermeni Olayları"", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 5, 2007, İstanbul.

Emerson, Donald; *Matternich and the Political Police Security and Subversion on the Habsburg Monarchy (1815-1830)*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1968.

Emsley, Clive and Winberger, Barbara, ed.; "Introduction", *Policing Western Europe, Politics, Professionalism and Public Order 1850-1940*, Greenwood Press, 1991.

Emsley, Clive; "Filling in, Adding up and Moving on: Criminal Justice History in Contemporary Britain", *Crime, Histoire et Sociétés*, vol. 9, no. 1, 2005, s.117-138.

.....; *The English Police: A Political and Social History*, Longman, Londan, 1996.

.....; "The French Police in the 19th Century", *History Today*, vol. 32, sayı 1, 1981.

Ergin, Osman Nuri; *Mecelle-i Umur-i Belediye*, cilt 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1999.

.....; "Polis Nizamı", *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, cilt 2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, no 21, İstanbul, 1995.

Ergut, Ferdan; "Policing the Poor in the Late Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, vol. 38, no. 2, 2002, s. 149-164.

.....; *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

Evans, Richard J.; "Introduction: The 'Dangerous Classes' in Germany from the Middle Ages to Twentieth Century", *The German Underworld Deviants and Outcasts in German History*, London.

Fahrmeir, Andreas; "Governments and Forgers: Passports in the 19th Century Europe", *Documenting Individual Identity*, ed. Jane Caplan, John C. Torpey, Princeton University Press, Princeton, N.J., 2001.

Fortna, Benjamin C.; *Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Siral, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

Foucault, Michel; "Governmentality", *The Foucault Effect Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller, The University Chicago Press, Chicago, 1991.

.....; "Yönetimsellik", *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Michel Foucault, çev.Işık Ergüden/Osman Akınhay/Ferda Keskin, haz. Ferda Keskin, Seçme Yazılar 1, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2000.

.....; *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 2000.

.....; *Territory, Security, Lectures at the Collége de France 1977-1978*, Ed. Michel Senellart, General Editors: François Ewald and Alessandro Fontana English Series Editor: Arnold I. Davidson, Translated by Graham Burchell, Palgrave McMillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2007.

Frierson, Elizabeth B.; "Mirrors Out, Mirrors In, Domestication and Rejection of the Foreign in Late-Ottoman Women's Magazines (1875-1908)", *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies*, ed. D. Fairchild Ruggles, State University of New York Press, Albany, 2000.

.....; "Unimagined Communities: Women and Education in the Late Ottoman Empire, 1876-1909", *Critical Matrix*, cilt 9, sayı 2, 1995.

.....; *Unimagined Communities: State, Press, and Gender in the Hamidian Era*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, Princeton 1996.

Gambetti, Zeynep; "Foucault'da Disiplin Toplumu, Güvenlik Toplumu Ayrımı", http://boun.academia.edu/ZeynepGambetti/Papers/410856/Foucaultda_Disiplin_Toplumu-Guvenlik_Toplumu_Ayrimi

Georgeon, François; *Sultan Abdülhamid, Sultan Halife*, Homer Kitabevi, 2006, İstanbul .

.....; *Sultan II. Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Gibbs, Jack P.; "Social Control, Deterrence, and Perspectives on Social Order", *Social Forces*, vol. 56, no. 2, 1977, s. 407-423.

Giddens, Anthony; *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yay., İstanbul, 2008.

Glenny, Misha; *Balkans 1804-1999 Nationalism, War and the Great Powers*, Genta Books, London, 1999.

Goodwin, Jeff; *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991*, Cambridge University, Cambridge, 2001.

Gorski, Philip S.; "Mann's Theory of Ideological Power: Sources, Applications and Elaborations", *An Anatomy of Power The Social Theory of Michael Mann*, Ed. John A. Hall, Ralph Schroeder Cambridge University Press, 2005.

Graff, Harvey; "Crime and Punishment in the Nineteenth Century: A New Look at the Criminal." *Journal of Interdisciplinary History*, no. 3, s. 477-491.

Grob-Fitzgibbon, Benjamin; "From Dagger to the Bomb: Karl Heinzen and the Evolution of Political Terror", *Terrorism and Political Violance*, 16:1, s: 97-115.

Hanssen, Jens; "Public Morality and Marjinality in Fin-de-Siécle Beirut", *Outside In: Marginality in the Modern Middle East*, ed. Eugene Rogan, I.B.Tauris, 2002.

Hatemi, Hüseyin; *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri: Giriş, Tarihi Gelişim, Eski Vakıflar*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1979.

Heinzelmann, Tobias; *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul, 2004.

Herbert, Ulrich; *A History of Foreign Labor in Germany, 1880-1980,* Ann Arbor, 1990.

Herzog, Christoph; "Migration and the State on Ottoman Regulations Concerning Migration Since the Age of Mahmud II", *The City in the Ottoman Empire Migration and the Making of Urban Modernity*, ed. Ulrike Freitag, Malte Fuhnnann, Nora Lafi And Florian Riedler, Routledge, London, New York, 2011, s. 117-135.

Hobsbawm, Eric; *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.

Hollingshead, A. B.; "The Concept of Social Control", *American Sociological Review*, vol. 6, No. 2, 1941, s. 217-224.

Hüseyin Nazım Paşa; *Ermeni Olayları Tarihi*, cilt 1, Hazırlayanlar: Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 15, Ankara 1994.

.....; *Ermeni Olayları Tarihi*, cilt 2, Hazırlayanlar: Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 15, Ankara 1994.

.....; *Hatıralarım-Ermeni Olaylarının İçyüzü*, yayına hazırlayan Tahsin Yıldırım, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.

Ignatieff, Michael; "State, Civil Society and Total Institutions: A Critique of Recent Social Histories of Punishment", *Social Control and State.*

İlter, Erdal; *Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1995.

İnalcık, Halil; "İstanbul" , *The Encyclopedia of Islam*, cilt IV, E.J. Brill, Leiden, 1978.

İslamoğlu-İnan, Huri; "Mukayeseli Tarih Yazımı İçin Bir Öneri: Hukuk, Mülkiyet, Meşruiyet", *Toplum ve Bilim,* sayı 62, 1993, s. 30.

Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar, der. Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2009.

Jelavich, Barbara; *The History of Balkans Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge University Press, Cambridge, vol. 1, 1985.

Jensen, Richard Bach; "Daggers, Rifles, and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenth Century Europe", *Terrorism and Political Violance*, 16:1, s. 116-153.

.....; "The International Anti-Anarchist Conference of 1898 and the Origins of Interpol", *Journal of Contemporary History*, Vol. 16, No. 2, Nisan 1981, s. 323-347.

.....; "The International Campaign Against Anarchist Terrorism, 1880-1930s", *Terrorism and Political Violence*, 2009, no: 21, vol. 1, s. 89-109.

Jessop, Bob; *Devlet Teorisi Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, Epos Yay., İstanbul, 2008.

Johnson, Richard J.; "Zagranihnaia Agentura; The Tzarist Political Police in Europe", *Police Forces in History*, ed. George L. Mosse, Sage Publications, London, 1975, s. 17-18.

Joseph, Anne M.; "Anthropometry, the Police Expert, and the Deptford Murders: The Contested Introduction of Fingerprinting for the Identification of Criminals in Late Victorian and Edwardian Britain", *Documenting İndividual Identity* içinde, s. 164-183.

Karaca, Ali; *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yay., İstanbul, 1993.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, cilt 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Karpat, Kemal H.; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914: Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

.....; *Ottoman Population 1830-1914*, The University of Wisconsin Press, 1985.

Keyder, Çağlar, Özveren, Y. Eyüp, Quataert, Donald; *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914*, çev. Gül Çağalı Güven Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.

Kırlı, Cengiz; "İrvanyalılar, Hüseyin Paşa ve Tasvir-i Zulüm", *Toplumsal Tarih*, sayı 195, Mart 2010, s. 12-22.

.....; *The Struggle Over Space: Coffehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*, yayımlanmamış doktora tezi, Binghomton Üniversitesi, Binghomton, 2000.

Kieser, Hans-Lukas; *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

Klein, Janet; *Power in the Periohery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914*, basılmamış doktora tezi, Princeton University, 2002.

Kloosterman, Jap; "Hidden Centres: The Rise and Fall of the Secret Societies", 'Zentren und Peripherien der europäischen Wissensordnung vom 15. bis zum 20. Jahrhundert' 3. Sektion, 'Auf der Suche nach der Zivilgesellschaft' German Historical Institute, Moscow, 24-26 September 2009'da sunulmuş bildiri. http://socialhistory.org/sites/default/files/docs/publications/secrsoc-moscow2.pdf.

Koçu, Reşat Ekrem; *İstanbul Tulumbacıları: Yangın Var*, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981.

Koptaş, Rober; "Sunuş Yerine, Toplumsal Gelişmeler Çerçevesinden 1863 Anayasasına Bir Bakış", *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu* içinde, Vartan Artinian, Aras Yay., İstanbul, 2004.

Kutluer, İlhan; "Fesad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 12, İstanbul, 1995.

Küçük, Cevdet; *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1985.

Langer, William; *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, The Bureau of International Research, Harvard University and Radcliff College, New York.

Laqueur, Walter; *A History of Terrorism*, Transaction Publishers, New Jersey, 1997.

Lawrance, Paul; "Policing the Poor in England and France, 1850-1900", *Social Control in Europe*, ed. Clive Emsley, Eric Johnson, Peter Spienburg, Ohio State University, vol. 2, 2004.

Lévy, Noémi; "Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi İçin Fransız Modeli mi?", *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, der. Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2009, s. 146-170.

.....; "19. Yüzyılda Osmanlı'da Kamu Düzeni Konusunda Çalışmak: Bibliyografya Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı'da Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar* der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ?, s. 55-67.

.....; "Yakından Korunan Düzen: 2. Abdülhamid Devrinden 2. Meşrutiyet Dönemine Bekçi Örneği", *Osmanlı'da Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ?. s.135-145.

Lewy, Guenter; *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey a Disputed to Genocide*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2005.

.....; *A Disputed to Genocide*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2005.

Liang, Hsi Huey; *The Rise of Modern Police and the European State System from Matternich to the Second World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

.....; *The Rise of Modern Police and the European State System From Metternich to the Second World War*, Cambridge University Press, 1992, s. 151.

Lucassen, Jan & Lucassen, Leo; "Introduction", *Migration, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives*, ed. Jan Lucassen &Leo Lucassen Peter Lang, Bern, Berlin, Frankfurt, New York, Paris, Wien, 1999, s. 9-40.

Lucassen, Leo, "A Many-Headed Monster: The Evolution of the Passport System in the Netherlands and Germany in the Long 19th Century", *Documenting Individual Identity*.

.....; "Eternal Vagrants? State Formation, Migration, and Travelling Groups in Western-Europe, 1350-1914", *Migration, Migration History, History, Old Paradigms and New Perspectives*, ed. Jan Lucassen, Leo Lucassen, Peterlang, Bern, 1997.

Lüdtke, Alf; *Police and State in Prussia, 1815-1850*, trans. Pete Burgess, Cambridge University Press, New York, 1989, s. 1-6.

Makdisi, İlham Khuri; *Levantine Trajectories; The Formulation and Dissemination of Radical Ideas in and Between Beirut, Cairo, and Alexandria, 1860-1914*, yayımlanmamış doktora tezi, Harvard Universitesi, Massachusets, Aralık 2003, s. 227-237

Makdisi, Ussama; "Ottoman Oriantalism", *American Historical Review*, vol. 107, no: 3, 2002, s. 768-796.

.....; *The Culture of Secterianism: Community, History, and Violance in Nineteenth Century Ottoman Lebanon*, California University of California Press, Berkeley, 2000.

Malatesta, Errico; *Malatesta: Bir İtalyan Anarşisti Hayatı ve Düşünceleri*, çev. Zühal Kiraz, Kaos yay., İstanbul, 1999.

Mann, Michael; "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", *War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Blackwell, Oxford, 1988.

.....; *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, vol. 1, Cambridge University Press, 2003.

.....; *The Sources of Social Power: A Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, vol. 2, Cambridge University Press, 1996.

.....; "Ruling Class Strategies and Citizenship", *Sociology*, vol. 21, no: 3, 1988.

Marenin, Otwin; "Police Performance and State Rule Control and Autonomy in the Exercise of Coercion", *Comparative Politics*, vol. 18, no. 1, 1985, s. 101-122.

Mayer, John A.; "Notes Towards a Working Definition of Social Control in Historical Analysis", *Social Control and the State: Historical and Comperative Essays*, ed. Stenley Cohen & Andrew Scull, Martin Robertson, Oxford, 1983.

Mazower, Mark; *Selanik Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2007.

Merskin, Debra; "The Construction of Arabs as Enemies: Post-September 11 Discourse of George W. Bush", *Mass Communication & Society*, 2004, 7(2), 157-179.

Minassian, Anahide Ter; "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik* içinde.

Monkkonen, Eric H.; "A Disorderly People? Urban Order in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *The Journal of American History*, Vol. 68, No. 3, 1981, s. 539-559.

Muraskin, William A.; "The Social Control Theory in American History: A Critique", *Journal of Social Histrory*, vol. 9, no. 4, 1976, s. 560.

Nalbandian, Louise; *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley, 1963.

Neocleous, Mark, *Imagining the State*, Open University Press, Maidenhead, Philadelphia, 2003

Novak, D.; "Anarchism and Individual Terrorism", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, vol. 20, no. 2, 1954, s. 176-184.

Noiriel, Gerard; *The French Melting Pot: Immigration, Citizenship, and National Identity*, çev. Geoffrey de Laforcade, University of Minnesota Press, 1996.

Okçabol, Derviş *Meslek Tarihi*, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1939.

Ortaylı, İlber; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 996-1001.

.....; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1839-1895), cilt 1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 85, Ankara, 2007

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1895), cilt 1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkaanlığı Yayın No: 95, Ankara, 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1895-1896), cilt 2, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkaanlığı Yayın No: 95, Ankara, 2008.

Önderman, Murat; *Türkiye'de Devlet, Sosyal Kontrol ve Öznellik*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2007.

Özbek, Nadir "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, sayı 92, 2002.

.....; "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late Nineteenth Century Ottoman Empire (1876-1908)." *International Journal of Middle East Studies*, vol. 40, no. 1, 2008, s. 47-67.

.....; "Anadolu Islahatı, Ermeni Sorunu ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı: 9, 2009, s. 59-85.

.....; "İkinci Meşrutiyet İstanbul'unda Serseriler ve Dilenciler", *Toplumsal Tarih*, vol. 11, no. 64, 1999, s. 34-43.

.....; "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909." *Türklük Araştırmaları Dergisi*, no. 1, 2004, s. 59-95.

.....; "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 2, sayı 1, 2004, s.71-90.

.....; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Özkaya,Yücel, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, cilt 38, no 151, Temmuz 1974.

Pamuk, Şevket; *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Park, Robert E. & Burgess, Ernest W.; *Introduction to the Science of Sociology*, The University of Chicago Press, Chicago, 1924.

Parsons, Talcott; *The Social System*, The Free Press of Glenceo, Chicago, 1964.

Pasquino, Pasquale; "Theatrum Poiticum: The Geneology of Capital-Police and the State of Prosperity", *The Foucault Effect Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller, The University Chicago Press, 1991.

Payne, Howard C.; *The Police State Of Louis Napoléon Bonaparte, 1851-1860*, University of Washington Press, Seattle, 1966.

Philips, David; "A Just Measure of Crime, Authority, Hunters and Blue Locusts: The Revisionist Social History of Crime and the Law in Britain, 1780-1850", *Social Control and the State.*

Poulantzas, Nicos; *State, Power, Socialism*, Verso, Londra, New York, 2000.

Quataert, Donald; "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşgücü Politikası ve Siyaset: Hamallar ve Bab-ı Ali, 1826-1896", *Tarih ve Toplum*, sayı 33, cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, 1986.

.....; *Social Disintegraion and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908, Reactions to European Economic Penetration*, New York University Press, New York and London, 1983.

.....; *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, çev. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

Quinault, R. & Stevenson, J., ed.; *Popular Protest and Public Order Six Studies in British History 1790-1920*, George Allen and Unwin Ltd., 1974.

Ranasinghe Prashan; "Vagrancy as a Penal Problem: The Logistics of Administering Punishment in Late-Nineteenth-Century Canada", *Journal of Historical Sociology* vol. 25. no. 42012. s. 531-551; 2012

Reinke, Herbert; ""Armed as if for a War": The State, the Military and the Proffesionalisation of the Prussian Police in Imperial Germany", *Policing Western Europe* içinde.

Riedler, Florian; "Armenian Labour Migration to Istanbul and the Migration Crisis of the 1890's", *The City in the Ottoman Empire Migration and the Making of Urban Modernity*, ed. Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi, Florian Rielder, Routledge, London and New York, 2011, s.160-176.

.....; "Public People: Seasonal Work Migrants in Nineteenth Century İstanbul", *Public İstanbul-Spaces Spheres of the Urban*, der. F.Eckardt, K. Wildner, Transcript, Bielefeld, 2008, s. 233-253.

Robin, Corey; *Fear: The History of a Political Idea*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2004.

Roderic H. Davison; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Rokkan, Stein; *State Formation, Nation Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*, Oxford, 1999.

Ross, Edward Alsworth; *Social Control-A Survey of the Foundations of Order*, The Press of Case Western Reserve University, 1969 (Bu bası 1929 basısının tıpkısıdır.).

Roucek, Joseph S.; *Social Control*, D. Van Nostrand Company, Princeton, 1962.

Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp; *Chronologies of Modern Terrorism*, M.E.Sharpe, Armonk, New York, London, 2008.

Ruggiero, Kristin; "Fingerprinting and the Argentine Plan for Universal Identification in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Documenting Individual Identity*, ed. Jane Kaplan & John Torpey, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2001.

Rusche, Georg & Kirchemmer, Otto; *Punishment and Social Structure*, Colombia University Press, New York, 1939.

Saydam, Abdullah; "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usulü", *Tarih ve Toplum*, cilt 28, sayı 164, İstanbul, 1997.

Saygılı, Hasip, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatotluğu'na Etkileri*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Inkılap Tarihi Enstitüsü, 2012.

Schmidt, Carl; *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

Schroeder, Ralph; "Introduction: the IEMP Model and Its Critics", *An Anatomy of Power the Social Theory of Michael Mann*, Ed. John A. Hall, Ralph Schroeder Cambridge University Press, 2005.

Scott, James C.; *Devlet gibi Görmek- İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu*, çev. Nil Erdoğan, Versus Kitap, İstanbul, 2008.

Sefer, Akın; *The Docks of the Revolution: The Struggles of the Port Workers of Istanbul in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış master tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2009.

Shaw, Stanford J.; "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, no. 9, 1978.

Shaw, Stanford J., Shaw, Ezel Kural; History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cambridge University Press, Cambridge, London New York, Melbourne, 1977.

.....; "Sultan Abdülhamid II: Last Man ofthe Tanzimat", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslarası Sempozyumu (Bildiriler)*, Millî Kütüphane, Ankara, 1989.

Shaw, Stanford; "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 9, no. 3, 1978, s. 325-338.

Shaya, Gregory; "How To Make An Anarchist-Terrorist: An Essay On The Political Imaginary In Fin-De-Siecle France", *Journal of Social History*, vol. 44, issue 2, 2010.

Slack, Paul A.; "Vagrants and Vagrancy in England, 1598-1664", *The Economic History Review*, New Series, vol. 27, no. 3, 1974, s. 360-379.

Small, A. W. & Vincent, G. E.; *An Introduction to the Study of Society*, New York, 1894.

Somel, Selçuk Akşin; "Osmanlı Ermenileri'nde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 5, 2007.

Spencer, Elaine Glovka; *Police and the Social Order in German Cities: The Düsseldorf District 1848-1914* Northern Illinois University Press, De Kalb, 1992.

Spierenburg, Pieter; " Social Control and History: An Introduction", *Social Control in Europe*, ed. Clive Emsley, Eric Johnson, Peter Spienburg, Ohio State University , vol.1, Colombus, 2004.

Stead, Philip John; *The Police of Paris*, Stapless Press Limited, London, 1957.

Steinwedel, Charles; "Making Social Groups, One Person at a Time: The Identification of Individuals by Estate, Religius Confession, and Ethnicity in Late Imperial Russia", *Documenting Individual Identity*, ed. Jane Kaplan & John Torpey, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2001.

Storch, Robert D.; "The Policeman as Domestic Missionary: Urban Discipline and Popular Culture in Northern England, 1850-1880", *Journal of Social History*, vol. 9, no. 4, 1976.

Sultan Abdülhamid Han'a Yapılan Suikastın Perde Arkası, Hazırlayan: Harun Tuncer, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2010.

Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Yapılan Suikastın Tahkikat Raporu, Hazırlayan: Dr. Raşit Gündoğdu, Editör: Ömer Faruk Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2007.

Şaşmaz, Musa; *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Şen, Hasan; *The Transformation of Punisment and the Birth of Prison in the Ottoman Empire*, yayımlanmış master tezi, Boğaziçi University, 2005.

Şimşir, Bilal; *British Documents on Ottoman Amenians*, vol. 2 (1880-1890), TTK, Ankara, 1989.

Tanör, Bülent; "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

The Great Powers and the End of Ottoman Empire, der. Marian Kent, George Allen & Unwin, London, 1984.

"The Late Ottoman Port-Cities And Their Inhabitants: Subjectivity, Urbanity, And Conflicting Orders", ed. Malte Fuhrmann & Vangelis Kechriotis, *Mediterranean Historical Review*, Vol. 24

The Passport Question Between the United States and Russia", *The American Journal of International Law*, vol. 6, no. 1, 1912

Thompson, E. P.; *Avam ve Görenek*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yay., İstanbul, 2006.

Tilly, Charles; *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Tokay, Gül; *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yay., İstanbul, 1996.

Tongur, Hikmet; *Türkiye'de Genel Kolluk*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1946.

Torpey, John; "Coming and Going: On the State Monopolization of the Legitimate "Means of Movement"", *Sociological Theory*, vol. 16, no. 3, 1988.

.....; "Revolution of Freedom of Movement: An Analysis of Passport Controls in the French, Russian and Chinese Revolutions", *Theory and Society*, vol. 26, no. 6, 1997.

.....; *The Invention of the Passport, Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2000.

Trentmann, Frank; "The 'British' Sources of Social Power: Reflections on History Sociology and Intellectual Biography", *An Anatomy of Power the Social Theory of Michael Mann*, Ed. John A. Hall, Ralph Schroeder Cambridge University Press, 2005.

Tunaya, Tarık Zafer; "1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

Türker, Orhan; "Selanik'te 28-29 Nisan 1903 Olayları", *Tarih ve Toplum*, sayı 182, 1999, s. 27-30.

Ulrich, Herbert; *A History of Foreign Labor in Germany, 1880-1980,* Ann Arbor, 1990.

Uras, Esat; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1987.

Wadauer, Sigrid; "Establishing Distinctions: Unemployment Versus Vagrancy in Austria from the Late Nineteenth Century to 1938", *IRSH*, no: 56, 2011, s. 31–70.

Weber, Max; *Economy and Society*, Stanford Univ. Press, Stanford, 2004.

Weinberger, Barbara; "Are The Police Proffesionals? An Historical Account of the British Police Institution", *Policing Western Europe, Politics, Professionalism and Public Order 1850-1940*, ed. Clive Emsley, Barbara Wienger, Greenwood Press, New York, 1991.

Yılmaz, İkay; *II. Abdülhamid Döneminde Güvenlik Politikaları Ve Coğrafi Mobilizasyon,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, 2012.

Yumul, Arus, "Osmanlı'nın İlk Anayasası", *Toplum ve Bilim*, sayı: 83, 1999-2000.

Yüksel, Murat, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde Güvenlik Siyaseti ve Nüfus Siyaseti", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010.

Zarinebaf, Fariba; *Crime and Punishment in Istanbul 1700-1800*, University of California Press, Berkeley, Los Angelas, London, 2010.

Zonaro, Fausto, *Abdülhamid'in Hükümdarlığında 20 Yıl: Fausto Zonaro'nun Hatıraları ve Eserleri*, haz. Cesare Mario Trevigne; çev. Turan Alptekin, Lotto Romano, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Zürcher, Erik J.; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

DİZİN

1841 Nizamnamesi (Talimatnamesi) 174
1881 nüfus sayımı 78, 176

Abdülhamid II. (Kızıl Sultan) v, vi, 1-3, 5-9, 40-42, 44, 45, 71, 73-75, 78-83, 85-92, 100, 129, 133, 163-165, 169, 177, 181, 184, 212, 229, 231, 247, 248, 250, 256-260, 262-266, 271, 272, 274, 280, 284; dönemi 2, 3, 5-9, 81-83, 85-87, 91, 129, 133, 139, 164, 165, 177, 181, 184, 204, 212, 231, 247, 248, 256-260, 262-264, 266; dönemi güvenlik politikaları 40; rejimi 82; suikastı 250, 260
Abraham Laparna (Saparta) 224
Adana 157, 197, 253
Adliye Nezareti 70, 109, 193, 245
Ahmet III. 168
Ahmet Refik Beyefendi (Dahiliye Müsteşarı) 231
Ahmetova 57
Ahtimar Adası 144
ajan(lar) 27, 203, 212
Akarlı, Engin Deniz 3, 138
Akdağ, Mustafa 138
Alasonya 217
Alexander II. 94
Ali Suavi Vak'ası 82
Alman 220; Bovling Klubü 51; okulu 51; prenslikleri 208
Almanya 89, 96, 99, 105, 108, 113, 122, 207, 211, 254, 260
alt sınıflar 23, 88, 126, 132, 160, 161, 184, 187, 188, 190, 207, 215, 216, 218, 222, 224, 226, 239, 244, 260
altyapısal iktidar 18- 21, 32, 38, 42, 62, 82, 126, 133, 163, 181, 190, 192-194, 217, 249, 256, 261-263; aygıtları 30, 41, 43, 84, 90, 181, 191; biçimleri 205
Amasya 157
Amerika Birleşik Devletleri 18, 122, 127, 140, 152, 180, 197, 200, 211, 214, 217, 231, 232, 235, 265; Hükümeti 231
amiralar 61
Amsterdam 262
Anadolu 57, 79, 154, 167, 168, 173, 192, 213, 229, 242, 258; Islahatı 59
anarşi 154; -zm 95, 104, 105, 122, 131, 141, 151-153, 251
anarşist(ler) 9, 50, 52, 88, 92, 95-98, 100-105, 107, 108, 110, 111, 113-119, 121-126, 131, 145, 151, 153, 155, 196, 197,

216, 218, 219, 221- 227, 235, 236, 249, 260; acenteleri 153; Ceraimi Hakkında Nizamname 119; eylem 9, 82, 100, 102, 104-106, 114, 118, 119, 122, 125, 126, 249, 260, 264; fikirler 101; hareket 95, 96; -lik 89, 102-104, 107, 114-122, 125, 134, 151, 153, 154, 260; örgütler 106; propaganda 106
Anbardere 53; karakolhanesi 54
anti-anarşist 88, 92, 96, 122, 151, 158, 222; işbirliği 63, 98; konferans 99; önlemler 260; politikalar 92, 110; tutum 163; yasa 122; Yasa Taslağı 114, 119
Alexander II. (Çar) 94, 97
Ardahan 78
Aristidi (Alfons, Silvio Ricci) 250, 251
Armenakan 65
Arnavut(lar) 70, 169; göçmenler 168; milis birlikleri 57
Artinof, Nişan 215
asayiş 7, 55, 84, 97, 102, 109, 119, 135, 141, 146, 150, 166, 167, 175, 185, 192, 193, 207, 220; meselesi 144; politikaları 41
askeri bürokrasi 86
askeri iktidar 18, 21, 23
aşkın ideolojik iktidar 79
Atina 250; Sefareti Seniyyesi 223
Avadisyan, Ohannes 218
Avrupa 44, 67, 68, 71, 77, 78, 82, 84, 88, 92, 94, 95, 97, 98, 100, 122, 126, 127, 134, 140, 145, 146, 151, 153, 154, 184, 197, 207- 209, 211, 214, 218, 220-222, 225, 226, 249, 255, 260, 264; anarşist cem'iyyetleri 153; anarşistleri 152, 153; devletleri 63, 95, 112, 116, 222, 249; devlet sistemi 29; kamuoyu 100, 155; kapitalizmi 85; kıta 122, 203, 212; -lı anarşistler 220, 221; -lılar 55, 86, 89, 261; Batı 26, 134; nihilist ve anarşistleri 157; pasaport sistemi 211; sarayları 47; sermayesi 50; ülkeleri 95, 228; Uyumu 93
Avusturya 51, 57, 75, 94, 99, 220, 226, 236, 254; -Macaristan 89, 93, 94, 99, 108, 122, 212, 223, 260
Ayastefanos Antlaşması 45, 47, 59, 62
Aybay, Rona 7
Aydın vilayeti 220

Bab-ı Ali 52, 64, 71, 72, 79, 119, 125, 146, 193, 253; gösterisi 73, 100; Hukuk Müşavirliği 245; Nümayişi 70, 72, 146, 149, 150, 159, 161; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi 253; Tesri-i Muamelat Komisyonu 197; Yürüyüşü 146, 158, 260
Bab-ı Seraskeriye 173
Baçyan, Yusuf 215
Bahriye Nezareti 237
Bahşayış 55
Baktıaya, Adil 100
Bakunin 50, 96
Balkan devletleri 95; Federasyonu 47; ülkeleri 47
Balkanlar 43, 59, 62, 77-79, 85, 86, 100, 216, 225, 258, 259; -daki milliyetçi hareketler 225;

köylüsü 42; milliyetçileri 64, 213; milliyetçiliği 41, 44
Banka Vak'ası 87, 149
Barcelona 99
Bartın 189
Barut Nizamnamesi 117
Başaran, Betül 136, 138
Başsavcılık (Başmüdde-i Umum) 254
batılılaşma 1; tezleri 5
Batum 232, 233; Başşehbenderliği 228, 240
Bayezıd Şehbenderi 244
Belçika 99, 101, 112, 133, 248, 262; Adliye Nezareti 112; Hükümeti 113
Belgrad 234
Berlin 262; Antlaşması 45, 47, 59, 63, 77, 78, 245, 258; Konferansı 78; Kongresi 45, 63, 78; Polisi 97
Berkes, Niyazi 1
Beşiktaş 191, 218
Beyaz İnsan Ticaretini Önleme Bürosu 95
Beykoz 174
Beyoğlu 52, 71, 72, 215, 218, 234, 249; Mutasarrıflığı 146, 251, 254
Beyrut 182, 183, 197, 199, 220, 253
Bilâd-ı Selase 248; 'de Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimat 247
Bilecik 183
Bitlis 73, 183, 240, 243
Boğaziçi 172, 248
Bosna 78
Bostancıbaşı köprüsü 172
Boyacıyan, Hamparsum 153
Brindizi Şehbenderliği 221
Buenos Aires 262
Bulgar(lar) 47, 50-56, 122, 184, 185, 188, 189, 216, 226, 233 255; çetesi 56; Devleti 45; Eksharlığı 43, 52, 188; erbab-ı fesadı 188, 225; fesad komiteleri 225; 255; gemicileri 188; gümrük idaresi 53; işçiler 56; Kilisesi 185; komitacıları 52; komitecileri 56, 188; komiteleri 52, 56, 188, 225, 241; Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri 48; milliyetçileri 260; milliyetçiliği 47; örgütleri 52
Bulgaristan 47, 48, 78, 122, 180, 197, 199, 200, 216, 230, 233, 234, 239, 244-246; Emareti 245, 246; Hükümeti 47, 245, 246; İç Örgüt 50; Kethüdalığı 246; Komiserliği 227, 233, 239, 240, 242; memurları 55, 245; pasaportu 246
Bulgurlu 174
Burgaz 229
Burgess, Ernest W. 35
bürokrasi 19, 24, 31, 86, 108, 147, 181, 182, 193, 205, 206, 231, 252
bürokratikleşme 19, 181
Büyükçekmece 174, 187
Büyük Derbend 174
Büyükdere 248
Büyük Güçler 41, 43, 47, 49, 50, 57, 63, 73, 76, 77

Caprivi (Şansölye) 97
Carnot, Sadi (Fransa Cumhurbaşkanı) 221

Caserio (İtalyan anarşist) 96, 221
Cebel-i Lübnan 199
Celali İsyanları 135, 137, 165
Celil Beyefendi 249
Cemal Bey 144
Cenevre 50, 262; Başşehbenderliği 223
Cenova 99
Ceride Nezareti 170, 171, 258
Cevad Paşa 73
Cevad Bey (Çatalca Mutasarrıfı) 54, 56
Ceza Kanunname-i Hümayun (C.K.H.) vii, 112, 115-120, 122, 133, 139, 208, 247
Chernyshevsky, Nikolai 96
coğrafi mobilizasyon 7-10, 93, 96, 128, 163-165, 177, 255, 256, 261-263, 265, 266
Cohen, Stenley 36
Colombo Oteli 51
Crédit Lyonnais Bankası 53
Cumhuriyet 2, 5

Çadırcı, Musa 8, 170
Çatalca 53, 56, 187; Mutasarrıflığı 56
Çemişgezek 198
Çerkesköy 54, 56
Çerkesler 62
Çin 95; -liler 211
Çingeneler 211
Çipli pasaportlar 265
Çukurova 73

dağıtımcı iktidar 16-18, 42
dahili kolonizasyon 4, 7
Dahiliye 70; Islahat Komisyonu 180, 191; Nezareti 9, 54, 74, 156, 157, 179, 182, 191-193, 195, 198, 205, 220, 224, 230, 233, 235, 237, 242, 243, 246, 247
Danimarka 107, 122, 123, 125
Daşnak Sütyun (Devrimci Ermeni Federasyonu) 68
Debre 188, 241
Dedeağaç 224
Defter Nazırlığı 170, 258
Delçev 50
demiryollarının güvenliği 54, 56
Deringil, Selim 3, 4, 79, 143
Dersaadet 55, 56, 157, 163, 174, 177, 180, 182, 183, 185-191, 193-195, 197-200, 202, 205, 214, 215, 218-221, 224, 227, 229, 231, 232, 234, 236, 238-242, 245, 247, 248, 252, 255; Liman Başkanlığı 191; Limanı 181, 186, 229, 235, 237; Liman Riyaset-i Alisi 238; Noterliği 245; Rıhtımı 223
despotik iktidar 18, 19, 21, 22, 42, 62, 181
devlet elitleri 4, 9, 18, 19, 22, 40, 41, 52, 53, 63, 65, 69, 76, 84-87, 89-91, 100, 105, 128-132, 134-136, 138, 141, 142, 144, 146, 147, 150-152, 154, 158, 160, 161, 163, 177, 187, 188, 194, 204, 212, 216, 226, 227, 236, 256, 259, 260, 263, 265
Devlet-i Aliyye 41, 77, 108, 116, 117, 121, 175, 207, 222, 227; Komiserliği 246
devletin güvenliği 10, 29, 30, 82, 83, 97, 105, 133
disiplin 6, 9, 12, 20, 23, 27, 31, 37, 40, 129, 171

Divan-ı Harb 54
Diyarbakır 73, 180
Dışişleri Bakanlığı 111
Dış Örgüt 47
Doğu Anadolu 64
Doğu Federasyonu 70
Doğu Rumeli 244, 245
Doğu Sorunu 77
Don 243
Donajgrodzki, A. P. 37
Drac 239
Drama 50
Dünya Savaşı 41
Dünya Savaşı II. 36
Düvel-i Muazzama 41, 89, 100, 142, 261

Eden Tiyatrosu 51
Edirne 54, 57, 188, 224, 230, 253, 254; Divan-ı Harbi 55
Ege 85
egemenlik alanı 26, 27, 30, 213, 244, 245, 246
Eldem, Ethem 75
Elizabeth (Avusturya-Macaristan İmparotariçesi) 222
emek göçü 128
Emniyet Genel Müdürlüğü 107, 110-113
Encümen-i Mahsus-u Vükela 230
Epir 47
erbab-ı fesad 146, 185, 200, 228, 231, 233
Ereğli 189
Ergut, Ferdan 5, 133
Ermeni(ler) 59, 62-77, 88, 107, 122, 123, 139, 141, 143-151, 153-158, 160-162, 167, 180, 181, 183, 186-195, 198-202, 212-218, 220, 227-235, 238, 240, 260; alt sınıflar 161; anarşistler 152, 215, 236; basını 62; caniler 150; Cemaati 59, 139, 140, 142, 143, 152, 153, 160; Cemaati ukalası 144; Cemaat Meclisi 64; devrimci hareketi 65, 76, 141; devrimci örgütleri 159; erbab-ı fesadı 141, 153, 192, 215; fesadı 140-142, 144, 151, 154, 155; gazeteleri 145; Genç aydınlar 61; göçmenler 88, 260; halkı 152; hamallar 75; hareketi 41, 59, 64, 77, 88, 100, 141, 151, 153, 154, 158, 216, 260; işçiler 69, 142; kamusal alanı 62; katliamı 73; Katolik 195, 235; kayıkçılar 186; kiliseleri 159; komitacılar 53, 75, 139, 141, 142, 150; komiteleri 153, 154, 158, 193; Komitesi 186; köylüler 141, 142; mektebleri 160; memurları 55, 160; meselesi 59, 63, 140, 144, 152, 153; milleti 59, 63, 158; milliyetçi hareketi 82, 86, 259, 265; milliyetçiliği 64, 68; muhacirler 125; okulları 160; olayları 8, 140, 143, 159, 194, 214; örgütleri 50, 52, 65, 66, 68, 76, 142, 151, 152, 154-158; Patriği 74, 76, 158, 159; Patriği Kaymakamı 215; Patrikhanesi 63, 69, 142, 158; Patrikliği 193; pogromu 72, 73, 87; reaya 64; sorunu 59, 62, 141; şüpheliler 162; terörü 141; Taşralı 70; toplumu 62, 63, 65; ulusal hareketi 141

Ermenistan 74, 157, 158, 160; Hükümeti 157
Erzurum 65, 73, 157, 191, 240, 243, 244
ev göçü 8, 168, 169, 191
Eyalet-i Mümtaze 195, 235
eylemle propaganda (propaganda by deed) 76, 92, 96, 97, 184, 218, 225, 248
Eyüp 167

Fahrmeir, Andreas 203, 263
Fain, Samuel 251
Ferdinand (Bulgaristan Prensi) 49
fesad 9, 10, 65, 86, 89, 92, 121, 122, 131, 134, 135, 137-141, 145, 148, 149, 151, 154, 157, 160-163, 167, 168, 185, 187, 194, 198, 201, 213, 218, 230, 232, 233, 235, 255, 259, 260; komiteleri 226
Filibe 50, 53, 218, 242
Fındıklı 72
Flemenk 126
Florian, Émile 97
Forest, Moris (Avusturyalı makinist) 234
Fortna, Benjamin 3
Fouché (polis bakanı) 93
Foucault, Michel 4, 6, 9, 23, 25, 26, 27, 86
Fransa 89, 93, 97, 99, 101, 107, 110, 111, 113, 116, 122, 208, 211, 212, 219, 221, 248, 249, 252, 260; Hükümeti 106; İçişleri Bakanlığı 107, 223
Fransız 220; Devrimi 209, 210; Hastanesi 51; -İngiliz Antantı 59
Frenk mahallesi 51
Frierson, Elizabeth 4

Galata 52, 71, 72, 162, 167, 172, 186, 255; gümrüğü 237
Galos 227
Gambetta 97
Garibaldi Fırkası 220
Garfield (ABD Başkanı) 97
gbt teknolojisi 265
Gebze 168
Gedikpaşa 163
Gemicii (Gemidzhi) 50; grubu 51
Generaller Grubu 50
Georgeon 2
Giddens, Anthony 9, 11, 12, 13, 15, 18, 23, 35, 178, 199
Giorgis De (İtalyan General) 51
Girit 47
gizli polis 48, 94
göç 23, 79, 88, 126, 128, 131, 165, 168-170, 175, 189, 190, 203, 210, 211, 218, 226-228, 231, 258, 260, 262; biçimleri 8; göç literatürü 8; -eçebeler 209; -men(ler) 23, 78, 79, 128, 136, 165, 168, 169, 209; -men işçiler 86, 88, 128, 136, 167, 218; tarihi 128, 130
Gökçeli 55
Goluchowsky (Avusturya Dışişleri Bakanı Kont) 105
Goodwin, Jeff 83
gözetleme 9, 12-14, 23, 24, 32, 33, 38, 94, 109, 110, 113, 179, 192, 199, 262; faaliyeti 14; mekanizmaları 83; süreçleri 178; teknikleri 81, 193, 248, 258, 259; teknolojileri 165
Gramsci 4, 37
Grebene 217
Guadalquivir 51
Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu 170

gümrük 250; kayıtları 75; memurları 14; rejimi 221; uygulamaları 89, 261
gündelik polislik 82
Gürcü ahalisi 155
Gürcü gençleri 155
Gürcü Kumpanyası 230, 241
güvenlik 7-9, 25, 27-29, 62, 69, 71, 82-84, 86-88, 90-93, 106, 108, 131, 134, 139, 169, 170, 185, 187, 190, 192, 210, 212, 215, 218, 223, 227, 231, 232, 239, 248, 259, 260, 264, 265; anlayışı 9, 88, 265; bürosu 94; düzenlemeleri 77, 218; endişeleri 216, 218, 232; güçleri 5; kalkanı 29; kontrolları 201; krizi 91, 159, 218; meselesi 82, 83, 87, 88, 92, 133, 139, 141, 142, 182, 259, 260; önlemleri 52, 82, 188, 264; paradigması 28; paranoyası 59; politikaları 41, 63, 76, 77, 83, 134, 163, 185, 190, 218, 248, 260; pratikleri 41; reformları 64; sorunsalı 29; sorunu 130, 152, 166, 167; tahkikatları 88, 241, 260; tedbirleri 52, 82, 162, 185, 252, 253, 265; tehdidi 126, 250; teknikleri 240; teknolojileri 201; uygulamaları 59, 84, 89, 162, 265; zaafi 77, 131, 166, 170, 190, 191, 248

Habermas 4
Habsburg Polisi 93
Hakkı Beyefendi (Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri) 122
Halep 157, 253, 261
Hamidiye Alayları 7, 65, 142
Hamidiye Tezkeresi 243
Hariciye Nezareti 70, 123, 174, 196, 197, 205, 222, 223, 226, 230, 233, 240-243, 245, 246, 249, 253; Hukuk Kalemi 245
Harkof 243
Harput 73; Ermenileri 232
Hartek, Karabet 215
Heinzen, Karl (Alman radikal demokrat) 96
Hersek 78
Herzog 8
Heyet-i Adliye 178
Hidiviye 229
hikmet-i hükümet 9, 29, 30, 40, 53, 82, 84, 89, 90, 163, 165, 187, 233, 260
Hınçak(lar) 67-72, 141, 145, 153, 157, 159, 160, 163; gazetesi 160; Komitesi 155, 158, 161; Örgütü 141, 151, 153, 155, 157, 193; programı 161;
Hınçakyan Cemiyeti 66, 214
Hobsbawm, Eric 257, 261
Hollanda 107, 109, 122, 123, 207, 208; Polis İdaresi 109
Hristiyan 48, 78, 149, 180, 181, 258; haneleri 149; tebaa 78
hudut muhafizları 14
Hükümet-i Seniyye 108, 143, 155, 160, 232, 245, 246
Hüseyin Hamid Bey 231
Hüseyin Hüsnü Efendi (İstanbul Polis Meclisi Reisi) 71, 159, 253
Hüseyin Nazım Paşa (Zabtiye Nazırı) 72, 92, 140, 143
Hüsnü Bey (Petersburg temsilcisi) 123

Interpol 113
Islahat Komisyonu 198
Islahat Fermanı 59
Ispartakule 56
Istıranca 57; Sakstandi 55

İbrahim Edhem Bey 144
içgüvenlik 33, 41, 97, 117, 193, 200, 216, 230; meselesi 150
İçişleri Bakanlığı 107
içkin ideolojik iktidar 79
İç Makedonya Devrimci Örgütü (İMDÖ) 47, 48, 50, 52, 57
iç pasaport 165, 171, 177, 203, 209, 263; uygulamaları 165
ideolojik kamplaşma 1
İhtisab Nezareti 170, 172, 173, 174, 258
İkiz Kuleler eylemi 265
iktidar göçü 15
İlinden İsyanı 57
İnebolu 189
İngilizler 155, 156
İngiltere (Büyük Britanya) 96, 101, 105, 107, 108, 126, 156, 202, 211, 223, 265; Elçiliği 160, 161; polis idaresi 23; Sefâreti 155, 253; temsilciliği 253
İpek 188, 241
İran 68, 97, 228, 240; Hükümeti 240; -lılar 226, 227, 244; memurları 240; pasaportu 215, 240
işçi göçü 184, 222, 231, 232
işçi sınıfı 36, 39, 93, 130
iş gücü göçü 8
İskenderiye 180, 183, 198, 229, 235, 261
İskenderun 196, 198
İslam 1, 79, 258; -amafobi 265; -i adetler 149; -i gericilik 2; -i kurallar 149
İspanya 96, 97, 108, 262; Dışişleri Bakanlığı 224
İstanbul ii, iv, 2, 3, 5-9, 12, 25, 26, 30-32, 35, 43-45, 47, 50-53, 57, 58, 60, 61, 63-67, 69-78, 80-82, 86-88, 97, 100, 103, 115, 127, 129, 132, 135-138, 142, 143, 146, 147, 149, 150, 158-162, 165-170, 172-175, 179, 184-192, 195, 197, 202, 206, 214, 215, 217, 218, 221, 222, 225, 227, 229, 230, 234-237, 248-250, 252-255, 259-262, 264, 265, 267-284; Baş Müdde-i Umumu 254; Ermenileri 142; gümrüğü 237; Mahkemesi 173; Polis Müdürlüğü 149, 197, 229
istihbarat 30, 32, 52, 53, 56, 69, 70, 72, 76, 94, 97, 99, 145, 153, 154, 156, 158, 159, 187, 188, 192, 197, 213, 215, 217-220, 230, 236, 239; kaynakları 32, 210, 228, 230
İştirak-i Emval Partisi 236
İstişare Odası 245
İsveç 107, 109, 122, 123, 125, 126, 133, 254; Sefareti 224
İsviçre 50, 101, 105, 107, 122, 123, 126; Hükümeti 106, 109; işçiler 223
İtalya 51, 96, 97, 99, 108, 116, 220, 222, 236; Hükümeti 236
İtalyan(lar) 99, 219-222, 249, 250; amele 221; anarşistleri 220; göçmenler 134; Hükümeti 105, 222; işçiler 88; Konsolosluğu 251; Sefareti 222

İttihat ve Terakki dönemi 5, 8
İzmir 193, 197, 215, 241, 253, 261

jandarma(lar) 5, 7, 52-57, 63, 93, 94, 110, 113, 142; heyeti 113; idaresi 111; müfrezeleri 54
Janus 259
Japonya 95
Jorris, Edwad (Belçikalı anarşist) 75, 251

Kabakça 55, 56
Kadıköy 72
Kafkaslar 79, 258
Kafkasya 155, 240, 243
Kahire 198
Kale-yi Sultaniye 230
Kalyoncu Kolluğu 250
Kamil Paşa 73
kamu düzeni 5, 6, 8, 9, 23, 39, 88, 90, 92-94, 109, 127-133, 136, 137, 150, 165, 166, 169, 170, 175, 177, 184, 211, 216, 219, 221, 226, 248, 260
kamu güvenliği 6
kamu polisi 93
kamusal alan 4, 5, 62, 86, 131, 132, 193
Kanada 129
kapitalizm 17, 22, 23, 26, 27
kapsayıcı iktidar 16-18, 21, 42, 62, 181, 190, 214
Karabetyan, Nişan (Hınçak Komitesi başkanı) 152
Karadağ 225
Karamürsel 187
Kars 78, 244
Kartal 168
Kasımpaşa 167
Kastamonu 189, 198
Kazak birlikleri 65
kefalet-i müteselsile 56, 166, 181, 202, 214, 228
Khachverats kutlaması 71
Khirimian 63
Kieser, Hans-Lukas 7
Kiryof, Todor 54
kişisel güvenlik 93
Kıbrıs 183; Konvansiyonu 59
Kırım 79, 258; Savaşı 176
Kırkkilise 56
Klein, Janet 7
Kocaeli 168
kolektif iktidar 16-18, 21, 41-43, 85
Komisyon-ı Mahsusa 195, 254
kontrol mekanizmaları 34
Kopenhag şehir polisi 125
Korbaşoğlu Minas 186
Köse Aristidi 250
Kosova 188, 241
Köstence Şehbenderhanesi 229, 238
Kristof (Bulgar Vapuru İkinci Makinisti) 219
Kuban 243
Kumkapı 69, 71, 163; gösterisi 100; Kilisesi 71; Nümayişi 69, 71, 152, 260; olayı 146
Kurşunlu Mahzen 237, 238
Kurtdere 55
Kuzey Alman Federasyonu 208
Küçükçekmece 53, 56, 172
Kürt(ler) 62, 65, 66, 70, 75, 144, 145, 169; aşiretleri 141, 142; göçebe 64; köylüler 142; meselesi 265, 266; mevsimlik işçileri 266; mirleri 144; öğrenciler 266

Lamsdorf (Kont) 123
Lazarof 219
Leopold II (Belçika Kralı) 221
Lévy, Noémi 6, 7
liberal demokrasi 26
liberal kapitalizm 257
Liman Odası 174, 175
Liman Riyaset-i Behiyyesi 237
Londra 152, 154, 155, 262; gazeteleri 160; Hınçak Komitesi 155, 161; Hınçak Örgütü 154; komiteleri 155; Polisi 108; Protokolü 62; Sefareti 223
Lucassen, Leo 203, 263
Lucheni, Luigi 222
Lübnan 59
Lüdtke, Alf 83
Lüksemburg 122, 123, 126

Madrit Sefaret-i Seniyyesi 224
Mahkeme-i İstinaf Cinayet Riyaseti 70
Mahmut II. 8; dönemi 170
Makdisi, Ussama 4
Makedon 47, 50, 70; taşra eliti 43; -ya 43, 46-51, 54, 57, 59, 225; ya sorunu 43
mal güvenliği 64, 74
Malatesta, Errico (İtalyan anarşist) 96, 262
Mamüratilaziz vilayeti 179
Manastır 51, 55, 57, 188, 241, 225
Mann, Michael 9, 11, 15-24, 35, 48, 82
Manok, Dikran 215
Maraş 198
Mardirus (Erzurumlu) 229
Marmara 85
Marsilya 74, 199, 229; Başkonsolosluğu 233; Şehbenderliği 214
Marx 1
Matbaalar Nizamnamesi 118
Matternich 93
Maximov (Rusya Sefaretinin başterciimanı) 74
Mayer, Linc (istasyon mühendisi) 37, 54, 57
Meclis-i Mahsus 126
Meclis-i Mahsus-u Vükela 55, 56, 73, 119, 255
Meclis-i Mebusan 79
Meclis-i Tahaffuz 174
Meclis-i Vükela 122
Mehmed Efendi (İstanbul gümrük emini) 169
Mektubi Kalemi 251
Memaliki Mahruse-i Şahane 228, 236
Memalik-i Osmaniye 204
Memalik-i Şahane 89, 142, 155, 157, 195, 196, 204, 208, 214, 218, 220, 222-224, 226-229, 233, 236, 240, 243, 244
Men'-i Mürur Nizamnamesi 164, 173, 258
Mersin İskele Komisyonu 190
Mersin Limanı 190
meşruiyet 3, 15, 42, 84, 87, 91, 105, 152, 160, 259; alanı 165; arayışları 87, 259; krizi 77, 78, 83, 87, 259; politikaları 79, 81-83, 85, 259; politikası 79, 256; siyasaları 82; sorunu 81, 259; süreçleri 138; zemini 262
mevsimlik göçmen işçiler 260
Mezentsev (Üçüncü Daire'nin Çarlık Siyasi Polisi başkanı) 97
Midilli 186
milli güvenlik 30
Mısır 197-199, 215, 245, 262; Hidivliği 216

modern iktidar teknikleri 4, 11
modernleşme 1, 26, 60, 84; -batılılaşma reformları 257; paradigması 1-4, 6, 41; politikaları 1; reformları 41, 87, 257, 259; süreci 2
Monako 104, 105
müfsid 139, 218, 227
muhtarlık teşkilatı 170, 171, 258
Mürur Nizamnamesi 177, 179, 182, 189, 191, 237
mürur tezkeresi 132, 167, 171-181, 183-185, 187-192, 194-202, 204, 215, 218, 228, 229, 234, 238, 239, 241-246, 249, 252, 255, 262, 263
Mürzsteg reformları 58
Mürzsteg Tasarısı 57, 59
Muş 183; Ermenileri 227
Musevi 226
Müslüman(lar) 51, 52, 55, 56, 72-75, 79, 80, 143-150, 180, 258; ahali 72, 143, 144, 146-149, 156; alt sınıflar 72, 74; cemaat 205; göçleri 78; göçmenler 79, 258, 265; mülteci 78
mutlakiyetçi devletler 18
mutlakiyetçi yönetim 30
mutlakiyetçilik 14, 19
Muzafereddin Şah 97

Nafia Nezareti 54, 224
Nalbandian 72
Napolyon III. 93, 97; savaşları 126
Narlıkapı Kilisesi 192
Narodnaya Volya (Halkın İradesi) 67, 98, 100; örgütü 97
Nasıreddin Şah 97
Nazım Paşa 75, 141-143, 151, 152, 155
New York Şehbenderi 224
New York Times 72
Nicholas I. (Rus Çarı) 94
nihilist(ler) 96, 145, 244
nihilizm 155, 156, 161
normatif pasifizasyon 20, 181
Norveç 107, 122, 123, 125, 126; sefaretleri 254
Nuri Efendi (Van polis ajanı) 66
Nüfus Nizamnamesi 201
nüfus sayımı(ları) 11, 32, 78, 81, 170, 171, 176
nüfusun güvenliği 28
nüfuz edici (diffused) iktidar 16-18, 22

Odesa 226, 229
Ohannes, Diyorgi 229
Orsini, Felice (İtalyan milliyetçisi) 96
Orsini Vak'ası 96
oryantalizm 3, 4
Osmanlı 1, 6, 7, 10, 42-44, 50, 53, 57, 58, 62, 63, 67, 68, 79, 82, 88, 89, 119, 123, 127, 134, 138, 140, 143, 156, 172, 174, 175, 179, 183, 186, 188, 193, 205, 207, 208, 213, 215, 217, 218, 220-223, 225-229, 233, 236, 238, 240, 243, 244, 246, 258, 260; Amele Cemiyeti 88; Bankası 51, 52, 73, 202; Bankası Baskını 73, 100, 186 202, 228, 260; Bankası bombalaması 100, 255, 260; devlet elitleri 59, 63, 71, 159, 164, 232, 240, 249, 260; Devleti v, 3, 6, 9, 10, 42, 44-47, 52, 55, 61, 63, 65, 76-78, 87, 88, 92, 99, 100, 102, 107, 108,

114, 115, 119, 122, 123, 125, 134, 142, 153, 158-160, 163-165, 180, 200, 210, 215-218, 220, 221, 225, 227, 232, 242, 244, 245, 247, 248, 255, 257-260, 264, 268, 269, 276, 280; Devleti tebaası 180; Devleti temsilcileri 114; devlet yazışmaları 135, 158; elitleri 83, 84; Ermenileri 59, 62, 66, 68, 123, 152, 155; Ermeni toplumu 62; hukuk geleneği 137; hukuku 137; Hükümeti 48, 51, 57, 66, 70, 253; idaresi 47, 64; İmparatorluğu 2-5, 7, 40, 41, 43-45, 50, 63, 75, 77-80, 85, 88, 95, 100, 143, 165, 221, 228, 239, 262, 268, 271, 273, 278-281; Jandarması 58; memurları 141, 245; pasaportları 213, 215, 232, 242; pasavanları 246; politikaları 43; -Rus savaşı 59, 170; Şehbenderhanesi 243; Şehbenderliği 232; Serseri Nizamnamesi 133; siyasal düşüncesi 84; siyasi eliti 225; sınırları 244, 246; tabiyeti 196, 218, 232, 240, 241; tarihçiliği 1, 4-6; taşrası 70; tebaası 70, 155, 174, 177-179, 183, 188, 196, 213, 241, 242, 244, 246; temsilcileri 108, 115, 118; temsilciliği 207, 213, 217, 237; toplumu 144; toprakları 151, 207, 214, 233, 242; ülkesi 116, 122, 123, 178, 183, 190, 193, 196, 200, 201, 218, 219, 226, 227, 232, 236-238, 242-244, 250; vatandaşı 200, 207, 228; vizesi 207, 250; yönetimi 43, 52, 86, 143; yönetim sistemi 43, 131; Zabtiyesi 48
otel düzenlemeleri 164, 255, 262, 264
otoriter iktidar 16-18, 22, 192

Özbek, Nadir 2, 3, 5, 7

panislamizm 79, 80, 83, 258
Panslavizm 78
Paris 93, 97, 99, 113, 115, 220, 250, 262; Cumhuriyet Koruyucuları 93; Komünü 96; Konvansiyonu 95; opera binası 96; Polisi 93, 97; Sefareti Seniyyesi 223
Park, Robert E. 35
Parsons, Talcott 37
Partrikhane 160
pasaport 10, 32, 75, 90, 109, 112, 171, 174-177, 179, 181, 183, 188, 191, 195, 196, 198-208, 210-223, 225-229, 232-235, 237-246, 249, 250, 253, 255, 262, 263, 265; antlaşması 208; bilgileri 14; düzenlemeleri 7, 8, 174, 202, 204, 210, 231, 244, 263; işlemleri 213; kalemleri 196; Kalemleri Nizamname Layihası 175, 196; Komisyonu 235; kontrolları 89, 175, 179, 197, 208, 212, 222, 227, 235, 237, 244, 261, 263; kullanımı 165; memurları 201, 237, 244; nizamnameleri 8; Nizamnamesi 164, 204, 208, 236-239, 241; Odası Nizamnamesi 175, 258; rejimi 82, 207, 264; sahteciliği 242; uygulamaları 84, 205, 211-213,

235, 239; ve Mürur Tezkeresi Nizamname Layihası 175; vizesi 109
Pasquino, Paquale 31
Patrik 158-161
Patrikhane 63, 64, 69, 142, 155, 159, 160, 161, 191, 228, 230, 231; Kilisesi 69, 71, 159
patrimonyal devlet 1, 17
patrimonyalizm 19
Patrona Halil İsyanı 166, 168
Pazarcık 183
Pendik 168
perspektif 28
Petersburg 123; Konferansı 123; Protokolü 124, 126; Vak'ası 97
Pikapilo, Angelo (İtalyan kaptan) 239
Pisacane, Calo 96
polis(ler) 5, 6, 15, 23, 27, 31, 32, 34, 38, 53, 56, 86, 90, 93, 98-100, 109, 110, 123-127, 131, 133, 162, 175, 178, 179, 183, 191, 194, 196, 199, 200, 209, 212, 227, 233, 234, 242, 247-255, 265; birimleri 7, 94, 101, 108; birliği 105; dairesi 124; defteri 247; gözetimi 101; idaresi 108, 109, 123, 183, 223, 247; istihdamı 227; -iye normlar 98; -iye önlemler 96; -iye teknikler 96, 100; komiserleri 110, 111; komiserliği 184, 187, 248; ; kurumları 95, 98; -lik 5, 12, 23, 30, 32, 33, 39; memurları 101, 109, 203, 263; merkezi 113, 249; müdürleri 102, 113, 158, 223; Nizamnamesi 127, 175; örgütü 32; Şefleri 108; sistemleri 11, 106; tarihi 5, 6; teşkilatları 31, 36, 38, 93, 95, 105, 107, 175; toplantısı 113; zabiti 109; politik 82
Politik elitler 138
portait parle usulü 95, 102, 106, 110, 113, 115
Portekiz 122, 123, 126
Protekiz 107
Protestan 195, 235
Prusya 94, 134, 208

Quateart 3

Raklos, Paul (anarşist) 220
Rayak-Hama demiryolu 220
Refahiye 191
rejimin güvenliği 82, 84, 93
Resmi Damga Kanunu 187
Riedler 8
Rize 241
Rodos 186
Rokkan, Stein 38
Roma 99, 104; Kabinesi 104, 114, 115, 119, 123, 125; Konferansı 92, 99, 105, 119, 122, 123, 126, 163, 265; Protokolü 122, 123
Romanya 107, 122, 125, 153, 195, 200, 219, 220, 233, 238, 239, 243, 251, 262; Hükümeti 219; pasaportu 219, 226; Polisi 243; tabiyeti 226
Ross, Edward A. 34-36
Roucek, Joseph 36
Rubino, Gennaro (İtalyan anarşist) 221
Rum(lar) 167, 181, 235; devrimciler 70; işçiler 56

Rumeli 47, 167, 168, 173, 225; Müfettişliği 225; Vilayeti Müfettişi 53
Rus 96, 220; göçmen 50; Hükümeti 123; -İngiliz Antantı 59; -Japon Savaşı 59; pasaportlu Ermeniler 234; pasaportu 215; Polonyası 261; Savaşı 78, 258
Rusçuk 242; Tüccar Vekili 242
Rusya 62, 63, 65, 67, 68, 78, 82, 94, 96-99, 104-109, 113, 122, 123, 125, 145, 155, 156, 171, 172, 212-217, 219, 226, 227, 232, 234, 239, 240, 242, 243, 253; Devleti 123, 155, 243; Ermenileri 215, 217, 251; Hükümeti 125; Kumpanyası 229; Tüccar Vekaleti 220

Saadeddin Paşa 144
Sadaret 64, 122, 158, 192, 193, 229, 245, 254; Mabeyin Başkitabet-i Celilesi 230
sahte pasaport 239, 240, 241, 264
Said, Edward 3, 4
Said Paşa 73
Saint Germain 97
Sakız 186, 241
Samatya 163
Samsun 157, 190, 202; İskelesi 191
sansür 83, 89, 94; meselesi 89; politikası 89
Saray-ı Hümayun 52, 57
Sason 65, 153; Ayaklanması 234; katliamı 70
Schengen bölgesi 265
Schmidt 30
Schroeder 21
Scott, James C. 32
Scotlandyard 95
Scull 36
Selanik 47, 48, 50, 51, 53, 55, 57, 100, 185, 236, 241, 242, 253, 255, 260; bombalaması 143, 184, 188; hadisesi 52; Limanı 51; Osmanlı Bankası bombalaması 188; suikastları 50-52; polis müdürlüğü 51
Selim III. 88, 136, 137; dönemi 257, 260
Semavend 215
Serez 50
serseri 9, 10, 92, 109, 113, 126-132-134, 136, 138, 139, 164, 168, 173, 182, 183, 185, 186, 189, 190, 192, 194, 195, 198, 201-203, 206, 207, 209, 210, 216, 221, 226, 233-235, 240, 247, 260; Ermeniler 182, 186, 195; Kanunnamesi 133; -lik 89, 127-131, 133, 134, 260; -lik Kanunu 109; Mazannei Su'i Olan Eşhâs Hakkında Nizamname 207; Nizamnamesi 131-133; Yasası 126
Servet Bey (Binbaşı Jandarma Meclisi üyelerinden) 72
Shatev, Pavel 51
Shaw, Stanford 2
Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyyesi 201
Sicill-i Nüfus Nizamnamesi 81, 176, 200, 258
Siirt 198
Silivri 187
Sinekli 55, 56
Sinop 189
Sirkeci 72, 255
Sivas 73, 157
Sivastopol Şehbenderliği 241

Siyasal İslamcılık 1
siyasi elitler 41, 83, 84
siyasi iktidar 18
siyasi polis 93, 94
Sırbistan 106, 108, 122, 200, 225, 233, 239, 242
Sırp 233
Slav aydınlar 43
Small, A. W. 34
Sofya 47, 57, 255; Bulgar Komitası 218; Bulgar Komitesi 185; Komiserliği 245
sosyal güvenlik 32
Sosyalist Parti 236
Stockholm polis müdürü 126
Stokholm Sefareti 224
St. Petersburg 97; Protokolü 92, 122, 163
Suriyeliler 235

Şamlar 174
Şark Demiryolları 223, 224; Kumpanyası 55, 223; Şirketi 55
Şarkî Rumeli 180, 218; ahalisi 199
Şark Meselesi 41, 44, 45, 78, 89, 261
Şehbender Nizamnamesi 200
Şehremaneti 52, 192, 194, 237
Şeriat 137
Şevket Pamuk 3
Şile 187
Şûrâ-yı Devlet 86, 237, 238, 242, 253, 254; Tanzimat Dairesi 199, 239

Tahkikat Komisyonu 75, 251
Tahran Sefareti 240
Tahrir-i Emlak Nezareti 176
Talori 153
Tanaş oğlu Dimitri (Istırancalı) 57
Tanzimat 1, 2, 41, 63, 64, 173; Fermanı 59, 257
Taormina 221
Taşnak(lar) 74; militanı 73
Tatar İbrahim 54
Teftiş ve Nezaret Komisyonu 237
Tekfurdağı 249; Ermenileri 163
teorik propaganda 96
Terkos 53, 57
Tersane-i Amire 192
Teselya 47
Tevfik-i Rabbani vapuru 229
Tezkere-i Osmaniyye 177, 179, 189, 196, 200, 201, 213, 228, 232, 241, 252
Thiers heykeli 97
Ticaret Nezareti 224
Tiflis 243; Başkonsolosluğu 240; Başşehbenderliği 243
Tilly, Charles 9, 11, 12, 35
Tırnova 56
Tophane 72, 167; fabrikası 88
toplumsal düzen 30, 34, 35, 40, 81, 82, 84, 85, 91-93, 129, 131, 137, 139, 140, 143, 154, 161, 204, 259, 261
toplumsal kontrol 6, 9, 34, 35-38, 81, 259; araçları 91; mekanizmaları 35, 36, 38; sistemleri 91
toplumun güvenliği 85
Trabzon 73, 157, 189, 191, 198, 202, 241, 243, 253
Traikov, Cvetko 51
Trenyolu Polisi Komiserliği 93
Triste 261
Truşak Komitesi (Örgütü) 156, 157, 162, 163
Tunus 245
Türbedere 56
Türk 48

Türkiye 265

Uluslararası Anarşist Kongresi 96
Umur-u Hukuk-ı Muhtelite Kalemi 245

Üçüncü Daire 94
Üsküdar 72, 168, 172, 234, 249
Üsküp 57
üst sınıflar 40

Van 65, 73, 145, 150, 156, 157, 240, 242, 243; olayları 144
Varna 183, 229, 239, 255
Varna Limanı 225
Varna Nemçe Kumpanyası 229
Varna Tüccar Vekaleti 180, 183, 229
Vestan 144
Vidin 242; Tüccar Vekaleti 201
Vilayet-i Şahane 184, 215, 245, 246
Vincent, G. E. 34, 74
Vinica köyü 48
Viyana 54, 57, 212, 250, 261, 262; Sefareti 223
Vize Nizamnamesi 175

Washington Sefareti 186, 187
Washington Sefaret-i Seniyyesi 223, 225
Weber 1, 18, 20, 22, 83, 84
Westphalia Antlaşması 29
Wilhelm II. (İmparator) 97

Yalova 187
Yalta 241
Yanya 188, 241
Yarımburgaz 174
yerel polis 109
Yıkıkhan 53
Yıldız Sarayı 69, 79
yoğunlaşmış iktidar (intensive power) 16-18, 62, 84
yönetici elitler 87, 127
yönetimsellik 6, 9, 10, 26, 27, 86
Yüksek Komite 47, 50
Yumurtalık 199
Yunan(lılar) 226; hükümetleri 107; Sefareti 253; temsilciliği 253; ameleler 223; işçiler 223; tabiyeti 241; Temsilciliği 254
Yunanistan 217, 242, 246

zabıta 73, 109, 149, 158, 159, 160, 162, 163, 201, 220, 229, 230, 247, 252, 254; İdaresi 192; memurları 150, 198
zabtiye 52, 63, 64, 71-74, 88, 120, 149, 160, 173, 185, 190, 193, 195, 197, 220, 229-231, 233, 237, 239, 248, 249, 251, 252, 255, 260, 264; birlikleri 71, 73; gözetimi 121; memurları 160, 251, 260; Nazırı 72, 92, 140, 143, 153, 157, 229
Zabtiye Nezareti 9, 69, 70, 92, 160, 178, 180, 191-193, 195-197, 200, 205, 208, 220, 229-231, 234, 242, 251
Zasulich, Vera 97
Zemlya i Volya 96
Zeytun 65, 73
Zürcher, Erik Jan 2

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamid dönemini güvenlik politikaları ve coğrafi mobilizasyonun kontrolü çerçevesinde yorumlamaya çalışan bu kitap pasaport, mürur tezkeresi ve otel düzenlemeleri ekseninde modern devlet inşa sürecini inceliyor. Araştırmasını Osmanlı belgelerine ve modern devlet sosyolojisi tartışmalarına dayandıran yazar, II. Abdülhamid'e özgü olduğu düşünülen güvenlik politikalarını modern devlet tartışmaları içinde ve küresel bir eşzamanlılıkla değerlendirerek söz konusu düşünsel eğilimi sorguluyor.

İstanbul'da yaşanan Bab-ı Ali Yürüyüşü, Kumkapı Nümayişi, Osmanlı Bankası Baskını, Selanik'te meydana gelen Osmanlı Bankası Bombalaması, diğer bombalama eylemleri, demiryolu sabotajları, zabtiye memurlarını hedef alan suikast girişimleri ve son olarak da başarısızlıkla sonuçlanan II. Abdülhamid suikastı, Osmanlı devlet elitlerinin tehdit algısı ve buna bağlı olarak şekillenen güvenlik politikaları açısından ele alınırken Avrupa'da kendini gösteren anti-anarşist önlemlerin Osmanlı'da da uygulanması arasındaki ilişki tartışılmaya çalışılıyor.

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr

ISBN 978-975-3333-16-0